ENNE-MUSTITSEL MULGI-MAAL

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

EESTI TEADUSTE AKADEEMIA EMAKEELE SELTS

EMME-MUSTITSEL MULGI-MAAL

VALIMIK KORRESPONDENTIDE MURDETEKSTE **VII**

Tallinn 2008

Toimetanud Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross

Kujundanud Kalle Toompere

Kujunduses kasutatud Emakeele Seltsi korrespondentide tekstiköidete kujunduselemente

Kaas Emakeele Seltsi korrespondentide tekstiköidete kujunduse järgi

Tekstid sisestanud Helju Kaal

Küljendanud Esko Oja

Raamatu väljaandmist on toetanud
Eesti Kultuurkapital
Riiklik programm ”Eesti keel ja rahvuslik mälu 2008”
Riiklik programm "Lõunaeesti keel ja kultuur"

Ennemustitsel Mulgimaal
Valimik korrespondentide murdetekste VII
Tallinn 2008

Eesti Teaduste Akadeemia
Emakeele Selts
Roosikrantsi 6
10119 Tallinn

© Emakeele Selts

ISBN 978-9985-9421-5-4

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

SAATEKS

Järjekordses Emakeele Seltsi murdekorrespondentide tekstivalimikus „Ennemustitsel Mulgimaal“ vestavad endisaegsest elust põlised mulgid Helmest, Karksist, Hallistest ja Paistust ning keelejuhid endisest Viljandi kihelkonnast. Viimase lõunaosas on eesti murdeuurija Andrus Saareste arvates tõenäoliselt samuti valitsenud mulgimurdeline keeletava (vt A. Saareste, Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel 1932, lk 17–40; A. Saareste, Viljandimaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. – Eesti VII, Tartu 1939, lk 99–103; A. Raun-A. Saareste, Introduction to Estonian Linguistics. Ural-altaische Bibliothek XII. Wiesbaden, lk 102; M. Must-A. Univere, Põhjaeesti keskmurre. Tallinn 2002, lk 371). Kahjuks ei leidu Emakeele Seltsi arhiivis kirjapanekuid mulgi murde Tarvastu alalt.

Sisuliselt on käesolev valimik kunagise eluolu, tegevusalade, elusündmuste ja tavade põhjal liigendatud üheksasse peatükki: I. Vanaaegne põllupidamine, II. Loomapidamine ja karjandus, III. Vanaaegsed ehitused. Vesi- ja tuuleveski, IV. Endisaegne naiste käsitöö. Naiste- ja meesterõivastus, V. Endisaegsed söögid ja joogid, VI. Elu sünnist surmani. Peod ja pühad, VII. Vähi- ja kalapüügiks, VIII. Haigustest ja ravitsemisest, IX. Jutte ja rahvatarkust. Alati pole sisuline jaotus siiski are, sest on otstarbekas olnud esitada keelejuhi jutustus kui tervik, mitte aga liigendada seda erinevate peatükkide vahel.

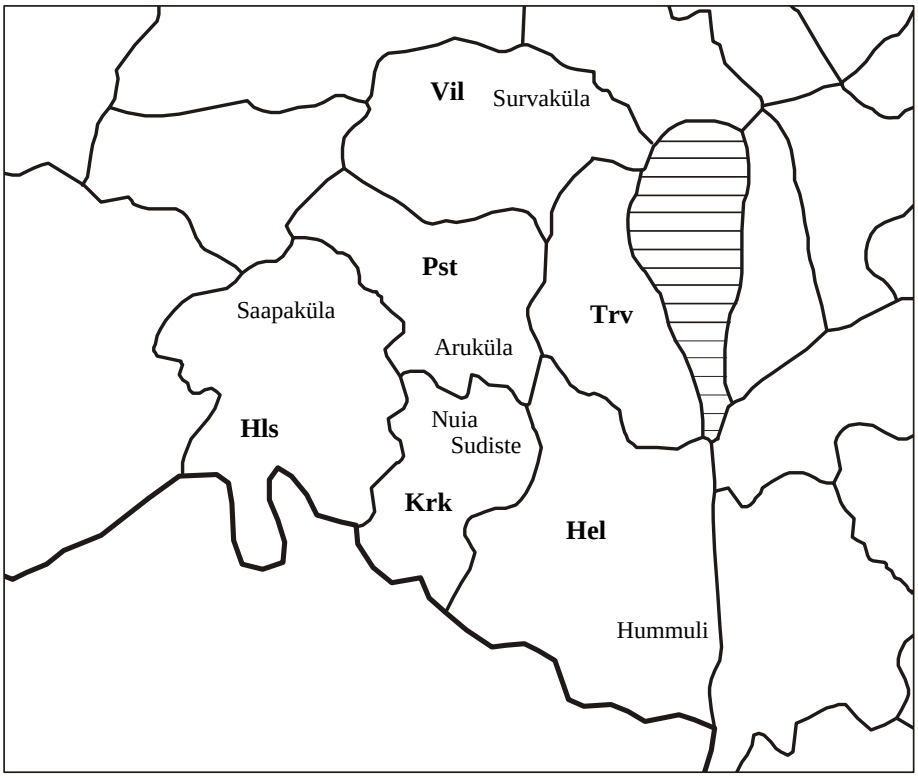

Meie vaimse vanavara, sealhulgas keele talletamisel on teadlased ikka kasutanud rahva enese abi. Kuulsaim üleskutse minevikust on olnud Jakob Hurda „Paar palvid Eesti ärksamaile poegadele ja tütardele“ (1888), mille tulemusel ligi 1400 vabatahtlikku kaastöölist üle maa aitasid lisaks hiiglaslikule rahvaluulevaramule koguda ka murdeainest. Otsene murdekogumise aktsioon rahva hulgas hoogustus pärast Akadeemilise Emakeele Seltsi (AES) murdekorrespondentide võrgu loomist (1938), kui kirjasaatjate tulihingeline juhendaja Hella Keem korraldas rahvale rasketel ühiskondlike muutuste ja sõja aastail 1940–1944 iga-aastased murdekogumisvõistlused. Võistlused olid ootamatult edukad ning seltsi murdearhiiv täienes suurepärase keelematerjaliga, murdekeelsete tekstide ja sõnavaraga (H. Keem, Akadeemilise Emakeele Seltsi korrespondentide võrgu loomisest ja esimestest murdekogumis-võistlustest. – Keel, mida me harime. Tallinn 1976, lk 79–93). Vahepeal katkenud võistlused elustas seltsi vastutav sekretär Heino Ahven 1957. aastal ning neid korraldati järjepidevalt kuni 1995. aastani. Aastate jooksul on kohalikud kirjasaatjad täiendanud seltsi murdearhiivi ka väljaspool võistlusi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Raamatus avaldatavad tekstid on kirja pandud ligikaudu poole sajandi vältel. Helme murraku lood on põhiliselt Hummuli keeletava põhjal kirjutanud Emmi-Helene Unt (Emma Rositskaja) (aastail 1975–1989), Karksi murraku tekstid Irmul sündinud Mari Sarv (1940, 1941) ja Sudiste küla keelt talletanud Helju Vink-Kuus (2007). Halliste Saapa külast pärineva Anu Uti jutustused ja muud keelevara on jäädvustanud tema tütar Alma Utt (1942–1951), Paistu Tuhalaane valla Aruküla (praegu Muksi k) Epp Kärbi lood Helju Vink-Kuus (1944). Helmut Kurt on Viljandi murraku Survaküla põliste elanike Hans Kihno, Tõnis Kurdi, Tõnis Silla, Jaak Lapi ja teiste jutustatud lugusid seltsile lähetanud aastail 1943–1960.

Emmi-Helene Unt-Rositskaja (neiupõlvenimega Rebane, a-tel 1971–1975 Rositskaja) sündis 7. II 1914 Helmes Hummulis käsitöölise perekonnas, elas Valgas, kus suri 17. V 2006. Tema emagi Mari Rebane (1874–1964) pärines Helmest. Omavahelises suhtlemises valitses ikka *maakiil ja maamiil*. Ümbruskonna taluperemeeste juures hakkas Emmi karjas käima juba viieaastaselt ning kooli läks seitsmeaastaselt. Ta lõpetas kuus klassi, „ikka suvel karjas, talvel koolis“. Edasiõppimist takistasid majanduslikud olud, töötas taluteenijana, õppis traktoristikursustel. Tööelu jätkus kuni abiellumiseni, mil jäi koduseks. Kui Emmi-Helene oli 44-aastane, suri abikaasa ning tema ülalpidamisele jäi neli last ja eakas ema. Pärast lühiabielu poolakas Rositskiga töötas Emmi Valgas postkontoris ja tarbijate kooperatiivis mitmesugustel ametikohtadel, koolitas oma lapsed ja jäi pensionile 77-aastaselt.

Emmi-Helene Undil oli palju huvialasid. Ta armastas aia- ja käsitööd, laulis hästi, mängis kitarri, luges palju ning tegi aastaid kaastööd kohalikule ajalehele. Ta hindas rahva vaimset vanavara ning oli Emakeele Seltsi ja Eesti Rahva Muuseumi kohalik kirjasaatja. Emakeele Seltsi murdekogumisvõistlustel osales ta esmakordselt 1975. aastal, viimast korda 1989. Tema võistlustööd – Helme murdesõnu, -väljendeid, -tekste ja kohanimesid – on küll olnud väheldased, kuid usaldusväärsed, mistõttu need on iga kord leidnud esiletõstmist. Ise on ta hinnanud oma sellealast tegevust kirjas Emakeele Seltsile 3. XII 1989: „ … oli kena muu argiaskelduste vahepeal midagi ka vaimule anda.“ (Elulooandmed Ivar Undilt ja Milda Möldrelt ning Riigiarhiivist f R-2362, n 1, 2.)

Emmi-Helene Unt.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Mari(e) Sarv (1. IX 1884–18. I 1977) sündis Karksi kihelkonnas Karksi mõisa moonakate elupaigas Irmul. Tema lapsepõlvesuved möödusid karjas käies, kolme talve jooksul omandas ta alghariduse. Hiljem õppis ta kaks aastat õmblust ning teenis igapäevase põllutöötegemise kõrval sellega endale elatist. 25-aastaselt alustas ta iseseisvat käsitöölise elu, hankides ülalpidamist õmblemise ja kangakudumisega. Järgmisel aastal Mari abiellus; aastatel 1911–1924 elas perekond Viljandimaal Aidu vallas, pärast seda aga kestvalt Nuias. Tema abikaasa Anton Sarv pidas sepaametit ja oli muhe jutu- ja laulumees. Oma kolmele lapsele andsid nad gümnaasiumihariduse. (Vt ka Mari Sarve elulugu lk 279.)

Mari Sarv oli sügavate vaimsete huvidega inimene ning juba 1930. aastate algusest sai temast nii Eesti Rahvaluule Arhiivi kui ka Eesti Rahva Muuseumi kirjasaatja. Kogu oma pika eluea vältel tegi ta meie rahva vaimse ja esemelise vanavara säilitajatega viljakat koostööd. Tema kirjapanekuid Karksi rahvaloomingust ja -tarkusest, eluolust, kommetest jne on nendele asutustele aastakümnete jooksul laekunud mitu tuhat lehekülge. Juba 1936. aastal nimetati ta Eesti Rahva Muuseumi aukorrespondendiks. Mari Sarv oli ühtlasi rahvalaulik: heliplaadile, -lindile ja ka noodikirja on folkloristid temalt jäädvustanud suure hulga rahvaviise. (Lähemalt vt nt: S. Lätt, Rahvaluulekoguja Mari Sarv. – Rahvapärimuste koguja 2. Tartu 1961, lk 92–99;

Mari Sarv (keskel) Nuias oma koduõuel koos murdeuurijate Aili Univere (vasakul) ja Salme Nigoliga 1972. a. Mari Musta foto.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Olgu õnne, et elada, olgu tervist teha tööda… – Rahvapärimuste koguja 10. Tartu 1976, lk 103–106.) 1972. aastal Keele ja Kirjanduse Instituudi murdeuurijate suvisel murdeekspeditsioonil kõneles Mari Sarv magnetofonilindile Karksi murrakut 1 t 40 min.

Akadeemilisele Emakeele Seltsile tegi Mari Sarv kaastööd vaid ühe korra, osaledes edukalt esimesel ülemaalisel murdekogumisvõistlusel 1940. aastal tööga „Endisaegsed söögid ja joogid. Karksi-Nuia“, mille leiame ka käesoleva raamatu kaante vahelt. Peale selle on siin trükitud veel tema seltsile saadetud elulugu (vt lk 279) ja Eesti Kirjandusmuuseumi Eesti Rahvaluule Arhiivis säilitatav kirjeldus „Mälestusi endisaegsest mõisamoonakite elust-olust“ 1941. aastast, mis oluliselt täiendab tema lapsepõlve- ja noorusajakirjeldust sünnikohas Irmul. Jutustuse avaldamisvõimaluse eest siiras tänu ERA juhatajale Ergo-Hart Västrikule.

Alma Utt (6. I 1900–1954) oli sündinud Halliste kihelkonnas Vana-Kariste vallas Saapakülas Vihtla talus. Algharidus sai ta Muku algkoolis ning jätkas õpinguid Mõisaküla progümnaasiumis, mis aga jäi tal haiguse tõttu lõpetamata. Pärast õpingute katkemist jäi ta elama oma vanemate juurde. Perekond vahetas kaks korda elukohta: aastatel 1923–1928 elasid nad Vana-Kariste vallamaja juures, kus isa oli valla käskjalg, ja 1928. aastal asuti Maru külla, kuhu isa asutas Mändoja väikekoha. Alma abistas vanemaid kodu- ja talutöödel ning tegeles õmblemisega. (Riigiarhiiv f R-2362, n 2, s 129.)

Alma Uti kontakt Akadeemilise Emakeele Seltsiga algas 1942. aastal, mil ta võttis murdekogumisvõistlusest osa silmapaistva tööga „Endisaegsest naiste käsitööst“ ning mida hinnati I auhinnaga. Sama auhinna pälvis ta ka järgmisel aastal tekstikoguga „Muistsetest pidudest ja pühadest“. 1944. aasta võistlusele saatis ta kolm tekstikogu ja 500 murdesõna. Hella Keem on nendega tutvunud sama aasta aprillis: „Rõõmuga lehitsesin Halliste korrespondendi Alma Uti kolme sisukat tekstikogumikku ja erakordselt huvitavaid sõnasedeleid.“ (H. Keem, Akadeemilise Emakeele Seltsi korrespondentide võrgu loomisest ja esimestest murdekogumisvõistlustest, lk 91.) Järgnenud sõjamöllus säilisid siiski vaid sõnasedelid ja tekstiköide „Muistsed söögid ja joogid“. Vähehaaval jätkas Alma Utt seltsile kaastöö tegemist ka pärast sõda, mööndes samas, et „vähe on neid, kellel jatkub nüüdsel ajal huvi ja aega uurimistööks ja murdekogumiseks“ (Riigiarhiiv f R-2362, n 2, s 144).

Alma Utt oli oma kodumurde andunud talletaja. Hella Keem on tema kohta kirjutanud: „Heldimustundega meenutan Halliste korrespondenti Alma Utti. See lihtne talunaine oli erakordselt hea keelevaistuga ja tundis suurepäraselt Vana-Kariste kõnepruuki. Ta märkas isegi niisuguseid häältdusnüansse ja lausefoneetilisi arengutendentse, mida vilunud kõrvaga stipendiaadidki polnud tähele pannud. Tema südamesooviks oli kodumurraku iseärasuste ja vanaaja mälestuste jäädvustamine. Ja ta tegi seda kohusetundlikult ning hästi.“ (H. Keem, *op. cit.*, lk 87.)

Helju Vink-Kuus võttis õpilasena Akadeemilise Emakeele Seltsiga ühendust 1944. aastal ning saatis võistlusele töö „Vanaaegsest põllupidamisest“ Paistu kihelkonna Tuhalaane Arukülast (praegune Muksi).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Helju Vink 1942. a.

Helju Kuus on sündinud 27. IV 1926 Viljandimaal Karksi vallas. Tema vanemad olid talutöölised. Isa pärines Karksi kihelkonnast Sudiste külast, ema Tartumaalt Vastse-Otepää vallast. 1934. aastal hakkas ta õppima Toomesoo algkoolis, lõpetades kuue klassi õpingud viie aastaga. 1939. aastal asus perekond elama Paistu Tuhalaane valda oma väiketallu, kus Helju jätkas kooliteed vastasutatud Abja keskkoolis ning seejärel Viljandis. Aastatel 1945–1953 õppis ta Tartu Riikliku Ülikooli arstiteaduskonnas. Õpiaeg venis pikaks teda tabanud raske haiguse, tuberkuloosi tõttu. Pärast arstikutse omandamist töötas Helju Kuus 1962. aastani Taagepera sanatooriumis ning edaspidi Saaremaal Sõmera sanatooriumis. 1976. aastal reorganiseeriti sanatoorium vaimuhaigete hooldekoduks. Helju Kuus oli uue raviasutuse asutajaid ning töötas seal seitse aastat direktor-peaarstina, hiljem kuni pensionile jäämiseni 1995. aastal aga röntgenoloogina. 1955. aastal abiellus ta Rõugest pärit Jaan Kuusega. Neil on poeg ja tütar. Helju on säilitanud oma armastuse kodumurde – Karksi murraku – vastu ning hiljemgi kirja pannud murdekeelseid mälestusi ja minevikulugusid.

Helmut Kurt (6. II 1907–15. I 1987) oli sündinud Viljandimaal põlises Survaküla peres. Kooliharidust oli tal seitse klassi. Oma elu kohta on ta kirjutanud Akadeemilisele Emakeele Seltsile 1942. aastal: „Kümnendast eluaastast peale, sama heaste kui vaeslapsena, olen tänapäevani pidanud enda ülespidamise ja hariduse eest ise hoolitsema ja kogu aeg mustatöölise kategooriasse kuulunud – see ei ole minust just kõvat kirjameest teinud.“ (Riigiarhiiv f R-2362, n 2, s 121.) Sellisest enesehinnangust hoolimata on Helmut Kurt olnud teadlik endisaegse elukorra ja Viljandi murraku jäädvustaja. Tulevasi põlvi silmas pidades tegi ta oma isalt Tõnis Kurdilt, kirglikult kala- ja jahimehelt, esimesed kirjapanekud kala- ja vähipüügist juba 1928. aastal. Nagu elu näitas, oli selleks viimane aeg – järgmisel aastal Tõnis Kurt suri. Teemat täiendas Helmut Kurt veel 1942. aastal keelejuht Jaak Lapi jutustustega, kes samuti varsti manalateele läks. Mõlemalt mehelt kirjapandu põhjal vormistas ta töö „Kala- ja vähjapüügist“, mida Akadeemilise Emakeele Seltsi murdekogumisvõistlusel 1943. aastal hinnati II auhinnaga. Ka teiste üleskirjutustega on ta jooksnud vikatimehega võidu, et ennetada Survaküla eakate inimeste teadmiste ja oskuste kadumist igavikku.

1942. aastal on ta veel kirja pannud lugusid endisaegsest põllupidamisest ja karjakasvatusest ning alustanud ehituste uurimist, kuid Akadeemilise Emakeele Seltsi murdearhiivi on need tööd jõudnud alles aastate jooksul, sest kirjapanekute puhtalt ümberkirjutamist takistas kõigepealt sõjaaegne eluolu ja sundmobilisatsioon ning pärast sõda selleaegne rahutu elu, sealhulgas loomtoorsaaduste varuja amet, mil ta pidevalt ringi rändas ega leidnud mahti pikemaks kirjatööks (Riigiarhiiv f R-2362, n 2, s 175, 182 jt). Vaatamata tõsistele tervisehädadele on ta vähemaid töid saatnud seltsile 1960. aastani. Kirjavahetusest seltsiga selgub, et materjali oli ta suutnud koguda siiski tunduvalt rohkem, kui neid aastate jooksul murdearhiivi laekus. Helmut Kurt on hoolsalt jälginud oma koduküla murrakut, mis on „kirjakeele ees kui lumi päikese käes ära sulanud“, kuid on teadlik olnud sellestki, kuidas teistes külades räägitakse (Riigiarhiiv f R-2362, n 2, s 121). Tema töid ilmestavad erakordselt kaunid joonistused.

Tekstiköites „Ennemustitsel Mulgimaal“ avaldatavad murdepalad on kirja pandud korrespondentide jaoks välja töötatud lihtsustatud foneetilises märkimisviisis, mis on aja jooksul mõningal määral muutunud, kuid tekstides ühtlustatud (vt lk 327). Seal ilmnevad ka mulgi murde olulisimad iseärasused. Ülevaatlikkuse huvides on tekste vajadusel ümber paigutatud või nendes kärpeid tehtud ning jutustused alapealkirjastatud. Iga teksti lõpus on keelejuhi nimi, sünniaasta ning külanimetus.

Kõik raamatus esitatavad joonised ja käsitööproovid pärinevad korrespondendi lähetatud tekstikogudest.

Murdesõnade sõnastikus on sõnade häälikulise kuju, vormistiku ning tähenduse esitamisel kasutatud Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja lähisugukeelte sektoris leiduvat eesti murdesõnavara üldkartoteeki (kuhu on deponeeritud ka Emakeele Seltsi sõnavarakogud), „Eesti murrete sõnaraamatu“ (Tallinn 1994–) ilmunud vihikuid nr 1–19, Andrus Saareste „Eesti keele mõistelist sõnaraamatut“ I–IV (Stockholm 1958–1968), Ants Viirese „Eesti rahvakultuuri leksikoni“ (Tallinn 2007), Salme Tanningu „Mulgi murdetekstide“ (Eesti murded I. Tallinn 1961) sõnastikku ja uurimust „Karksi murrak“ (Tallinn 2004) ning muid eesti murrete- ja etnograafiaalaseid üllitisi. Kõiki murdekeelseid taimenimetusi ei ole õnnestunud kindlaks teha.

Käesolev raamat on sündinud tänu Emakeele Seltsi kohalikele kaastöölistele, kes nii oma elu rasketel või pöördelistel aegadel kui ka tavalises argipäevas on missioonitundega kogunud kodukoha keeletava ja päästnud unustusest esivanemate töid-tegemisi, oskusi, kombeid ja elutarkust. Suurima austuse pälvivad ka kõik keelejuhid, vastutulelikult oma teadmisi jaganud murdekõnelejad. Emakeele Seltsi murdearhiivi kokku kantud minevikuväärtused jõuavad nüüd ringiga rahva kätte tagasi.

Olgu tänatud raamatu küljendaja Esko Oja ja kunstiline kujundaja Kalle Toompere, kes on jätkanud 2005. aastal ilmunud võrumurdelise tekstikogu „Kuiss vanal Võromaal eleti“ kujundusjoont.

Tänu ka kõigile, kes aitasid kirjasaatjate ja keelejuhtide elulooandmeid täpsustada.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

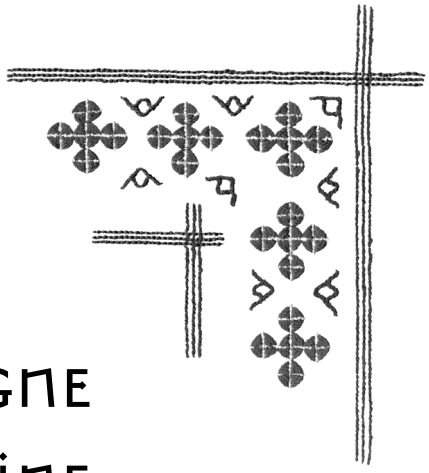

I. Vanaaegne põllupidamine

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1986. ES KT 314: 15–18, 24–27

Linamaa harimine. Lina katkumine, leotamine ja rabamine. Linadest ja pakaldest rõivad

Enditsel aol `lätsi mihe aina`maale ku säräsive. Kigil `valge paglatse püksi jalan ja `valge linatse `amme sällän. Kikk tu̯u̯ `saie omast majapidamisest. Lina tarvit' kige `rohkemb maa_inemise tü̯ü̯d ja `vaimu, inne ku tast nii säräv`valge `rõiva `saie.

Ariligult künneti sügüse vana ristkainanurm üless. Keväde, siss toda maad vedrutedi ja `äestedi mitut `kanti, et `äste kobe saass. Noore `kuuge visati seemen `mulda. Ku joba lina nakass `tärkäme, nii aive ennäst `ohte ka kohe üless. Me t'siakaŕussege pidime nurme läbi `kõńdme ja kikk `ohte `vällä `kiskme. Suvel, ku linanuŕm `äitsnesi, küll `olli tä vi̯i̯l illuss. Nigu tükk taivast oless maha sadanu ja `ällisi-`vallisi `tassa tuule käen. Siss `olli küll nii, et oless `õkva `tahtnu `eitä esi kah sinna sinitsede `merde `ällime.

Augusti lõpun `olli joba si̯i̯ ilu kadunu, `si̯i̯mnekugure noogutive enne maa poole. Naese `lätsi `linnu `kakma. Ma ole ka `kaknu. Egäl oma i̯i̯ ehen, toda `mü̯ü̯dä muku lätsit ja `kissed (kiskusid) *peo pääle peo peo `järgi.*

Tõne päe solane vedäb obesege roovigu ja kärbisse `nurme, lei sarra üless ja nakass raatsige kugurid `räpsme. Räpsitu peo `pilse unikude, kugure `säädse `sarda kujume.

Tõne päe `veeti peo `lompi likku, ku̯u̯rm tõugati vette, lavva ja kivi pääle, et üless ei tõuse ja sääl na `apnive mitu nädälit. Ku peremi̯i̯s arvass, et küllält saa, `kisti nä konksige `vi̯i̯rde ja `veeti obesege `nurme lak'ka. Naese `laotive peo jälle maha lak'ka vai egä peo arali `pistu. Oh sedä tü̯ü̯d küll!

Kui kujunu `olli, siss korjati na kuppu ja `veeti varju ala. Sügüse küteti `rehte, kuivatedi vi̯i̯l õige parsil ja akati luid `murdme. Ummuli Rõksil olli massin, obene käis `ringi ja ma muku `käänse `peosid ütsipidi ja tõistpidi. Viimäte `säeti na nukka `kihti. Kugurel ka sõkuti `si̯i̯mne ja tuulutedi rihe all sarjage. `Talve tullive linarabajamihe `tallu. Ma ole nännu katte`mu̯u̯du rabamist. Viŕr `panti jalage sõkkun `käime, mõni `lahkse roobitsege käsitsi.

`Talve, siss akass naistel `keträmine. Voki vurisive ommuku `varra ja õdagu `ilda. Kedräti linnu ja `paklid. Kevädepoole `ku̯u̯ti `kangid ja `viiti

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`aigsaste `päikse kätte `liik'me. Kikk sängipalaje ja naistepesu ja meestepesu, kikk `olli oma kätetüü. Naistel `olli viil nu jakat `amme, alupuul paglane, ülevestpuult linane tuuperäst, et vanaste es kanna naese ei `pükse, ei muid naistesidemid. Paglatse `rõõva siist sai `kergusi `vällä `mõske naiste‿`aiguse `mustus. Ku ma kasusi, siss küll `arva mõnel vanal inemisel `olli enditsest aost jäänu nu jakat `amme. Mu emäl ka `olli paar tükki. Iki joba `olli enämbide ostet `rõõvast tettu ja ilma `püksete ka es kävvä enämb.

Aga lina jah, vägä `pal'lu om temä arimisege ja tegemisege `vaiva! Siss küll akati ka joba nii tegeme, et es viiaki likku. Kuivatedi ainult maa pääl `äste ärä ja `veeti toore lina vabrikude `Apja. Raha `saie kohe kätte, kasu `olli mõnikõrd suurembgi, es ole jo kõigil ääd leovett, kõrralikke massinid ja õppenu `tüülisi. Egass, linarabamine käsitsi om küllält peenike tüü. Kui ei ole vilunu, ei tule midägi `vällä. Üits vana Kuldaamer Jüri küll sääl külän tei ilust lina, aga tä `olli vana miis, pal'lu ta `jõuse! Tä rabas käsitsi roobitsege. Nüid om tä muiduki ammu koolu.

Ühe teenijatüdruku elu. Töökorraldus talus

Si Soka `olli peris suur talu. `Lehmi `olli `vaskige (vasikatega) *kokku kaitskümmend viis. Obesid `olli viil `rohkembki. Näid peremiis `ostse ja `müise, noomass* (nuumas) *närusid üless ja sai kassu. `Endäl `olli täl `liina `sõitmise jaoss õige torre must peenigeste `jalgadege, üteldi Raabiamaa* (Araabiamaa) *`sorti täkk. Ku tallist `vällä `tuudi, siss läigel ku viksitu `õkva. `Olligi talun siss täkujaam, tõupul'l, kuldijaam, tegemist `pal'lu ja inemisi ka maja täis. Suve ku `talve `peeti kolm solast ja kaits tüdrikut. Peremiis-`perna, nu pidäsive `kõrda, vana`perna tei süvvä, talulatse käisive liinan koolin, noil `olli üits vana saksa tanta `järgi`kaeja.*

Talu maa `olligi enämbide ristkaina all. `Vil'lä kasvatedi ainult omi inemiste ja `luume jaoss. Emäjõe veeren `olli viil ainamaad ka ää tükk. Suurembide `tüüde manu, nigu `kartuli`võtmine, sitavedamine, rüäpanek vai lina`kakmine, telliti lähidält Soe alevist päiviliisi ka viil appi. Egä midägi ädä es ole, aig `olli säände, ärä `ollime arinu, muku `teime tüüd ja eläsime.

Tüdriku palk `olli kaitskümmend viis `ruuni, poesi saive kolmkümmend-kolmkümmend viis. Tüüperemiis sai viil viis `ruuni `rohkemb. Mõnikõrd sai Soel `käiduss seltsimajan näite`mängu `kaemen ja `tansmen. Vahest `lasti kodu `käimä ka tiiru.

Söögi peräst es mõesta ka midägi norrate. `Anti iki egäle `lõune‿`aigu kikuke liha ka supi vai pudru manu. Ma es süü egäkõrd ärägi, ma ei või latsest saadik rasvast liha nätä. Ma `anse ärä poistele. `Anti iki lämmind `piimä ka

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ruusitäis egäle, ku pakspuder keedeti. Pererahvas seive erälde tagataren, aga ma näi, et supp `viiti sestsammast `katlist.

Kõrd `olli kõva. Kell neli ommugu pidit oleme laudan lehmä all. Üitstõse ala käisive peremi̯i̯s `pernasege tüdrikidege üten laudan. Ku `pernase nätäl `olli, tu̯u̯ avit `nüssä ka. Peremi̯i̯s, tu̯u̯ tõmmass enne lehmä takast sita viglage ärä `renni. Sääl `olli puhass laut, siimentpõrmand (tsementpõrand).

Tõne solane `olli ka tõne nätäl laudan ommuku kohe, tu̯u̯ ammut rennist sita käru pääle `kühvlige ja `mü̯ü̯dä `siine `sõitse otsa‿ussest `vällä.

Peremi̯i̯s jagas `lehmile jahu, `su̯u̯la, `rungulid. Lehmä seive ja me mugu `nüsseme, kaitskümmend `lu̯u̯ma, terve tuńd `aigu läits. Siss `panti piimäkanni piimä`kamrede `külmä vette, uśs lukku ja me `nakseme `ainu ette `aame. Lauda laen `olli luuk, tõne ai säält `alla, tõne `kanse lak'ka. Kikk kaaluti, söögi ja aina. - - - . Tõne solane, tu̯u̯ `sü̯ü̯tse ja arjass obesid talli man.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 190–205

Endisaegsete mõisamoonakate elust-olust

Kõne ala tulep `Karksi vallan, Mudakurun asuv `Karksi `mõisa põllumoonakste kotuss Irmu talu. Irmu olli kunagi ollu talu, vallaraamatun ollu iki talu nime all ja esigi üits moonakstest olli valla volikogun talu esindeje ja talu i̯i̯st ääle `andje.

Üits vana naine jutuśt meil lastel siss, et temä käünü Irmul karjan siss, ku sääl ollu talu. Jutustemisest om nüid `umbes viiskümend `aastet tagasi ja vana võis ta siss olla üle kuvve`kümne `aaste. Siss ta meil näüt´s, et sääl ja sääl olli suur mõts ja küll olli pal´lu `uńte. Võib olla, et sellest si̯i̯ nimigi perit om.

Mud´ugi ta olli `mõisa talu, siss olli `sinna tett moonakste kotuse. Olli kaits moonakste Irmut, `rahva keeli I̯i̯st-Irmu ja Taga-Irmu. `Kumbagil Irmul olli oma elumaja `katsme perekonna jaoss. `Kumbagil oma ait, laut, läte, rehe, aga sann olli üits, ja ussepääline (õuepealne) *olli ka üten.*

Maad olli egäl moonaksel 10 vakamaad ja pu̯u̯l vakamaad aiamaad, 7 vakamaad einämaad. Maa olli `mitmesugune. Mis elukotuse lähepen olli, si̯i̯ olli parep, mis mõtsa pu̯u̯l, si̯i̯ alvep, `ültse `kangest kivine. Vesist, keedikut porist ja mõni mäerõun lubjakivi`rahka kah.

Maa olli jagat kate vakamaa `kaupa. Siss olli ninda, et kellel ni̯i̯ tüki ollive mõtsa pu̯u̯l, ni̯i̯ es saa kunagi midägi ja elu olli otsast lõpuni `äärmiselt kehv.

Sel aal, ku mia karjan käüsi, 44–45 `aastet tagasi, siss `saarlise pannive torusid `nurme ja venelise `lõhksive kive. Siss tetti ütevaka`maalise tüki, siss moonakse ollive esi kah kokku`säädmise man. Iki üits vakamaa i̯i̯stpu̯u̯lt, tõine tagapu̯u̯lt, `katsme `lumbre pääle. Ja siss kübärest `lu̯u̯su võtta, mihande lummer kellegil `tulli. Aga ma mälede `sel´gest, ku esä peräst kõnel´, näet Ennuksel iki kige parepest. Temä es võtagi, üt´el, `jätke miu jagu `sissi.

Selle Ennuksege na es joole kunagi rahu. Si̯i̯ arvati kikk `mõisa täädä viivät. Muidu ta küll luges `sõituni`lehte ja olli valla volimi̯i̯s. Teol kah olli `õhtuti lugenu tõistel juturaamatit, mida Longi koolimajakogust olli tu̯u̯d. Aga lei tõiste `nahka `sissi kah, kus vähägi sai.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Maad kasutedi. Rügä olli kaits vakamaad, `kaara kaits vakamaad, lina kaits vakamaad, kesa kaits vakamaad, `kesvä rüäkõrren üits vakamaa. Pu̯u̯l vakamaad `kartult ja pu̯u̯l vakamaad ristik`eina. Si̯i̯ olli viimäde.

`Mõisast `anti ristikeinaseemel'. Aiamaa pääl olli kah suurep jagu `kesvä ja `kartult. Muist siss olli kah uba ja kapustid. Uast sai suvel rägä‿`eina sigadel ja kapustist `lehti.

Siss olli vi̯i̯l egäl läve ette tett `väikse vabul‿aia. Sääl olli siss purgandit, `kaali, `ernit, kanepit. Viimäde mõni tegiss joba `kurke kah. Kolmel tükil olli istudet esigi õunapuu. Neist katel mõni arakmarja- ja karumarjapuhmas. Ütel, si̯i̯ olli Ennuksel, esigi sirelid.

Meil `kasvi jälle loomalava, si̯i̯ kus kasvatedi kapuste`lu̯u̯me. Üits vanami̯i̯s kajuś usse (õue) *päält siasongermust üles ja tegis omal `sinna tubakut maha. Olli usse‿aia nurgan `väike kolmnurk.*

Nuh, siss akasive egä‿üits tegeme usse‿aiast uudismaad. Viimäde olli egäl mehel usse pääl tubagu‿aid. Nindasama ni̯i̯ läve‿editse aia ka mud'ugi ollive saanu.

Aga nüid selle kotuse i̯i̯st tulli `mõisa `renti `massa. Ja selle pidi `tü̯ü̯ge tasa tegeme. Suve `tulli põllutükke tetä ja `talve teol kävvä.

Postoi, midägi jäi maha vahelt – kus einämaa? Einämaad olli egäl kaits `nü̯ü̯ri. Üits nü̯ü̯ŕ olli kolme vaka`maaline ja tõine nel'läline. Neid olli `summa 32, `kumbagit 16. Nendege olli siss ninda, et egä‿üits võis saia parepet ja sitepet, siss kaits Irmut kokku käüsive iki `aaste, ja lummer edesi.

Karjamaa olli ühine katel Irmul, Kullil ja Karumlaanel. Si̯i̯ olli Irmult `umbes versti `kaugusel, õigati `Kandlik. Säält vist kunagi olli mõts päält ärä palanu, olli kaits suurt palanut `lohku sehen, kus suvel lehmä joosive `sisse `parme i̯i̯st pakku. Mud'u söödä poolest olli si̯i̯ maa `rohkem karu`samble mättä ku maiset maad.

Ninda et ku keväde ristipäeväst niidu `kinni `panti ja kari `Kandlikun akaśs `käümä, siss tulli naistel `umbes versta `kauguselt `mõisa mõtsast sel'läge kotige einä`kakmise `vargil kävvä. Mõtsavahi ollive siss naiste pääle tulivihatse. Vi̯i̯l ku mõnel sirp `johtusi man oleme, siss olli raharahv suur. Koti ärä `võtmine, si̯i̯ olli arilik.

Aga elädel (loomadel) *enge sehen tulli `oida ja `piima-võid taheti kah, midä mud'ugi sai vähä. Egäl kaits `lehmä, pal'lu sa iki ärä kannat. Nu si̯i̯ olli küll `orjus.*

Seni ku `minti joba `mõisa einäl, siss `panti egä `õhtu päevä jagu `einu `perse `alla kodu minnän. Siss saive joba niidu `valla. Kigepäält mud'ugi `mõisa jao ja nagu meil olli `mõisa einämaa Undivang kohe üle jõe. Ku sääl ollive oma inimese tühün (töös)*, `lasti kari `õhtu kas või rugade vahelt*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

saarikus. Nii moonakse, kelle kari `sinna es ulade, nii ollive küll kade. Siss iki enne minnä es tohi, ku näime, et kuhjal `lüüdi joba mätäss `varda `otsa ja inimese ollive ärä lännu. - - -

Nüid lääme tagasi tüki tegemise manu. Selle kotuse rendiss olli määrät küll ka `mingisugune arv, aga sii olli selle tüü innage viit ninda ümärikult kokku, et ku kikk nii ärä määrät `tüüse (tööd) *tett saive, siss sai reńt tasa. Mud'u jäi `võlga ja sedä pidi siss kas rahage `masme või lisa`päevi tegeme.*

Põllutükke olli ette määrät tetä. Kigepäält 3 vakamaad timuk`einä, 3 vakamaad ristik`einä, 7 vakamaad maa‿`einä, 2 vakamaad rügä, 1 vakamaa (tali)nisu, 2½ vakamaad `keśvä, 2½ vakamaad `kaara, ½ vakamaad lina, ¼ vakamaad ernet, 3 vakamaad `kartult võtta.

Ja miis pidi `mihklepäeväst egä nädäli kolm `päevä teol `käümä, seni ku keväde `mõisa sõnnik `vällä `veeti, ärä `laotedi ja kesä `sissi `künti. Sõnniku `laotemine olli tükitüü, üits vakamaa päeväss. Siss `võeti kodust abilisi ja tetti lisa`päevi, kas vana võla kattess või ette, kudas kellegil olli.

Meilt käüsive teol neli miist iispuul nädälipäevil ja tõine neli lõpupäevil. `Järgmine `aaste olli vahetet, ninda egäl puul, ku olli nädäli lõpul teokõrd.

Üle kate nädäli olli `ärgelauda- või karjakõrd, siss pidi pühäpese päevä ka oleme. Ku `johtusi karjakõrd suurte pühäde pääle, siss `anti egäss päeväss puul `tuupi `viina päälekauba. Mud'u `anti egäss pühädess puul `tuupi `viina, jaanipäeväss kolm `tuupi õlut kah. Aga selle iist pidi `saksu üles `tõstme ja eläde `laskme.

Meil `Karksi `mõisan küll muud ärrät viimäde es ole ku valitseje ja mõtsa‿ärrä, nii siss selle au `vastu võtivegi. `Rahvi‿ärrä ei olevet kunagigi peris `Karksin elänu. Ja viimäne, sii üteldi üits `kaugelt suguline olevet `rahviss* (krahviks) *tett. Sii pidi ka oleme puul `taolist. Kõneldi viimäde, et nii `mõisavoliniku ollive ta peris ullu`majja saaten. Mõisa valitseja – omanik pidi oleme selle sõsar, üits baroness.

Pääle 1905. `aaste `reiki (streiki)*, siss läits moonakste elu ka parepess. Teo`päevi tegemine jäi ärä, kesväpää `koŕgamine kah. Tükkel `panti `inda manu. Rüä pääle `anti suppert. Ninda et ku tüki kikk ärä saive tett, siss sai sügüse raha `mõisast `vällä ka viil.*

Sii tüki pääl `käümine olli iki üits asi kah. Oma põld ja tüü, sii tulli tetä ku `vargsi vahepääl.

Ku akaśs joba einä‿aig lähükses tuleme, siss olli egäl muret. Meestel pidive riista, riha ja vikadi jutin oleme. Naistel jälle leväkoti, räimekarbi, piimä`lähkur, joogiviilaśs, ümmerpääräti, põlle – jah kikk pidi `valmis oleme. Egä siss es ole änäp `aiga kellegil. Egä sääl es ole kedägi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Mõisa tallipoiss või vahimiis või kes säält kunagikõrd saadeti, tulli `ratsa‿obesege ajaden `usse* (õue)*, akaśs kisendeme: „Ommen `mõisa einal `sinna ja `sinna kokku tulla, sel ja sel kella‿aal!"

Kus siss lei külä kihame ku kutsirautsiku pesä. Ku siss olli sii minegu ommugu, siss egä‿üits tõtaśs iki enne minnä, vaist saap vähebe või parebe tüki. Ninda olli kah. Kes olli kubjal sõbramiis, `jäeti kas või tõiste vahel maha temä jagu.

Aga viimäde olli ninda, et nurme vakamaase (-maad) *ollive `numre all ja moonakse kah. Egäl olli oma `numre enne kätte kirjudet, siss vällävahk mudku üteľ, sinul nii ja nii `numre. Ku esi sääl es joolegi, tüki olli iki ärä määrät. Siss olli paľlu rahulikup tüüd tetä.*

Tüü tegemine käüs iki üitstõiste `võitu. `Raske olli sii tüü küll. Viľlä ollive suure kasunu ja tüüpäe olli pikk. Ommugu päevätõususs `olti iki joba nurmen. Ja `õhtu ninda kava ku vähä näkküsi, siss akati alle kodu mineme. Tüü pidi kikk `kangest kõrralikult tett oleme.

Ristik`einu es lasta enne `sarda paneme akade, ku kõrs `murdan katik läits. Aga ega sii ää es olegi. Lehe lätsive kikk küľlest maha, `sarda saive `paľle kore varre vii.

Aga ku uus valitseje tulli pääle 1905. `aaste, siss `lasti ristikeinä puu`tuurelt `sarda panna. Meil olli küll `raskep `tõsta, aga einä saive ilusebe.

Enne pidi kesvapää, mis pääle `riismise vii maha jäive, näpuge maast üles `korgame. Ku kaits pääd üitstõise man vii mahan ollive, es võede maad `vastu. `Rõukel pidi naudi ilusti kõrralikult pääl oleme, et tuul ärä‿i lõhu. Kardulemaa, mis pääle vagudest `võtmist olli `äestet, künnet ja vii `äestet, ega kõrra aig iki viimatseni korjat, `lasti vagu vakamaa nurga päält nurga pääle läbi aia. Ku üle `kümne kardule `vällä tulli, `anti uuest kätte, tulli uuest `kündä.

Paľlu neid tüü‿inimesi siss egäl perel olli? Arilikult kolm. `Arva mõnel neli. Üits neist olli siss kas vanast `väetu või noorest nõrk. Kellel omast käest, lastest abilisi es joole, sel olli lesknaine. `Suuri `latsi jo kah es saa oma man oida `rohkep ku üte. Ega säält midägi kellegil saia es joole. Kellel siss olli vii karjane omast käest.

`Talve mehe käüsive teol linu aaman. Egäl mehel olli 100 `nakla lina`varsi päeväss ärä tetä. Siss ollive kavale mehe `panden keresekivi `kaalmise aol linade `sisse. Küll kubjas peräst `kärkin, ku kivi linaluie siist `vällä tullu, aga `süüdlest ei ole änäp `kuskil.

Siss `käüti kodust ka appi [linu] *roobitseme. Sii tüü käüs kikk käsitsi.*

Ninda olli elu `üldiselt `mõisa ümmer. Oma tüü, sii olli nindasama ku vahepääl rabade ärä tetä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ku rügä joba pääle `lõikust akin kujunu olli, akati rehe `pesmisege pääle. Üle katesame olli üits rehe. Kigepäält tetti rehe ulgandi `puhtess. Siss `võeti `lu̯u̯su, kes akap kigepäält. `Järgmine tulli elu‿aseme `järgi. Ütel olli vili üleven, tõisel riha `alla `sisse veet. Pesseti ütel maha, tõine at´s* (ahtis) *kohe üles. Edimene akaśs tuuluteme. Ku si̯i̯ tü̯ü̯ `valmis sai, akaśs kolmas `sissi vedame.

Rüärehel akati edimese kuke laulust, et ommukuss enne `valget rehe maha sai. Inimesi olli arilikult viis rabajet, kaits tüve `lü̯ü̯jät, kaits ku̯u̯ `käänjet. Abilistel tulli `tü̯ü̯ge tagasi tetä, mud´ugi jälle rehet pessän. Pääle rehet `minti mud´ugi, ku olli tü̯ü̯järg sääl, siss `mõisamaale. Ni̯i̯, kellel vaja tuulute olli, pidive `jäämä sedä tegeme.

Tõuvili sõkutedi obestege, neli obest ännän. Muidu kõrd olli seantsama. Tõurehel olli mehi vähep, kaits rehitsejet. Aga naistel olli vatti. Neil abilisi es võede ja ütel naisel, mõnel sekkä kaits, tulli sel´läge `kõlka `järgi kanda. Ku vi̯i̯l kõlguss olli rehest ninda `kaugel ku Irmul, pimme ja porine, üle kivi‿aia, siss vaade küll, et kaalaluud ärä‿i murra.

Viimädepoole siss tetti `kõlka vedämise kor´v. Si̯i̯ olli `vankre pääl ja naiste tü̯ü̯ olli ta `ü̯ü̯se täüs `tuupi. Mis üle jäi, si̯i̯ `veeti `päevä.

Rehe‿ahju suu pääl olli sügüseti `kangest ää `kartult küdsäte, mida `sü̯ü̯di räime `su̯u̯leemige, kus ku̯u̯rt või koore‿alust `piima sekkä olli pant. Rehe‿ahju küdsäkaali ollive küll ka ää.

Riha all `oiti `talve linaluu ja `vankre. Suvel ollive jälle ri̯i̯ ümmer rehe `rästse all. Meil Irmul olli kiigu oorisjala ka rehe lähüksen.

Lihadepühädess siss tetti riha‿alune `puhtess. Siss ku kiigu pääle tullive pal´lu külä`nu̯u̯ri kokku, siss riha all tantsiti, mängiti, vällän jälle kiiguti. - - -

Mari Sarv, s 1884. Nuia

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLİSTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28 :12, 14–23, 30

Lina katkumine ja harimine

Ku mia nu̯u̯r olli, siss tetti lina iki oma terve núrm maha, ánd kakku. `Võõrid saa‿bäl `kakjid (st töötasu arvestati saja katkutud peo eest) *`võeti kah. Tõmmati oma katessada ja tuhant peo päevän `vällä. Ommuku vara `minti `kakma, egä‿ss vaadate likkest egä midägi. `Väiksest vihmast es panna ka `miastig, kakuti `õhtu senigu näi. `Õhtus olli vaśt ka seľg `aige, ommukus olli terve `jälle. - - -*

Lina`kakja `kaksive linu eside `kaupa. `Võeti üits tük'k veerest kätte ja `minti `tõise `vi̯i̯rte `vällä. Siss `võeti uus esi `jälle. Linapeo `panti kate`kümne `kaupa unikus. Peräst olli siss `elpus är lugede. `Õhtu kannive naise egä‿üits oma lina õla‿bäl sarra‿ma[*nu*] *kokku.*

Mehe ürjäsive siss `ju̯u̯nig `suima kah. Sarra‿alune maa `aeti kige‿bält lappige einäst `puhtes, sõkuti kõvas ja tasatses, mud'u‿i saa kugarid kokku `pühki. Kärbuse `lü̯ü̯di maa `sisse, roobiku `panti `pääle. Lina‿ari `panti arjapengi `küľge `kinni, peńk piśteti pulgage maa `küľge. Mi̯i̯s suis päevän tuhant viissada peo ärä. Ken `õigene kõva `suija olli, suis kolm tuhant ka ärä.

Ku linu juba `rohkemp är suiut sai, siss akati otsast lekku vedäme. Linaleo ollive egäl talul esi, paaŕ-kolm tükki. `Siantse vi̯i̯soone‿bäl `kunnig, mud'u jääv kuivas. Legu `panti täüs, pilluti tasatses, lepä- või paju‿aa `panti `pääle, agade‿bäl kivi. Nindapailu `aeti kive `pääle, et vi̯i̯ `vällä võt't. Ku `lämmemp aig olli, lik'keve (ligunesid) *nädäli aag är, küľmempeg läits kolm-neli nädält ärä.*

Mia `laoti esi üitskõrd linu, argige `kisti leost `vällä, peo `küľmesive `laoten kätte är, side‿ss lää lükäten ämp üles.

Lina ollive `parra, ku kiud luu küľlest `valla olli – peo vahel `murti, ku luu rops, katik läits. Järven ja jõõn lik'keve rutemp ärä ja `valgempe lina saive. Kullisilla otsan mõni auguke olli, kus panna sai, egä jõõn pes (päris) *`leote es tohi, apu vesi kooleť kala är.*

Miu vana olli üitskõrd nooren ka linu `kiskun. `Väike jääkõrd olli vi̯i̯l pääl ollu, es ole `miastig `küľmä `tunden. Linapeo `laotedi `püśtü maha kujume

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ja `liik'mä. Perästpoole kääneti peo `ümmer, siistkül'g `vällä, siss liikś `ästi `valges.

Ku lina juba `valge ollive ja paar-kolm `päivä `kuiva pidäś – `kaeti kah, ku sideme alt `ästi kuju olli – siss na `võeti kokku. Kige‿bält `laotedi üits kubu `õl'gi maha `niistume. Ku `vihma‿ss ole, siss visati peenikselt vett `pääle, `rohkemp `latve‿bäle, mud'u oss* (oleks) *kuiva õle sidemid tetän katik lännü. Vanempe naise `panti sidemid tegeme. Siss ürjäti kuppu `köütmä.

`Peosid `loeti viis`tõiśku tükki `kainlas, `panti sideme‿bäl maha. Tõine viis`tõiśku `panti tõisipidi, iki ladva ja tüve. Ruiuti põlvege kokku ja tõmmati põlvege ninda kõvasti `kinni, ku vähä aṅd.

Linakuu `veeti laudile või aida pääle. Ku rehe läbipesset olli, `panti lina üles. Arutedi kuust `valla ja `panti `püśtü pardsile, iki lau`kaupa.

Õige vanast olliv tidruku ka linu tennü. `Üüse kellä katest aet üles. Talituse aas pidänu sada või metu neid `peosid olli, är roobitseme. Nel'lä või viie aig viit egäl kanikuke `leibä ja suul'viilivvake `koldekivi pääle üüruugustis. Poisi pidänu ka `valges oma sada viiskümment peo läbi `aama. Sügüselt olli `päevä vällän `jälle muud tegemist.

Mede aig olliv juba `kot'lase, ken linu teive. `Saarlase ja muialt mehe käüsive külä `müüdä, koti sel'län: „Ka linu `kolki om, ka linu `kolki om?" Miu aig naise-tidruku ämp linu‿ss tii.

Parempid `peosid korjati `vällä, tetti vähempe peo, suilinades. Ku vähätig sai, `võeti lina `suimin (sugemine) *käsile, et `keträme saas. Enämpist `õhtu tulege suiuti taren. No siss olli ka kikk sil'mä ja suu `tolmu täüs.*

Kige‿bält `võeti jämme ari, piśteti luvvavaŕs arjapuust läbi, istuti esi tooli‿bäle ja `võeti luvvavaŕs arjage `jalge vahele. Linapeo suiuti `jämmest ärä, siss tullive ots`pakla. Siss `võeti linapeo pooles, `panti uvvesti kokku, tüve‿ots ladva poole, mud'u* [oleks] *tüvi mahan är pudeves lännü, ja `panti pengi `pääle ritta. Tõine siss võt't säält ja suis peenik-sest.

Peenike ari köüdeti pengi `kül'ge `võrkmege `kinni. Peenikse arja‿bäl tullive laaś`pakla ja ku lina `õigene peenikses suiuti, tullive kige peenempe `pakla. Linapeo üits ots

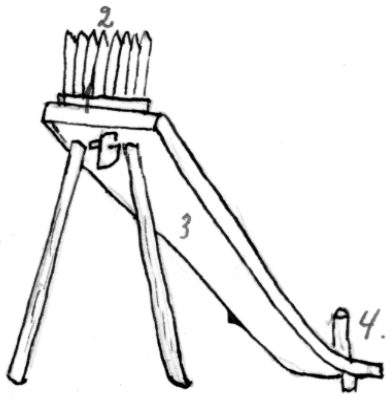

Joonis 1. *Lina‿ari*: 1. *ari*; 2. *väidse*; 3. *arjapeńk*; 4. *maa `kül'ge kinnitemise pulk*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

mähiti üä käe `ümmer, tõine käsi visaś iki nindagu lips-lips ruttu peo arja‿bäle. Kõvasti pidi `kinni `oidma, et linakiu sekkä‿ss tule.

Ku är suiut olli, `panti üits kolm kolgat ütte ja kääneti `vääntu, väänu ots mähiti viil `junni, et väänt `valla‿ss lää. Siss tetti üits võrga ja `aeti väänu `võrkme `sisse. Viimäti kaaluti `päsmreg ärä kah. Läits iki puul' ja üle poole kokku, ninda ku peenikest tahid. Ku ää sikke lina olliv, läits vähemp kokku. Ku luise ja pudeve lina olliv, tulli enämp `paklid.

Lina `suimise man üits kolmas inimene, enämpist karjapoiss, puśt* (puistas) *järest `paklid. Puu`vardage puśteti `ästi lahes, `lemle `ästi `vällä. Viimätig venütedi `puśtan pikäs, `panti lavva‿bäle ja mähiti `kuutsles kokku. Siss `viiti `pakla `kel'dres või `aita, linaväänu `aita või `kamres vadja `otsa.

Otspakaltest tetti kotikangast, laaśpakaltest suu`rõõva`kangid, kige peenempidest `ammid (hamesid, särke).

`Õige vanast tetti lina ja kanempe puha kolbitsege ja roobitsege. Ku mia nuur olli, siss olliv vändäge masine, peräst tullive `valtage masine, viimäti juba virri.

Ku kolbitseg linu tetti, siss `panti jalg kolbitse `pääle, linapeo `säeti laiali põlve `nõale, siss `lüüdi roobitseg nindagu laks-laks. Vahel `võeti `jälle käe‿bäl, `säeti ja kääneti luise kül'le `vällä, siss tõmmati kolbitse alt vahel jäll läbi.

Sügüselt, ku kugare üleven ollive, siss olli meil lastel `lämmen taren kugarte‿bäl igävene `mõõlamine ulgani. Vana-Mall tei käpuli mahan rebäst, üits jalg üleven ännäs, latse puha perän – `väikse rebäse. Mõnel es kurda änd `ästi sel'län – tõśtel `jälle ää miil. - - -

Linakoormaga Pärnus

Mede ät't olli siante, temä viis meid iki egäspoole. `Pärnun käüsime puha kõrrast* (kordamööda) *ärä. Ku `talve linu `viimä `minti, pańd lina`kuurma `otsa üte, ken suuremp olli. Mia mälete, mia olli siante `kümne‿`aastane, ku ätig linu `viimä lätsime. `Tõisi olli kah, voorige iki. `Õhtus saime `linna. Sõbratuan ollim lina`kaupme man `üüses. Miu kutsuti `küüki ja `anti `saia ja taśs `kohvi. Tõine ommuku akasime tuleme `jälle, `õhtus kodu. Oma seidsekümment või kuuskümment `versti iki. - - -

Kanep köiteks

Kanempest teive mehe `köüsi ja `kaplu, naise teive mõrra`niiti. Ät't tei iki `talve‿`õhtu pööräge `kaplu ja õpaś esi meid `laule ja värsiksid lugeme. Kövve

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ja kabla tetti kodun puha, pööräke oll seinä‿sen. `Niini `panti sekkä, siss olli `ästi kõva. Ütelti: katik läits kanempest `köüsi, niinest `köüsi niksati.

KS. 1944

Vilja külvamine. Hitsme vedamine

Külümise man `veetse itset. Külüjä külväb ehen, tõine `tõmbab jalanukige `vaokse tühjä ja külvet maa vahe‿bäle. Sii maa, mis kate `vaokse vahel om, mis miis üte üle`kõńmisege täüs külväb, om itse. Üits itse maad jäi tühjäs.

Miis külväb ja tidruk viab itset. Külüjä lääb ehen ja `itsmevedäja `tõmbab jalanukige `vaokse külvet maa `viirte, kus suuremp jagu teri pudunu om. Ku keväde edimist `kõrda itset vedäsid, siss tetti [vedaja] *likes.*

Pann ja tape

Pann om aŕkadra kül'len üits tük'k. Pann om `aerepuu all, oiab `aerepuud aiste kül'len, `kapluge `kinni köüdet.

Ku tarege tõu`vil'lä pesseti, siss `lasti laug maha, `säeti ilusti kokku, veere üles ja rihage, sii õigati `tapmes. Ku tape `valmis tett olli, siss `tuudi obese `pääle. Edimelt olli tape `kõrge ja kobeve, obese pidiv peris `kargame üles, pidid `oidma, et esi ala‿ss jää.

Viiluke

Vanast lõigati viilukse‿bäl rügä. Viilukses õigati kate viivao vahe või jäl ninda lai maa, ku sellest üle lõigaten `piiu said võtta rügä. Tat pidi ka ninda täüs oleme, ku vähä viil võtta said, sõrme pidiv `arku oleme ja `sõrme vahe ka puha täüs. Paari peotävvest said vihu kätte.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

PAISTU

HELJU VINK, 1944. ES KT 92

Kuidas vanasti elati ja oldi

Ku vanast mia `alla nu̯u̯r tidruklaits olli, egä siss `kennigi siast elu es saa ku nüid. Siss olliva `mõisade* (mõisad) *ja ärräde* (härrad) *ja `pääle oma tü̯ü̯, mis kodun tetä olli, käisiva tidruku ja poisi `mõisan `päevi tegeman. Mia esi küll `mõisan tühün es käi, aga sedä ma mäleta `alla `pirla vi̯i̯l, ku emäkońt kõneľ, kudass siss elätu ja `oltu, ku temä `alla mihele olli lännu.

Temä käinu `mõisan iki `jalksi, suure talude [käisid] *obesage. Iki egä nädäle seen olli oma kolm ja neli `päevä `mõisan tettu. Vanast iki olliva `naaran, kudass puu`teľgege vanger `laulan, et*: *"Ku mi̯i̯ `lääme, siss mi̯i̯ `saame."*

`Mõisan olli muďuki egät tü̯ü̯d tetä, sedäsamat mis kodunigi. Mõnikõrd olliva mihe ollu kah `raaŕe kajuman, ku `mõisa `põlde sääjetu.

Mia `mõisast eige kaven es elä, selleperäst ma mäleta küllät, kui ilusa ni̯i̯ `mõisade olliva. Meil olliva magatsi‿aida man suure kase, jämede ja kenäde, ni̯i̯ õigati leinä`kaskis. Õllekoa man olli eige ilusa mooduge mõts, suure `puude kasusiva ja `ti̯i̯de olliva `sissi `aetu. Sääl olliva ärräde kõnnikoha.

Siin Tuhane (Tuhalaane) *ja `Olstre pu̯u̯l olliva muďu suure talude, aga `jälle sitema `maade ja neid sitemid es jõvva `kennigi `osta. Mis sa neist oless ka `ostan, kes ni̯i̯ võla ja `rotsendi ärä oless `jõudan `massa. Maa`vi̯i̯ri sai ka iki `aiga arida selle `aaga, mis `mõisatü̯ü̯st üle jäi. Pailu tat `tühjä `sinna `kuľle* (kulus). *Aga `amme võťt iki liges küll, ku mitu `päevä `mõisan ütte`järgi olli tullu olla. Miu emä kõneľ sedäsi.*

`Maade sedä `viľlä küll es anna, mis nüid saias, es ole ju ni̯i̯ riista eige kõrraligu. Kivide ja kivi‿uniku olliva ku einäsae (-saod) *ja es ole kah `kuńtslikku `väetset. Äid `si̯i̯mnit kah es ole maha küľüdä. Kessi neid `soŕte tääd's, mis alamp olli või kedägi. Ja egät vastast es `julgegi küľüdä. Ääl `aastel sai iki kah raasik. Mõnikõrd ikaľt, siss `tu̯u̯di magatsist `võlgu, süǵüs `viiti tagasi. `Olstre mihe akasiva Tuhane mihi `naarma. Tuhane ja Pahure* (Pahuvere) *`maade om sitema, ku om `Olstren. Et tulep `vällä, ku Tuhane mi̯i̯s*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

magatsileväge. Iki magatsist tu̯u̯p ja magatsis viip, üit´s ait ja üit´s koer, tulep odevemp kätte. - - -

Mia lätsi juba `katsma‿`aastetselt `ti̯i̯nmä ütte `tallu, sedä nüid änämi ei ole. Rüärihe aal `põlliva* (põlesid) *`u̯u̯ne maha, varema om `alla vi̯i̯l.

Sääl olli vähä tere‿ommukut `pernań. Es mõista kammert sääjedä* (seada) *ja es tähu ka `süvvä `ki̯i̯tä. Mäńgäś `pal´lalt kannelt. Kammer olli ku paadsapoodsik. Sääl ta iśt ja `süvvä ki̯i̯t´ pühädes kah `pal´lalt paa`persekse sehen. - - -

Ku tü̯ü̯ man eige pakki es ole, siss saiva `tü̯ü̯lise vaist kah `persekest maha `panda. Mihe panniva `piipu, tidruku naariva ja teivä mud´u `nal´la. `Mõisan küll es ole saanu `aiga puhate. Egä‿üit´s `püündän, et ennempi `valmis saap, oma tü̯ü̯ kodun taht´ kah tetä.

Tü̯ü̯päe olli ikki `valgest `valgeni ja rihe‿aal `olti kah `ü̯ü̯se ülen. Ommuku `tõusiva inimese siss, ku kukk laul´, tunni kolme-nel´lä aal, muud `tunni es ole. Mõnen kottal olli kah tunnilaud `aknelavva `pääle tettu. Si̯i̯ olli peris `keŕge tetä. `Panti `pal´lalt üit´s uŕk `püśtu ja lõigati `aknelavval märgi tunni‿`aige `järgi `pääle, kus kottele urgi vari `miantsegi tunni aig `paiste.

`Talve iki olli vähä raasike tü̯ü̯d vähemp. Mihe teivä linu ja puutü̯ü̯d, `vahki es ole `aiga kellekil. Naise ja tidruku käisiva kah `mõisan `keträmen ja `kangit kudamen. Kodun olejade kedrässiva ja kudasiva kah. `Õmbliva `ende perel `rõõvit ja teivä ilust näputü̯ü̯d.

Ennempisil `aigul olliva iki ilusa `rõõva, kikk `väl´lä‿õmmeltu pluusede ja puha. Egä siss `kennigi es käi kindsu puha `pal´la. Kikk olliva ilusa tidruku. Es ole vaja aisu‿elilaasiksit, ei `ri̯i̯mi (kreemi)*, `juussit säbrute egä kedägi. Es ole vaja moonutset `mängi.*

Keväde akassiva `jälle välitse `tü̯ü̯de. Suve olli iki kige pakimp aig. Süǵüse, ku välitse `tü̯ü̯de ärä saiva, sai akate `eńge tagasi `tõmbame, aga peris ilma `tü̯ü̯te es saa olla kunagi. Sai iki lõhut tü̯ü̯d, et nina tatine. Ja ullemp ei ole selleperäst kedägi.

Olli selle eluge kudass olli, mõnikõrd olli `raske, aga es ole kellekil kaevate. Sai pühäbe kirikun `käitu. Paistun ja Tuhanen olliva kiriku ninda ku `pirlagi. Sai palutu ja lauletu ja jumalesõna kulletu ja kikk mure läit´s meelest ärä. `Nüütse aa inimese ei saa `aiga minnä kirikus egä `koekil, aga ädän om na ullempest ku vanast. Miu emä `surri `alla `ilda vi̯i̯l. Temä üteľ iki, et nüid kävväs kirikun `pal´lalt `ilpe `näitmän, ku juśt eige om `aiga kähen.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Endisaegne maaharimine. Harkader. Äkked. Ale ja kütis

Maa‿arimine olli iki vaevaline küll `nüütse aa kõrvan. Aŕk`atruga sorgiti maa üless ja edimelt karu‿ägläge, peräst `puutse ägläge `äestedi maa tasatsemes. Vedrut es ole olemangi. Nii karu‿äglä olliva `ääde küll, vaist ku `süüti künneti, kaabiti sellege, ku kana sabits kunagi. Sii tei edimält maa ilusas.

Miu aal änämi alet es tetä, aga emä aal olli küll vii `alla tettu. Alet tettu mõtsa‿alutse maa pääl. `Puude raiutu maha, `saaǵe es ole sel aal ollu. Ja ku tuult es ole pailu ollu, `pantu `puude põlema. Ku na siss ärä `põlliva, mud'uki mihe ja naise `soŕkseva ja `kaieva `uŕkega, et `puude `ästi ärä oless põlenu.

Mõni olli peräst `jahtumist `kaenu aŕkadrage `sorki, olli aga `äestedu `pal'lalt karu‿ägläge, et `mulda saanu. Visatu `siimne `sissi, `äestedu viil mõni kõrd üle ja vili kasunu ku mine üle pää `sissi. Ollu teräde suure ja ilusa ja kõrre ku pütsiku.

Küt'ust tetti säälpuul, kus mia nooren `elli, vaśt `alla üte viie`kümne `aasta iist. Küt'ust tetti siss, ku `alla `uudine maa `olli sikke `turbage, et mud'u arida es saa. `Võeti kuiva aa* (haod) *ja sääjeti neil mättä `pääle. Tuli `panti agadele `otsa ja aa `põlliva üten mätästege ärä. Pailu ääd `tuhka jäi üle ja sääl ütelti ää vili kasuvat.

Muu peräst sedä es tetä ku selleperäst, et maa sai `väetset ja `keŕgemp olli sedäsi maad üless arida. Peris põllu man es ole `siantest suurt `vaeva, es ole ninda pailu mättit, aga orasseinä `juuri olli küll vaist, et pal'last maad es paistagi. Tidruku `panti neid `riisma. Riisuti kokku ja tetti tuli `otsa. Tule‿asemide kottal `kasvi vili pailu ilusamp.

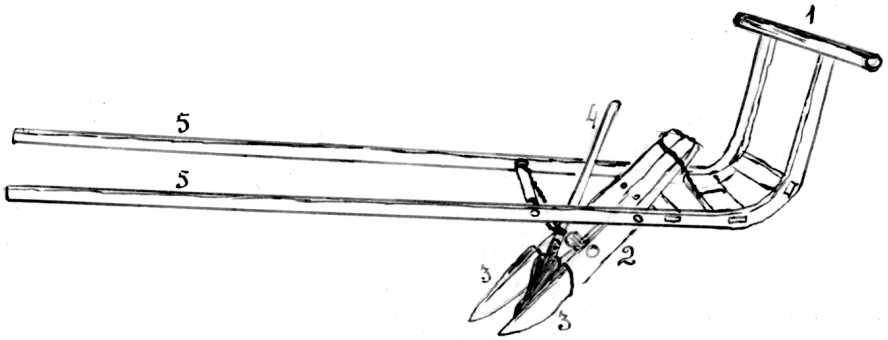

Joonis 2. *Aŕkader*: 1. *adra käepuu*; 2. *raud`puude*; 3. *ravvatse aheri*; 4. *adra lusik*; 5. *adra kure*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

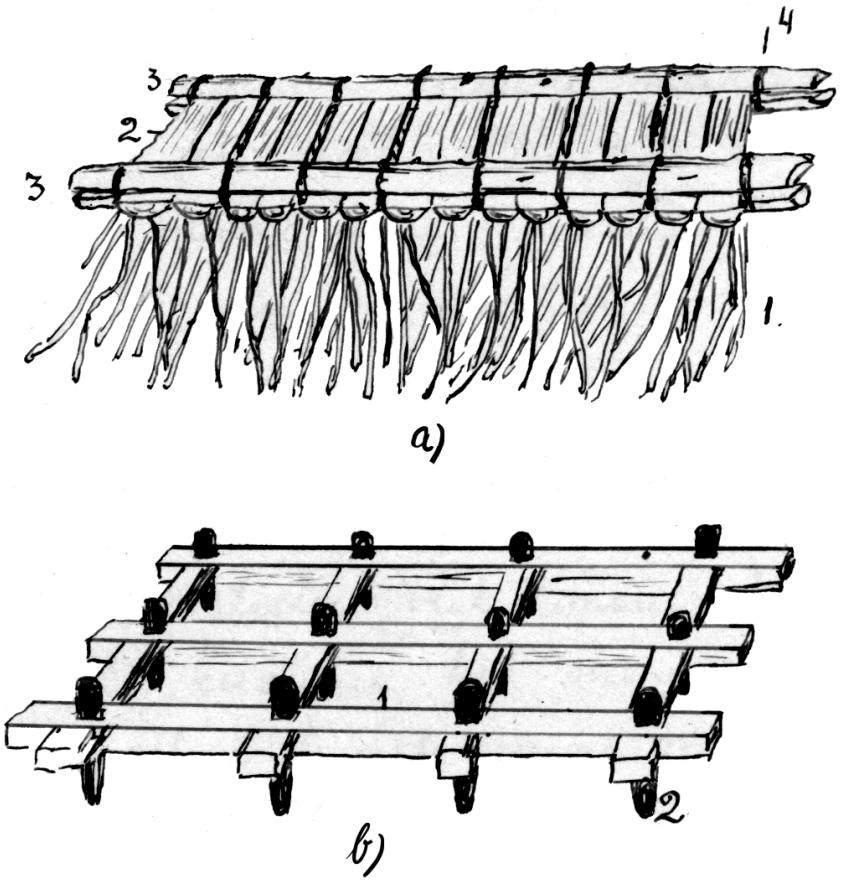

Joonis 3. Äkked: a) *Karuägel*: 1. *karuäglä pulga*; 2. *`lõhkitse kärbusse*; 3. *`kinnipanemise `puude*; 4. *pajutse sidema*; b) *Perisägel*: 1. *äglä raaḿ*; 2. *puust pulga*

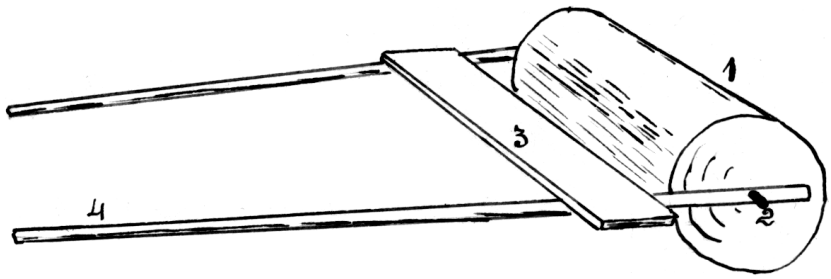

Joonis 4. *Rul'l*: 1. *rulli pakk*; 2. *rulli võl'l*; 3. *laud `istmises*; 4. *aisa*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Põllumaa väetamine

Super`vussi* (superfosfaati) *es ole, sii̯ om mud'uki täädä. Selleperäst kül'üsiva suure talude vaist vähä `ipsi `pääle. Mia ei tää, kust na sedä saiva.

Kige `tähtsamp olli sõnnik, sedä iki egä‿üit's sai raasike `endest. Kellel `põldu olli, sii̯ pidäs eläjit kah. Alapanekus rääbiti, ku `õl'gi vähä olli, mõtsa alt `rämpsu ja `lehti ja kuuse`pinde. Kardulevakku kül'üti `tuhka. Sedä sitta sai küll egä vil'lä `pääle kül'üdä. Tuhk avit' iki pailu kah.

Kardultel `panti sõnnikut kah. Mõni pańd vakku `sissi. Kardule ala ja sõnniku `pääle. `Koŕvege ja põllege `võeti `ku̯u̯rmast ja kätege `panti vakku. Küll siss peräst käe `aisiva, aga ütelti sedäsi, et kelle käe sitage, selle suu saiage.

Kellel sõnnikut `rohkemp olli, pańd maa `pääle enne, ku vagusit es ole `aetu. Kessi aga arvaś, et sedäsi vagusit ei saa `aada, pańd sõnniku juba maa `kündmise aal ärä.

Sõnnikutalgud

Keśäsõnnikut akati kohe `pääle vil'lätegemist `väl'lä vedämä. Mõni lõigaśs enne vii̯l `turbit, aga enne `jaani akati egäl kottal. Siin pailu sõnnikut `talgudege es `veetä. Suurema talude iki käisivä üit'steistel abin. Tulliva siss kokku pailu tidrukit ja `poisse obeste-vangertege. Mitu tükki tulliva egält talult, ninda kudass talu saat'. Siss olli kirint ja kärint ku Tuhane laada aal.

Obesa `irńseva ja täku egä märäde es kurda paigal. Ku mõnen talun sia‿`aidude ärä olli `võetu ja neil kopelt es ole, siss sia`põrsa olliva egäl kottal ehen ja `ju̯u̯śseva obeste sian. Vähempe latse `panti karjateme, aga või nii̯ `taht'seva kulleta, `taht'seva kah `nal'la nätä ja vangertege `sõita.

Sõnniku `tõstmises olliva kate‿aralise argi, suure laia arude. Mihe ja vanema poisi olliva laudan sõnnikut `väl'lä `pildman, noorema poisi olliva usse man `ku̯u̯rmid tegeman.

Tidrukil es ole pia‿`aigu `ültse vaja esi `tõsta. Tidruku ja karjatse olliva* [sõnnikut] *`mõtsa (põllule) *vedämän. `Ku̯u̯rmid maha `tõmbaman olli üit's mii̯s, `laotajade olliva `jälle vii̯l esi.*

Tidrukil olliva `puhta `rõõva ärä `pantu. Ku kodu `sü̯ü̯mä kutsuti, siss `pańdseva `sel'gä. Poisi `paśseva `jälle vaist `perrä, kus tidruku `rõõva `pańdseva ja `paetiva ärä.

`Õhtu `anti iki `viina kah. `Lõune‿aal es `anta, inimese oless `purju jäänu ja ei oless siss tü̯ü̯tegijit ollu.

`Õhtu olli siss simmań, tantsiti talu ussaian, edi`kambren või `jälle `puhta riha all.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vahejuhtum sõnnikutalgutel. *Ma mäletä, ku mia `alla nu̯u̯r olli ja üit'skõrd Naatsakul* [sõnnikut] *`laotaman olli, siss olli `ku̯u̯rmid `tõmbaman üit's Jüri. Temä taht' miu kõrd ärä võtta ja käis miu iki vaist kah `vaatman. Mia es tää tast sitast midägi arvata, aga si̯i̯kõrd teise tidruku kõneliva, kus Jüri käivät egä `õhtu, ku miu pu̯u̯lt ärä lääp. Olli vi̯i̯l kah `naaran, et temä ei `tahtvat Eppu võtta – `vaeses olli miu pidänu ja lubanu `mõnda teist võtta.*

Mia es ti̯i̯ tast `raipest `väl'lägi, temä `tulli aga miu manu ja taht' miu `laotemise man avita. Ma oless `tahtan tal sitatse argiga pähä `anda, aga ta sai aru ja nimet' miu `ende pruudis. Mia lein kah pää `sel'gä, `mõtli esi, et ku `siantsit `poisse miu `jalge ehen terve ru̯u̯d mahan oless, ma kõnnis kigist üle. Egä `jalgu kah peräst `mõskmada viśt ei jätäs.

Siss ma `ütli, et oless si̯i̯ pää sul kapuste otsan ollu, oless vaśt suip saanu, mis oless kah süvvä kõlvanu ja suud ärä ei oless `määrin, aga et ta siu `otsa om `pantu, `raiskap ta selle peris kenä mihe kere kah ärä.

Teise akasiva `naarma ja Jüri olli ku `lämme leväge pähä saanu, läit's ärä ja es tulegi tagasi. Ja tidruku pidivä egä‿üit's akkama esi sõnnikut maha `tõmbama. Aga egä siss `siante raibe ei tohi tidrukit mõnita kah, si̯i̯ `kul'le (kulus) *tal peris ärä.*

Rukkikülv

Ku rüä sõnnik ärä `veetu olli ja laiali `laotedu, siss `aeti nurme keśkpaik `väl'lä. Mud'u es tää `kündmä akate. Keśä tulli ju `sissipoole `kündä, mud'u olli `varsti keśkpaik `väl'lä künnetu ja egäl nukal raavi sehen. `Keśkpaiga `väl'lä `aamises `panti obene adra ette ja val'laste `külgi köideti üit's pikk roovik. Mi̯i̯s oid' `atra ja ai obest, teine oid' teist rooviku‿`otsa ja kõńd edimese tiiru nurme vi̯i̯rt `mü̯ü̯dä, teise tiiru edimest adrage `aetu jutti `mü̯ü̯dä ja ninda iki edesi, seni ku keśkpaik kähen olli.

Siss `künti sõnnik `sissi. Suve sehen `äestedi mitu `kõrda, et `einä ei oless `sissi `kasvan. Süǵüse `pu̯u̯le kõrrati läbi ja rükki`maarjapäevä `paiku või kah raasik enne kül'üti rügä maha. Adrage seementedi. Paaŕ `kõrda `äestedi üle kah ja olli `valmis. Rügä ei rullita, rügä rullip esi.

Tõuvilja- ja linakülv

Tõuvil'lä `tulli küll `rulli. Tõuvil'lä jaoss olliva maa juba süǵüse üless `küntu. Keväde, ku tahedama tuule tulliva, libastedi karu‿ägläge üle tasatses, et maa pailu ärä ei oless `kuivan. Peräst `äestedi mitu `kõrda. Enne kül'ümist kõrrati adrage läbi ja seementedi kah adrage. `Keŕgemide `maade pääl tetti vaist `vil'lä kah äglä ala.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lina tetti küll egä kõrd äglä ala ja `äestedi kas või seitse-`kaessa `kõrda üle, aga `rulli änämi es või, siss linade es tule üless. Linakül'ümise aig pidivä kiu `taevan olema. Mud'u lina es kül'ütä, ku lina_emä `taevan es ole.

Et pikä ja ilusa lina `kasviva, selle jaoss tetti `vastlapäevä `õhtu pikkä `sõitu, lina`si̯imnekot't `perse all. Latse `laśseva iki `kelkege mäest `alla, si̯i olli nende lõbu. Vil'lä `rul'mise aig `tahtseva na `jälle rulli `pääle `istu.

Viljakülvist veel

Rügä tetti kaara`kõrte, rüämaa `pääle oder. Odra`kõrte lina ja linamaa `pääle kaar. Kaaramaa jäi `jälle keśäss. Nisu pailu es tetä, si̯i raasike tetti rüä`kõrte.

Ernet tetti vaist ää maa `pääle kah, mud'u tetti iki kingu `otsa, ruusaku `pääle. `Erne kül'üti siss, ku `lõunatuul olli, siss pidiva `ästi `pehmes `ki̯imä.

Kardulit tetti `jälle siss, ku `taevan `ästi mügärit olli, siss es pia kunagi kardultest ilma `jäämä.

Tater tetti `sinna, kus es arvata midägi muud kasuvat.

`It'sma vedäś kül'üjä iki jalage. Vaist `veeti kah sõnnikukongsige või `aeti adrage `sissi. Kül'üjäde olliva suurempiden taluden peris esi, tü̯üperemihe või tü̯üjuhatajade, kudass neid õigati. `Väikse talu peremihe kül'üsivä esi ja `laśseva kah `poisse kül'üdä. Tidruku ja naise kül'üsivä sääl kottel, kus `teisi kül'üjit es ole, aga egä na alvempest es kül'ü ku mihe. Mõni mi̯is kül'üs ninda, et kikk nuŕm olli `it'smit täis ja imelik.

Kül'üti iki kate `käege. Mõni visaś kah üte `käege, aga siss läit's `aiga `rohkemp. Kül'ümise jaoss olli külvimat't. Si̯i olli kolmantiku suurune ümärik nõu, mis `panti rihmage `kaala.

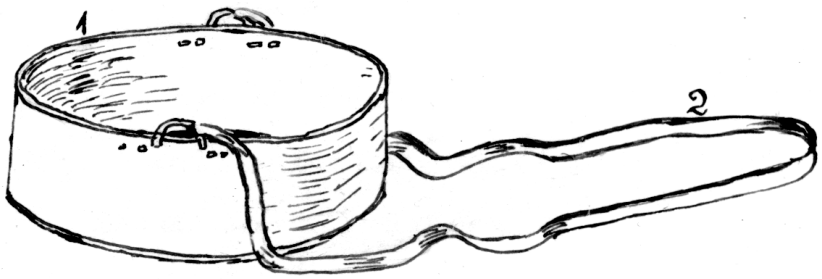

Joonis 5. *Kül'ümise nõu*: 1. *külvimat't*; 2. *kaalarihm*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Oder olli viimäne vili külʹüdä, siss keedeti odrakülʹüjal siasaba kardultege. Ja ma mäleta, kessi keväde edimest `kõrda obesage põllu `pääle läits, sai kodun `kasta ja `kastmise i̯i̯st keedet kanamuna. `Kastmine aavat une ärä. Mihe om kah `ültse `väige unitse.

Heinategu. Vikatid. Rehad. Luisud

Einä`maade olliva vanast `siantsesamade ku nüid. Suurema asja na es ole. `Puude olliva `pääle `kasvan, mõtsa`käären es saa kudagi `einu kuivate, puha `tulli `kaugemale `väl'lä `kanda. Nüid om ju einä`maade pailu üless aritu, `põldes tettu ja mõtsa ärä laasitu. Vanast es ole `aiga raisate einä`maade man. Ristik`einä olli sel aal `väige vähä, tat sitta es olegi.

Ninda et ku ilma `laśseva, sai juba enne `jaani einäle akata. `Kõrgemide `maade pääl akati enne `lü̯ü̯mä. Kus olliva `su̯u̯litse einä`maade, sääl es või enne, ku ilm pikkä `kuiva näit'. Einä oless vihmage vi̯i̯ `sissi `jäänu. `Põlde vahel `kasviva peris ilusa einä, ää ja `lehtitse lammaste jaoss. Ku äid `einu es saa, seivä na su̯u̯`kaape ja kaserämpsu ärä.

Einä `niitmise jaoss olliva vikati ku nüid. Ni̯i̯ olliva poest ostetu, sepä siin vikatisi es ti̯i̯. Lüsi olli kate pulgage. Ku sitema einä`maade ja `raskemp ein, siss om üte pulgage eige sitt `niita.

Egä i̯i̯t's es mõista vikatit löe `otsa `panda, pańd ninda, et `püśtu `niita es saa, niida või persekil. Ku vikat' löe `otsa `panti, siss `aeti kundsu otsale varu raadist või lekist `pääle.

`Riismise jaoss olli tettu kasepuust rihade saare`pulkege. Varre tetti kuusitse. Mõni pańd rihavarre `otsa ku luvvavarre, laśk augu rihale `sissi, piśt varre `perrä ja olli `valmis. Aga arilikult keedeti varte otsa paan `pehmes ja `aeti `lõhki.

Riha`pulke teiva iki poisi vaist `talve ja mud'u suvel, ku `õhtu obestege õidsil `käiti. Tule man olli neid senikava `aiga nüsidä, ku uni `pääle `tulli. Obesit es juleta varaste peräst `ü̯ü̯ses mud'u `vällä `panda, ku tidrukide ja `poissege `olti man. Tidruku `vaht'seva ja poisi magasiva man, nemä ikki `kangema ja `julgema. Tidruku ei oless julenu `vargil midägi tetä.

Vikatit luisati puuluisa ja saviluisage. Puuluisk olli puutükist tettu, augu `sissi sorgitu ja `liiva `sissi `pantu. Saviluisa olliva kõvas kuivetedu. Neid `kanti külʹle pääl vi̯i̯topsi sehen. Ku vikatiterä katekõrra läits, siss lõigati `nuaga. Si̯i̯ olli katest veerest teräv, sepä tett, pää puust otsan. Aga vikati `pinni ei ole mia nännu mujal ku ütel `Tartumaa mihel, kessi viie `aaste i̯i̯st siiä `tulli.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Niitma `minti ulganti päevätõusust. Ku vilu ilm olli, sai `terve päevä `niita, ilusa ilmage niideti ommukult.

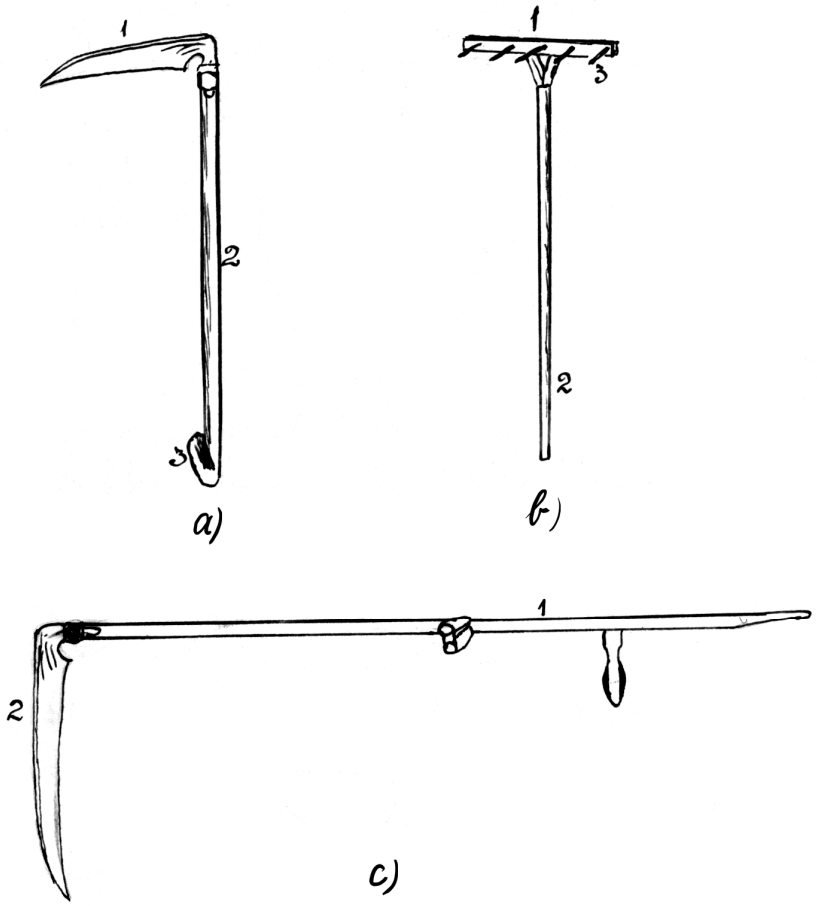

Joonis 6. Vikatid ja reha: a) *Raut´s*: 1. *raudsi terä*; 2. *raudsi vaŕs*; 3. *`kinni‿`oidmise końks*; b) *Raudsi riha*: 1. *rihapuu*; 2. *riha vaŕs*; 3. *pulga*; c) *Vikat´*: 1. *vikati lüsi `pulkege*; 2. *vikat´*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Rõugud ja saod. Heinakuhi

`Pääle `sü̆ü̆ki `võeti tahempa einä kokku `väikses `rõukes. Ku pailu mahan olli, siss peräst palati üle.

`Kuivel `einul `panti aa* (haod) *ala ja tetti `saage. Sae sõkuti `kinni, et `vihma ei `pel'gä. Ku vihm tuleman olli, rabiti einä ruttu kokku ja tetti suurema rõugu ja päält `ästi teräve. Rõugu olliva pikerigu, tetti otsage `vastu tuult. Sae olliva ümäriku.

Vaist enne `vihma `kaeti kah `kuhja kokku. Visate kas või neli-viis `saage, ku `rohkemp es ole. Ilusa ilmage es tetä enne `kuhja, ku kuhjajagu `einu kähen arvati olevat. Mihe teivä kuhjalava kah `aikselt `valmis, et peräst `aiga ei oless `viitä, ku vaja `kuhja tetä om.

Kigepäält `lü̆ü̆di kuhjavarras `püśtu ja kuhjatiku lava suurutselt ümmer`kĭĭru. Siss `panti `vardale `kõrva neli oori`jalga, `kiiltege (kiiludega) *`lü̆ü̆di `kinni. Oori`jalgu otsa tetti vähä kate‿aralitse, `sinna vahel olli ää `kiile lüvvä. Kiilu tetti saarest, sĭĭ olli ää kõva ja läit's `vardale `sissi. Egä `aaste `tŭŭdi vastane kuhjavarras, `tŭŭrel puul olli ää `kiile `sissi lüvvä. Teine mĭĭs lŭŭt'* (loodis) *`kirvevarrege ja vaat'* (vaatas)*, ka varras `õige om.*

`Ulka agu `panti ala, siss `alla `panti einä. Kait's mĭĭst `tõstseva kolme‿araliste kaseste `vikluga `kuhja. Kait's tükki `panti kuhja `otsa, üit's siss sõk'k, teine mõõt' ja tei `kuhja. Üit's vedäś järest `saaǵe* (saadusid) *manu, muist `riiseva, ku vĭĭl kuhjale `einu vaja olli. Ku kuhi `väige `kõrges läit's, siss `panti einä pajuvitsa `pääle ja `siante ŭŭŕ `anti siss üless.

Ku lava tiku `väl'lä kakut olli ja kuhi teräves läit's, jäi üit's, kes `ästi `kuhja lõpeta mõiśt, kuhja `otsa. Mõni ju seiś üte kotuse `pääle ja sõk'k augu `sissi. Sedäsi mädäni pŭŭl `kuhja ärä.

Kige viimäti `panti malga `pääle, neid es tohi paarin nummer olla. `Varda `otsa `panti einätopus, et vesi sedä `mü̆ü̆dä laiali lääs ja kuhja `sissi ei jooses.

`Einu tegemä akati `laubasel päeväl, et tü̆ü̆ pikäss ei venus. `Einu mĭĭ pŭŭl `talgudege es tetä, egä‿üit's sai esi akkame, `talguden oless nĭĭ rihapulgakse kikk `jŭŭskmisega katik tettu ja kessi `vastse oless tennu.

Rihade `sel'gä`võtmise ja mahapanemise man `peeti einä‿aal nindapailu `kunsti, et rihapulga es tohi kunagi `vastu taevast olla, siss `kiskvat `taeva `lõhki ja `vihma akkavat sadama. Einä‿aal ei ole ju sedä vaja.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Rukkilõikus. Sirp ja rauts

`Pääle einäteo es ole änämi `aiga `vahki, rügä taht´ lõigata. Si̯i̯ `lõikamine või `lõikmine, mia `ütle sedäsi, võt´t ikki `aiga kah, selleperäst pidi `kähku tegemä. `Rüäle olliva süǵüse `pääle kül´ümise aŕkadrage `parra* (parajad) *`it´smalaiutse juti `pääle `aetu, nende `järgi olli ää `lõiku.

Rügä `lõiksiva `ulka inimesi, peris vaka`maade `kaupa `lasti kokku `panda. Kes tat oma perege ärä jõud´, ku suure talude kähen olliva. Egä lait´s õṕp maast madalest rügä `lõikma. Egä sirbige es ole `raske kah, sel´lä võt´t `pal´lalt raasike ärä. Rügä lõiguti* [*sirbige*] *miu `mõtlemise `järgi `alla vi̯i̯l kolme`kümne `aaste i̯i̯st. Mõni lõik´ illemp ja mia esi lõigu `pirla vi̯i̯l.

Ku `siŕpege lõiguti, siss siŕp olli ää kähen, kura `käege `oiti lõigatu rüä `kinni. Nii `panti peotävve`kaupa maha `vihku. Ja ku paras vihu `suurus kähen olli, keerutedi `kõrsist side, `panti rüä sidema `pääle, keerutedi sidema‿otsa üit´s kõrd ümmer`ki̯i̯ru ja sorgati ilma `päädete sidema‿ots sidema ala. Siss jäivä sidema `pääde vihu ladva poole. Ku peremi̯i̯s vaist `järgi vaat´, ka `ästi om tettu ja mõni siss sitasti olli sidunu ja tüvede ütetasatse es ole, siss laśk ümmer tetä. Egä rüäsidumine ei ole ikki käk´ke tegemine.

Sirbi olliva pu̯u̯lkuu `mu̯u̯du kõvera ja `kitsa, rootsu `perrä olli pää `pantu, ikki reiut (treitud) *või väitsege tettu ümärik. Peräst tulliva rautsi. Ni̯i̯ olliva `väikse vikati lühikse varrege, kellel koṅks otsan olli, kust `kinni `oiti. Nende jaoss olliva kah `väikse rihade. Ni̯i̯ olliva selle jaoss til´lempe tettu, nendege tõmmati rüä rautsi päält ärä ja `võeti `vihku. Nendege olli kah peris ää `lõiku, aga pailu `aiga nendege es lõiguta. `Umbes kate`kümne `aaste i̯i̯st lõiguti küll `alla vi̯i̯l `raut´sege rügi. Aga siss akati rügi kah vikatige lobusteme.*

Sirbige `lõikmine olli iki ää tü̯ü̯ ja vihu tulliva rabamise jaoss `ääde. Mia `lõiksi üit´skõrd Laansu̯u̯ Katil ja Mulgi Tõnisal kait´s pu̯u̯l vakamaad rügä sirbige päeväs. Kokku `pańdse mud´uki kah.

Rukkihakid ja -nabrad

Egä‿üit´s pańd oma lõigatu rüä kokku, ku ulgantigi `lõikman `olti. Niiste ilmage `panti järest kokku. Ilusa ilmage tetti aki `õhtu. Vihu `kanti sel´läge kokku, `latvupidi `võeti `kinni. Egä `latvu es tohi perän vedäde. Nüid änämi `kennigi ei `vaata, kudass ti̯i̯p. Kes `latvu perän vedäś, si̯i̯ võis kohe `vastu `kõrvu saada.

Edimelt `panti kolm `vihku aŕkjalass kokku ja sääjeti `püśtu. Selle ümmer `panti vihu, `pääde ülesspoole ja tüvede `allapoole, sidema sõlme pidiva `sissipoole `jäämä. Akile `panti katest `ästi tüve päält `seotu vihust pää `otsa.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

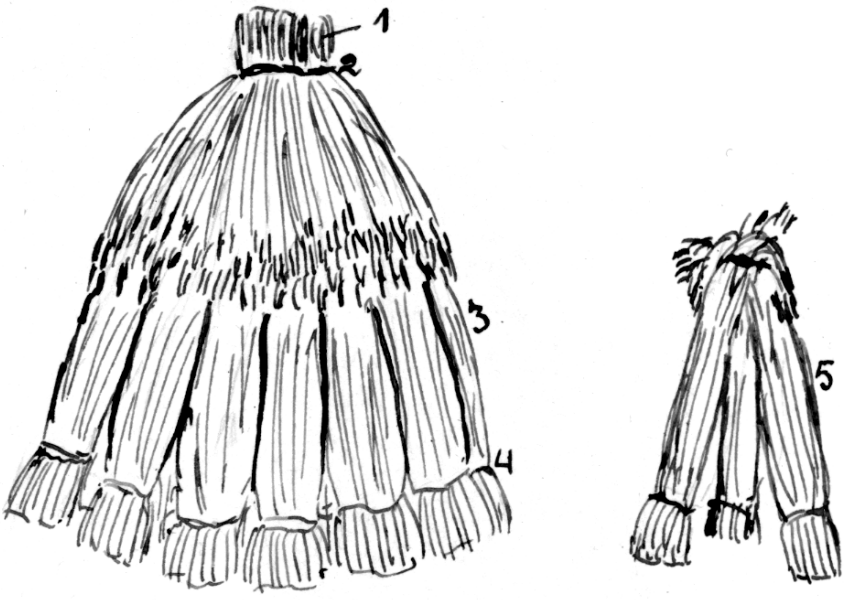

Joonis 7. *Rüä‿ak'k*: 1. *rüä‿aki pää*; 2. *pää side*; 3. *vihu*; 4. *`vihke sidema*; 5. *ań́kjalg aki `keśkel panemises*

Ku aa vihmatse olliva, siss `lasti rüä akin ärä kujuda ja `panti siss `napra. Ku aki nurmen laiali olliva, siss pidi enne kokku vedämä. Ku aki kokku olli tettu, siss tetti nabra kohe `siantse suure ku akikäräku olliva. Nabrale `panti kah kolmest vihust ań́kjalg `sissi ja selle ümmer akati tegemä, iki ümmert`kiiru `vihke laduma, tüvede `välläpoole. Üit's ań́d kätte ja teine olli nabra otsan tegemän. Nabra ümmer `panti kikk `rõõva maha, et teräde maha ei saass minnä. Ku naber `kõrges läit's, siss kań́d üit's alt redelige üless, mud'u es ulate ju `vastu `võtma. Ülest tetti kokku`puule ja pajutse vitsage `kinni`seotu `õl'gest pää `panti `otsa. Ninda `seisiva rüä kas surma`laubeni ilusa. `Pirla om kah nabra `muudu lännu. Ei saa ju egäkõrd masint ninda `kähku ja rihega `sussi ei taha kah nüid `kennigi.

Tõuviljalõikus talgutega. Voorid, rõugud, nabrad, sard

Mõni soŕt tõu`vil'lä olli `väige `keŕge maha minemä* (varisema)*, selleperäst `kaeti vaist `talgudege `kähku kokku `aada. Karjane või mõni tidruk saadeti `õhtu rahvast kokku `kutsma. Ommuku es ole änämi `aiga, `kaeti vara `niitma akate. Ommuku olli õhk jahemp ja teräde es pudena nindapailu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Poisi ihusiva tidrukil vikati `ästi teräves, kes esi es saa. Ja siss sai `mintu ru̯u̯n (reas, rivis) *üit'steiste `võitu `niitmä. Poisi olliva ikki ää `niitjade, aga olli tidrukit, kes kigedest ette saiva ja poisi es saa siss kah `pu̯u̯legi. Aga ku mia `kasvi ja `ti̯i̯nmä lätsi, akasi vara `niitmä ja `arjusi ninda ärä, et `niitsi egäst ette. Poisi vaist saiva peris vihatses, akasiva vikatit miu käest ärä `kiskma ja `õõŕseva nüriss. Mia sedä sitta es `pel'gägi. Parempet vikati`luiskajat es olegi ku mia, tein ikki teräves ku ohaku ja luisasi teistel tidrukidel kah, kes esi es saa ja maha jäivä.*

Voorid. Kannipuud. *Olli juba küllät niidetu, siss akasiva muist `u̯u̯ri `võtma ja kannipuiege kokku `kandma. Ni̯i̯ kannipuu olliva kuusest tettu, peenemide `otsege, ää oorile ala sorgata. Ooritegijäde olliva latse ja vanade, kokku`kandjade `jälle kõvema inimese.*

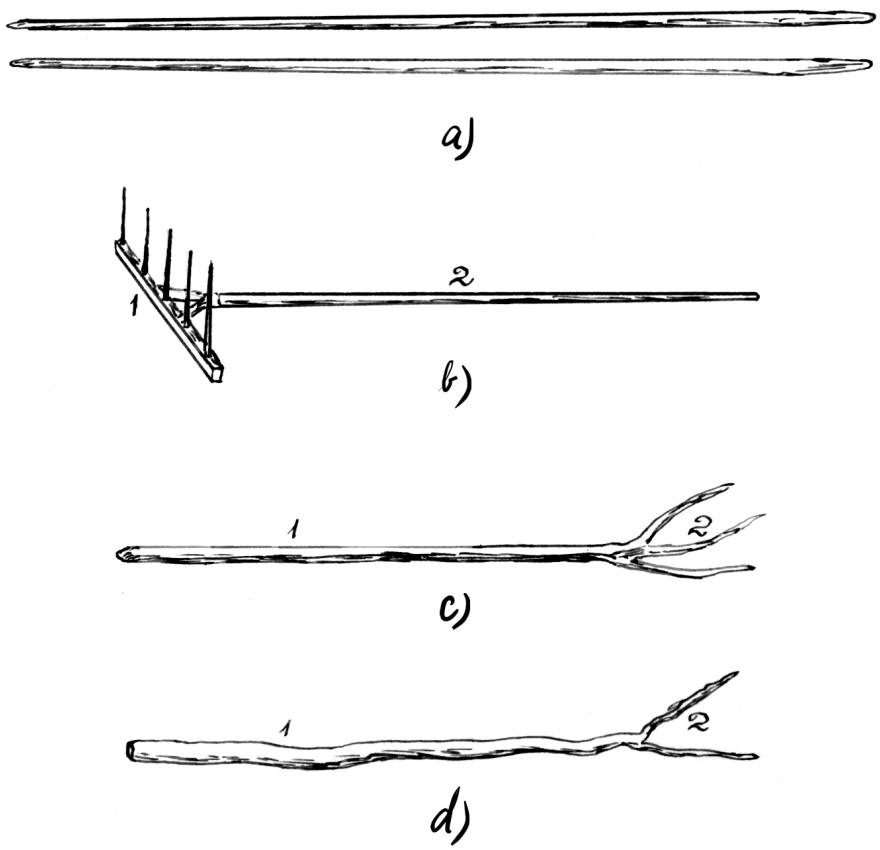

Joonis 8. a) *Kannipuud*; b) *Riheriha*: 1. *pikä `pulkege riha*; 2. *vaŕs*; c) *`Puune vil'lä`tõstmise aŕk*: 1. *vaŕs*; 2. *arude*; d) *`Atmise aŕk*: 1. *`atmise_argi vaŕs*; 2. *arude*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Rõugud. *Vanema rõugutegijade akasiva `rõuke tegemä. Kust oori i̬ist ärä olliva kannetu, akati ulganti `riisma. Latse korjasiva `koŕve ja `põllege `pääde perän kokku. Siss `oiti ikki `vil'lä kokku. Egä es ole siast lobustemist ku nüid mõne teevä, et masinage `aetes maha ja suure rihage tõmmates kokku ku sitt ja sü̬ü̬m mulla ja kividege segämini. Et küll `talgudege lõbu ja `nal'lage tetti, sai tü̬ü̬ ikki kõrralik, laiselta kah es saa. Peremi̬is `ju̬u̬sse ikki kige ehen ja maha es `kõlba kah `jäädä.*

Talgusöögid. *Suurema talude tõiva poest vi̬il `talgulistel `koḿvek'ke ja prräänikit. `Viina olli mud'uki mitu `tu̬u̬pi ja õllenõu olli peris `mõtsa `tu̬u̬du. Egä ̬üit's võt't sedä ninda pailu ku taht' ja kõtt `vastu võt't.*

Süǵüsetse `talgu ̬aass olli `rahvale söögi jaoss mõni varatsemp `oinake ärä tapetu ja kardulit või suppi `kõrva keedetu. Ninda et lahmi või magu `lõhki ja kulute kas lõvvaluu pooles.

Ma mäleta, ku Mulgi Tõnisa `pernań kah `talgudes `oinaliha ki̬it' ja `oina munade olli kah `ki̬itan ärä ja lavva `pääle toonu. Egä ̬üit's vaat' ja es tää, mis asja `siantse om. `Küśseme siss `perrä. `Pernań ütel' `miule, et: "Epp, võta sina üit's `endele, `oina munade om kige parempe." Esi võt't teise. Miul läits peris mi̬il pahas ja kudagi es taha änämi lavva man olla. Aga teise `pańdsevagi lavva mant `väl'lä ja `taht'seva `endit katik öksenta. Mia `mõtli, et rumal om ikki lavva mant ärä kah minnä ja peräst oless `perrägi `kaenu, mis `maiku si̬i ää sü̬ü̬k' olli. Aga `pernań olli senikava esi ärä söönu ja mia es `saagi `kaeda. Si̬ikõrd es ole `õhtu kellekil `tahtmist lõbu tetä egä müüräte. Aga mud'u tetti `nal'la poole `ü̬ü̬ni. Siss olliva juba pikema `ü̬ü̬de.

Reherehad. *`Vil'lä niideti arilike vikatidege ja kokku veeretedi riherihadege. Neil olli viis pikkä `pulka, suure ja jämede. Nendega olli ää kannipuie `pääle `panda.*

Veel rõukudest. *Kannipuie `pääle tetti oori ninda, et teräde ütespu̬u̬l ja tüvede teisspu̬u̬l olliva, siss olli ää sülege võtta ja `rõuku `panda. `Rõukes `lü̬ü̬di kärbusse kate`kaupa maa `sissi, otsa `panti tare `paaŕe `mu̬u̬du `vastamisi ja rooviku `panti siss `pulke `pääle. Pulga olliva `sissi `pantu või kah ninda, ku mõtsan `puule oksa `külgi om kasunu.*

Ku üit's roovikuvahe `vil'lä täis `panti, siss `panti teine roovik `pääle ja tetti sedäsi ku arjani. Arja `pääle visati `puutse viglage `ästi paksult, et vesi päält `sissi ei vajuss. Ku vett `sissi laśk, siss läit's vili likkes ja mädäneme või koguni `aisma ku peldik. Ku vili tooras olli ja paksu rõugu tetti, siss `juhtusi kah sedä, et vili kuumas läit's ja kohekil es `kõlba.

Nabrad. *Vaist tetti kah ümäriku rõugu, ni̬i õigati `naprus. Nende jaoss `lü̬ü̬di kolm kärbust `arjapidi kokku ja `seoti ülest vitsage `kinni. Ala `seoti*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

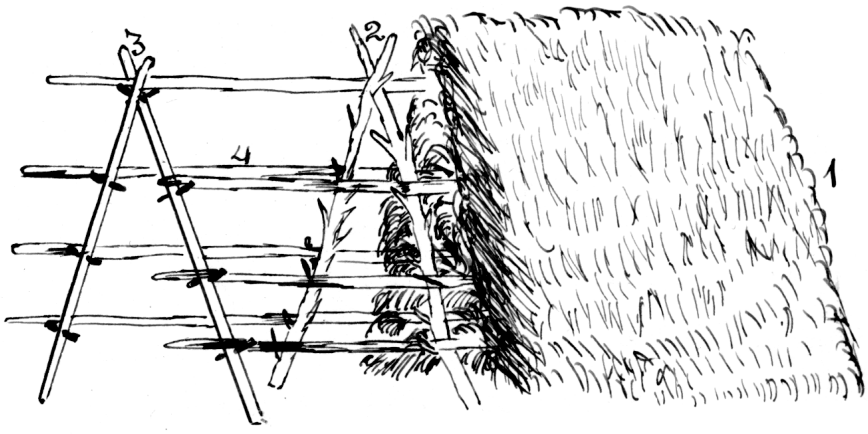

Joonis 9. *Vil'lärõuk*: 1. *poolik rõuk*; 2. *kasunu kärbusse*; 3. *tettu kärbusse*; 4. *kuusetse rooviku*

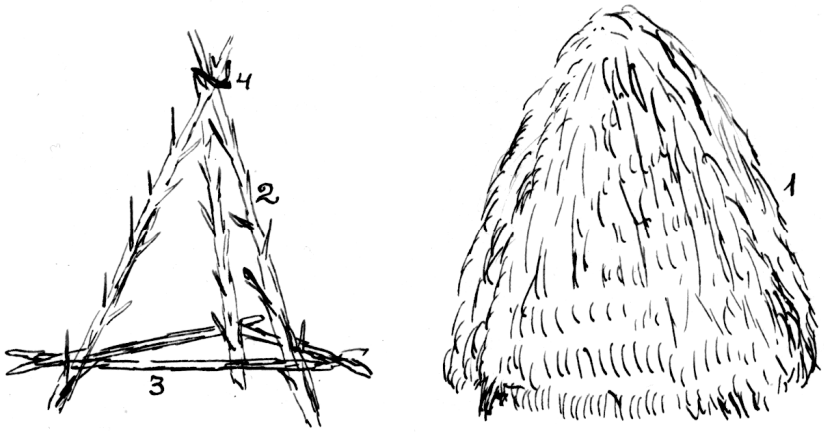

Joonis 10. *Naber*: 1. *`vil'lä täis `pantu naber*; 2. *nabra kärbusse*; 3. *lühikse alus`puude*; 4. *`kinni`seotu otsa*;

lühikse `puude ja nende `pääle tetti nabra. Ega nii sita kah suurema asja es ole. Egä üit's es mõistagi neid ninda tetä, et na ilusa `seisiva.

Sard. *Ku mõnel raasike ristik`einu olli, siss tetti nii `sarda, et ruttu ärä `kuiviva. Sarra olliva õhukse ja tuul puhaś siss neist `ästi läbi. Nende jaoss `lüüdi kärbusse nel'läsammutside vahedege `ruudu. Alumiste `pulke `pääle `panti kait's roovikut, `järgmiste `pääle üit's. Roovikidel `panti einä ninda*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

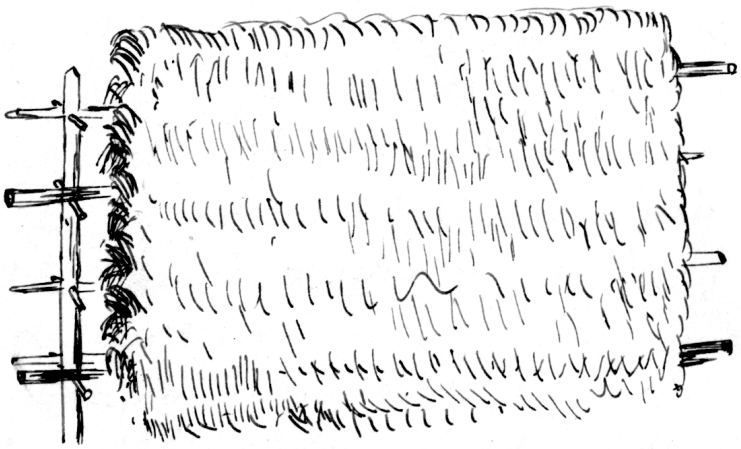

Joonis 11. *Sard*

`pääle, et üit´s tiir ütest pu̯u̯lt, teine teisspu̯u̯lt ja roovik `panti säältpu̯u̯lt `pääle, kust viimäne rida `einu olli `pantu.

Rukkipeks. Vihkude ahtmine. Rabamine, tüvede löömine. Sasi sõtkutamine ja kooditamine

Vihkude ahtmine. *Ku rüä ärä olliva ku̯junu, siss `panti rüä `rihte üless. Ommuku vara `tu̯u̯di oma kümme või ka viis`teisku `ku̯u̯rmat `sissi. `Ku̯u̯rmas `panti `pääde `sissipoole. Üit´s ülen võt´t `vastu, teine ańd all kätte. `Rõõva `laotedi `ku̯u̯rma ümmer maha, et teräde maha ei pudenas. Kodun `kańdseva kait´s tükki `vihke `sissi ja kait´s tükki `ańdseva kate‿araliste `ańkege üless. `Atmise‿argi olliva `puutse, raudańk lääp vihust läbi ja käe `sissi kah.*

Ülen `võt´seva kait´s tükki, teine teise lau otsa pääl, rügi `vastu ja panniva `lauge `kaupa vihu `püśtu. Katest otsast akati panema `keśkele ja teine rida `keśkelt `otse `pu̯u̯le tagasi. Rüä ateti katelt rialt üitsteiste `otsa. Ku üles olli atetu, siss `panti tuli `ahju, teine ommuk `panti teine tuli. Siss olliva kuiva küllät, ninda et terä leivä `amba all `laksu. Järest `lauge `kaupa `lasti maha `tarre ja akati taren rabama.

Rabatselaud. Rapants. *Rabamise jaoss olli rabatselaud, kolme jalage lai peńk.`Vastu `kõrgemat `otsa `lü̯ü̯di ja terä `ju̯u̯sseva maha ku kõsin.*

Rapańts `saadi tarest, mis paust olli tullu, ku sagest sarjast läbi tuulutedi. Rihage tetti terä‿unikul juti `pääle ja pikä varrege vastatse luvvage `lasti `pääde `väl'lä tare`nurka kokku ja `viiti peräst riha ala.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

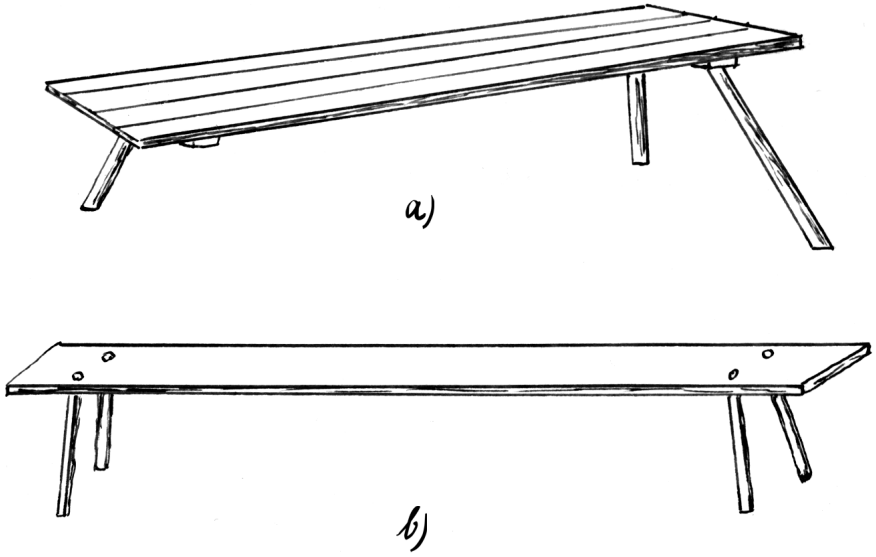

Joonis 12. a) *Rabatselaud*; b) *Tüve`lüümise peńk*

Tüvede löömine. Viljakubud. *Tarest pilluti vihu riha ala, kus olliva pikä nel'lä jalage pengi. Nende pääl olli siss tüvede `lüümine. Enne `võeti sääl `vihkel sidema ärä, siss `saadi teräde tüvest `väl'lä. Vihu kääneti kuuss, kuu `käändjäde olliva `jälle esi. Nii panniva viis `vihku ütsipidi, teise viis teisspidi, paaŕkümmet `vihku kuppu ja pajuvitsage `kinni. Kuu pilluti tare `pääle `kihti. Ku `sinna ärä es mahu, tetti üle`jäänu kubude `väl'lä `kuhja.*

Sasi sõtkutamine. *Ku tüvede ärä olliva utsitedu, `aeti sasi riha ala ümmer`kiiru ja sõkutedi `mitme obesage läbi. Riherihage riisuti sasi `väl'lä ja `panti aganikus, kust eläjile ette `tuudi. `Õhtus es anda sasi, siss `anti pikki `õl'gi.*

Teräde `aeti riha ala unikus ja tuulutedi `puhtes. Kellel obest es ole, sii lei sasile `kuuti ja kańd mud'u sasi nindasamu ärä ku sõkutemise aal.

Koot. *Kuut' olli üit's `raske auguge puutük'k kablage või rihmage pikä varre otsan. Sellel varrel olli sõrme`laiune näsä otsa `sissi lõigatu ja sellele olli siss kabel `otsa `pantu, mike `külgi kuut' olli `seotu. Koodige tambiti siss sasi läbi. `Kuut'ege võt't tüü `rohkemp `aiga ja olli ikki `raske kah. Pidivä olema tugeva inimese kooditamise man. Mõne lorude es mõista koodige midägi `pihta akate. Mud'uki tüüd tegemäde jättä küll es saa ja rihet `pesmä pidivä kik'k targa ja lorude kogusen.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

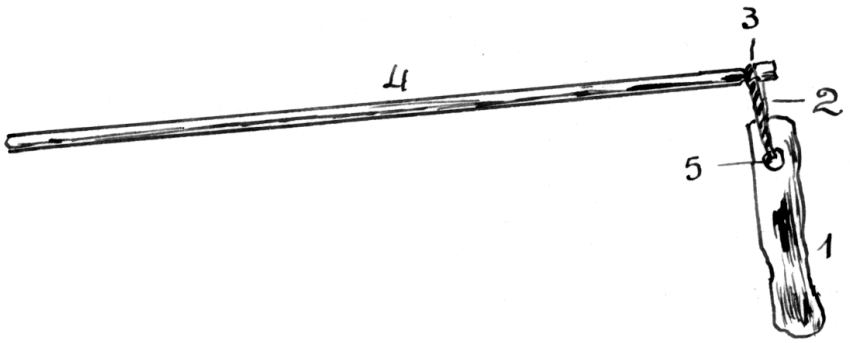

Joonis 13. Koot: 1. *kuut'*; 2. *kabel või rihm*; 3. *sõrme`laiune näsä*; 4. *koodi vaŕs*; 5. *auk koodi sehen*

Ku kuut' `väige `raske ollu või inimese ärä väśunu, siss olli ikki naaretu: pekker kastap `saia ja seǵäp jahu `sissi, et soksip ku `taigent söps, söps, mats, pots. Ja esi om silmä `kinni ja igi joosep.

Tõuvilja- ja linaseemnepeks. Rehepeksumasinad

Rüärihe `järgi akati kohe `tõugu `pesmä. `Mitme obesage `veeti vili kodu ja kait's tükki `kańdseva sülege `sissi, kus teise kait's olliva üless `andman. Ülen `laudil olliva iki änämjagu kait's tidrukut `vastu `võtman. Na teivä vaist poistel ulbakut, `pühk'sevä lõhnu lage käpäge ja teivä nii ninda mustas ku paapõhja kuivatejade käpä. Nende `muste käppuga olli poistele üle lau ää pai tetä.

Tappen. Laug. Lade. *Kus ää `kõrge lõhn olli, sai suur tappen tetä ja neli või viis `kuurmat üte lau `pääle `panda. Tappent juśt peris lakke `kinni es tetä. `Lauge `panti neli tükki üit'steiste `järgi. Ku tare kuivas kütetu olli, siss `lasti kas üit's laug või kah puul taretäit maha ja `aeti riha ala lademes.*

`Tõule tetti paks lade, ümäriku uniku `muudu. Suurema talude pailu `tõule `kuuti es lüü, ikki sõkutiva obestege. Karjatse olliva obeste man. Peräst `võeti `kõlka riherihage `väl'lä, `panti `ohje `pääle kõlgusses `viimises.

Ennempisil `aigul ollu obesit vähä, siss olli küll `vil'lä koodige pessetu ja `mõisan kah `käitu koodige rihel. Muid esisugutsit `pesmise `asju es ole.

Talinisu vaist ka rabati, aga mud'u pesseti kikke `vil'lä ütte`muudu. Ikki enne sõkutedi üit's laug ärä, `võeti `kõlka `väl'lä ja `aeti `lauge `kaupa terve taretäis üit'steiste `otsa unikus, mis lükäti `nurka, senikava ku puha ärä olli pessetu ja tuulutama akati.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Odra‿`üśkit pesseti viil teine kõrd, siss lätsiva sabade küllest ärä. `Erne ja ua `lüüdi koodige, neid tetti sel aal `ästi pailu maha, et küllät süvvä sai.

Linaseemnete peks. *Siinpuul kanepit es kasvatede, aga linu olli küllät ja lina`siimnide `pesmist ma tää kah. Linakugure `tuudi `kõlkarõõvastege `vankre pääl kodu ja `anti rõõvastege `laudile kah. Niii `panti õhukselt lau `pääle. Ladem tetti riha‿alutse põrmatule ümmer`kiiru, `keśkelt `jäeti tühjäs. Mitu obest `panti üit'steise sappa vangertege `kõńdma. Edimese `vankre `pääle iśt üit's obesit `juht'ma. Et `vankre `raskema oless, `panti ka kive `pääle. Veere `lüüdi lademe ümmer järest üless obeste `jalgu ala.*

Linakolaku `panti sigadel ala ja agane, mis tuulutemise aal `väl'lä tulliva, `anti sigadele ette. Nendest tetti `süümä ja sia seivä neid ninda, et akka või esi kah kõrvan `süümä.

Rihe aal `tulti kellä kate`teiskmest või ütest üless ja pesseti taretäis maha. `Valges olli juba uue lau üless atet. Magamise `aiga jäi küll vähäs, aga kessi siss sellest küśk. Elu käis ikki omat`muudu.

Rehepeksumasinad. *Ku rihepessumasine tulliva, olli pailu paremp. Vaśt üit's kolmkümment `aastet om sellest `müüdä, aga pailu pesseti ikki viil rihege. Masinit olli `mitme moodu pääl. Olliva suure auru`kat'le, esi`käijäde ja obestege `veetäve. Talude `ośtseva neid, mis obestege ümmer käisivä.*

Vilja tuulamine

`Vil'lä tetti `puhtas tuulege. Läbi `pirdest põhjage ümäriku sarja tuulutedi. Selle jaoss olli aru sari, kellest enne läbi `lasti, ja sage sari, kust peräst üle tuulutedi. Lina`siimnidele olli tettu `väege peenike raaditse põhjage

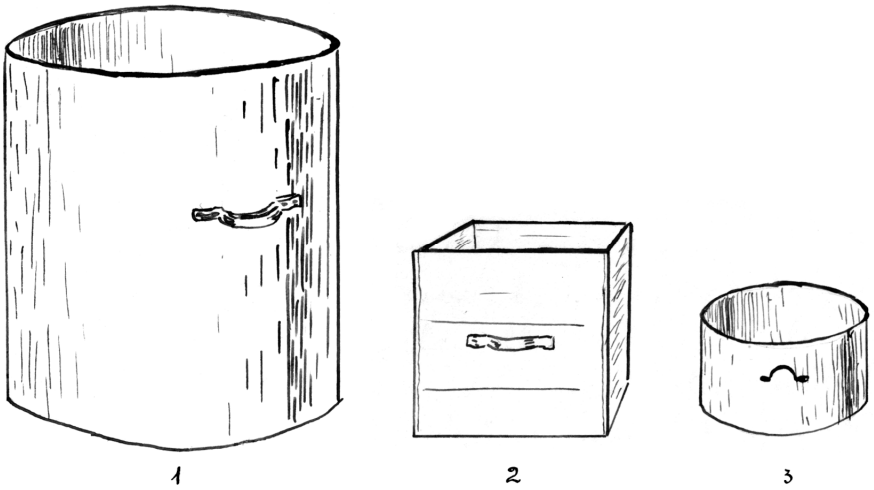

Joonis 14. Mahutid: 1. *kolmevakaline setveŕt*; 2. *vakk*; 3. *kolmantik*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

sari. Matige `panti `üśke `sarja `sissi, muudku tõsteti, ku ää tuul olli. Ku tuult es ole, `seisiva `üśke nädälte `kaupa riha all mahan lasun. Mud'u `pal'lalt kanade oless `tahtan `sinna sabima minnä.

`Õl'gest tuuleluud olli terä‿uniku päält `üśkide ja `pääde `pühk'mise jaoss. Vil'lä `tõstmise ja `mõõtmise jaoss olliva kandiliku, `kõrvuge vaka, ümäriku kolmantiku ja suure ümäriku `setverdi`nõude, kus kolm vakka `sissi läit's.

Uudisleib. Värsket külakosti naabritele

Ku rüä ärä olliva tuulutedu, siss jahvatedi kohalt üit's `kuurma ärä ja tetti `uudist`leibä. Sedä `anti egäle, kessi rügä `lõikman olli ollu. Rihelolijil `anti kah ikki puul või kah terve pät's `uudist`leibä. Moodus olli viil kah sedä `leibä `teisse `tallu viiä. Egä talu saat' tidruku `viimä. Egä selleperäst es viiä, et teisel es ole. Egä‿üit's viis sedäsi.

Siss olli viil `siante muud, et ku siga või lammast, midägi olli tapetu, saadeti tidruku `kaussege teistele taludele kah käkki ja `värsket liha `viimä.

Egä siss vanast nii rüä mud'u ilusa es kasva, ku ikki selleperäst, et egä‿üit's elle olli ja teistele kah taht' `anda. Nüid mud'u egä‿üit's võtas ja süüs ammastege ja `tõmbas, kust midägi saia om ja `kennigi midägi teisel `anda ei tähu.

Kõige armsam on oma põllulapp

Egä sii põllupidämine ei ole `ker'ge, sedä tääp egä‿üit's, aga tüüd piap tegemä ja `leibä `tiinmä, mud'u ei saa ilman ärä eläde. Ja põllulap'p om ikki `siante asi, et kellel ta viirtpidi juba kähen, sii ei tohiss tat (teda) *mitte käest ärä `laske. Tii tüüd, mis sa tiit, vahi ja makka ku tahat, aga sii tüü, mis sa oma põllulapi `pääle tiit, ja nii igitilga, mis `sinna putuva, om ikki pailu `armsempe ku teise `sorki ja `urki olla. Ku sa põllu pääl ikki vähätki liigutet, siss `leibä sa saat ikki. Ja ku kah näl'g om, siss täät, et sii om siu oma ooletuse läbi `ussist ja `aknist `sissi tullu. Ku sa muu tüü pääl olet, siss paistava ädäde pailu `rohkemp `sil'mä ja ilma leväte võit kah `jäädä.*

Mia esi ole ollu `tiinmän egäsugutsiden taluden ja `laita ei saa ma pere`rahvit egä talusit kah üttegi. Aga teise tüü man sai ikki mõtelt, et parema meelege tiiss selle tüü `endele. Sai kaabitu ja raabitu rahaksit sukasääre `sissi kirstu `põhja, aga mitti es jõvva esi maalappi `osta. Aga sedä ma usu, et ku ütestkottalt ei saa, siss teisskottalt ikki lääb `ästi ja mia ei või oma viletsa elu `pääle kah kedägi ütelte.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Juhtusi sedäsi, et olli õmmelust `õpman ja sai kadunu Juhanige `tutvas. Temä võt't miu `ende manu ja `el'leme `väikse maalapi pääl ärä ku laululinnu. Kudass me tüüd teime ja `vaeva näime, kessi sedä jõuap üless lugeda.

Lehmäle sai välläst `einu tettu ja kaabitu. Olliva igävese suu`kaape, mis `kennigi pooles tetä ań́d, siss sai neid mitu ommukut `kastege mahan `lastu olla, et lehm süüss. `Suula sai kuhja `pääle visatu ja kik'k tüki ärä tettu. Rüä‿õle sai paan ärä `autedu lehmä jaoss ja lehm juba vara keväde keśä `pääle ketti `pantu, et alapanekut vaja ei lääs.

Põllulapike sai `ästi vara ärä aritu ja maha tettu. Varane vili pailu kunagi es ikalte, ilitsema jäivä ikki ennempi põua kätte ja `kuiviva ärä. Varatse kardule vaist `siidusiva ärä ja tulliva uue vao `aada ja ümmer tetä. Seementki es ole änämp `kuskilt `saada. Sai `võlgu `võetu ja müürätu küll.

Miu elu sehen om kait's `kõrda sedä ette tullu, et ole üte kevädege kait's `kõrda kardulit tennu. Üit'skõrd jäime Juhanige mõlempi `aiges ja kardule jäivä `ildäs tetä, siss võt't kül'm kardulepäälitse augusti lõpun ärä ja me es saa `siimnit kah kätte. Suurt peret es ole ja ärä eläde sai ikki selleperäst kah. Või sii pal'las kardulgi kõttu täidäp, ku ivä `amba ala `panda ei ole.

Kahju peris, et ma vanass `jäänu ole ja änämi ei jõvva kõrralikku tüüd tetä. Ku ikki miist majan ei ole, siss om sii elu ku katussede maja, satap `vihma `sissi, jäät esi `aiges. Suure tüü man jo puha ädäde. Ütsinti lõhu ja tii ninda, et mine või manu ullus. Ei saa änämi `aiga `kapsit ka enne `jaani maha istute, mis säält siss viil kasvap või midägi.

`Väikse talude ei saa `talgut kah tetä, ei ole midägi ulga `rahvage tetä. Mia ei tiiss siss kah `talgut, ku suure talu pääl oless. `Talgudest sittust miu `mõtlemise `järgi kedägi kasu es ole. Muist `aiga läit's ikki nal'lategemise `pääle ja sellest kah es ole kasu, ku tüü ruttu ärä sai. `Teisse `tallu `tulli kah minnä `talgule ja vastast* (uut) *tüüd es saa ikki `aiga kätte võtta.

Mia `arva, et egä üle‿arune lõbu ja nali kah ää ei ole, piap vaga ja jumale`kartlik kah olema.

Epp Kärp, s 1883. Aruküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1942–1946. ES KT 114: 1–2; 19–22; 54–77; 86–124

Elu suitsutares. Valgustus. Talu- ja teenijarahvas. Talu toidulaud

Miu isä `ol'li `Survaküläs Medsäni talus ulk `aega talu poisis* (sulaseks) *ja `võt'tis päräst säält talu `tütre `endäl naeses. Talust `antud ka kahessa vakamad põllumaad pidädä ja tükk eeńämäd.

Naesemest päräst (naisemehena) *eläs talu`rahvaga mõne `aasta kuus* (koos) *öhes tares, päräst tegi talu‿`õuve isi toa maakivi‿ahjuga, ilma `korstneta. Sel aal põlnd talu‿oonetel kellegil korstent pääl. Ka miu poisiksepõlves eläti viil suetsutaredes. Tare ja `kamrete ots* (otsas) *`ol'li riha‿alune, tal'l ja kõlgus, kiik üks ehitus, õlekatussaga ja riśt`nurkega. Vundameńti, sedä põlnd `ollagi. Ku tuul seeńde alt `sisse `lõõtsus, pilluti `muldre `pääle seeńä `viire `mulda. Ää `meister `pańdis sel aal oonet tehes ikki korra `pal'ka maa `sisse, et oone soe seeśäb.*

`Ujne öhes ots* (otsas) *`ol'li kammer öhe ehk kahe `aknaga ja ilma ahjuta, `kamre kõrval tare ja mõlemate iis edine. Tare ja `kamre vahel `ol'li kińnine sein, `sisse sai mõlemale poole edisest. Tarest riha `alla sai vahe‿uksest. Riha‿aluse kummagist küllest käisid `väl'lä suured kahe poolega uksed – riha‿aluse värätid. Kõlgussil `ol'lid seeńäs riha‿aluse poole `lahtised puud, neid sai ärä võtta ja tagasi `säädä. Riha alt läks `tal'li `veike uks, tal'list `õuve käis suurem uks.

`Suuja `saadi, ku tuld `tehti tares. Sääl keedeti `süiä ja eläti talve. Mõnes kohas `ol'li ka `tarre liit `tehtud ja selle tagumine puul käis `kamre. Sedä jagu, mis `kamres, `kutsus mõni lirtsus. Ku `Mut'ril `mińti, `ütles Vana Kadri ikki: „Istu lirtsu `pääle `suuja!"

Isä `ol'li `tahtnd pärästpuul `endä toal korstent `pääle tehä, aga talu es lase, ütelnd, et `korstnest tuleb sädemid ja sa põletad talu maha. - - -

Taludesse koliti vanaste `sisse jüripäe ja `väl'lä koliti ka jüripäe. Tüdrikutel ja poestel `ol'li peremeestegä samati `aastakaup. `Kaupa `tehti ja uuvendadi `vastlapäeva aal kõrdsis `vastla`liugu `lastes. Ku naesemiis poisis `ol'li, siss eläsid lapsed ja naene ka talus, naene `ol'li tüdrikus. Ku lapsed `jalgu järel akasid vidama, `pańti nad sia`karja. Suuremas `saades akasid nad

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

eläjid karjatama. Talve‿`õhtati `ol'li peeru `säädmine või rasva`lampi rasva `juure panemine ikki laste asi.

Talve‿`õhtati ja ku parajaste vedu või muud välist tüüd es ole, `tehti puu`nõusid ja põllutegemise `riistu. Tüdrikud ja naesed kedräsid ja kudasid sukke, `kińdid ja `kangid. Vanast `tehti rõõvas poha isi, ka räť ikud ja tanud.

Tüüd `tehti rasvalambi, peeru, `küinlä ja elilambi `valgel, kudas sii `kuśkil just `säetud `ol'li. Rasvalamp `tehti mõnest topsist, `pańti rasu `sisse, taht `keskel ja tuli `otsa. Vahetevahel `pańti `rasva `juure.

`Küinlid `tehti sedäsi: kallati `mõnda püť ti kiiv vesi ja sula `lamma- või eläjärasu `juure. Sularasu jäi vii `pääle, `võeti paras taht ja akati küenält `kastma. Igä kord ku kasteti, jäi `rasva `kül'gi ja sii `angus kohe ärä. Sedäsi kasteti küenäl nõnna `jämmes ku vaea. Elilambid `ol'lid juudi `tehtud lek'ktopsid, madalad ja pikerikud, jõekünä `muudu. Päält `ol'lid nad `lahti ja terävämäs ots* (otsas) *lipats, kus taht vahel `pańti.

Kiik riistäd `ol'lid vanast viletsäd, `enne mind `ol'lid nad viil viletsämäd olnd. Miu isä ol'li puutüümiis. Temä teend Medsänil vähä korralikumad põllutüüriistäd. `Saaga põle sääl `enne miu isä olnud, temä toond `sinna suure ja `veikse sae. Talu tüüriistäd olnd sel aal `peitel ja kirves. Temä teend teste `riiste sias ka Medsänile nugadega linaraad'si, `enne raad'situd sääl linu teist`muudu.

Raha `nähti miu poisiksepõlves `arva, ennem põle sedä sugugi olnd. `Tiinjäte palk `ol'li `riide- ja vil'läpalk. Poisid said `aastas ülikonna`riidid, sukad, `kindad, `pastlad, aluspüksid, särǵid, üks `aasta vammus ja teeńe `aasta kasuk. Naesemed said ka vil'lä`palka, kudas kunagikord tel'liti. - - -

Talu toidulaud. *Talve eläti suedsutaredes ja suveti ka aedas. Süük `ol'li `nüidsest paelu tagasi. Ääs talus `ańti nädälis kaks `korda võid ehk liha, pääsüük `ol'li ikki räim. Kooritud `piimä sai `süüdud rõõsalt ja apult. Piimä jaos `ol'li taludes kahe kõrvaga kibu, sedä tõmmati öhel- ehk teeśelpuul `lauda, selle siist rüebäs igä‿üks. `Tehti ka kama ja nendes taludes, kus `lehmi vähä, `tehti rokka. Rokk kõlvas `süiä, ku ta `äśti `tehti, sedä es põlista `miagi.*

`Räime `käiti obestegä rannas `ot'smas. Räeme`randa `mińti `mitmest talust korraga ja `mitme obesaga. - - - . Rannas `pańti räeme`kuurmad `pääle, `seoti ragaskiga kuurm `kińni ja `tuudi kodu. Kodus soolati nad `sisse ja `süüdi `aasta läbi. `Värskest `räimest keedeti räemesuppi, soolatud päräst (soolatult) *`süüdi neid nõnnasama kardula ja levä kõrvale, vaist küpseti neid ka orgi otses tule pääl.*

Levägä `ol'li sii korradi jaht, et inimest sõid rapandsid. Mõned `ol'lid `sinna viil kaaralippid sekkä pand. Tükki võttes `tul'li `noaga `saagi, aga nuga es `lõika mitte läbi. Miu isä `ol'li pops, nõnna sõi temä ja vaist ka mia talus, ku

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

sääl tüüs `ol'ti. Kodus me rapandsid es süü, meil `tuudi Tartust Venemaa rükkid.

Suedsutoas es elä me ka pikält. Isä vidas toa talust ulk maad `iimäle, tegi uuvesti üles ja ahjul ka `korstne `pääle. - - -

Vilja- ja kartulikasvatus. Lina. Ristikhein

Vanast `ol'lid maad viies jaos. Alles päräst, ku ma juba poisikse‿iast `väl'läs, akati maid kuues jaos pidämä. Nisu `tehti vähä ehk mitte sugugi. Sii äpärdäs änämiste ja jät'tis ilma, sellepäräst kardeti tehä.

Vana‿`aegne küńd `ol'li õhuke, `küńti ark`atrega ja sii es võta põhjast savi üles. Madalde pori`maade pääl `juhtus ikki, ku kevädi puult talvet päe sulatama akas, et `üüsine kül'm `kiskus orassi juurdega üles.

Küliti rükkid, `otre ja `kaaru. Kaarad `ol'lid vanast türgi kaarad. `Valged kaarad `tul'lid päräst. Rükkid `ol'lid eesti `sorti ja peenikse terägä.

Kartul. *Kevädi `tehti ka lina ja kardul. Kardul `tehti adraga vagudes. Ku söödist `võetud maad või uudismaad `ol'li, `tehti kardul `sinna. Sel aeal `öeldi, et kardul mätäste vahel `äśti kasvab.*

Kardulid `tehti vähä, niid `tüksid `kangeste mädänemä ja vaheti* (vahetati) *`ühtelugu seemet. Sel aeal kasvati (kasvatati) *`suura punasid viinäkardulid. Niid `ol'lid mõruda maeguga. Ja `pik'likkä `suura `valgid kardulid. Sii sort kasus päält `lõhki.*

Esimest kardulad pidid miu lapsepõlves `siiä olema `tuudud. Olen kuulnd, et lähedäl Karula `valda Ot'i `tallu [toodi] *esimest kardulad öhessäkümmend neli `aastad tagasi Virumaalt. Mia pidin sel aal kaks `aastad vana olema.*

Lina. *Linamaa ariti ja linaseeme küliti nõnnasama, ku viligi `tehti. Lina `peeti vähä. Miu isä `ol'li neid taaritõrikse siis `leotand. `Peetud on neid siski vist al'list aast, sest olen kuulnd, et ammu `enne mind on takust `kaukaga `särki tarvitud. Linategemise moodi tõid `siiä Kariste mehed ja ku `kohte akati `müimä, `tehti juba paelu lina.*

Ristikhein. *Riśtik`einä vanast es `tunta, sedä `tehti sel aal, ku ma juba täismiis `ol'lin. Akatuses külisid suuremad talud natuke jusku `uhkuse päräst, es taheta sihakst `vil'lä tehä, kus ivä otses es kasva. Ku mõni juba tegi, obestel `ańdis ja `nähti, et obesad ilusad `seisid, siss läks kisa `lahti – näe, sõedab, obesad iis ku võl'lid, söödäb riśtik`einä, `vil'lä ei annagi. Ku asi `selges sai, akas igä‿üks tegemä. Pärästpuul läks asi nõnna kauvel, et `pańti puru`kuiva riśtik`einä `künnä, tambiti nuiaga peenikses ja segäti sigadel söögisse.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Külvikorrad. *Vana‿`aegsed külikorrad `tehti sedäsi: kesä ariti üles, `pańti sõnik ja `tehti rükki `pääle. Ku `tehti, siss `tehti ka nisu `sinna. Teeśe `aasta küliti rükkimaa `pääle oder. `Otra `tehti ennemält paelu. Ku oder ää sai, siss `tehti `sinna teeńe `aasta `kińläste oder, ku ta aga vilets `juhtus, `tehti vaist viil oder. Ku es `tehtä, siss `tehti kaar. Kaarde järel `tehti lina, ku neid juba tegemä akati. Ku oder kaks `korda `ol'li olnd, `tehti ikki lina.*

Uba `tehti kodu lähedäl. `Erned `tehti siiä ehk `sinna, kus arvati, et nad paremad kasvavad ja `äśti `pehmes keeväd.

Sel aal es ole agru`nuume, kis õpetust `ańdsid. Talumed `kat'sid* (katsusid) *isi, kudas vili paremini kasus ja käesid üksteeśe käest nõu `küśkmäs. Vaadati ja `püiti täädä `saada, kudas `mõisas `ühte ehk teist `aśja `tehti.

Veovahendid. Vanker. Regi

Vanker. *Põllutüüriistäd `ol'lid vanal aal `õite viletsäd. `Vankrete külles `rauda es ole. Rattad `ol'lid `kümne kodaraga ja viie pöiägä. Puu`tel'ge allapuul `kül'gi tambiti paa tükkä, et tel'g nõnna ruttu ei kulu. Sii võt'tis rummu‿augud `varssi suures. Pöiäd kulusid ruttu.*

Tuśti silla tegemise aal vidasime talasi, järsu mäe pääl sidusime rattad `kińni, mud'u põles obesad `jõudnd `vasta oeda. Ku mäest `alla saeme, `ol'li ruus rattapöiäd läbi söönd.

Ka muu `vankrevärk `ol'li sel aal teist`muudu. Selle‿`aegsed `vankred `ol'lid ammu`suuga `vankred. `Vankre esimest rattad `piavad `käändä `anma. Selle‿`aegsel `vankrel `ol'li `käänmise jaos esimese tel'le ja rõukpaku vahele `pantud ammusuu. Sii `ol'li puulteeśe jala pikkus paks puupakk ja kalasabaga esimese tel'le `sisse `pantud. Ammusuu ots käis `vankre vahe poole ja `sinna `ol'li keeliku otsa jaos paras lõhe `sisse `tehtud. Esimese tel'le ja rõukpaku vahel ammusuu pääl `ol'li lai puu, sii ulatas ratasteni. Ammusuu lõhe `sisse käis keeliku ots, sellest pisteti pulk läbi ja säält `ańdis `vankre esimene puul käändä.

`Vankre tagumine tel'g ja rõukpakk `tehti `ühte. Selle `kül'gi käis kalasabaga `vankre rangipuud. Sii `ol'li metsest ot'situd õhest puust või mõnikord ka kahest puust `tehtud, otsad `ol'lid `vankre vahe poole `riśtämisi.

Tagumise rõukpaku `keskel `ol'li auk. Sellest pisteti, ku `vankert kokku `pańti, keeliku ots läbi. Rangipuu otsad käisid keeliku `pääle ja säält pisteti teeńe pulk läbi.

Rõukpaku `otse pääl `ol'lid rõugud tapitud – püśtpulgad, neli tükki. Nende vahel `pańti rõukpakke `pääle `vankre kere. Kere kummagis külles `ol'li

pu̯u̯lteeśe jala `laius `vankre redel, nende vahel rõukpakke pääl põhjalaud. Redelde ots (otsas) *`sõl'ge vahel `seisid `vankre otsalauvad `kińni.*

`Vankred tegi igä mii̯s nõnna pikäd, ku isi arvas. Aesa otsad `ol'lid paenutud ja `pańti `vankre `tel'ge `otsa `enne ratta `otsapanekud.

Juhid `ol'lid jämmemätest `vitsest, võrud otses ja käesid kah `tel'ge `otsa. Ku aesad, rattad ja juhid külles, pisteti `tel'ge `otsa `aukesse pulgad. Juhi otsad `pańti aeste `kül'gi `vitsest võrudegä.

Regi. *Rii̯d `ol'lid jugajalastegä rii̯d, `vitsegä kokku `tehtud. Jugajalassed `tehti kuusest. Selle jaos juuriti metsest kõverad puud ja tahuti `väl'lä. Rii̯ sebäd tapiti jalaste `kül'gi, kummagi pu̯u̯l nel'lä kodaraga. Künnäpud tapiti öhes kodardegä `kül'gi. Selle jaos `tehti kodarde `päälmised otsad pikemäd. Künnäpud `tehti sik'kest saare-, jalaka- või künnäpupuust. Neil paenuti mõlemad otsad kahekorra nõnna, et `otsa aasad jäid. Igä künnäp `tehti rii̯jalaste vahe pikkus. Künnäpute `pääle `pańti tahutud laud. Serväpuud ot'siti metsest ja vaadati parajad kõveras kasund puud. Kül'lepuu esimest otsad `seoti jalaste ette‿`otsa ja tagumist otsad peräpuu `kül'gi `vitsegä `kińni. Rii̯ `päässe vanast `laudu ei `pantud, sii̯ `tehti `vitsegä `kińni.*

Aesaperäsi ei olnd, aesa tagumise otsa `sisse lõegati säke, vitsast `tehti esimese kodara `ümmer võru, aesa ots pisteti võrusse ja võru kääneti sugarasse.

Põllutööriistad. Harkader. Äke. Rull

Harkader. *Adrad `ol'lid aŕkadrad. Adra jaos ot'siti metsest kõvera juurega noored kuused – adra kured. Kured `tehti kahessa jala ringis pikäd. Raudpuu `tehti aava- või mõnest muust `kergest puust, `ummes neli `jalga pik'k ja i̯i̯st kahe‿araline. Kummagi aru `otsa `pańti adraraud – sahk. `Kuŕgel `säeti kõverad otsad ülespoole, nende lähedält `pańti `ummes viieteiss`kümne tol'li pikkus paari tol'li `paksusest puujupist tahutud kolmekańdine peräpakk `kuŕge `pääle. Raudpuu `ümmer, adra`raudest natuke ülespu̯u̯l, `säeti adra kaśt – võru `mu̯u̯du asi, konksid külles, ja `pańti `kuŕge vahel sahad `kuŕge i̯i̯st`otse poole. `Alla, raudpuu ja `kuŕge vahele tõmmati sihandesama lot's ku peräpakk. Raudpuu `vińkel `säeti sellegä parajas ja `seoti `süńdsä* (sobiva) *nöörigä adrakaśti konksid `kuŕge `kül'gi `kińni.*

Peräpaku ja raudpuu vahel `lü̯ü̯di kiil. Sii̯ tõmmas raudpuu `äśti `kińni. Ku ader päräst `lahtises kueus, `lü̯ü̯di `kiilu kõvemas. Ettepoole adra `kuŕge vahele `pańti nabapulk. Sii̯ `oidis adra kured parasjagu laiali. `Kuŕge kõverate `otse `otsa `pańti tappega paari jala pikkus `pii̯nläne puu – käsipuu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Adra kaśt `ol'li `mitmest tükist kuus. `Ummes kahessa tol'li pikkuse pulga `kül'gi käisid aasaga kummagisse `otsa arvata viie tol'li pikkused rauvad. Nii̯d `seisid teeńe teeśelpuul raudpuu `kül'ge. Ülemises `otses `seisis kummagil kah aas. Ülemistest `aasest käisid sangarauva otsad läbi. Sangarauva kummagis külles `ol'li aasaga `kińni üks konks – raudpaalad. Nende `konkse küllest `seoti adra raudpuu `kuŕge `kül'gi `kińni. Sangarauva `pääle `seoti paalaga adralusikas. Sii̯ `ol'li `veike `pik'lik puuvarrega labidas ja käis ükspoha `kumma adrarauva `pääle. Külle päält `ol'lid lusika serväd `allapoole `lüü̯dud, nendegä `seisis ta adrarauva pääl paegal.

Mõlemast kure otsest `laśti piigärdigä auk läbi ja `lüü̯di `sinna pulgad. Mõlema pulga taha `seoti lońt. Nendegä `pańti obene rańgi`ruume pidi ette. Ku kündä taheti, `pańti obene `kuŕge vahel adra ette, lusik `säeti `sinnapoole adrarauva `pääle, kustpuult ader `mulda pidi `püürmä, ja `küńti.

Karuäke. *Äglid `ol'lid karu‿äglid. Äglide jaos ot'siti metst `ääde riśt`oksega puu – kuusk. Raiuti oksad nõnna ärä, et paari jala pikkused `tüikäd `kül'gi jäid. Ää koha päält `võeti kaks nel'lä jala pikkust juppi ja `aeti `lõhki. Laiad siledäd pooled kääneti `päälepoole ja `seoti kummagil poole `otse `pääle `vitsegä selle jaos parajas tahutud puud – sõled. Ägli aeste jaos `võeti kaks parast puud, `laśti kummagil otsest auk läbi, `tehti kuuse‿oksast kaks pikkä parast vibu ja `lüü̯di `aukest läbi. Aesad `pańti esimese äglipaku `alla, teeńe teeśelpuul `otsa `sissepoole `sõl'ga ja `tehti kummagi aesa `otsa `vitsest võru. Aesa peräde külles kääneti vibud `ümmer äglipaku ja `aeti võru `ümmer – sii̯ `oidis nad sääl paegal. Sel aal `tul'li paelu söödimaad arida, selle jaos `ol'lid karu‿äglid kiige paremad.*

Puuäkked. *Päräst tek'kisid ka puu‿äglid. Neid olen ma `kahte `muudu näänd: raamägli ja kut'sikatega ägli.*

Raamäglil `ol'li kahe-kolme jala pikkuse küllepuu – sõle vahel neli nel'läjalast äglipakku tapitud. Pakke sihis `ol'li `aukest läbi `lüü̯dud puupulgad – ägli pulgad. Sihanse äglig̃ä `äesti ikki kardulid, `sinna `süńdis ta `äśti.

Kut'sikategä äglid `ol'lid nagu raamäglidki, ka puust `pulkega, aga mud'u `jälle teist`muudu: nel'lä jala pikkuse sõle `sisse tapiti `otsapidi kuus kahe jala pikkust äglipakku. Sihansid `tehti kaks tükki ja äglipakke `otsest `laśti kohastikku augud läbi. Päräst `tehti seed'se-kahessa`teisku tol'lipikkust puujuppi – ägli kut'sikad – ja `laśti igäl mõlemast otsest augud läbi. Kut'sikad `säeti kahe äglipoole vahele ja pisteti kahest auguriast pikäd puu`vardad – ägli vüü̯d läbi. Kut'sikisse ja pakkesse `tehti augud ja `aukes `pańti pulgad. Sõled, pakud ja pulgad `ol'lid nel'läkańdilised.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Äglisi `ol'li ka ilma kut'sikitä. Neil `tehti öhel pu̯u̯l kuus ja teeśel pu̯u̯l seed'se pakku, `laśti paku `otsest augud läbi ja `pańti `vastamisi `vü̯ü̯gä `kińni. Aesad `ol'lid sihaksedsamad ku karu‿äglidel.

Rull. *Rul'li jaos vaadati metst jäme puu, lõegati selle küllest viie jala pikkus rul'lipakk maha, siluti ja `tehti raam `ümmer. Paku kummagi otsa `keskel `lü̯ü̯di raudpulk, nendegä `vi̯i̯ris rul'l raami vahel. Raami `kül'gi tapiti aesad ja rul'l `ol'ligi `val'mis.*

Laudasjad

`Laudu vanast siin `kuśkil es lõegata. Ku laud`aśju `tehti, `tul'lid lauvad pakust kiiluga `lõhku. Sedäsi `tehti rabamiselauvad, tuulipeńgid, `istmisepeńgid ja söögilauvad. Rabamisepeńk `ol'li `lihtne. Tahuti paras paks laud, kuus `jalga pikk ja `pańti `ühte `otsa kaks `jalga nõnna, et ta servi `seisis. Tuulipeńk `tehti kolme ehk neľlä jala pikkus. Neli `jalga `pańti `alla ja tarviti tuulutamise juures ja `istmise jaos.

Hangud. Hargid. Konksud. Rehad

Vanast `ol'lid puu‿ar̀gid ja puu‿angud, ni̯i̯d `tehti ka isi. `Ange jaos ot'siti parajad aralises kasund puud. Angu ja muu puie `raidmise juures pidäsid vanad inimest sedä `tarkust, et lehtpuid raiuti vana kuu si̯i̯s ja nõõlpuud noore kuu aal. Ku arud parajad kõverad es ole, `pańti tit'sid vahele ja tõmmati `põkmetegä parajasse `kohta. Päräst `laśti `kuiva ja siluti ärä.

Ar̀gid `tehti suuremast lõhutud puust ja kahe aruga. Arude jaos `tehti sepäl raudotsad – sõrad.

Sõniku `kiskmise konksid `tehti isi, selle jaos ot'siti metst sedä`mu̯u̯du kahe‿araline kõvera juurega puu. Konks `tehti kahe‿araline ja sellegä `kiśti ka sügisi linu leost `väľlä.

Rihad `tehti kase- või saarepuust, saare- ehk kohlapu `pulkegä. Varde jaos `tu̯u̯di metst parajid `nu̯u̯ra `kuuska, `aeti otsest `lõhki, tit's `pańti vahel ja kooriti ärä. Kueu var̀s siluti ärä ja `pańti rihal taha. Eeńärihad `ol'lid `seitsme`teisku, reherihad viie pulgaga.

Linaharimisriistad. Linaraats ja raatsipukk. Moll. Lõugats. Kolgispuu. Ropsipukk ja ropsimõõk

Linaraats ja -hari. *Mõni tegi ka linaraad'sid isi. Raad'si tarvis `tehti sepäl kaksteist või neliteist nuga selle `järgi, ku suurt `arja kellegil tarvis läks. Päräst tahuti kõvast puust paras tükk `lauda, `tol'li kümme lai ja neliteist pikk ja `taoti*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

noad ritta üksteeśe `kõrva lauva `ühte `otsa sabapidi `sisse. Igäl `jäeti paras vahe ja teräpooled `väl'läpoole, lauva pikemä otsa poole. Lauva lühikse otsa pu̯u̯l – `vasta noa `sel'ga `lü̯ü̯di naaldega tükk `rauda, nõnna pikk ku lauva `laius. Si̯i̯ `oidis, et noad `raat'smise aeg taganeda ei anna. Lauva pikemässe `otsa `tehti pilu, pikutipidi lauva `keskel.

Raatsipukk. *Ku ari `val'mis, `tehti raad'sipukk. Selle jaos `võeti viie ehk kuuve jala pikkus puupakk ja `tehti öhel otsal jalad `alla. Ülevält otst `jalge kohalt raiuti pukk päält lapikus ja `lü̯ü̯di `sinna raudaas. Ari pisteti pilupidi puki `pääle konksi `otsa ja `lü̯ü̯di kiiluga `kiṅni.*

Moll. *Ennemält on siin linu ka teist`mu̯u̯du raad'situd. Siss `ol'li selle jaos `jämmest puust mol'l, teeśe otsa all jalad. Sellest `pantud riśtpuu üle, si̯i̯ olnd `ühte `otsapidi nöörigä mol'li külles `kiṅni, teeśes ots olnd kah nü̯ü̯r ja selle ots `raat'sja peos. Linad `tehtud ummes viie`teisku peo suurustes `puntretes, `raat'smise aeg `pantud `mol'li ja kaegas `riśti üle. `Raat'sja raat'snd kardulakabli `taolise riistägä. Ku ta lina`puntert `riṅgi käänd, lasnd ta nööri käest `lahti.*

Lõugats. Kolgispuu. *`Kuiva lina`vaŕsa kol'giti miu poisiksepõlves lõugatsiga. Lõugatsi jaos `võeti `raske jäme kasepakk, raiuti üks kül'g lapikus ja `aeti `sinna kaks terävä põhjaga su̯u̯nt `sisse. `Keskelt `tehti `kõrge koha serv kah teräväs. Siss `võeti teeńe vähä pikem puu, raiuti õhemas ja lapiku külle `sisse `aeti sihaksed sooned, mis alumise poolega just kokku `paśsid. `Päälmisel poolel `tehti tagumise otsa `kül'gi tapp ja alumisel `sinna `kohta tapi pesä. `Päälmine pu̯u̯l `pańti alumisel `pääle, tapi kohalt `laśti auk läbi ja `sinna `lü̯ü̯di pulk. Säält `ańdis kol'gispuu kaan `liiku. Kaanel `tehti ots peenikses. Sedä õegati kol'gispuu saba ja sellest `võeti linategemise juures `peoga `kiṅni. Alumise poole `alla `lü̯ü̯di ette‿`otsa kaks `jalga ja kol'gispuu `ol'li `val'mis.*

Ropsipukk. *Ropsipukk nägi `ummes sihakesama `väl'lä ku kol'gispuu, aga tal es ole kaant. Ropsipuki `pääle `ol'li pikuti sügäv pilu raiutud ja tagapu̯u̯l loṅdist või `vitsest võru `ümmer. `Sinna pisteti linu tehes ropsimõõga ots vahel ja `kiśti mõõga alt linu läbi. Mõnel ropsipukil, kel õnart `sisse põlnd raiutud, `ol'li terävä servägä laud teeśe külle `kül'gi `lü̯ü̯dud.*

Ropsimõõk. *Linu ropsiti ropsimõõgaga. Mõõgad `tehti kasetüvest ja üle paari jala pikäd. Mõõk `ol'li tagatpu̯u̯lt ja sel'läst paksem, ette ja terä poole läks `kitsas ja teräväs. Taga `ol'li kätte`võtmise jaos vaŕs – mõõga saba.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kütis. Maaharimine

Kevädi akas põllutüü kohe, ku maa juba vähä `kańdis. Lõpeti sügisist `küńdi ja mõnelpuul `tehti ka vii küt'ist. Küt'issä jaos `tuudi karjamalt agu, `pańti küńnimaa pääl unikutes ja pisteti tuli `otsa. Ku aad põlesid, `aeti unikutel mät'tid ja `mulda `pääle ja `laśti `õõguda. Tuhk ja muld pilluti päräst küńnimaa `pääle laiali.

`Küntud maad `äesti (äestati) *ja rul'liti sõni, ku muld peenemäs läks. `Val'mis maa `pääle küliti kevädi suivili. Seeme `küńti `sisse ja `äesti üle. Küli lõpus mõned `rul'sid ja mõned mitte. `Tehti sedäsi, kudas maa `kuśkil `nõudis.*

Sel aal `küńti aŕk`atrega, muud `atra siss es ole. Ka `itsmed `aeti aŕkadraga. `Äestämise jaos `ol'lid karu‿äglid, muud äglid `tul'lid päräst.

Külv. Külvimatt

Küliti mat'ist – külijä `pańdis teräd `mat'ti, `võt'tis mat'i paalaga `kaala ja külis. Küli `laiust `peeti `itsmete `järgi.

Külimat'id `laśti tehä ja mõned tegid neid ka isi. Rumm paenuti õege õhuksest kuuve tol'li `laiusest aavalauvast ja nõõluti kohlapu `kiuga kokku, põhi `lüüdi `pulkega `alla.

Sõnnikuvedu kesale

`Pääle küli `veeti kesä sõnik `väl'lä. Sõnik tõsteti `vankrete `pääle kahe‿aralise `aŕkega. Mõned `laśsid ka sepäl raudaŕgid tehä. Niid `ol'lid samati suured ja vii `raskemad ku puu‿aŕgid. Sõnik `veeti kesäväl'läl ja `kiśti sääl `konksega maha. Maast `võeti sõnik `sülle ja `laotadi kätegä laiali. Ku sõnik väl'läs, `küńti kesä aŕkadraga üles ja `jäeti `seismä.

Heinategu

Suve akas eeńätegu. Eeńämäd `ol'lid `raistnikus ja lohas. Loha‿eeńä tegemine `ol'li `ennevanast `raske asi. Mõni verst allpuul jõe pääl `ol'li vesi`veske. Sii paesutas vii suures ja jõe veeres es kasva muud ku ubalehed. Eeńäm `ol'li mädä ja vihmasel aal jäi ein peris tegemätä. Külä peremed akasid `veske ärä`kaotamist `nõudma ja `aastad nelikümmend tagasi lõhuti tamm maha.

Eeńämäl `võeti `popse appi ja `tuudi linnast inimesi. Eeńätüüriistäd `ol'lid vikatid, rihad ja angud. Vikatid `tuudi linnast ja löed `tehti kodus `järgi. Löed `tehti kahe pulgaga, vikat `võeti löe`pulkest `kińni ja niideti. Luesati

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`luiskega ja lõegati `noaga. Siin küläs vikatisi es pińnitä, aga mõnespu̯u̯l kauvemal pińniti küll.

Ein niideti maha, kuevati, `tehti `saagu (saadu) *ja säält `kuhja. `Küünä sel aal es ole, neid akati siss ehitämä, ku `metsä akati `müimä. Sel aal Vil'ländi metst puid vi̯i̯l es `müitä ja mia `ol'lin juba nu̯u̯rmi̯i̯s, ku obesaga vi̯i̯l `metsä ei tohtnd `mińnä. Parun isi `ośtis sel aal oma ehitsepuud Aedu metst.*

Viljalõikus. Hakkjalad. Nabrad. Rõugud. Kärbised

Rükkid lõegati juuli lõpus. Lõegati sirbigä, keideti `vihku ja `pańti akk`jalgesse. Vihud `pańti üksteeśe ligi, ladvad ülespoole, tüved `allapoole, `püśti maha, nõnna et ümärik kogu sai. Kaks-kolm `vihku `seotse kokku ja `laotse ladva pu̯u̯lt kaharas ja pannasse, tüve ülevälpu̯u̯l, akkjalale `pääle. `Pääle pannasse nõnna, et ta vil'läpääd ärä katab, ja `seotse `kińni. Si̯i̯ on akkjala pää. Akkjalad `tehti päräst `napra.

Sel aal pekseti suivil'läd `enne ja päräst talivil'länabrad. Nisu koristamisegä `tehti nõnnasama ku rükkitegä. `Lõikajate palk tasuti vil'lägä. Esimene niidumasin `tu̯u̯di siiä `ringi `ummes nelikümmend `aastad tagasi.

Suivil'läd niideti vikatiga, `tehti rihadega `vu̯u̯ri ja `kańti vooripuiegä rõugu `juure. `Rõuku tõsteti puu‿`angega, rõugud `tehti kärbiste `pääle. Kärbissä jaos `ol'li vaea üksteist puud. Nel'läl puul `laśti igäl öhepikkuse maa `pääle kolm `auku. `Aukesse `lü̯ü̯di pikäd pulgad. Ku kärbist üles `pańti, `säeti kaks puud `vastamisi üles, alt otsad laiali. Vil'läst keeruti* (keerutati) *lońt ja `seoti puie `päälmist otsad kokku. Teeńe kaks puud `seoti sedäsamasi kokku ja `säeti `püśti. Kuus ülejäänd puud `pańti ańk`puude `pulke `pääle ja `seitsmes üles arja `pääle. Ni̯i̯d kärbissäd `paistsid `i̯i̯mält sihaksedsamad ku par`aegused vil'lävärätid.

Rukkikülv

`Augusti akatuses `tehti rükkid. Sel aal läksid juba külikured, ni̯i̯d `ol'lid `veiksed al'lid kured. Rükkimaa korrati ańkadraga `enne nädäl või paar ärä. Rükkitegemise aeg `äesti ja rul'liti muld peenikses ja küliti teräd maha. Seeme `küńti adraga `sisse ja `äesti üle. Nisu `tehti sedäsamati. Ku rükki üles `tõusis, tegid teod teeńekord `kurja. Ku sedä märgäti, siss küliti orassi `ümmer kitsas riba `tuhka. `Sinna jäid teod `kińni ja es saa orassi `pääle `mińnä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lina koristamine

Sügisi kakuti ka lina ja `võeti kardulad üles. Linad `kiśti kätegä maast öhes juurdega üles, `kakmise juures `seoti `peodesse ja raad'siti linaraad'siga kugarad ärä. Kugarad `pańti kärbiste `pääle kueuma. Linakugara kärbissäd `ol'lid parajad `jämmed puud, alt teritud, ülespoole kuus-seed'se `auku `lastud ja pikäd pulgad läbi `lu̯u̯dud. Kärbissäd `lu̯u̯di `otsapidi ritta `maasse, `pańti lat'id `pulke `pääle ja lat'te `pääle tõsteti kugarad kueuma. Varred `viiti linaleo‿`auku vette ja `leoti sõnikauva ku kiud `lahti läks. `Leotud linavarred kuevati ärä ja `viiti ulu‿`alla.

Linade leotamine jões

1943. ES KT 90: 51–52. **Igä sügisi `ol'lid peremed lina`leotamisegä ädäs. Peris tegu `ol'li vi̯i̯l siis, ku kueu aeg `ol'li. Igäl peremel es ole `eńdäl ligugi, aga ärä nad `tul'lid `leotada, mud'u põlnd talve `kuśkilt raha`saamist. Ädäst `saadi üle, ku uräätniku obesal `kaaru `viiti. Sis võis linad jõkke või kus `tahte likku `panna ja `ki̯i̯gi es lausu kedägi.**

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

Kartulivõtt. Kartulikorv. Kartulikoopad ja -kuhjad

Kardulavaod `aeti aŕkadraga `lahti, kardulad kaabiti `pulkega maa si̯i̯st `väl'lä ja `võeti `koŕvi. `Koŕvega `viiti `vankre `juure ja kallati `sinna.

Koŕvid `tehti isi. Paenuti kaks võru ja üks võru `pańti `riśti teeśest läbi, sellest sai koŕvi suu. Siss paenuti `jämmemist `vitsest loogad ja `pańti nõnna, et otsad `sinna kokku läksid, kus koŕvi suuvõru ja sangavõru `riśti üksteeśest läbi käesid. Sellest sai koŕvi põhi. Põhja loogad põimiti `vitsegä läbi. Igä vits käis `ümmert suuvõru ja läbi sangavõru alumise poole. Pu̯u̯l sangavõru jäi `väl'lä ja sedäpidi tõsteti `koŕvi. Si̯i̯ `ol'li koŕvi sang.

Metsest (põllult) *`veeti kardulad kodu ja `pańti ulu‿`alla tahenemä. Päräst korjati nad ärä, inimesekarduld isi, loomakarduld isi ja `jäeti ka `si̯i̯mnes.*

Talves `pańti kardulad `ku̯u̯pa ja `maeti `kuhja. `Enne kuhja tegemist `pańti kuhja kesk`kohta `ummes kümme kubu `õl'ga `püśti. Nende `ümmer `kańti kardulad. Päräst `maeti kuhi `õl'gega `kińni ja pilluti paks muld `pääle. Nende õlekubude otsad, mis `keskel `ol'lid, `jäeti mullast `väl'lä. Säält `ańdis kuhi ińgätä. `Ku̯u̯pa suud topiti talves põhuga kõvasti `kińni. Ku kardeti, et kül'm kallal lähäb, siss pilluti talve `ku̯u̯pa `ümmer lund.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Rehepeks. Viljavihkude ahtmine. Rüüstipuu. Rehe ümberpööramine. Kubualused. Hobustega sõtkutamine. Vilja tuulamine

Sügisi `vasta talvet akas rehepeks. Rehi pekseti tarega. Obesaga `veetävid rehepeksumasinid akas mõnespu̯u̯l kuuskümmend `aastad tagasi olema.

Vili `tehti väl'läl `ku̯u̯rmasse, vihud `ańti kätega kätte ja `pańti ladvapooled `sissepoole. `Ku̯u̯rmad `viiti kodu ja ahiti `tarre parsile. Parde ulk `ol'li selle `järǵi, ku suur tare `ol'li.

Viljavihkude ahtmine. *Vihud ahiti parde `pääle `püśti lau`kaupa ja nõnna, et igä laug `endä i̯i̯st vastutas – isi‿`endä naal `püśti `seisis. Lau `alla `võeti neli ehk viis part. Ahiti öhelt ehk kahelt jaolt. Si̯i̯ tähendäs sedä, et ku ahiti, `pańti alumisel rial `püśti ülespoole vi̯i̯l teeńe rida `pääle. Ku vihud pikemäd `ol'lid ja lagi `vasta `tul'li, `pańti tüved alumise `vihke `latve vahele. `Ahtma akati tare tagat otsest ikki ettepoole, ahju poole. Ku vihud üles ahitud, akati tare‿`ahju `kütmä. Suits ja tare aur läks `väl'lä lae‿august. Si̯i̯ `ol'li kiige taga‿ots, selle ukse kohal, kust riha `alla `käiti. Ku soe tare‿ahjust üles `tõusis, ei pääsnd ta mud'u `väl'lä, ku pidi vil'läst läbi minemä ja oma tü̯ü̯ ärä tegemä.*

Rüüstipuu. *Ku `ahju juba paaŕ `korda `köetud, `võeti rüistipuu ja katsuti, kas vili ka kuevab. Rüisti`puuga sorgiti alt `vihke vahelt läbi, sellegä `ol'li kohe `tunda, kas on kueu või mitte. Ku vili mõnest kohast toores `ol'li, siss müksiti alt ja katsuti sedäsi `vihke kohevil aeada.*

Rehe ümberpööramine. *Ku rehi nõnna toores, et kueumist `lu̯u̯tagi põlnd, `tul'li ta `ümmer `tõsta, rehi `ümmer `pü̯ü̯rdä. Sedä `ol'li `raske tehä. Siss `tul'li kiige tagumine laug `vasta riha‿alust maha lasta, si̯i̯ `ol'li viguris tü̯ü̯ ja sedä tegid mõned `arjund vanemad mehed. Ku maha `saadi, tõsteti teeśed järest edesi tahapoole ja tagumine laug ahiti uuvesti kiige ette üles.*

Rehe rabamine. Kubualused. *Ku rehi kueu, `laśti vihud lau`kaupa maha ja rabati ärä. Rabati `vasta rabatse`lauda ladvad ärä ja visati üle ukse riha `alla. Ku tare pikk `ol'li, visati käest kätte. Riha all päästeti sidemäd `lahti, `lü̯ü̯di tüved ärä, `seoti õled kokku ja `viiti laudile.*

Ku mitu `rehte ärä pekseti, tekkis `ulka sasi ja jäi paelu sidemid üle, kubu‿alusid. Kubu‿alused sõkuti päräst läbi, mõnespu̯u̯l ka kooditi (kooditati).

Suivili ahiti korevil üles ja katsuti `kütmise aeg samati rüisti`puuga `järǵi. Vaist pööreti ka rehi `ümmer.

Rehe sõtkutamine. *Ku rehi kueu, `laśti parde päält maha ja `aeti riha `alla. Riha all `säeti sasi öhe`paksuselt põrmanda `pääle ja akati sõkutama. Sõkuti, vaist `võeti `kõlkid ja sõkuti `jälle. Sõkutadi sedäsi, kudas talus obesid*

`ol'li, kolme, nel'lä ehk viie obesaga. `Üssed `aeti `nurka kokku, kus nad i̯i̯s ei olnd ja tuuluti päräst ärä.

Vilja tuulutamine. *Tuulutamise`sarju `ol'li vanast `mitmes teheduses. Kiige `eśti tuuluti eredä sarjaga. Tuulutamise aal lükäti riha‿aluse värätid peräni ja `pańti sari lakke. Tuulutaja läks tuulipeńgi `pääle. Alt `ańti `üssed `sarja ja tuulutaja tuulutas. Ku riha alt vägä `kange tuule‿u̯u̯g läbi tõmmas, jät'tis tuulutaja sarja sakutamise `seismä, sõnigu `jälle paras tuul `ol'li. Edimese tuulutamise juures `võeti vi̯i̯l `kõlkid. Teeńe kord tuuluti tehedämä sarjaga ja ku sest vi̯i̯l es `aita, tuuluti kolmas kord.*

Rehepeks `ol'li perel tükitü̯ü̯. Mõni peremi̯i̯s `tõusis `õhta kell üksteist üles ja `peksis rükkirehe nel'lä inimesegä `enne ommukud maha. Siss magati natuke ja `mińti `uusa üles `tu̯u̯ma.

Linaseemnepeks. Linapeode ropsimine ja sugemine

Ku linu juba `rohkem kasvati, `ol'li talve ka linade juures paelu tü̯ü̯d. Lina`si̯i̯mnete juures `tul'li üles`ahtmise juures sedä tähel `panna, et nad öhe`paksuselt üles said `pantud. Kugarad `ańti alt kätte, `vasta`võt'ja `pańdis nad parde `pääle. Mis kukkus `alla, kukkus `alla, mis jäi üles, jäi üles. Päräst `võeti maast peeniksed `vasta ja pilluti õhemate `kohte `pääle. Lina`si̯i̯mnepeksust `saadi `si̯i̯mned, aganad ja `pelted. `Peltid topiti `auke ette ja `pańti nendegä `ku̯u̯pasuud `kińni.

Linavarred ahiti parsile ja `köeti kuevas. Kuevad linavarred `laśti maha ja kol'giti kol'gispuu vahel ärä. Linapeo `võeti kora kätte, ää `käegä `võeti kol'gispuu kaan sabapidi `peosse ja kol'giti linapeo kol'gispuu vahel `pehmes.

Linapeode ropsimine. *`Pehmed linapeod ropsiti ropsipuki juures ropsimõõgaga `puhtas. `Ropsja võt'tis kora kätte linapeo ja ropsimõõga `äässe kätte ja siss `ropsis. Ku tarvis, `piśtis ropsimõõga `otsapidi ropsipuki võru vahele ja vidas linapeo puki ja mõõga vahelt läbi. Sedäsi `kiśti kińnine luu `lahti. `Ropses `oidis `ropsja kora jala ropsipuki pääl ja kora käe küinäsnukk `ol'li `vasta `kintsu.*

`Puhtad linad keed'eti* (köideti) *`punda. Punnad `ol'lid `kümne- ja kahe`kümnenaalased. Keed'eti `mitmed `mu̯u̯du*: *mõni sidus otsad `kińni, mõni es seo. Aga änämiste `seoti kolme sidemägä.

Ku `linna `mińti, `küśkis linakaupmi̯i̯s ikki*: *„Noh, kas linu ka tõid?*" *`Öeldi siss: *„Tõin ikki, ärrä, soolaraha jaos natuke kah.*" *Kaupmi̯i̯s `küśkis*: *„Mitu `punda sa tõid?*"

Linade sugemine. *`Keträmise jaos sugiti linad kodus läbi lina‿arja pääl. Lek'i `sisse `ol'lid terävä otsaga teräs`vardad alumist `otsapidi `pantud, kas*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

needitud või `mõnda muud `mu̯u̯du. Lek'igä `ol'lid nad lauva külles, võib`olla, et lek'ist läbi lauasse `lü̯ü̯dud. `Vardad, tükki kuus- või seed'sekümmend, `ol'lid tehedäste üksteeśe kõrval. Arja ots* (otsas) *sugiti linad läbi. Sugides `saadi kiigepäält ots`paklad või -takud. Nendest kedräti alvemad `lõnga.

Otstakke `järgi `tul'lid laaś`paklad, nendest kedräti paremad `lõnga. Järel jäid `puhtad linad. Nendest sai ääd `lõnga. - - -

Tõnis Sild, s 1850. Survaküla

Survakülast

`Survakülä on Vil'ländist `Tartu ti̯i̯d öhessäteist kilu`mi̯i̯tert `Tartu pu̯u̯l `tulla, põhjapu̯u̯l Tänässilmä jõe veeres. - - - . Jõgi jääb külä `lõunepu̯u̯l `kül'gi. Sääl lõpevad külämaad. Mäekülle pääl on änämiste kiik külä `u̯u̯ned, küläst väl'läs on mõni aenuke talu.

Külämaad lähväd jõest `pääle ligi`korda kolme kilu`mi̯i̯tre `laiuselt põhja poole. Kiige põhjapu̯u̯l külles on karjamad ja muist eeńämäd sipiti-sopiti `vasta `eńdist Vil'ländi `mõisa `metsä. - - - . Eeńämid on `pal'lalt muist külämaiega öhes. Änämiste on nad kiik ilmatu kauvel, mõni tükk `ammu `rohkem ku viis kilu`mi̯i̯tert. Eeńätegemisegä on külä`rahval sellepäräst elu‿`ilma `lõpmata tegu olnd. - - -

Külä `maade põhi on `mitmed `mu̯u̯du: änämiste on si̯i̯ lubjakivi rähk, mõnes kohas punane ja al'l paaś. Tükäti on ka `sel'ged `liivä ja pohast savi. - - -

Kunas `Survakülä siiä sai või kust si̯i̯ nime `võeti, sedä `keńnigi just `kińläste ei tää. Vana`rahva jutu `järgi oleva külä öhekorra teeśelpu̯u̯l jõge Tänässilmä `mõisa mäekülle pääl olnd ja säält oleva rahvas siiäpoole jõge `aetud – survetud. Sellest oleva ka nime `Surva `võetud. - - -

Maa si̯i̯st `leitud `aśje `järgi tules arvata, et siin inimest juba vanal al'lil aal on eländ. Epuni oea aiast `tul'li õõnapu‿`auku kaeudes mitu inimese pääluud `väl'lä. `Tal'na* (Tallinna) *talu maa si̯i̯st `leiti vana‿`aegne keller ja vana rahasi. Küńni aeg on `Tal'na talu väl'lä pääl alati paelu telleskivi tükkä nähä. `Kińläste on sääl kunagi kivilü̯ü̯v olnd. Kihnu Jüri laada taga `ol'li miu poisiksepõlves suur kivivare. Me lapsed `sorksime sääl alati ja `ot'sime vare äärest mulla sihist üksteeśe õhinal vana rahasi. Säält saeme neid peotäede `kaupa. `Ol'lid `veiksed loperikud ja ärä al'litand. - - -

`Survakülläs on neli Kihnu talu. Ka sedä ei tää änäm `keńnigi, kudas si̯i̯ nime neil taludel on `antud. Mede talu Vana-Kihnu on aenuke Kihnu talu, kus `praegu Kihnu nimeline peremi̯i̯s on. Testes Kihnu taludes on peremeestel teeśed nimed.- - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Jõe‿`äärse asukoha `järǵi arvates võis (võiksid) *`Survakülä maad paremad `olla, ku nad just on. Jõe ligidäl on alati `viirjäd maad, aga siin on suurem jagu taga metsä puul, madalad. - - - . Vana-Kihnu maad põle ääd maad, `Survakülä `maadest on nad kiige madalamad. Elu‿aeg on siin kõvasti tulnd tüüd tehä, ku taheti maast sedäsama `saaki `saia, mis teeśed `kõrgema maa mehed said.*

Põllutööriistad läbi aegade

Poisiksepõlve‿`aegsed põllutüüriistäd `ol'lid viletsäd ja neid `ol'li vähä. Talus `ol'li sel aal paaŕ puu`tel'gegä `vankert, aŕkader, puu‿äglid, puurul'l, mõned kahe‿aralised puu‿aŕgid või sepä `tehtud kahe‿aralised raudaŕgid, üks ehk kaks rauvast kahe aruga sõńniku `kiskmise `konksi, mõni nel'lä või viie aruga puu‿ang. `Ol'li ka kolme aruga, nõnna kudas puu `ol'li kasund. Puust eeńärihad nõnna paelu, et igä eeńälise taŕvis jakkus. Rihad `ol'lid `seitsmeteiss`kümne ja öhessäteiss`kümne pulgaga. Rehepeksu aeg taŕviti reherihasi, niid `ol'lid viie pulgaga.

`Pääle selle `ol'li talus viil linaraat's, rabatselaud, tuulipeńk, kol'gispuud, ropsimõõgad, põhuloogad, käsilina`murdja.

Niid aśjad, mis puust tehä sai, `tehti kodus isi. Talus `ol'li selle jaos tüüpeńk, paaŕ `üüvelt, `peitel, saag, kirves, mõni piigäŕd, puur ja puuripää.

Tüüriistäd `ol'lid vanast viletsämäd, aga asi paranes `ühtelugu. `Jõudu`müüdä muretsadi järest `uusa. Mede talus sai äglide tagumisel poolel juba miu poisiksepõlves raudpulgad `pantud.

Saksama‿adra tõin viiskümmend `aastad tagasi. Müisin selle `aasta lina`siimned ärä ja sain just paraja raha.

Esimese kulti`vaaturi tõeme tohat öhessäsada nel'ländäl `aastal. Seemendämise jaos käesid sellel sahad `kül'gi.

`Veikse vedru tõin viisteist `aastad tagasi. Tohat öhessäsada kahe`kümne teeśel `aastal muretsasin kahe sahaga ratastegä küńni‿adra.

Obestegä `veetäv lina`murdja ja ropsimasin on meil juba üle nel'lä`kümne `aasta olemas.

Vil'läpeksumasin öhes jõumasina, auru`katlaga `ośtsime tohande öhessämäsaa nel'ländäl `aastal viie ühisuse`liikme `pääle.

Testest masindest on ostetud `ek'slemasin tohande öhessämäsaa öhessändäl `aastal, vil'lä`lõikusemasin tohat öhessäsada kakskümmend, eeńä`niitjä kah sellelsamal `aastal. Suurriha tohat öhessäsada kakskümmend kaks. `Pääle nende on villäsor`tiirjä ja ulk `teisä tüü`riistu, kedä `praegu `miildegi ei tule.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Talu maad oleva ennemält viies jaos olnd, aga sestsaadik, ku ma mäletämä akasin, `ol'lid nad juba kuues jaos.

Aiad

Ku kevädi `pääle lume minekud maal põhi alt ärä läks, aga põld obest viil es kanna, siss parandi* (parandati) *ja `tehti `aidu. Aiad `tehti sihanse `kohte `pääle, kus loomad `ol'lid ja läbi käesid, et nad kurja pääl es saa `miňnä.

Vanaste `ol'li `aidu `kolme `muudu: rõhtaiad, lat'taiad ja piha‿aiad.

Rõhtaiad `tehti `õuve ja õuve `ümmer kaegastest ja `seoti `vitsegä. Piha‿aiad `tehti kah kas õuve või marja‿aia `ümmer. Piha‿aia jaos `tuudi metst `varvu, poštid `pańti `püšti, kolm lat'ti `lüüdi `pošte `kül'gi ja varvad topiti `püšti vahele. Lat'taiad `tehti väl'lä `ääre ja karjamale lat'test ja `seoti `vitsegä `kiňni. Lat'taiad `ol'lid kiige `õlpsamad ärä tehä ja selle jaos läks kiige vähem mater`jaani.

Maaharimine. Künd. Rullimine. Äestamine

Küňnitüüd `tehti kevädi, ku maa juba `kanma akas. Sügisi `küňti vähä või pia‿`aegu mitte sugugi. Sii põlnd sel aal moodus ja es ole selle tarvis ka `aega. Siss pekseti rehed tarega ja inimest `ol'lid sügisi `otsa talveni rehetüüs.

`Küntud sai ark`atrega, mede talus korraga kolme adraga. `Küňti edesi ja tagasi, igä `käänmise juures tõsteti adralusikad. Arkadra küňd `ol'li mõlemil, inimestel ja obestel `raske. `Atru `tul'li tüü aeg `ühte`puhku parandada, maad `ol'lid sel aal kiik alles salakivä täis. Meil `ol'li talus neli obest. Ku tüü mõne vägä ärä tõmmas, siss sai sedä kohe vahetud.

`Pääle `küňdi rul'liti ja `äestädi. Karu‿äglisi sel aal änäm es ole, siss `äesti (äestati) *puu‿äglidegä. Neid tarviti `kahte `muudu. Ühed `ol'lid üksluesed raamäglid ja teeśed `jälle kut'sikatega äglid. Ägli pulgad `tehti puust.*

Viljakülv

Küli‿`aega `püidsid vanad inimesed külivitsa, näsipuu järele arvata. Ku näsipuu ladvast `õitsis, `ol'li varane küli ää, ku `tüikä puult, siss iline. Kevädi `tul'lid küli `alla odrad, kaarad, suvenisu ja linad.

Oder küliti `eńdise riśtikeeńä, kaar lina ja lina `eńdise odramaa `pääle.

Ka `ernid ja ube küliti, mõned ka `tatrid ja `läätsu. Ernete jaos vaadati savise põhjaga koht, sääl kasusid `pehmed `erned. Vanad inimest tegid `erned vana kuu viimäste `päivi siis ja arvasid, et nad siss kasudes ei uśsita.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Oad `tehti ikki õuve‿`aida ja arvati, et nõõluśsid oa `õisa ei sal'li ja kus uba on, `sinna ei tule. - - - . Sụụ ligidäl `tehti alati uba oonete lähedäle sụụ poole, et uśsid lähedäle ei saa.

Suinisu `tehti `eńdise kardulamaa `pääle. `Enne tegemist `pańti sõńnik.

Tatar küliti kardulamaa `pääle ehk `eńdise rükkikõrre asemal. Sedäsi `tehti ka läätsäd. `Tatrad ja läätsäd põle siin paelu moodus olnud. Mispäräst neid es taheta pidädä, ei või `kińläste `öeldä. Võib`olla, öhel `mịịldib üks, teeśel teeńe asi, et neid mud'u nõnnasama es `peetä. Olen `kuulnd vanasõna, et `tatrad ja talu `tütred tegevä talu `vaeses. - - -

Küli juures `aeti `itsmad aŕkadraga ja küliti mat'ist. `Kaara `püiti `seitsmendä nädäli sịịs tehä. Oder `tehti kuuvenda, viiendä või vaist ka nel'ländä nädäli sịịs. Vana`rahva `tarkuse `järǵi es tohi `otra siss tehä, ku kuu ja päe korraga `taevas `paistsid.

Odrad `ol'lid nel'lä- ja kahetahilised* (-tahulised)*, kaarad `valged ja türgi kaarad.

Lina küliti tüki`kaupa, igäl nädäl vahet, vaist ka paaŕ, siss es saa nad sügisi korraga `val'mis ja `ol'li `aega neid kakku.

Linu kasvati sel aal `kahte `sel'tsi: pikä koreda `kiuga vene lina ja lühike eesti lina. Neid linu kasvatse siin vịịl `praegu, pikkä õegatse petseri ja lühikest eesti linas.

Seeme `küńti aŕkadraga `sisse, `äesti, rul'liti ja küli `ol'ligi maas.

Miu lapsepõlves akati kevädi ka riśtikeeńäseemet rükkimaa `pääle külimä. Ennemält `ol'li tedä mõnes talus pụụl vakamad proovis `tehtud, aga siss põle riśtiku sias muud seemet külitud. Sügisi, `pääle rükki`lõikust jäi riśtikein rükki`kõrde kasuma ja niideti `järǵmise `aasta suve ärä.

Ädäl niideti sügisi, ehk ku es niidetä, `aeti kari `pääle.

Kartulikasvatus

Kardul `tehti arilikult `eńdise riśtikeeńämaa `pääle, `arva ka kaara`maasse. Ku `sinna `tehti, siss `pańti `enne sõńnik. Kardulategemise juures taŕviti, nagu `nüidki, aŕk`atra. Kardula `tõusmise aeg `äestädi kardulavaod pia‿`aegu tasa ja `küńti siss `pääle `tõusmist uuvesti, nõnna es saa ummrohi võemust võtta.

Kasumise aeg, ku `päälsed pikemäs said, `küńti neid vịịl mitu `korda. Esimese küńni juures taŕviti adralusikad, päräst `võeti lusik ärä ja `pańti adra`raude `pääle kolmenurgaline laud. Sịị tõmmas vao põhjast mulla üles ja vao arjad said paremini `mulda.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kardulad `ol'lid pikäd, suured ja `valged nagu `oina sarved, sordi nime `öeldi – vit'id. Teeśed `ol'lid suured ümärikud viinäkardulad, nii̯d `ol'lid punast `karva. Kas `veiksed sinised miu poisiksepõlves `tul'lid või `ol'lid nad `enne mind, sedä `äśti ei mäletä, aga ameerikä kardulad `tul'lid küll päräst.

Igä talve `nähti kardulde `oidmisegä paelu `vaeva. Sügisi `pańti nad `väl'lä unikutesse ja `maeti `õl'ge ja mullaga `kińni. `Veike jagu `oiti ka `ku̯u̯pas. Et kül'm kardulid rabas, si̯i̯ `ol'li igä talve arilik asi.

Ka kardula‿`aigusi `tuńti sel aal. Karduldel lõi viga `sisse ja nad mädänesid ärä. Abi `leiti selle `vasta, ku `tervemäd seemet vaheti.

Kardulid `müit'i miu noorespõlves vähä. Ku `müit'i, siss lähemäl viinävabrikul.

Vana pruugi järel `tehti kardulid vana kuu si̯i̯s. `Öeldi, et siss ei kasva kardulad juurilised.

Umbrohi. Ohakad, rõigas- ja sardhein

Öhes suveviľlägä `tõusid ka ohakad. Siss `mińti kiige peregä väl'lä `pääle ohakid `lõikma. Lõeguti lauvanugadegä ja toki `otsa `pantud ohakanugadegä.

Igä `aasta tegi külä `väl'lel suivil'lä ja talivil'lä orassile rõegasein `liigä. Sarjaga tuulutes ei saand rõegaseeńä`si̯i̯mnid, marjakid, teräde si̯i̯st kätte. Täädupäräst ku öhes `si̯i̯mnegä marjakid külitse, siss rõegasein tulemata ei jää.

Kueva `ilmegä `äestäsime mede talus orassid üle just sel aal, ku nad `tõusid. Si̯i̯ `ol'li ää küll, aga vihmatse aeaga es saa sedä tehä, sellepäräst `sõõlsime* (sõelusime) *kevädi ka vil'lä`si̯i̯mne üle.

Vil'lä`si̯i̯mne `sõõlmise tarvis `pruuksime `kahte arilikku `sõõla. Vili sagiti sääl pääl natukse`kaupa üle, marjakad ja peenemäd teräd `kuksid läbi ja ilusad teräd jäid `pääle. `Vaeva `ol'li, aga vili kasus `puhtam. Sel aal `ol'li vi̯i̯l `uśkjid, kis arvasid, et rõegasein ja luste maast kasvab ja `si̯i̯mned sääl kedägi ei loe.

Rõegaseeńäst sai kudagi ikki jagu, aga ilmama tegu `ol'li igä `aasta sardeeńägä. Si̯i̯ es karda `su̯u̯ja egä `kül'mä, `kuiva egä ligedäd. Kiige suuremad kahju tegi sardein kardulas, vinsud kasusid kardulamunadest läbi ja `pańdsid sedäsi kardulasaagi `nahka. Sardeeńä `vintsa sai sel aal `äestämise aeg koristud. Ägli vidas nad kokku ja säält `viiti nad kivivarede `pääle või moeal kõrvalisse `kohta. Ku nad ärä kueusid, siss `pańti neil tuli `otsa ja põleti ärä.

`Ol'lin alles poisike, ku tähel pańnin, et puu‿äglidegä peris `äśti maa si̯i̯st `vintsa kätte ei saa, ja tegin `ummes sihanse riistäpuu nagu `praegune

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

libistäjä on, aga `kergemä. Sel lõin mõniteist pikkä, ilma `päätä sepä`naala `sisse nagu äglipulgad ja siss sai vinsud peris `äśti mulla si̯i̯st kätte.

Kivide koristamine ja lõhkumine

`Pääle küli kaaluti ja koristi* (koristati) *kivä, nõnna pohasti* (puhastati) *kesämaad kividest. Suuremad kivid kaeveti `lahti, kaaluti `pu̯u̯mega august `väl'lä, lükäti kivividamise aŕgi `pääle ja `veeti obesaga kivivare `juure või kivi‿`aida. Suured kivid, mis üle jõu käisid, `maeti `maasse, põleti tulega `lõhki või `laśti kivi`lõhkjad püśsirohuga ärä `lõhku. Lõhutud kivid `viiti ehituse taŕvis kodu või `pańti kivi‿`aida. `Matmise korral kaeveti kivi kõrvale sügäv auk, kus kivi `sisse `mahtus ja nõnna paelu `mulda `pääle sai aeada, et ta küńni aeg änäm ette es puudu. Ku auk `val'mis, kanguti kivi `auku.

Vanarahvas `uskus, et ku kivä noore kuu si̯i̯s `maetse, siss nad august `väl'lä `kerkiväd. Kivide `matmise juures `juhtus sel aal mõneskohas ka õnnetust. Kivi vaeus enne‿`aegu `auku ja kaeuja jäi `alla.

Ku kivi põleti (põletati)*, kaeveti ta `lahti, `tu̯u̯di agu ja `tehti tuli kivil `pääle. Ku kivi palavas läks, lõi ta ennäst isi `lõhki.*

Kivi`lõhkja `lõhkus kivä püśsirohuga. Selle taŕvis `tul'li kividel augud `puuri. Augu `raidmise jaos `ol'li `lõhkjal kümme-viisteist pu̯u̯lteeśe jala pikkust teräs`pulka, otsad sepäl laias `lü̯ü̯dud ja ärä karastud. Ni̯i̯d `ol'lid kivipuurid.

Kivi`lõhkja võt'tis kivi juures `aamre ja kivipuuri ja akas `puuri näpu vahel `rińgi liigutes ning `aamrega `otsa tagudes kivisse paraja koha `pääle `auku tegemä. Ku `auku vähä ju si̯i̯s, võt'tis nõu, kel `uurde `sisse `veike auk `tehtud, kallas vett täis ja `pańdis kivi `pääle nõnna, et vesi puuri‿`auku `nõrgus. Si̯i̯ pohastas august puru järest `väl'lä. Läks üks puur nüris, `võeti teeńe.

Said kividel augud `sisse, akas `laad'mine. Kivi`lõhkja kallas igäl kivil paraja lahingu püśsi`rohtu `auku, `pańdis augu `keskele peenikse `varda `püśti ja tagus augu päält paberitopistegä kõvasti `kińni. Tagumise jaos `ol'li puupulk, augu `järgi parajas `tehtud ja `varda‿auk `keskele `jäetud. `Varda tõmmas `väl'lä ja `piśtis `varda‿`auku `lõhki`kistud õlekõrre poole. Kõrre `õõnsuse `sisse `ol'li `enne püśsirohu`putru `pantud ja ärä kuevatud.

Ku kivid ärä `laetud, `piśtis `lõhkja igä kõrre `otsa sal`bi̯i̯tre`vi̯i̯gä immutud paberitüki, paber `ol'li mud'ugi `enne selle jaos `tehtud ja ärä kuevatud. Ku kiik korras, `piśtis `lõhkja õhe `õõguja paberitükigä igä paberitüki `otsa tule. Paberid `õõgusid pikkämisi ja `lõhkjal `ol'li `aega toemetada küll. `Varssi käesid paugud ja kivid lennäsid `lõhki.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Veiksemäd kivid korjati käsitsi. `Mińti `vankrega väl'lä `pääle, pilluti kivid `vankre ja päräst `viiti obesaga `sinna, kus tarvis. Raavid pohasti vaist isi, vaist `võeti inime selle tarvis.

Sõnnikuvedu

Ku kesä päält kivid koristud, akas kohe sõńnikuvedu. Selles aeas `võeti `päilisi appi ja akati kolme ehk nel'lä obesa`vankrega tüüd tegemä. Selle‿`aegsed `vankred `ol'lid puu`tel'gegä `vankred, mud'u ikki `rautud juba küll. `Vankred `ol'lid `kerged, aga sõńniku `tõstmise argid `rasked. Pärästpoole osteti `kergemäd poe‿argid, puu`tel'gegä `vankretest `peetse aga viil `praegu lugu, sest nad on sõńnikuveo‿aeg paelu `kergemäd `tõsta.

Sõńnik tõsteti laadas `arkega `vankrete `pääle ja `veeti `eńdise `aasta kaaramaa, kesä `pääle. Kesämaa pääl `kiśti sõńnik `vankrest `konksega maha ja `laoti kätegä laiali.

Vahet vidas karjane või mõni poisike. Selle amet `ol'li, et `võt'tis laada juurest obesa‿ohjad ja `juhtis obesa `kuurmaga kesä `pääle. Säält `sõitis tühjä `vankrega kodu laada `juure tagasi.

`Pääle sõńnikuveo `kuńti kesä üles ja `jäeti `mitmes nädälis `seismä. Ku `vihma `juhtus tulema ja mulla `pehmes niisutas, siss `äesti ja rul'liti, päräst `jäeti `korduseni* (st korduskünnini) *`seismä.

Tulimuld

Küt'ist põllu pääl sel aal änäm es `tehtä, aga et sugugi ei `tehtud, sedä ei või üteldä. Kevädilt `võeti aias maha`saetud oksad ja muu risu, `pańti uniku ja `tuudi õuvest kubu või paar agu `juure. Aad `pańti põlema ja ku nad juba `äśti põlesid, siss `laoti mätästegä `kińni. Tulimuld pilluti päräst `aida `kapsamaa `pääle ja moeale, kus `piińrid `tehti, sii pidi `oidma, et uśsid taeme juurde* (juurte) *`sisse ei tek'ki.

Karduldel küliti kevädi mahapanekuaeg mõnikord puu`tuhka `pääle, et uśsid ei tek'ki ja `nuura kardulid ärä ei aea. `Öeldi, et tuhk on sööjä asi ja selles uśsid ei sigine. Tuhk aedas küll, aga kas just sedä`muudi, sii on isi‿asi.

Kunstväetistest

Sel aal `pääle sõńniku muud põllurammu es tarvitada. Põllume mure `ol'li, et maa korraliku laadasõńniku saab ja sii `ol'li kiik. Riśtikeeńä `pääle sai küll vaist `kipsi külitud. Sedä käisin poisiksest päräst* (poisikesena) *`Tartust mitu `korda toomas.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Supervus`vaati* (superfosfaati) *`tu̯u̯di meil esimest `korda nelikümmend `aastad tagasi. Teeśed kuńst`väetused on kiik alles il'luti tarvitusele `võetud.

Heinategu. Saod ja kuhi. Heinatööriistad

Jaanipäevä `paiku akas eeńätegu. Eeńämäd `ol'lid küläst kauvel ja eeńämäl `ol'ti sel aal ärä mitu ääd `päevä. Sü̯ü̯k `võeti kodust `juure: `laśsega piim, või, räim, liha, leib, kamajahu.

Tü̯ü̯ akas `niitmisegä ja esimene päe niideti oolega päe `otsa. Vikatid `ol'lid sel aal juba poevikatid, löed said kodus isi `järǵi `tehtud. Ku `einä juba `rohkem maas `ol'li, akati `päevä `einä kuevatama – eeńä`kaara `ümmer `lü̯ü̯mä ja `saage tegemä.

Ommukult `kastega niideti, siss `ol'li ein paelu pudedam maha minemä. `Saage jaos raiuti agu, igä sao jaos kaks ääd suurt aga, ehk ku aad `veiksemäd, siss `pańti ka neli. Aad `pańti maha, kueu ein riisuti sel'lätäedes kokku ja `viiti agade `pääle. Riǵg `pańti riǵgi `pääle järekorras, sel'lätäis sel'lätäie `kõrva ikki `ku̯u̯male ülespoole terävämäs. Ku saag inimesest `kõrgem ja otsest teräv, siss `ol'li ta `val'mis. `Saage sai nõnna, kudas eeńäm `ol'li ja kudas ein kasus. Mõne tüki päält sai kakskümmend viis, mõne päält `jälle üle kolme`kümne sao. Vanarahvas `uskus, et ku `saage tehes `einä peri`päevä `pääle ei `panta, siss `poegijäl `lehmil vasikad võõriti `sisse kasvavad.

Eeńäd `tehti `kuhja, `küinä vanast es ole. Kuhja jaos `võeti pikk lat't – kuhja varras. Si̯i̯ `tehti jämmemäst otsest terävä̆s ja `lü̯ü̯di `kõrgema ja kuevema koha `pääle maha. `Vardal `lü̯ü̯di toes neli ori`jalga, alumised otsad `maasse ja ülemised `varda `kül'gi `kińni. Ennemält `ol'li orijala `otse ka `vitsegä `varda `kül'gi `kińni `seotud, aga miu poisiksepõlves `lü̯ü̯di juba igälpu̯u̯l raudnaaldega. `Kińni lüies vaadas üks `i̯i̯mält päält, et varras otse `püśti saab ja `ütles, kuspoole tedä `tul'li õiendada.

`Ümmer `varda `lü̯ü̯di kuhjalava tikud. Rihavarrega tõmmati kuhja`varda `ümmer riǵg, riipsu `järǵi `lü̯ü̯di tehedäste üksteeśe kõrval paaŕ `jalga pikäd terävä `otsegä tikud. Riǵg `pańti sihist paksult agu täis ja kuhjalava `ol'li `val'mis.

Saod `veeti kuhjalava `juure obesaga. Kõva maa pääl läks si̯i̯ `õlpsaste ja ruttu: `võeti köis, `seoti obesal rańgi`ru̯u̯me `kül'gi nõnna, et köis `kahte jakku jäi, köie pooled `seoti teeńe teeśe sao‿aa `kül'gi ja saag `veeti kuhja `juure.

Saovidamisegä akas ka kuhjategemine. Paaŕ naesterahvast läksid kuhjalavasse ja mehed akasid `einu kätte `anma. `Su̯u̯la sel aal eeńdesse ei `pantud. `Kuhja `tõstmise juures vaadati, et si̯i̯ `ühtläne saab ja ku eeńäd

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`lõpma akasid, `laśti kuhi ülevält kokku, teriti (teritati) *ärä ja teräv tipp kińniti* (kinnitati) *`vitsegä, et tuul sedä ärä ei lõhu. Mõnespu̯u̯l `pańti kuhja`varda `otsa mätäs. Meil ei ole sedä `tehtud.*

Ku kuhi `val'mis, `laśti kuhjategijäd köiegä maha. Maha `tul'ti säält pu̯u̯lt, kust kuhja `otsa kiige `rohkem `einu tõsteti, säält pu̯u̯lt on kuhi alati kiige kõvem. Vanaste oleva kuhjategijid kuhja otsest alati põhja pu̯u̯lt maha `lastud, säält pidi kiige vähem sadu olema.

Eeńätü̯ü̯riistäd `ol'lid vikatid, rihad ja angud. Vikatid `ol'lid poevikatid, luesati `luiskega ja lõegati vikati`noaga. Vikati `pińmist mede pu̯u̯l es `tunta.

Rihad `tehti kodus. Eeńärihadel sai seed'se`teisku või öhessä`teisku `pulka `tehtud, igäl tol'l või pu̯u̯lteist vahet.

Angud `ol'lid puu‿angud, ni̯i̯d `tehti samati isi ja selle jaos ot'siti metsest parajas kasund aralised puud.

Ristikhein

`Pääle `jaani niideti ka riśtikeeńäd, kuevati ja `pańti kärbiste `pääle `rõuku. Rõugus kueusid nad vi̯i̯l ja `veeti siss kodu. Kodus `tehti nad laada või riha‿aluse `pääle `kańtsi, ehk ku sääl `ruumi põlnd, `väl'lä `kuhja.

Riśtiku seeme kasvati isi. `Si̯i̯mne jaos `jäeti paras jagu `einä kasuma. Ku `si̯i̯mned `val'mis said, siss niideti ja koristi nad ärä.

Viljalõikus. Hakkjalad. Naber. Rõugud

Juuli lõpus lõegati rükkid. Muist lõegati `endä `jõuga ja muist `ańti tüki`viisi lõegata. Küläs lõegasid rükkid tüki`viisi popsid ja ülejõe ińgemaamehed, kel maad isi vähä. Tü̯ü̯ i̯i̯st `ańti sel aal vakk rükkid vakamaa `lõikuse i̯i̯st.

Rükkid lõegati sirbigä, `seoti `vihku ja vihud `pańti akk`jalgesse. Ku rükkid `rohkem `ol'li ja arvati, et peksuga nõnna ruttu `toime ei tule, said akkjalad päräst `napra `tehtud.

`Napra akati tegemä akkjala `ümmert. Kiige `alla `pańti maa `pääle `ümmer akkjala mitu `rińgi `vihke, tüved `väl'läpoole, `järgmised rińgid `jälle nende `pääle. Ülespu̯u̯l tehes `võeti järest `ku̯u̯male ja kui juba `kõrges läks, `ańti redeli päält kätte. Üles tippu `pańti õlevihk ja sorgati `teibägä `kińni. Rükkimaad ei riisutud ja `sassetegä põles ka kedägi tehä olnd.

Sel aal lõegati ka nisu, ja niisamma kui rükkid. Lõegati sirbigä, `seoti `vihkesse ja `pańti akk`jalga. `Pääle rükki`lõikust akas rükkikõrres nu̯u̯r riśtikein kasuma. `Sinna `aeti kari `pääle ja loomad `leidsid säält ääd `sü̯ü̯mist.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ku rükki ja nisu lõegatud, lõpeti (lõpetati) *poolel jäänud eeńätüüd, korrati kesä ja akati tõu`vil'lä kokku panema. Suivili niideti vikatitegä maha. Koristamise juures võt'tis igä‿üks `endä ette tüki, aeas rihaga unikutes ja `riisus maa öhes `puhtas. Unikute `rõuku `viimise jaos `ol'lid kańnipuud – kaks `kümne jala pikkust silutud `lat'ti, kummagil üks ots teräv. Kańnipuud pisteti unikul `alla ja nende pääl taśsiti vili rõugu `juure. Rõugud `tehti kärbiste ja redelite, vil'lävärätite `pääle. Arjad `pańti päräst `vitsegä `kińni, et tuul neid ärä ei saa `lõhku.*

Lina koristamine

Vil'läkoristuse aal sai ka lina `val'mis. Lina `kaksime muist omal jõul ja muist ańnime tüki `pääle* (tükitööna) *tehä. Lina `ol'li siss paras kakku, ku ta juba lehed ärä `laaśnud ja kugar kõllane.

Lina kakuti raha iist lat'i`viisi ja vakama `pääle. Lat't `ol'li kümme maaküünärt ja vakama kümme lat'ti. Lat'i `kakmisest makseti kakskümmend `kopkad ja `kakjad, niid `ol'lid pia‿`aegu alati naeste`rahvad, `kaksid igä‿üks paari lat'i osa päeväs ärä. Linad kakuti kätegä ja `seoti `peodesse.

`Kakmise aeg raad'siti peod kohe ärä, mud'u kueusid kugarad `kińni ja siss `ol'li sii tüü päräst paelu `raskem. Raad'sid `ol'lid nugadegä raad'sid ja miis pidi päeväs, sii on kolm söögivahet, tohat kakssada peo linu ärä `raat'sma.

`Raat'smise juures `võeti linapeo tüve puult kätte ja akati `latva läbi raad'si `tõmmama – `raat'sma. Raad'sinoad lõegasid kugarad maha, `puhtad linapeod visati uniku. Kugarad `pańti kärbiste `pääle kueuma ja pekseti sügisi rehegä ärä.

Linavarred `veeti päräst `raat'smist linaleo‿`auku, `pańti aad ja kivid `pääle, et nad viist `väl'lä ei `kerki, ja `laśti liguneda. Ku luu juba pude ja `murdus, `võeti linad `väl'lä ja istuti* (istutati) *`kuśkile kõrre `pääle või `kopli `pliikmä.

Linavarred `laśti sõni sääl `olla, ku nad kuevas `tuuldusid, siss `seoti nad õlesidemetegä `kińni ja `viiti ulu‿`alla.

Taliviljakülv. Vesivaod

`Kümnendä ja kahe`kümnendä `augusti vahel küliti tali`vil'lä. Küli `alla `tul'li rükki ja nisu. Selles aas `ol'li kesä korratud, tähendäb et uuvesti läbi `küntud ja `äestud. Maad `äesti ja rul'liti, `tehti küli jaos `val'mis ja küliti seeme `pääle. Seeme `kińti `sisse, `äesti, rul'liti ja `aeti adraga vesivaod. Sellegä `ol'li talivili maas.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vana`rahva jutu järel valiti vanast rükkitegemise aeg nõnna: kaeveti kesä `pääle auk, sügävämässe ku must muld. Auk `jäeti `ü̆ü̆sis `lahti ja vaadati ommuku, ku sääl kolm ehk neli `tõuku `ol'li, `tehti rükkid, ku kahessa või öhessä `tõuku, siss es `tehtä tali`vil'lä vĭĭl maha.

Kartulivõtt

Sügisi `tul'li ka kardula`võtmine. Ku inimesi `saada `ol'li, palgati ka abi. Kardula`võtmise aeg `pańti ader `vankre `pääle, obene ette ja `mińti `metsä (põllule). *`Vankre ĭĭst `võeti obene `lahti, `pańti adra ette ja `aeti adraga kardulavaod `lahti. Kardulad kaabiti mulla sihist `pulkegä või kardulakablidegä `väl'lä ja korjati `koŕvesse, `koŕvest kallati nad `vankre. Ku `vanker täis sai, `pańti obene ette ja `veeti kardulad kodu riha `alla.*

Ku kardulad üles said, korjati nad kodus `suuruse `jäŕgi ärä – `sĭĭmnes, `lŭŭmel ja inimeste toedu jaos. Korjatud kardulad `pańti talves ärä, suurem jagu neist `maeti `väl'lä unikutes ja osa `viiti `kŭŭpasse.

Rehepeks tarega. Vihkude ahtmine. Rabamine. Sõtkutamine. Kõlgaste võtmine. Üssed. Tuulutamine

Ku väl'läst tü̆ü̆d kŭŭs, akati sügisi `rehte `peksmä. `Rehte pekseti tarega* (käsitsi). *Vihud rabati ärä, sasi sõkuti obestegä. Akatuses `püiti nisud ja odrad ärä `peksä.

Tü̆ü̆ akas väl'lält kodu vidamisegä. `Mińti kahe ehk kolme obesaga `metsä (põllule). *Üks akas `kŭŭrmad `pääle tegemä ja teeńe kätte `anma. Vihud – rükkid ja nisud – `ańti kätegä `kŭŭrmategijäl kätte. `Kŭŭrmad tehes vaadati, et kŭŭrm kohe* (otse) *saab ja `äśti `kańtis on.*

Rehe ahtmine. *Kodus ahiti nad `tarre parsile vihk vihu kõrvale `püśti. Mede `tarre läks `ummes kuus `kŭŭrmad. Ahiti lau`kaupa. Igä lau `alla `võeti neli part. Mede tares `ol'li kokku seed'seteist part.*

Ku rehi üles ahitud, akati tare `ahju `kütmä. Küttä `tul'li kaks või kolm `korda, `enne ku vili kuevas sai ja rabama sai akata.

Vihkude rabamine. Rabatselaud. *Vihud `laśti maha ka lau`kaupa. Ku maha `laśti, tõmmati kaks part alt ärä, teeśe kahe päält kukkus isi. Igä laug, mis maha `laśti, rabati kohe ärä. Rabamise jaos `ol'li tares rabatselaud. Rabaja `võt'tis tüvepidi vihu kätte, rabas ladvad `vasta rabatse`lauda `puhtas ja visas üle tare‿ukse riha `alla. Sääl võt'tis üks inime nad `vasta, lõegas sidemäd läbi ja lõi `lahtistel `vihkel tüved `vasta tuuli`peńki `puhtas. Õled `seoti õlesidemetegä `kińni ja õlekŭŭd `pańti ärä `kuśkil ulu‿`alla.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vihkude sõtkutamine. Kõlkad. *Nisud `ol'lid `raskemad `peksä ku rükkid. Mõni `aasta kasusid nad lühiksed, siss said vihud sõkutud. Sihansel korral `laśti vihud `pääle `kütmist parsilt maha, `viiti riha `alla, lõegati sidemäd `lahti ja `pańti tehedäste üksteeśe kõrvale riha‿aluse põranda `pääle `püśti. Sõkutadi kolme, nel'lä ehk viie obesaga, kuipaelu neid talus just `juhtus olema. Obesad `pańti üksteeśe sabasse, sõkutaja `seisis `keskel ja `juhtis obesid. Sõkuti `rińgi ja tol'l tol'lilt kiik läbi. Kui juba `kõlkid sai võtta, viis sõkutaja obesad `väl'lä ja läks isi `tarre `sṵṵja. `Kõlkad riisuti päält unikutesse – `mauki, soputadi ja sapitsedi `äśti läbi. Päräst `kõlka`võtmist `kańti `kõlkad põhu`lṵṵkega ärä ja pööreti `angega vil'läl teeńe kül'g. Ku asi korras, õegati sõkutaja tarest `väl'lä, si̥i̥ tõi obesad `sisse ja akas `jälle sõkutama. Sedäsi `tehti vaist neli-viis `korda.*

Üssed. Tuulutamine. *`Otre juures pööreti viimäti vi̥i̥l `kühvletegä `rińgi ja vaadati, kas mõnel teräl saba külles või poolik pää `kuśkil sias. Ku `kõlkad ärä `võetud ja küllält sõkutud, `aeti ülejääk – `üssed `üsse‿`angega riha‿aluse `nurka kokku. Selle järel `tṵṵdi uus rehi.*

Päräst `rehte tuulutadi. Riha‿aluse uksed `aeti peräni, sari `seoti köiegä uste `kohta tala `kül'gi rippu. Üks akas `kühvle või anguga `üśsid `sarja `tõstma ja teeńe tuulipeńgi pääl `sarja sakerdama – tuulutama. Tuulutamise jaos vaadati sihande päe, ku tuult `ol'li ja sügisisel aal `ol'li sedä `ühtelugu. `Puhtad teräd kühveldi kot'ti, `viiti `aita ja kallati `salve.

Ristikheina- ja linaseemnepeks. *Vil'lärehe järele pekseti lina`si̥i̥mnekugarad ja riśtikeeńä`si̥i̥mned. Ni̥i̥d pekseti niisama ku muu viligi. Ahiti parsile, `köeti, kuevast päräst* (kuivanult) *sõkuti ja tuuluti. Riśtikeeńä`si̥i̥mned tarviti isi küli jaos ärä. Lina`si̥i̥mnid sai ka `müitud. Osteti `linna, alvemad värnitsävabrikule ja paremad `si̥i̥mnes. `Si̥i̥mnes `veeti lina`si̥i̥mnid `kuuldavaste sihanstesse `maadesse, kus linu kasvatadi, aga `si̥i̥mned `val'mis ei saand.*

Linade harimine. Linamurdja. Kolgispuu. Ropsimõõk

Talve akas rehepeksu järel linategemine. Ulu‿alt `tṵṵdi linavarred `väl'lä, ahiti `tarre üles ja `köeti. Kuevad linavarred `viiti riha `alla ja `murti ärä. Meil `murti mõni `aasta käsilina`murdjaga. Si̥i̥ lina`murdja `ol'li kolme ammasrul'liga. Õhe rul'li `ammad käesid teeśe rul'li ammaste vahele. `Rul'le pikkus `ol'li kaks ja pṵṵl `jalga.

Lina`murdja `seisis aluse, `jalge pääl. Rul'lid `oidis üksteeśe pääl kohastiku kaks püśtpuud, teeńe teeśelpṵṵl `rul'le, ots `jalge külles. `Kummagil püśtpuul `ol'lid `keskel pilud, kus `rul'le tapid si̥i̥s `jṵṵsid. `Päälmise rul'li tappe otses `kummagil pṵṵl `ol'li vi̥i̥l üks püśtpuu – `laagred. Ni̥i̥ `ol'lid löhemäd ja ei ulatand `jalgeni. Neid puid `oidis õhes altpṵṵlt `rul'le lai laud. `Sinna pańti

`raskuse jaos kivä `pääle. Laud tõmmas `raskusegä puie kaudu `päälmist `rul'li `allapoole. Si̯i̯ `litsus oma`korda `jälle alumisi `rul'la.

`Keskmise rul'li teeńe tapp ulatas pikemält `väl'lä, sääl otses `seisis ike. Ku linu `murti, kääneti ikkest `rul'li edesi-tagasi. Si̯i̯ `pańdis teeśed rul'lid ka `vi̯i̯rma, linapeod `laśti `rul'le vahele ja `ammad `õõrsid ja `murdsid linaluud `kat'ki. Ku öhed peod `pehmed, `pańti teeśed vahele. Korraga `pańti kaks ehk kolm peo.

Päräst `murdmist ropsiti linu. `Ropsmise juures tarviti kol'gispuud ja ropsi`mõõka. Mõõk `tehti kasepuust, `ummes kaks ja pu̯u̯l `jalga pikk, terävä otsaga, tagat lai ja saba külles `peosse `võtmise tarvis. Tü̯ü̯riist `ol'li paksu sel'lägä, läks terä poole õhemas ja nägi mõõga `mu̯u̯du `väl'lä.

Kol'gispuu `tehti viie jala pikkusest puupakust – öhe otsa `alla `pańti kaks `jalga, teeśe külle `kül'gi `lü̯ü̯di kiil. Kiil `ol'li `ummes sihande ku `kirvevarn. Kiil `pańti `kül'gi kudas `juhtus, kahe naalaga või `laśti augud ja `lü̯ü̯di kahe pulgaga. Kiilu teeśe otsa poole `seoti kol'gispuu `ümmer lońt.

`Ropsmise juures `võeti linapeo pahemasse ja mõõk paremasse kätte, pahem jalg `pańti kol'gispuu `pääle, küinäsnukk `toeti* (toetati) *`vasta pahemad `kintsu ja ropsiti.

Ku suuremad luud maas, `piśtis `ropsja mõõga `otsapidi lońdi vahele, vaeutas mõõgaga linapeo kiilu vahele ja `kiskus läbi. Sedäsi `kiśti tińgluu `lahti ja päräst ropsiti peo `puhtas. `Puhtad linad `seoti `puntresse. `Seoti `mitmed `mu̯u̯du, aga änämiste `seoti ikki `puntre otsad `kińni.

Talvised veod ja voorid

Talve `tul'lid talvesed veod. Ku lumi maas või jääkol'akad olemas, `veeti `ri̯i̯gä. Ri̯i̯d `ol'lid siis sihaksedsamad ku `praegu `rautud ri̯i̯d. `Veeti agu, puid ja `einu kodu. Ku kauvelt `luhtest `einu `tu̯u̯di, läksid talud `korda`mü̯ü̯dä üksteeśel appi ja `tu̯u̯di alati kuhi korraga ärä.

`Veiksemäte `maade pidäjäd käesid vanaste vooris raha `ti̯i̯ńmäs. Suuremate `maade juures `ol'li talve paelu tegemist, mede küläst es saa `ki̯i̯gi `aega vooris `käiä.

Veel elust-olust

`Eńdisel aal `enne mind pidid taludes inimest kehväste ja `vaeseste elämä ja kõnelse, et `tuńti `puudust toedust ja `rõõvast. Miu elu‿aa `kohta sedä ei saa `öeldä. Vanaste tarviti vili ja piim änämiste poha isi ärä. Ku rükki ikaldas, `saadi `jälle `otra ja `tehti karaskid, egä söömätä es `olta.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Linad ja villad kedräti isi, `koeti `kangad ja `tehti `rõõvad `sel'gä. Riie, villad ja lõngad värviti isi. `Värvmise jaos tarviti lepäkuurt, kivisammalt, karukõllasi, kit'sipaatsipuu kuurt, sibula`kuura ja mustika`marju.

Rohupoest `tuudi vana `musta, `maarjajääd ja sil'mäkivi. Värviti `pruuni, rohilast, `al'li, kõllast, `musta ja sinist. Sinine `ol'li pot'isinine. Selle jaos korjati savipot'ti kust, sii pidi öhe inimese kusi olema. Kuse `sisse `panti sil'mäkivi ja siss villad. Pot't `maeti `lamma`lauta sõnniku `sisse ja paari-kolme kuu päräst `ol'lid villad elesinised. Värv `ol'li ilus ja `seisis pääl. - - -

Tüüd on elu‿aeg `lahke meelegä `tehtud. Ku tervis ää, siss on tüü lõbu‿asi. `Raskemate `tüüde aeas ja pöhädes sai alati kodu‿õlut `tehtud ja `ol'lid paremad söögid. `Tiinjätegä – poeste-tüdrikutega on siin küläs alati öhes lauvas `süüdud ja `ühte ja sedäsama `süüki.

Elumaead, karjalaadad ja muud `uuned on küläs kiigel juba uuved ehk `jälle vanad täieste `ümmer `tehtud. Mede talus on miu elu‿aal kaks `korda tulekahju olnd ja mede `uuned on `ammu uuveste `tehtud. - - -

Hans Kihno, s 1872 (?). Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

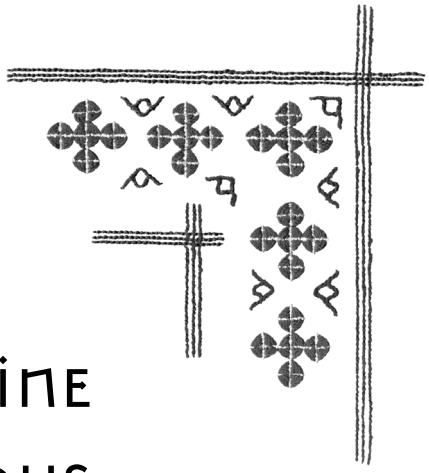

II. Loomapidamine ja karjandus

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1975. ES KT 274: 1–3

Lapsena seakarjas. Karjalapse elu

Ku mia viil laits `olli ja `kasvi, siss `vaesembe inemise `andseve ommi `latsi talude manu tsia- vai ka karjakarjussess. Minnu `panti ka jo kuvve‿`aasteselt `Vanna-`Ruuska tsia`karja.

Pildiraamandun mia tsiku `olli nännü, a ku eläved tsika näi, siss `tõssi (tõusid) *küll, peris tõtteste, `iussekarva `pistü pään. Tuu `olli ka perätu suur luum, kõrva ku `ilmaduma leevä`lapju `silmi pääl, katel puul kaalan `ripnive tilga ku lehmä nisa `õkva. - - -*

`Aigi* (ajaski) *siss `pernane edimene päiv tuu irmudu looma, `põrssarodu ka takan, põhu`kuhje manu, et: *„Las nail tan `tsongi!"* *Kas neä ka `tsongse, vai mis na tei, a ütekõrrage es ole naid änämb `konnegi nätä. Mia `vaine ärä‿`irmunu latsekene joosi ja `rüükse ümmer `kuhje iki et*: *„Notsa, notsa, tsia, tsia,"* *a mis tu enämb avit. Miu meelest tuu vägi `püürse kikk `mõtsa, mis säält `kaugembelt nätä `olli. Ja nemä `jäässegi mõtstsikuss, säält nä ilma`päälgi `vällä ei tule. - - -*

No, ku mia siss sedä`muudu sääl `kuhje ümmer ni `kõvva kikk aig `rüükse iks, et: *„Notsa, notsa, tsia, tsia, tulge ote `väl'lä-ää-ää-ä!"* *Siss `tulligi `pernane ja tõrel*: *„Mis‿sa tan röögit ni jälede, tsia ommave `sulgu magame lännü. Om jo väega kuum ilm."*

1989. ES KT 320: 9–11. *Egän peren `olli esi`muudu elämine, kos keremb, kos rassemb. Poolele es jätä `keäki nal'lalt tüüsuvve. Kaŕalaits pidi leevä iks `kõvva `vällä ka `tiinme, sest talun tetti mud'u ka `kõvva tüüd. Keväje `kõndset kotige ja väidsege lina- ja vil'lä‿orast `müüdä, korjassid `ohtid sikkule sagade. Suvel korjassid aiast `maltsa, vesi‿`aina ja `runguli`lehti iki sikkule sagade. Naid `olli egän talun ulga, sai talvel süvvä ja müvvä.*

Päiv alust ommuku [kella] *nelläst, õdagu `ütsä-`kümneni. `Lõune‿`aigu katest nelläni `olli kigil kaits `tundi `puhkust. Keä siss magas, keä tei, mia `tahtse.*

Ummuli Rõksi peremiis `olli küll rahutu inemine. Tä eit' pikä pengi pääle sälili, sääś* (seadis) *kondsa suure `varba `otsa, ku suigat', pelläss, ku `kaugas magame jääss. Nigu konts maha satte, ni karass üless, läits obesid `süütme talli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

manu. `Tõisi es putu enne ku nellä `aigu. Nii si̯i̯ elo `olli, ku mia laits `olli. Egä tä `kerge es ole, aga maatü̯ü̯ ei ole konagi `kerge ollu.

Ilma `tü̯ü̯te ka eläde ei saa. Kae, tillike laits üllin ka luge `kuiki ommi `varbid ja sõrmekeisi, tu̯u̯ om temä tü̯ü̯. Inemine om `lu̯u̯du tü̯ü̯‿ orjass, muidu maa‿ilm `püstü ei saisa.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSİ

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 196–197.

Loomapidamisest. Haigustest

Nu̯u̯rt `karja kasvatedi esi. Arukõrd, ku elu`lu̯u̯ma laadalt osteti. Ku olli täädä, et tulli parep einämaa‿nü̯ü̯ŕ või tulli põhuvili parebe `maale, `jäeti vasik kasume ja tõine `aaste `müüti vana i̯i̯st ärä. `Kolme sarv`lu̯u̯ma nal'lalt üle pidäde es jõvva. `Lambid olli ka jo mõni.

Ku olli vihmatsep suvi, siss usse‿aid olli põlvini porine ja `lamba talvet üle es elä. Keväde pu̯u̯l talvet aive villa sel'läst maha. Ku ta ka tõi vi̯i̯l mõne tallekse‿tirri, aga esi visas iki vedru `vällä ja `raipe es lõpegi taga lauda `otsa.

Mass olli neil lutikit täüs, `kopsu es ole `ollagi. Küll neil söödeti tubakut, `ju̯u̯skje‿eli ja elureo teri. `Kennigi es mõju.

Suvel olli nende `nuhtlus sõratõbi. Siss `panti peenikest sil'mäkivi `tu̯u̯re siarasva sekka ja mähiti närtsuge `ümmer `aige jala. - - -

Mari Sarv, s 1884. Nuia

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1951. ES KT 115

Endisaegsest karjakasvatamisest

Suuremist kodu`lu̯u̯mest on elu‿`ilma mede küläs obesid, karja‿eläjid, `lammid ja sigu `peetud igäs talus nõnna paelu, ku sääl pidämise võemalusi ja eeńämäd `ol'li. Nõnna kudas `lu̯u̯me toedus, eeńä- ja karjama, sedäsi `ol'li eläjäte siledus ja `kordaminek. Nõnnasama tähendäs ka si̯i̯, kudas nende i̯i̯st u̯u̯lt `peeti ja toedeti.

Sel aal põlnd mede küläs kellegil nõnna ääd maad ku par`aegu ja `eńdised laadad põle ka änäm kellegil alles või ku mõnel vaist on, siss on si̯i̯ `ümmer `tehtud. Par`aegust loomapidämist ei saa `eńdise loomapidämisega änäm kudagi kõru `säädi, ei või ka kõnelda, et si̯i̯ ennemält kiiges* (kõigis) *taludes just `ühte`mu̯u̯du oles olnud.

Vanal aal põlnud mede loomapidämine ka just kiige viimästest. Ku ma sest nüid kõnelan, siss põlnd si̯i̯ mõeal ka paelu parem kedägi.

Nüid andasse `lu̯u̯mel `vil'lä, `naarid ja kultuur`einä. Raha`saamine on paelu `õlpsam, vanaste `ol'lid ti̯i̯d sihaksed, et es saa sugugi läbi ja meiäreisid kah es ole.

Ennemält `ol'li talume rahasaak linadest ja `püiti neid paelu maha tehä, `vil'lä kasvati vähem ja põllu‿`einä es olegi. Ti̯i̯d `ol'lid alvad ja vanaste es tasu võitegemine ja `linna `viimine ennäst kudagi ärä. Ku vaist `saigi linnas `käitud, siss es `mińtä `sinna just sellepäräst.

Vanaste es ole `lu̯u̯mel küll sedä anda, mis neel'e par`aegu andasse, aga piimä‿ańni üle ka just nurada es või. Võid ja `piimä sai peregä `sü̯ü̯dud ja inimestele `tü̯ü̯tasus `antud. - - - . Nõnnapaelu ku par`aegu `lu̯u̯me `peetse ja `piimä saiasse, sedä ennemält mud'ugi es ole.

Laadad `ol'lid igäs talus pia‿`aegu õhesugused ja `ühte`mu̯u̯du: maakividest vundameńdi pääl, tahumata `pal'kest riśtnurga‿ehitus, `õl'gest katus pääl. Sihis `ol'li kolm `ruumi: lehmälaut, `lammalaut ja kõlgus. `Aknid es ole.

Laadad ja tal'lid `ol'lid vanast kah küllält soead, ku neid kohendi* (kohendati) *ja korras `oiti: katussad `õigel aeal paegati, seenäd parandi

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

(parandati) *ja vundameńdikivid saviga `kińni loobiti. Laada põranda `pääle tekkis talve paks sõńnikukord, si̯i̯ `audus ja `ańdis `su̯u̯ja.*

Laada i̯i̯s `ol'li `kolme või `nel'lä jakku `tehtud aid ja kaeu. Aias, tahrades, `ol'li kudas vaist `ol'li: lehmäd, vasikad, siad ja anid.

Suve es ole `lu̯u̯me jaos ruumist just `puudus. Obesad `ol'lid pia‿`aegu alati `koplis, vasikad ja lehmäd `ol'lid `ü̯ü̯siti, kudas vaist `ol'lid, vaist laadas, vaist väl'läs aias, `lammad nõnnasamati.

Eläjäd `mahtsid talve `lauta kudagi ärä, aga obesid `peeti muist riha all. Künäsi egä `sõimä kari`lu̯u̯mel es ole, põhk `pańti ette maha. Joomas käesid kiik loomad kaeu ääres.

Koppel, karjamaa, heinamaa ja sealne taimestik

`Koplid `ol'lid jõe veeres, igäl talul oma tükk. `Koplis, eeńä- ja karjamal kasus võsa ja met'sikult ulk eeńä`sońta. Kultuur`einä vanast es `tehtä. `Kopli ja eeńämä võsas kasusid paeud, lepäd, saared, aavad, anipaeud, kit'sipaat'spuud. Võsa vahel kasusid `putked ja angerpüt'sid.

Lagedal kasusid segämini rohi ja lil'lid: lõikein, raudein, lehtein, `kaste‿ein, mesik, pääsuksesil'mäd, ärjäpää, kanakoolid, apu‿oblik, kullerkupp, tulelil'lid, ärä‿unetamindlil'l, koradikäpp ja jumalasõŕm, palderjaań, `pi̯i̯tre‿ein, ohulil'l, kalmussad, kirbu‿ein, ubalehed, uńditöl'lid ja paelu muud.

Karjamad `ol'lid `põlde taga `mõisametsä ääres. Küläst sai `sinna `rohkem ku paaŕ `verstä.

`Karja `aeti `metsä ja karjamalt kodu päeväs kaks `korda – ommuksepooliku ja `õhtsapooliku. Igäl talul `ol'li oma karjamatükk ja karjatas `endä‿ette.

Karjamal kasusid lepäd, kuused, paeud. Võsa all ja lagedal kasus rohi: raudein, lehtein, muru‿ein, sõnajalad, karukelläd, lumelil'lid, maikelläd, jänessä`kapsad, sia`kapsad, angerpüt'sid, pil'liru̯u̯g, nurmenukk, jänessävill, kaśsikäpäd, `paiselehed, ummohak, peris`mailane, käokiń̡g, viinälil'l, aŕnik, tedremaranad, pääsuksesil'mäd, kańniksed, lõvilõuvad, kurekelläd, `kaste‿ein, `maarja‿ein, mesik, `astred, karu‿ohakad, maasikad, vahrakad, seened ja muud.

Kodust õuvest niideti vikatigä `lu̯u̯mel `rohtu ette. Aiast kidsuti sedä käsitsi aiavil'lä ja juurikate sihist.

Õuves ja aiaveeres kasusid kummelid, siamuru, ti̯i̯lehed, `valge riśtikein, takilehed, muru‿ein, võilil'lid, tuli‿ein, orasein, nõgessad, malsad, koera`putked, pueud, rebäsesabad, naadilehed, põie‿ein, veri‿ein, `kü̯ü̯mled, soolikarohi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Aia ummrohi `ol'li: vesi‿ein, malsad, näl'gein, müńt, sammaspooliku‿ein, iirekõru, okasõun, kukerkuused, konna`tatrad, iire‿`erned, `kõŕbein, piimohak, ohak, virnein.

Koera`putkid `lu̯u̯mele es `anta, ni̯i̯d on `kihvtised ja neid lu̯u̯m ei sü̯ü̯.

Igä talu `kohta `ol'li – kiik maad kokku arvatud – saa viie`kümne või kahesaa vakama riṅgis maad, eeńä- ja karjamade `suurus selle `järgi, kudas kellegil `maadest `põldu `võetud.

Karjama `ol'li sel aeal, nagu ta par`aegugi on, küläst kauvel. Ku säält `põldu oles saanud, siss oles ta ehk juba põllus olnud `tehtud, aga `põldu sest ei saa. `Suura kivä ja lepävõsa on sääl kiik kohad täis, maa on madal ja vihmase aeaga ei saa `lu̯u̯me `sinna aeadagi. Iga sügisi sai suuremid leppe karjamalt agades raiutud, kuused ja `veiksemäd lepäd jäid kasuma, säält said loomad suve `kange kuumaga kiini`varju.

Vihmasel `aegil `ol'lid karjama loegud ääreni vett täis, siss põdesid `lammad alati maksa‿`aigust – neil `ol'lid maksalut'ikad või maksakaanid, kudas neid `kuśkil kutsutse. Sihandsel aeal `juhtus, et `lammad poha ärä `suŕrid.

Eeńämäd `ol'lid kauvel ja kah alvad. Mõni `aasta, ku paelu `vihma `tul'li ja vi̯i̯ jões suures aeas, jäi loha‿ein änämiste kiigil (kõigil) *tegemätä. Siss `tul'li sügisi noore iä aeg eeńäle jakku tehä.*

Eeńä ja põhu nappusest `saadi kudagi`viisi üle: loomad `laśti sügisi kauvem väl'läs `käiä, talve `pańti alus`põhku vähem `alla ja kevädi `aeti kari ennem `väl'lä.

Hobused. Tall. Toit. Õitsil käimine. Paaritamine. Varss. Haigustest. Rautamine. Noorte hobuste õpetamine. Hobusevargustest ja parseldamisest. Täkkude ruunamine

Tall. *Obeste ruum `ol'li tarekammerdegä ja riha‿alusegä öhe katussa all. Maakividest vundameńdigä tahumata `pal'kest riśtnurga‿ehitus, õlest katussaga, pik'k sada kakskümmend `jalga, lai kolmkümmend kuus `jalga. Obeste ruumi kõrval `ol'li vi̯i̯l aganik.*

Tal'l `ol'li `varvest (varbadest) *seeńdegä `kolme jakku `latresse `jaotud. Igä `latre i̯i̯s `ol'li värät. `Latrete i̯i̯s `ol'li nõnnapaelu `käimise `ruumi, et obesid sai `tal'li `tuuva ja `väl'lä `viiä. Säält sai ka redeligä lakka `mińnä ja obestel `einu `alla visata. `Latretest käis `varvest `tehtud sõim läbi.*

Obeste tal'l `ol'li `veike, `sinna ei `mahtnud nad poha ärä, muist obesid sai riha all `peetud. Tal'lis `latres `peeti obesad `lahti, moeal said nad `val'lid

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

pidi `seotud. Sügisi, ku riha all `rehte akati `peksmä, `viiti muist obesid `väl'lä katussa `alla. Sii̯ `ol'li riha‿aluse `otsa selle jaos `tehtud.

`Peeti neli-viis tüü̯‿obest, neid `ol'li mitut `karva: must, punane, `raudjas, kimmel, `valge, al'l, paat', kõŕv.

Tõu `pääle es `vaata `keńnigi ja tõu nimetusi es ole. Vaadati selle järele, et obene ilus, tugev ja `sil'mele parem, siss `ol'li ta `kõlblik. `Ühte `tõugu siski kuulda `ol'li – vana eesti tõug. Nii̯d `ol'lid `veiksed jäśsäkäd ja `loeti `äädes obestes.

Nimesid obestel es `panta, õegati: vana, al'l, must, märä, ruun!

Suńniti: nõõ, nõih, kssa, noh! `Peatadi: uus! Tagandadi: tagasi! `Varsa kutsuti: ssuku, ssuku, ssuksi! Rahusti (rahustati) *vilegä: vhüihü!*

Hobuste toit. *Obeste sügisine toit `ol'li arilikult odra‿aganad, nii̯d `pańti neel'e `sõime. `Kaaru sai jakutud talve nõnna, kudas neid `ol'li – alati `ol'li neid ikki vähä. Kevädi, `enne küli `ańti obestel eeńde kõrval ka jahulobi. Selle tarvis `pańti `sõime künäd. `Toitu `ańti obestel ette päeväs kolm `korda, `ańti `einu või `põhku.*

`Ol'li ka sihaksid obesid, kis liha sõid. Üks mede pu̯u̯lt mii̯s `ośtis laadalt `veikse Saarema obesa. Õhekorra `lõhknud ta riha all tapetud lammast, obene olnd kah riha all. Sii̯ `tunnud `värske `aisu ja `tüknud vägisi liha kallale. Mii̯s annud soolikad `veikse vańniga obesal kätte ja sii̯ `pistnud nad kiik `kińni.

Õitsil käimine. *Söödamaad `ol'lid napid, külitegemisest `pääle eeńä‿`aani `käiti `ii̯mäl `mõisametses `õitsel. Sellel aeal `ol'lin karjapoisi‿`ealine ja käesin kah `õitsel. Moeal käesid kah nii̯d, kellel `päevä `kergem tüü̯ `ol'li. Tüü̯poisid ja `raskemad tüü̯d teenud mehed `õitsel es käi.*

Vaist `ol'li `raistniku pääl `terve külä `õitselised ku̯u̯s – siss sai `laulmist, `ju̯u̯smist, `maadlemist ja muud `nal'la. Ü̯ü̯ `ol'li lühike ja tuld es `tehtä.

Kui palavad ilmad `ol'lid, siss `käiti obesid oeutamas. `Viiti nad jõe `vii̯rde, vaadati madal kõva põhjaga koht ja `viiti obesad jõkke. Sügävämä koha pääl oeutadi ja pohasti (puhastati) *päräst obesakammiga või vana villakaasiga.*

Hobuste paaritamine. Varss. *Obesid paariti sääl, kus täkk `ol'li ja mõnel pu̯u̯l neid ikki `ol'li. Sugutäkke sel aeal es `tunta. Vaadati sedä, et täkk ilus ja `kõlblik `ol'li.*

Ku märä `leidmä akas, siss sai tedä `enne valvatud ja `ańti talle sellel aeal ka abi. Ku `karta `ol'li, et isi sellegä `toime ei tule, siss kutsuti `sinna `juure mõni vanem ja `täädlikum inime, kis varsa `vasta võt'tis.

Varsa imemise aeg `ol'li `ummes viis kuud. Võõrutamise aal sai varss märäst lahus `oitud kas üks või kaks nädält, sõnigu* (seni kui) *ta ärä `võõrdus. Mõnel pu̯u̯l `ol'lid varsale selle jaos `päitsed `tehtud, kus külles puurõngas ninä

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`otsa käis. `Rõnga `sisse `ol'lid naalad `lüüdud. Sihanse päetsetegä `juhtus paelu õnnetusi ja `tul'li ette, et märä `endäl sil'mä pääst `väl'lä lõi.

`Pääle võõrutamist `tul'li varsale `kaaru anda, mud'u jäi vars kõhnas ja es kasva.

Obesa rańgid `ol'lid puust. Paled `tehti `õl'gest ja kot'i`rõõvast. Roomad `tehti linadest, `päitsed nahast ja paalast.

Hobuste haigustest. *Obesa`aigustest `tul'lid kiige änäm ette tiirud. Ku sedä `juhtus, siss `käitädi ja õõruti obest ja `oiti, et ta ennäst maha es saa visata. Ku obene `lauba `juhtus `aiges `jäämä, siss `viiti ta `sauna ja `ańti nõnna kõvast `leinu, et nohises. Sii `ol'li kiige parem rohi ja aedas alati. Vaist `tul'li ka nõle‿`aigust ette. `Puuslakis obesal `ańti `al'li `viivelt* (väävlit) *ja `pańti aaslangi juurt kaarde* (kaerte) *sekkä.*

Hobuste rautamine. *Obesid `rautas sepp ja sedä `tehti `ummes sedäsama `muudu ku par`aegugi. Olen ärä näänud ka öhepoolega `raudu, mis öhe kabja külle `alla `lüüdi, aga miu aeal neid änäm es `panta. - - -*

Nõnnagu muud riistäd, nõnna põlnd ka sepäriistäd sellel aeal suured asjad. Augu `laskmise jaos `ol'li neil seeńä külles rauvast piigärdi pää `muudu asi, `sinna `pańti oma`tehtud puuri `muudu asi `otsa ja siss `laśti rauva `sisse `auku. Rauvasae iist `ol'li vana vikat, sellel `taoti terä ammulises ja `saeti. Ku viil nüris läks, siss põleti tules `pehmes, `taoti kärbilises ja karasti `jälle kõvas. Ku `kuśkile `mutrid `otsa kääneti, siss kasteti nii `enne suul`viisse, siss roostetasid nad `kińni ja `seisid `äśti otses.

Obesa `rautamise juures `oidis üks obesa `jalga `kińni, sõnigu sepp `rautas. Sepikoa seeńä külles `ol'li rõngas, `sinna `seoti obene `päitsid pidi `kińni.

Rauvad tegi sepp. Ää sepp pidi rauva öhe soeaga `val'mis tegemä. Obesa kabi lõegati suure `noaga või värkrauvaga siledäs, raud `lüüdi obesanaaldega `alla, naalde otsad `lüüdi maha ja `tehti lühikses ja siledäs.

Mõnel obesal `ol'li vigur juures ja es lase ennäst `rautada. Siss es seeśä paegal, `eitis maha või lames jala `kińni‿`oidja naeale. Mõnel sepäl `ol'li selle jaos `väl'lä aia `muudu later `tehtud, kus obene paraviisi `sisse `mahtus. `Sinna `aeti obene `rautamise aeal `sisse.

Ku obene `rautamise juures ärä naalati, siss `võeti raud uuvesti alt ärä, lõeguti kabi selle koha päält õhukses ja `tehti `sinna `pääle linatse `rõõva `suitsu.

Obestel lõegati lakad ja sabad sügisi. Sabad lõegati tagumisest końdist saadik, siss `ol'lid nii teeńe suve `jälle küllält nõnna pikäd, et luum sellegä söödikid sai `kaitsa.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Noorte hobuste õpetamine. *`Nu̯u̯ra obesid õpeti talve `sõitma ja vidama, siss `pańti obene ri̯i̯ ette ja tarviti selle jaos lumeti̯i̯d.*

Mõnel obesal `ol'li sihake mu̯u̯d, ku tedä `lü̯ü̯di, siss akas `ju̯u̯sma ja kust `viskama. Ja ku loomal kord juba vigur juures, siss ta ei jätä sedä änäm. - - -

Obene on tark lu̯u̯m ja `kerge õpetada, ku sedä `mõistlikult tehässe. Sellepäräst olen alati `püidnud obesid isi kasvatada. Obesal on `kerge `albu vigurisi `kül'gi arjutada ja nu̯u̯rt obest ei või igä‿öhe kätte anda. - - -

Olen sedä kah näänud, ku obene jääb vidamise aeal `järsku `seismä. Lü̯ü̯ maha ku tahad, aga edesi ta ei lähä. `Võeti `einu ja `tehti tuli kõhu `alla, nõnna et kõrve‿`aisu kiik kohad täis, aga edesi ei lähä.

Hobusevargusest ja parseldamisest. *Kis ää peremis on, sedä oiab obene ja kodu piab ta kauva meeles. Vanaste `tul'li obesa`vargust mõnikord ette ja öhekorra varasti* (varastati) *mede küläs Epuni Tõnissal obene ärä. Kolm `aastad päräst sedä `tul'li obene äkki isi kodu – `ri̯i̯gä ja ku̯u̯rm pääl. Päräst `kuulsin, et obesa `ol'li `varga käest üks Tartumaa mi̯i̯s `ostnd.*

Vanaste osteti ja `müiti obesid laadal – parsseldadi. Si̯i̯ `ol'li eläv äri ja `juhtus mõnekorra, et `miagi obest müisin ja `ośtsin. Sedä `juhtus, ku tü̯ü̯‿obene vanas jäi. Kasu päräst põle ma sedä teenud ja muud kasu põle sellest saanud ku suutäis `viinä, mis liigus sai ostetud.

Obeste vanust arvati `pääle muu ka ammastest: kis saab kolm `aastad, murrab i̯i̯st kaks `paari `ammid, kis neli, murrab `nukmised. Viiendä `aasta pääl tuleb täkul või ruunal kihv ja edesi on ammaste pikkusest.

Vaist vaadati ka obesal suhu. Ku `juhtus `kat'kisi terävä äärdegä `ammid olema, siss viiliti neil serväd nüris.

Täkkude ruunamine. *Täkke `ruunamine `tehti sellel aeal ungerjate pu̯u̯lt. Ni̯i̯ `ol'lid veneläsed ja `tul'lid mede `kańti alati kevädi märtsikuus. Igäl `ol'li õpipoiss ligi ja oma rińg, kus ta `tü̯ü̯täs. Siin kańdis `ol'lid nad kolme kuu `ümmer ja läksid siss `jälle ärä.*

Tü̯ü̯riistäs tarvitas ungerjas til'lukst puśanuga, selle tupp `ol'li ü̯ü̯rihma `kül'gi `kińni nõõlutud.

Enne `ruunamist võt'tis `ummes pu̯u̯lteeśe tol'li `jämmuse ja viie või kuuve tol'li pikkuse lepäpulga, aeas otsest `lõhki pia‿`aegu teeśe otsani `väl'lä, siss lõegas `kińnise otsa `ümmer `amma ja sidus nöörigä `kińni. Pulga `lõhkised vahed silus ärä ja tegi `lõhkistel `otstel sidumise jaos `ammad. Siss akas `ruunama.

Lõegas kot'i kahest kohast `lõhki ja `kiskus munad soondega `väl'lä, võt'tis lõksu, `poetas `sinna `valged `pulvert `pääle ja pit'sitäs sooned vahele. Siss `oidis lõksu `tańgega ku̯u̯s ja sidus `lahtised otsad nöörigä kõvasti `kińni. Ku si̯i̯ `tehtud, siss lõegas munad ärä. Teeśe päevä võt'tis ungerjas lõksu ärä ja

päräst põlnd muud änäm vaja kedägi tehä ku vahetevahel `aavu `peske (pesta) *ja obest kõńnitada – paari nädäli päräst akasid aavad paranema.*

Piimakari. Laut. Karjaaed. Pull. Vasikas. Lüpsilehmad. Piimanõud. Lehmade haigustest

`Lehmi, mul'likid, vasikid `peeti kokku kümme, kaksteist ja vaist ka neliteist tükki. Neid `ol'li punasid, `musta-`valged `kirja ja pugal`kül'gegä. `Lehmi nimed `ol'lid: Maasik, Tõõsik, Reedik, Kol'mik, Päitsik, Kirjat, Poolik, Punik, Roosik, Lil'lik, El'lik, Küünik. Vasikid ja `lehmi meeliti ja õegati: vit'si, vit'si!

Laut. Karjaaed. *Talve `peeti lehmäd laadas seeńä külles lõas. Lõad `ol'lid raudket'ist ja linadest `tehtud paallõad. Lõõg `ol'li kolme‿araline – kaks aru `seoti lehmäle kaala `ümmer ja kolmandad aru pidi `seoti lehm `kińni. Lõõg es tohi pik'k `olla, siss võis lehm ennäst ärä `puuva.*

Suve `aeti kari laada ette karja‿`aida. Sääl `ol'lid nad `lahti, nõnna kudas igä‿üks isi `tahtis. Laada uksed `peeti `lahti, kis `tahtis, si̯i̯ sai ka `lauta mińnä.

Sel aeal karja jaos äräldi karja`koplisi es ole, kari `aeti kas väl'lä `pääle või karjamale. Sügisi `aeti kari vaist ka eeńämässe. Karja karjatas kurja päält ärä karjapoiss.

Vasikid `peeti laadas selle jaos `tehtud aias. Suve `ol'lid nad `päevä obestegä öhes `koplis jõe veeres. Säält `aeti nad `õhta `mäele `sü̯ü̯mä-`ju̯u̯ma, `ü̯ü̯si `ol'lid laada juures vasika‿õuves.

Talve said lehmäd kolm `korda päeväs `põhku ehk `einu ja joodeti korra päeväs kaeu juures. `Ju̯u̯tmise tarvis `ol'li kaeu `vi̯i̯rde künä `säetud, säält joodeti ka obesid.

`Sõimä laadas es ole, eeńäd ja põhud `pańti ette maha. `Kańdjal `lehmil `ańti mõni aeg `enne `tu̯u̯mist (poegimist) *pańgiga jahulobi.*

`Lehmi pohastamine es ole moodus. Ku mõni pohastas, siss vana villakaasiga, `teisä pohastuse‿`aśju sellel aeal es ole.

Suve käis kari karjamal, sellel aeal `lu̯u̯mele kodust `toitu es `anta.

Pull. *Pul'l `ol'li igä talu karjas isi olemas ja paaritas lehmäd tarvidust `mü̯ü̯dä isi ärä. Ku `juhtus, et mõnel talul `pul'li es ole, siss `käiti lehmägä teeśes talus pul'li juures. Paarituse tasu es `võeta.*

`Pul'li `peeti kolme ehk nel'lä `aastani. Kuri pul'l `pańti `koplisse ehk `õuve paala `otsa ja ku laadas `peeti, niideti `einä ette. `Lu̯u̯me paaluti (paelutati) *sel aeal `kaala pidi, `päitsid selle jaos es ole.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vanemid `pul'la söödeti paremini ja `aṅti neel'e lina`si̯imne lobi. Ku nad juba ramusamas said, siss `müiti laadal ärä.

Mõnikord kohitsedi pul'lid ärä, et nad ramusamas lähäs. Kohitsejäd `ol'lid ungerjad ja tegid selle tü̯ü̯ ärä siss, ku nad täkke käisid `ruunamas.

Vasikas. *Lehmä `tu̯u̯mise `aega vaadati `tunde`märke `järgi. Sellel aeal akas ta udart `laskma, piim tekkis udarasse ja siss `tul'li `lu̯u̯ma valvata. Siski `juhtus vaist, et vasik ärä `ol'li ilma juures olemata. `Leidmise* (poegimise) *aeal `aṅti ikki võemalikult ka natuke abi, päräst lükäti vasikas vanal lehmäl ninä ette, si̯i̯ lakkus ta `puhtas.*

Ku lehm `ol'li kiik ärä `laknud ja oma tü̯ü̯ ärä teenud, siss lahuti (lahutati) *vasikas ärä ja `paṅti `aida. Vana `lehmä lüpseti ja `aṅti vasikal natuke `juuva.*

Ku vasikid `rohkem `ol'li, ei `jäetud neid `kiike kasuma. Muist `viiti `linna lihunikul või `jälle laadale. `Enne `müimist `paṅti mõni nädäl joogi `sisse lina`si̯imne lobi. Si̯i̯ tegi looma ilusas ja `läikmä.

Noorde `lehmi arilik paarituse‿aeg `ol'li kahe‿`aastaselt. Igälpu̯u̯l `ol'li pul'l karjas `lahti ja `juhtus, et mõni siledämä kasuga suurem lu̯u̯m juba mul'likast päräst (mullikana) *pul'li juures ärä käis. Selle `kohta üteldi, et mul'lik on õhviti ärä `ju̯u̯snud.*

Lüpsilehmad. Piimanõud. *`Lehmi lüpseti suve kolm `korda ja talve kaks `korda päevä `kohta. Miu poisiksepõlves `lüpsmise juures lüpsi`peṅki es tarvitada. Piimänõud `ol'lid kiik puust. Lüpseti lüpsikeo `sisse ja keost kallati tibaga puust lüpsikusse. Lüpsiku tibasse `paṅti takku või tiba `otsa `seoti `riide‿ilp ja siss kurnati läniku või piimäpüt'ti. Länikud `ol'lid `mitmes `suuruses ja igäl käis sangaga kaan `pääle. Piimäpüt'il kaant es ole, si̯i̯ `ol'li madal nõu, viis ehk kuus `tol'li `kõrge.*

`Ol'li kuulda, et vanade inimeste sias mõnel pu̯u̯l `uśti, et piimänõu puud tulevad noore kuu sihis `raidu ja sellel aeal, ku puud mähil on, siss pidi piimäst `rohkem ku̯u̯rt `väl'lä tulema. - - -

`Kõlbmata lehmäd `viiti laadale või `müiti lihunikule ärä. Isi tapeti `lehmi `arva. Ku sedä siski ette `tul'li, `müiti nahk paŕksepäle ärä või `laśti pastaldes `paŕki. Karva`nahka `paśtlid sellel aeal siin änäm es `peetä. - - -

Laadalt ehk moealt elu`lu̯u̯ma `ostes vaadati lehmä piimä`su̯u̯na* (-sooni) *ja `paṅti tähele, kas tal paks nahk ja pikk saba on. Saba pikkus pidi alati allapoole tagumist `koṅti olema. Vanust arvati `saŕve päält pügäläte `järgi.

Ku laadalt või moealt lehm osteti, pidi ta vana`rahva `tarkust `mü̯ü̯dä `uute `kohta `tuuves värätist taguspidi `sisse `aetama. Siss põlnud `karta, et lehm `eńdist `kohta taga igätseb.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lehmade haigustest. *Kari`lu̯u̯me `aigust `tul'li `eńdisel aeal nõnnasama ette ku par`aegu. Ku lehmäl kordmagu `kińni ja es mäletsä, siss `ańti tal lina`si̯i̯mne lobi. Si̯i̯ aeas aśjad alati `jälle `korda. Punase `kuskmise* (vere kusemise) *`vasta `ańti viinä`lil'li, kalmussa`juura, su̯u̯lvett ja vana`musta. Vaist `tu̯u̯di ka linnast `rohtu. Ku eläjäs `juhtus ärä surema, siss `aeti ta öhes nahaga `auku.*

Karjapõli. Karjalaste mängud. Suss- ja vibupüss

Kevädipu̯u̯lt talvet `ol'li igäl peremel esimene mure ää karjapoiss kuulatada ja ärä kaubelda. Maikuust oktoobreni käis kari väl'läs ja `ol'li sääl karjapoisi oole all. Siss `ol'li karja ää `kordaminek selle aea rińgis kah osalt sedäsi, kudas `keńnigi karjase sai.

Palk `ol'li sedäsi, kudas `kaupa `saadi: prii pastal, ülikond `rõõvid, paar vakka rükkid, paar vakka `otre, puut liha, sukad-`kindad ja raha viis, kuus ehk kümme rubla. Vaist kaubeldi ka sedäsi, et karjapoiss talve talust `ku̯u̯li `pańti.

Kari `laśti kevädi selle `järgi `väl'lä, kudas ilmad näedäsid ja rohi kasus. Kiige `enne `laśti siad ja `lammad.

Karjas põlnud karjapoisi elu just `raske ja `lu̯u̯me karjatamine `ol'li nal'la‿asi. Karjamal `ol'lid karjapoisid änämiste alati ku̯u̯s `mäńgmäs. Siss `pańti kaks kärbilist teebäst `maasse `püśti, `sinna peenike ridu* (ritv) *`pääle ja katsuti, kis kiige `kõrgemalt üle jõuvab karata. Üle pidi nõnna `kargama, et jalad ridva `kül'gi es puudu ja ridu maha ei lähä.

Ku `kargamisest imu täis, siss mäńgiti `kat'skid või `peeti oravate pääle `jahti.

Ku mõni kodust püśsi`rohtu kätte sai, siss `tehti suśspüśs ja `laśti sellegä. Suśspüśsi jaos `võeti kõver puu, sellest `tehti perä, raud `ol'li mõni toru või õõnes aedavõt'i ja `pańti perä `kül'gi. Rauvale `tehti taha `veike auk `sisse, `laeti püśsirohuga ja ette `pańti, ku `ol'li, `aavlid või `mõnda muud `aśja: tambiti `veiksid kivä `kat'ki või paatükkä* (paja-). *Augu `pääle `pańti tuletikk ja ku `laśti, siss tõmmati tikk topsiga põlema.

`Juhtus sedä kah, et `lastes suśs `lõhki läks ja käe ärä rikkus või nägemise segi lõi – poisiksed tegid ul'akust ja sellest es oolita.

`Tehti ka vibu`püśsä ja `juhtus, ku mõnel suurem vibupüśs `ol'li, et `laśkis oravagi maha.

Poisiksed on alati kärssitud ja ku muud `nal'la es `tehta, siss `mińti suure libamisi küllegä kivi `otsa, `pańti õhuke kivi `perse `alla ja `laśti kivi otsest `liugu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vaist mäńgiti ka `kaarda. Ku kodust vanad kaardid kätte `saadi, siss `võeti ligi ja mäńgiti `viite`lehte, siga, `meldre`mat'si, pot'ilitat, oma`trumpi, pistut, paaristurakud, saaskoppi, `kuutekümmend kuut, viitsada ja muid `mäńge.

Loomad sõid võsas änämiste alati rahulikult, aga siski `juhtus, et ulga sias `leidus mõni testest pahuram, kis moeal es seeśä, ku karjama ja vil'lä vahet `kõõlus. Nende järgi `tul'li vaadata, et nad kurja `pääle ei lähä.

Ku kodumineku aeg `tul'li, siss `aeti loomad koerdega `väl'lä ja `aeti kari kodu.

Kevädi karja `väl'lä`laskmise juures mede talus isi‿ärälikkä `kommid es `peetä. Ku aeg säälmaal, siss `aeti kari karjamale ja si̯i̯ `ol'li poha. Es õpetada ka karja`poissi sedäsi ehk teeśeti olema, `ol'li ta kunagi `aasta kis `tahte. Ku taga `äśti `ümmer `käiti, siss `ol'li ta isigi kiiges asjas `äśti.

Karjapoisi tü̯ü̯ `ol'li sellel aeal `pal'lalt karjas`käimine. `Lõunsevahe ja `õhta, ku kari kodus, `ol'li karjapoiss prii.

Ku karjapoiss `juhtus tü̯ü̯ juures abis olema, sõńnikuveo juures vahet* (st sõnnikut laudast põllule) *vidas, või `mõnda muud `kergemäd `aśja toemetas, siss sai tale selle i̯i̯st kah `mõnda meele‿ääd `vasta `tehtud ja uus müt's või mõni muu asi ostetud.

Karjapoisi elu on päeväst `päevä `kińnine. Temäle `tul'li kah vaist mõni prii päe anda. Sihaksel aeal läks mõni vanem inime `kaŕja ja karjapoiss sai kodu `mińnä isät-emät `vaatama või jaanipäe `surnu‿aiale.

Lambad. Oinas. Talled

`Lammid `peeti igäs talus `keskmiselt viiestteiss`kümnest kahe`kümneni, sedä selle `järgi, kudas `einä `saadi tehä ja ku vihmane suve neid ärä es võta. `Ol'li `muste, `val'gid, kirjusi ja `al'le `lammid.

Talve `peeti `lammad lehmalaada kõrval `lammalaadas või lehmälaadas selle jaos `tehtud aias. Suve `ol'lid nad öhes `lehmigä laada i̯i̯s `õuves või laadas.

Talve `ańti lammastel nõnnasama ku `lehmil kolm `korda päeväs `põhku ja `einu. Lammaste jaos `tehti suve `lehtlist aru‿`einä. Neid õegati `lamma‿eeńäd ja said kodu vidades isi`paika `pantud. Lammastel `ańti vaist vi̯i̯l `tu̯u̯rid kardulid ja `kaaru. Talve joodeti neid päeväs korra, siss `viiti neel'e vesi pańgiga `lauta.

Suve käesid `lammad öhes eläjätegä karjamal. Igäs karjas `ol'li `oinid üks, kaks ehk kolm tükki, kudas kunagi kord `ol'li. Ja oolitsesid paaritamise i̯i̯st.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ku `lammad talled tõid, jäid nii̯d vanade `juure ja `pańti tähele, kas lammas tallekst imetäb. Ku ei, siss lahuti* (lahutati) *vana lammas talleksega isi`paika. Lahus `olles akas lammas tallekst `oidma.

Sügisisi talleksi õegati äbärikud talleksed. `Lammal `ol'li üks, kaks ehk kolm tallekest. `Rohkem põle ma kunagi näänud korraga oleva.

Sońt `ol'li vana eesti sońt, `veikse `kõrvega ja pikä kareda villaga `lammad.

Ku ää `aasta `juhtus, siss põlnud `lammapidämine `raske. Karjas käevad nad öhes `lehmigä ja karjapoiss karjatab öhes teste `lu̯u̯mega ka `lammad ärä.

`Lammid irmuti kurja päält: vsst, vsst! Kutsuti: til'l, til'l! Til'lä, til'lä! Ut'e, ut'e! Ku si̯i̯ inime `kutsus, kedä nad `tuńdsid ja kis neid `sü̯ü̯tnud `ol'li, siss `tul'lid nad kohe.

Lammaste pügamine ja naha parkimine

`Lammid `pöeti `aastas neli `korda: kadripäe, `vastlapäe, riśtipäe ja laaritsapäe. Ja igä kord `peśti neid päe või kaks `enne.

Kevädi `peśti `lammid jões, siss vaadati selle jaos õhem liiväne koht. Kül'mäl aeal `viiti tõruke `lauta, `tehti `su̯u̯ja vett `sisse ja `peśti sääl.

Pügämise aeal `võeti lammas küliti maha, `seoti jalad `kińni ja `pöeti. `Pöeti `lamma`raudega. Sellel aeal `pöeti mõnel pu̯u̯l ka inimestel `juussid `lamma`raudega. `Kääre egä muid pügämise `riistu igälpu̯u̯l vi̯i̯l es ole. Sai `lammal üks kül'g ärä `pöetud, siss kääneti `ümmer ja `pöeti teeńe kül'g. Vanad inimesed arvasid, ku `lammid noorel kuul pügätse, siss kasvab küll pik'k vill, aga si̯i̯ `koitab. Aga ku vanal kuul pügätse, siss vill ei kasva nõnna `äśti.

Vesistel `aegil jäid `lammad `aiges ja `suŕrid ärä, si̯i̯ `ol'li siss arilik asi. Ku `lammal maks `väl'lä `võeti, siss eläs ja `liikus si̯i̯ poha. Maks `ol'li `veiksid liha`karva `uśsa, maksa`kaańa täis. Vesisel aeal `jäeti `lammad võemalikult kodu, söödeti kueva eeńdegä ja `ańti `kaaru ja `su̯u̯la. Ku si̯i̯ aedas, siss aedas, muud `rohtu es ole.

`Lammid tapeti sügisi ja talve akatuses, siss `ol'lid nad kiige ramusamad. `Tul'li ka ette, et muul aeal tapeti, aga sedä `juhtus `arva.

Mõned vanemad loomad, `lammad ja `oinad said vaist ka ärä `müitud. Sedä `juhtus siski `arva, änämiste tapeti ikki `endäle.

Nahad `laśti öhes villaga ärä `paŕki, mede rińgis `ol'li `lammanaha `paŕkjid mitu, kis muu tü̯ü̯ kõrval ka sedä tü̯ü̯d tegid.

Kuevad villaga `lammanahad `leoti `pehmes ja `pańti püt'ti rükki- või kaarajahukördi `sisse. Kőŕt akas `apnema ja paŕgis olemise aeg `ol'li selle `järgi, kas neid apendi (hapendati) *soeas või kül'mäs kohas. Ku vaadati, et aeg*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

täis, `võeti nahad `väl'lä, `peśti ja kuevati ärä, õõruti rauvaga `pehmes, kaabiti vana vikatiga kõlu päält ärä ja lihapu̯u̯l siledäs. `Kaapmise ja silumise juures õõruti `riiti (kriiti) *`pääle, siss sai nahk `äśti `valge.*

Pargitud nahast `tehti mõlemid, `pal'lid ja `rõõvaga kasukid. Pal'lastel kasukatel, `valged ja vill sihispu̯u̯l, `pańti punasest nahast kańdid ja terässed. Sihansed kasukad `ol'lid `äśti soead ja `kerged, aga `aisid* (haisesid) *uuvest päräst `kangeste. - - -

`Villest `tul'li igä `aasta rõõvast ja nahast kasukid tehä oma perele ja `ti̯i̯ńjätel palgas. Villad kaasiti, kedräti ja `koeti kodus käsitsi, `tehti rõõvast, sukke, `kińdid ja `kampsunisi.

Kitsed. Sikk. Tallekesed

Mõned ilma `maata inimesed pidäsid ka `kit'si, sedä piimä päräst. Sihake toami̯i̯s, kel `rohkem es ole ku toa‿alune maa, sai `kit'si ikki pidädä. Ku kahe kit'si `kohta saag `einu `tehti ja talves natuke `lehtlisi paeu‿`okse lõeguti, siss võis nad lahedaste üle talve pidädä.

Kit's põle toedu juures paelu`nõudlik, sellepäräst on ta paras lu̯u̯m sääl, kus muud `lu̯u̯ma pidädä ei saa. Kooriksed, supiperä ja muud toedujät'issäd sü̯ü̯b ta kiik ärä. `Kit'si pidäs talve, kus `ki̯i̯gi sai ja mõni nurk selle jaos ikki `juhtus olema. `Kül'mä kit's ei karda.

Suve võis sihake toami̯i̯s, kis metsä või karjama veeres eläs, `kit'sä suve läbi `lahti oeda. `Kurja sääl `miŋgid tehä es ole.

Mede pu̯u̯l `peeti `val'gid ja `al'la `kit'sä. `Valged `öeldi paremini `lüpsvä ku al'lid.

`Kit'sä paariti sügisi ja ku `endäl sikku es ole, siss `käiti moeal. Talleksed `ol'lid neil kevädilt, üks või paar tükki korraga ja lahuti vanast kit'sist kohe ärä. Akatuses joodeti neid piimägä, päräst `ańti jahu`ju̯u̯ki. `Kit'si liha `sü̯ü̯di, aga mis `nahkega `tehti, sedä ma ei tää.

Talunikest põle siin küläs miu täädä `keńnigi `kit'sä pidänd `pääle Metsäni Kuusiku. Temäl `ol'lid neli- või viiskümmend `aastad tagasi kit'sid, aga ta `kaotas nad `varśsi ärä. Kit'sid `ol'lid täl õuves aias, täädägi, et aid ei pia neid kunagi `kińni, aga nad `aeti alati `sinna `jälle tagasi.

Öhekorra `ü̯ü̯si lähnud kit'sid õõnapu‿`aida ja `ku̯u̯ŕnud sääl õõnapud poha ärä. Ommuku `võtnud vana Kuusik tulise vihaga kit'sid `korda`mü̯ü̯dä `kińni ja `käännud kaalad kiigil kahekorra. Kaala `käänmise juures `rü̯ü̯knud kit'sid koledaste ja perenaene `tahtnud `kiike`mu̯u̯du sedä kohut nende üle takistada, aga kedägi es `aita. Viimäti ütelnd: „Kas sa‿s ometagi ei kuule, nad `õikavad ju-hu-mal ap-pii, ju-hu-mal ap-pii!"

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Misjaos Kuusik `kit'sä pidäs, ei tää ma mitte. Piimä või liha jaos `ol'li tal `teisä `lu̯u̯me.

Sead. Laut. Sigade söötmine ja karjatamine. Paaritamine. Kunt. Põrsad. Sea tapmine. Liha soolamine ja suitsutamine

`Pääle linade `ol'li talumel aenuke raha`saamine sigadest. Sigu `peeti võemalikult `ulka ja neid `ol'li igäs talus, kudas vaist `ol'li, kahessa, kümme või kaksteist tükki.

Sigu kutsuti: not'su, not'su! Siga, siga! `Põrsid kutsuti: [latsutades] *t, t!*

Siad `ol'lid suure końdiga, lühiksed `jämmed pek'isiad – eesti siad, mustad, `valged ja kirjud.

Sigade laut. *Sigade laut `ol'li saana otses saanaga õhe katussa all, `veike ilma `aknata ruum. Saana esises, koas, `ol'li koogu otses pada. Sääl keedeti sigade kardulid ja `aeti vett kuumas. Sääl `tehti ka sigade sü̯ü̯k `val'mis.*

Talve `peeti sigu laadas. Suve, ku nad metsest* (põllult) *kodu `aeti, `ol'lid nad laada juures sigade‿aias või laadas. Ku lund maas es ole, siss `ol'lid siad alati väl'läl. `Ol'li si̯i̯ siss küńnimaa, kesä, või ku vili kokku `pańti, kõŕs. Sügisi käesid nad lina- ja kardulamaa pääl.

Sigade laadad põlnd vanaste `kuigi aśjad ja mõnes kohas `peeti sigu koguni lagund ja ilma katussata `u̯u̯ne nurgas, mis muu jaos änäm es `kõlba. Ku kueu ase `ol'li, siss siad `kül'mä es karda. `Tul'li ette, et mõnes talus siad `kange tuesuga `ü̯ü̯si lume `alla jäid ja ommuku lume‿ange alt `väl'lä kaeuti. Aga ädä põlnd kedägi, siad `ol'lid põhu `sisse `tüknud ja ku `väl'lä `tul'lid, siss `aurasid.

Sügisi `ul'ksid siad väl'läs talve akatuseni `rińgi. Vil'läd `ol'lid ku̯u̯s ja `kuśkil kurja `pääle `mińnä es ole. Sel aeal `köeti alati tare‿`ahju ja küpseti `kaal'a. Ku siga `tarre `tul'li, visas mõni tulise `vindund kaali sia ette. Siga `napsas selle mud'ugi suhu, lõi kihvad `sisse, aga es saa tulist `kaali änäm suust ärä. Ku siga valuga vigurid tegi, siss naareti selle pääle.

Kevädi `tul'li sigade `väl'lä`laskmisega ette vaadata. Ku tali läbi `kińni olnud siad esimest `korda `väl'lä said, akasid kohe kiigest ińgest `ju̯u̯sma ja kiba `viskama. Tuulese ilmaga `juhtus mõnikord, et siga äkki maha kukkus ja paugupäält `surnud `ol'li.

Vaist `juhtus kevädisel aeal sedä, et siga `su̯u̯jatõppe jäi, lu̯u̯m tükkis siss `pessä ja es sü̯ü̯. `Ol'li üleni kuum ja punased lapid `tul'lid `pääle. Sihansel korral `tu̯u̯di `aige siga teste siast ärä `tarre, kasteti mõni vana rõõvas või kot't ät'ikä`vi̯i̯sse ja `laotadi `siale `pääle. Si̯i̯ `võt'tis palaviku maha ja lu̯u̯m sai änämiste alati `terves.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Olen ka `tangus siga ärä näänud, aga mede talus põle sigadel sedä `aigust `juhtunud.

Sigade söötmine ja karjatamine. *Sigade jaos `peeti siakarjast, `veikest poisikest sellel aeal selle jaos ikki sai. Sügisi karjatadi öhes sigadegä ka anisi.*

Suve `ańti sigadel ka kodust `süiä, niideti neel'e `pehmed `einä või `tu̯u̯di aiast kitsutud `rohtu, raiuti peenikses, `pańti `suurde püt'ti ja kallati kül'm vesi `pääle. Soea aeaga läks si̯i̯ rohuparts kohe `apnema ja `ol'li sigadel ää `süiä. Söömä tegemise jaos `võeti säält pańgiga, `pańti piimävett ja keedukardulid või natuke jahu ligi ja kallati `künnä. `Enne `tapmist lahuti* (lahutati) *siga testest ärä ja söödeti paremini. Siss `tehti sü̯ü̯k keedukarduldest ja jahust. Ku `ol'li, `pańti ka `piimä või piimävett.

Sigade paaritamine. Kunt. Põrsad. *Sigade paaritamise jaos `peeti änämiste igäs talus `kuńti. Ku mõnel es ole, siss `käiti teeśes talus. Paaritamise tasu es `võeta.*

Ku `kuńti tappa taheti, siss lõegati ta kahessa kuud või `aasta `enne `tapmist ärä. Siss es ole päräst `tapmist lihal kuńdi `aisu ja `maiku juures. Juhtus, et mõni siga kuńdist päräst* (kuldina) *tappis, siss `peeti `asja imelikus. Sedä kõneldi päräst tükk `aega ja naareti.

Ku emmissäl `põrsad akasid olema, siss sai ta isi`paika `pantud ja valvatud. Ku `põrsad ärä `ol'lid, `ańti tal natuke vedelt `sü̯ü̯ki ja vaadati, et ase kueu on.

Mõnes talus `juhtus, et emmis `pääle `poegimist `põrsad ärä sõi. Sedä `peeti looma vias ja `ol'li isigi neid, kis sedä kurja sil'mä süis aeasid. Mõni sai selle `vasta abi, ku ta `põŕsid mõne `aisja asjaga `määris, mis emmissäl `vastami̯i̯lt `ol'li. `Ol'li ka neid, kis kińnitäsid, et on emmissäl kurjasil'mä‿eli annud ja kohe abi saanud.

Ku emmissäl `põŕsid `rohkem `ol'li ku nisäsi, siss imeti* (imetati) *ilma nisätä `põŕsid lehmäsarve otsest lehmäpiimägä. Kus vilets sialaut `ol'li, sääl `tehti `tarre `nurka ase ja `tu̯u̯di emmis öhes põrsastegä `tarre.

Põrsaste `aigustest `juhtus kiige `rohkem pasatõbe. Siss keedeti tammekoorevett ja `ańti põrsastel. Suve kuevatadi tedremarana juurt, õõruti peenikses ja `pańti põrsastel söögisse.

Ku `põrsad kuu või pu̯u̯lteist vanas said, `tul'lid kuńdid oorikus lõegata. Sedä tegi mõni vanem `arjunud mi̯i̯s. Munad lõegati `väl'lä ja `pańti `suhkru`tolmu või `maarja‿iä`tuhka `pääle. Paari nädäli päräst `ol'lid aavad juba `terves kasunud.

Vanematel põrsastel vaadati suud `järgi, kas sääl `muste `ammid on. Ku `ol'li, siss tõmmati `tańgega ärä. Mustad `ammad tegid `sü̯ü̯mise juures valu. Ku ni̯i̯d suus `ol'lid, jäi põrsas `vaeses ja es kasva.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Sea tapmine. *Nii̯d siad, kedä tappa taheti, `ol'lid aiasiad, neel'e `ańti paremini `süiä ja söödeti nõnnakauva, ku nad ramusas läksid ja ärä tappa `süńdsid.*

Ku siga taheti tappa, `aeti koas suures paas vesi kuumas. Koa uks `võeti i̯ist ärä ja `pańti tühjä künäde `pääle `väl'lä maha. Sial kääneti ku̯u̯ń ninä `ümmer ja tõmmati laadast `väl'lä. Väl'läs tõsteti ta `mitmeksi ukse `pääle, `seoti jalad `kińni ja siss kääneti seliti. Mõned `oidsid jalust `kińni, et lu̯u̯m rabelda ei saa, ja üks sorgas pikä puśaga kaala alt rinna i̯ist `sisse.

Sorgatud siga kääneti küliti ja `laśti veri läniku joosta. Ää `sorkaja pidi nõnna `sorkama, et siga päräst vi̯il vähä `aega eläs ja veri `väl'lä `ju̯u̯sis. Tapetud sial `võeti jalad `lahti ja ku̯u̯ń ärä, `tu̯u̯di kot'id või mõni muu rõõvas, `maeti nendegä `kińni ja kallati mitu `korda kuuma `vi̯igä üle. Ku karvad ja kõnts juba `lahti `ol'lid, siss `võeti kot'id päält ärä ja kaabiti siga puśanugadegä `puhtas. Tagumistel `jalgel lõegati päältpu̯u̯lt sõraliiget pahkluu juurest nahk `lõhki ja tõmmati künnäpud `väl'lä. Künnäpute vahele `aeti looga otsad, si̯i `ol'li lühike kõver puu, kus köis kess`paika `seoti ja siga tõmmati sellegä kotta tala `kül'gi `ripnemä. Sääl `võeti sisikond `väl'lä, `peśti ja loputi ärä ja siga `ol'li `müimise või `su̯u̯lamise jaos `val'mis.

Ku teeśest talust mõni abis `ol'li siga `tapmas, siss `ańti sel inimesel tükk `värsked liha kodu õhes võtta.

Mõnes kohas tapeti sigu ka vähä teist`mu̯u̯du. Ri̯i `pääle visati paar või kolm kubu `õl'ga ja `tu̯u̯di laada‿ukse ette. Sial `pańti aias ku̯u̯ń ninä `otsa, tõsteti üles aia ääre `pääle, et ta sääl kõhu pääl röötsäkil, esimesed jalad öhelpu̯u̯l ja tagumised jalad teeśelpu̯u̯l `aida `ol'lid, `oiti `kińni ja sorgati.

`Karva `võeti mõnes kohas kah teist`mu̯u̯du. Siss `pańti tapetud siga `väl'lä ri̯i `pääle ja tõmmati `u̯u̯ne taha. `Õl'gest `tehti tuli maha, sääl pääl kõrveti siga ja kaabiti ropsimõõgaga sõni, ku karvad ja kõnts maas `ol'lid. Päräst `peśti ja uhuti `vi̯igä.

Sigu tapeti ommuku `enne `valged ja `pääle päevä`tõusu `ol'li kiik korras. Vanad inimesed kińnitäsid, et siga tuleb tappa noorel kuul, siss liha `paisub `äśti. Sigu tapeti `aasta `ümmer`ringi, aga siski suuremalt jaolt ikki sügisi või talve `enne `jõulu.

Tapetud ja pohastud siad `kaalsid kümme, üksteist ja kaksteist `puuta ja `tul'li ette, et neid vi̯il suuremas sai söödetud. Siad `viiti `Tartu, sääl `saadi nende i̯ist paremad `inda. Lihunikka `ol'li sel aeal Vil'läntdis vähä. Miu noores põlves `ol'li kiigest öhest lihunikust kuulda.

Liha soolamine ja suitsutamine. *Ku sigu `endäle soolati, `laśti ta `enne päe `aega `jahtuda. Päräst raiuti parajas tükkes ja soolati puu`tüńni – kord liha ja kord `su̯u̯la. Ku tüńn täis sai, kallati su̯u̯lvesi `pääle. Ku püt't `ju̯u̯sis või*

liha muu päräst kuevale jäi, läks liha kõllases ja kueva maik `tul'li `juure. Siga es soolata siss, ku tal elu`su̯u̯jus alles sihis, siss `tul'li `końte `ümmer alb maik.

Ku siss `kintsa suetsutada taheti, `pańti ni̯i̯d `tervelt `su̯u̯la. Ku parajad arvati oleva, `võeti soolast `väl'lä ja `pańti saanalakke rippu. Suetsutamise jaos `tu̯u̯di jõe veerest `kuiva kevädist `kõrkapuru ja lepä‿agu. Nendegä `köeti saana‿`ahju ja `oiti saana uks `kińni, et suits `väl'lä es pääse. Nõnna `ol'lid sińgid juba paari päevä päräst ääd.

Veel sigadest. *Sigade sias `ol'li sel aeal ka pahurid elukid, kis talve laadas `kuiva aset es pia ja põhud kohe sitaga segämini `sońgsid. Arilikult `ol'lid ni̯i̯d närväd `sü̯ü̯mä, sihansed lõnsed ja testest kõhnemad. Sääl es `aita muud, ku `pańti rõngas `ninnä. `Võeti tańgid, `naaskel ja tükk `raadi* (traati)*, kärsäst sorgati päältpu̯u̯lt küllest ninä`sõõrmete vahelt `naasklega auk, august piśteti raaditükk läbi ja kääneti `tańgega `rõngasse. Si̯i̯ `pańdis `sońgmise kohe `seismä. Ku kevädi kätte `tul'li ja siad `väl'lä `laśti, siss `võeti `rõngad ninäst ärä.*

Vanad siad `ol'lid met'sikud ja kurjad. Kolmkümmend `aastad tagasi lõegati Mat'si õuves reis`saega katussa kiiläkid. `Saagmise juures vingub saag `põrsa `mu̯u̯du. Vana emmis `ol'li õuves väl'läs ja kiiläku`lõikaja `pääsis vihase looma käest `pal'lalt suure vaevaga. Mud'u es saa änäm tü̯ü̯d edesi tehä, ku emmis `tul'li `lauta `kińni aeada.

Si̯i̯ jutt, et vanast es tohi last üksi `väl'lä nuka taha äkäle `laske, siss oles siad ta kiige täiegä `kińni `piśtnud, põle kah peris ilma‿aśjata.

Kodujänesed

Kodujänessid siin kańdis vanaste es ole. Siss `ol'li kuulda, et neid linnas mõnel pidi olema. Siin ińgis akas neid mõni kaks-kolmkümmend `aastad tagasi pidämä.

`Küllä `sisse tõi nad üks `lätläne, si̯i̯ kolis siiä Läti- või Valgamaalt. Tulles `ol'li tal ilmatu ulk jänessid öhes ja pidäs neid muist `puures ja muist `ol'lid väl'läs `lahti. `Lahtised jänessäd läksid külä `mü̯ü̯dä laiali ja `kaapsid `eńdid igälpu̯u̯l vundameńdi `alla. Jänessäd on `kanged siginemä ja `varsti `ol'li neid kiik kohad täis. `Kapsad, kaalid, porgandid, õõnapud ja kiik, mis näridä `ańdis, si̯i̯ näriti ärä.

Siss `püiti neid liivi ja `mõrdega, `aeti koerdega ja `laśti `püśsegä. Akatuses soherdas neid igä‿üks `endäle ku uudisse‿`aśja, sellepäräst `ol'li si̯i̯ `nuhtlus `terves küläs.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Oma`mu̯u̯du tulu `saadi neist siski kah. Sel aeal akas sõda ja igäst asjast `tul'li `puudus. Jänessä`nahkest `tehti `raesid ja kõrvikid ja `müiti `linnagi liha ja `nahku.

Kodujänessä lihast siit inimesed lugu es pia, muud liha `ol'li ja sedä es taheta.

Kiṅnält jänessä`soṙti sel aeal es näe. Neid `ol'li `muste, `val'gid, `ruuna* (pruune)*, `al'la ja kirjusi.

`Lätläne läks paari `aasta pärast moeale ja pikkämisi `saadi küläs vundameṅdi‿alustest kah `lahti.

Sel aeal kasusid jänessäd pu̯u̯lmet'sikult ja paaritasid `eṅdid isi, kudas `tahtsid. Päräst on neid siin mõni õpetuse `järgi pidänud. Ni̯i̯d kõnelavad, et kodujänest ei või `endä sugulasega paaritada, poead tulevad küll ilusad, aga surevad ikki ärä.

Kodujänes sü̯ü̯b `pääle liha kiik ärä, mis tal ette andasse. Mõne toeduga piab siski ette `vaatama ja piab `oidma, et jänestel sihanst `aśja ette ei anna, mis nad täis aeab. Jänes võib nõnnasama `lõhki `miṅnä ku lehm.

Jäneste `aigustest `täävädd siit inimesed vägä vähä kõnelda. `Juhtus, et mõnikord jänessäd ulga`kaupa ärä kärväsid. Mis neil just viga `ol'li, sedä es tää `keṅnigi. - - -

Koerad. Koerapulmad. Kutsikad. Koera kodustamisest. Koerte haigustest

Karja`koeri `peeti igäs talus kaks ja `rohkem. Sedä `ol'li ädäste vaja. Suve kiini‿aeal ja sügisipu̯u̯l, ku vil'läd `val'mis, siss põles karjapoiss ilma koerdeta ilmaski `jõudnud `lu̯u̯me ärä oeda. `Pääle karjas`käimise `ol'li ka ü̯ü̯vahi‿amet koerde asi.

Koerad eläsid, kudas said: suve magasid mõnes sasi‿unikus väl'läs või moeal. Talve kül'mägä `ol'lid `ü̯ü̯siti väl'läs riha all. Uste alt käesid `sisse ja `väl'lä. `Kül'mä koerad es karda. Vanaste `ol'lid paksu pikä karvaga karjakoerad.

Koerde nimed `ol'lid: Sammi, `Punku, Suli, Rat'u, Muri, Rahvi, Raksi, Mopsi, Pol'la, Riku, Kaaru, Urmi, Kut'a, Ket'i, Saki, Pauka, Kol'li – sedäsi, kudas `kuśkil `ol'li.

Karjas äśsiti koerad lehmä `pääle: võt'a, võt'a! `tõmma, `tõmma! võts, võts! Ärä kutsuti: vait, vait! leib, leib!

Talve `aṅti koerdel igä päe mõni tükk `leibä, ülejäänd koṅdid ja muud toedujätissäd ja `tehti jahusuppi. Suve söödeti nõnnasama ja `aṅti karjapoisi kätte koerde jaos ka `leibä õhes.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Koerapulmad. *`Püiti isäsid `koeri kasvatada, emäsid es taheta `pulme päräst. Koerde pulmad `ol'lid talve ja kevädi. Isäsed `tul'lid oma küläst ja kauvemalt emäse `juure kokku, tükki paaŕkümmend. Täädägi, et si̯i̯ asi ei lähä sõbralikult öhesmeeles – purelämist, varint-lärint, koerde `aukmist ja kisa `ol'li siss mis `irmus. Ku si̯i̯ jaṅt orassi pääl või kapsa‿aias `juhtus, siss jäi `sinna `pal'lalt tühi koht.*

`Pulme `peeti nädäl või paaŕ, kudas vaist `ol'li, siss läksid isäsed kodu. Mõnel kõrvad ärä näritud, mõni verine üleni või käis kolme jala pääl. Aenuke, kis `kisku es saa, si̯i̯ `ol'li emäne.

Kutsikad. *`Poegi `tu̯u̯mise aal `ot'sis emäne koer varjulise nurga `tarre, riha `alla või moeale ja sääl `ol'lid tal kut'sikad ärä. Kut'sikid `ol'li kaks, kolm või neli, kudas vaist `ol'li.*

Ku kut'sikid es taheta, `paṅti nad kot'inäru `sisse, `seoti kivi `kül'gi ja visati jõkke. Üleskasvatamise jaos `jäeti alati ilusam kut'sik. Ää karjakoera kut'sikid `käiti kauvelt `ot'smas. `Inda nende i̯i̯st es `võeta.

Koera kodustamisest. *Mõnikord `tu̯u̯di ka täiskasunud `koeri teeśest kohast. Ku taheti, et koer pidi kodunema ja `mõnda inimest `oidma, tegid mõned vanemad inimesed kuulu `järgi nõnna, et `võeti kolm levätükki ja vaeuti* (vajutati) *selle inimese `kainla‿`auku, kedä koer pidi `oidma akkama, kolm `korda. Siss keerati igä levätükigä kolm `riṅgi `ümmer koera pää. Kokku öhessä `korda – ja `aṅti koerale kätte.*

Ku `tallu uus inime `tul'li ja taheti, et koerad tedä oiavad, siss `võeti koerad `korda`mü̯ü̯dä, `paṅti kot'ti ja si̯i̯ inime pidi igät `koera kolm `korda `vasta tare‿`ahju `lü̯ü̯mä, mitte just kõvasti. Sedä `tehti änämiste, ku `tallu uus koduväi `tul'li.

Koerte haigustest. *`Koerde `aigusi siin `ennevanaste kuulda es ole. Kolmkümmend `aastad tagasi jäi mede küläs paelu `koeri ullukoera `aigusesse ja `kiśsid `lu̯u̯me ja inimesi. - - -*

`Aavu `laksid koerad isi ja oolitsesid `terves `saamise i̯i̯st. Vanemad inimesed `laśsid mõnikord ka `eńdi `aavu koeral lakku. Koera keele otses pidi öhessäd jagu `rohtu olema.

Kassid. Kassipulmad. Kass tõhulõksus

`Kaśse `leiti vanast igäs talus. Ku paelu neid `ol'li, sedä on `raske üteldä. Talus võis `kaśse `olla kaks või kolm, aga sama `äśti ka neli või viis. Kaśsid eläsid väl'läs ja neid nägi `arva. Sedä `kaśsi, kis tuppa tükkis ja inimestel jalus `ol'li, es sal'lita.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Mõned kaśsid eläsid suve oonetest `puhtas `i̬imäl väl'lä pääl ja pidäsid jäneste, iirde ja `linde `pääle `jahti.

`Kaśse `sü̬ütmisest vanad inimesed paelu es tää. Kis `tahtma `tul'lid, neil kallati lehmälüpsi aeal `piimä ja si̬i̬ `ol'li änämiste talve. Vaist said kaśsid ka muud, aga selle juures põlnd kiṅnält aru egä `aega.

Talve eläsid kaśsid laada, tal'li ja teste oonete pääl ja igä kaś jäi `sinna `tallu, kust ta perit `ol'li, `ul'kjid `kaśse `tul'li `arva ette.

Nimesid `kaśsel es ole, kutsuti: tiiss, tiiss! Irmuti: kaś! kõt't!

Kassipulmad. *`Kaśsel `ol'lid nõnnasama pulmad ku koerdelgi. Si̬i̬ `ol'li, kudas vaist `ol'li, kevädi `enne lume minekud ja ka päräst. `Pulme aal `ol'li `kaśse kisa aa‿unikute all, tal'li ja laada pääl ja üleväl lakas.*

Isäsid `kaśsa käis pulmas ulga maa tagat. `Pańti tähele, et üks metsävahi kaś läbi metsä kuuve verstä tagat mede küläs pulmas käis. Kaśsid võevad silmäpilk paelu maad ärä `joosta ja on `kärmäd ku välk.

Kuŕt Tõnis kõnelas, et öhekorra vanal aal olnd temä `akna all orassis kaśsipulm. Ü̬ü̬ olnd käe, temä `tahtnud magada, aga `kange kaśsikisa es lase. Siss `võtnud püśsi, `laad'nud rohu ja soolaga ärä ja tõmmand `kaśse kisa `pääle `lahti. Öhes selle laeakaga olnd kiik kaśsid kodus ja igä talu õuvest olnd kaśsi `turtsmist kuulda. Ku nahavahe `su̬u̬la täis, on kaśsil pu̬u̬l `verstä öhe pilguga `miṅtud.

Kaśsid tõid poead tal'li või laada pääl põhu ehk eeńde si̬i̬s. `Poegi imeti* (imetati)*, sõnigu nad suuremas said ja isi `iirä akasid `püidmä.

Isäste `kaśse kohitsemist `tul'li mõnikord ka ette. Siss `võeti kaś `kiṅni, piśteti pää i̬i̬s sääregä `saapasse ja `võeti munad ärä.

Kaśsil on kodu`lu̬u̬mest kiige visam iṅg. Sedä on küllält `juhtund, et kaśsist `vankrega üle sõedetse ja kaś jääb ikki elämä.

Kass tõhulõksus. *Lapi Jaań kõnelas, et ta lähnud öhekorra talve‿ommuku `enne `valged tõhu`lõksu `vaatama. Sel aal `ol'lid kaśtlõksud, uks tõsteti i̬i̬st üles ja `sisse `varda `kül'gi, mis ust üleväl `oidis, `pańti iir või kala. Ku tõhk `sü̬ütä läks `võtma, kukkus uks `kiṅni ja tõhk jäi `sisse.*

Jaań `tunnud, et tõhk sihis, `säädnud kot'i lõksu ette ja puestand saagi kot'ti. Olnd ää `raske ja mõtelnud, et saan ää suure naha. Kot'i visand üle õla, lähnud kodu ja akand sääl materdama. Elukas löönud läbi kot'i küined ja `ammad `käesse ja veriständ käe kurjaste ärä, isi teend `kurja äält, kaśsi äält. Jaań põle selle vihaga `kaśsi kot'ist `väl'lä `lasknud ja materdanud edesi, nõnna et `aitab. Päräst puestand `raipe kot'ist tanuma `äärde kuuste `alla ja lähnud `pu̬u̬di tubakad `tu̬u̬ma. Ku ta tagasi tulnd, aanud kaś ennäst juba `jalge `pääle, aga isi olnd uemane ja tuegerdand.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Kaśse `peeti taludes selle tarvis, et nad `iirä ja rot'ta ävitävad. Nende jaos `tehti aeda‿ustesse augud, neid `auke õegati kaśsi‿augud.

Koer oiab inimest ja lähäb `sinna, kus inime lähäb. Aga kaśs oiab `kohta, kus ta on `arjunud olema. Mede küläs on `juhtund, et kaśs `viiti kot'is viisteist `verstä `kauvele ja `tul'li säält `enne kodu tagasi, ku `viijä kodu sai.

Ää kaśsi `poegi `käiti kauvelt toomas, `inda nende i̯i̯st es `võeta, aga `ol'li komme, et kaśsipoea i̯i̯st `aṅti kot'inõõl, siss pidi kaśsipoeast teräne kaśs kasuma.

Kodulinnud. Kanad. Kuked. Kanapojad

Kodu`lindest `peeti kanu, anisi ja `parta. `Parta `peeti küll `arva.

Kanade jaos talve eraldi `ruume es ole, neid `peeti lehmälaadas, `sinna `ol'li nende jaos õrred `lü̯ü̯dud. `Päevä, ku ilm vägä külm ja neid `väl'lä es `lasta, rehitsesid nad lehmä asemete ja sõṅniku sihis, vaist `tul'li ka sedä ette, et lehm kana ärä sõkkus. `Pehmemä `ilmegä `laśti kanad `väl'lä oonete `ümmer `kõṅma.

Kutsuti: tipp, tipp! Irmuti: kõśs, kõśs! Vsst, vsst!

`Süiä `viiti kord päeväs, `aṅti teri või `tehti keedukarduldest, sõkaldest ja jahudest `putru.

Vana‿`aegsed kanad pidäsid `vasta ja es karda `kül'mä. Mõnes talus es `peetä kanu laadas, `peeti väl'läs kõlgussis või moeal. Säält käesid nad talve kiige `kangema külmägä väl'läs õuve pääl rehitsemäs.

`Ummes kakskümmend viis või kolmkümmend `aastat tagasi `tu̯u̯di Epuni `tallu `kuśkilt `pal'la kaalaga kanade sort, `tu̯u̯di kevädi ja munad `autadi kana all `väl'lä. Poead kasusid ja sügisi `ol'lid juba suured kanad. Ni̯i̯d magasid öhes teste kanadegä kõlgussis, käesid `päevä öhes testegä põhurõugu juures `nokmas ja rehitsemäs nõnna kauva ku jõulu või uuve `aastani. Päräst es ole neid änäm nähä.

Suve käesid mõnes talus kanad suve `otsa `väl'läs ja magasid kus `juhtus, kõlgussis, laada või tal'li pääl. Selle läbi `saadi kahju – ilma `valveta tegid nad aias ja vil'läs `kurja ja suve akatuses jäi paelu kanu `aiges, läksid `rasva ja `surrid ärä. `Aigel kanal `ol'li perse pasane ja munasari mädänes `väl'lä. Ku ta vi̯i̯l `terves ehk `saigi, siss munejad kana säält ikki änäm es saa.

Kanu `tul'li küli akatusest südä`suini `kiṅni pidädä, päräst sedä es tule änäm tõbe. `Kiṅni‿`oidmise jaos `ol'li meil `varvest koṅg, katus pääl. `Koṅgi `aṅti kanadel vett ja teri või `tehti rohu`putru.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vanaste `ol'li kanu `mitmed `mu̯u̯du, kińnält `sońti es ole. Lühikst `aega `peeti siin mõnes talus õhes testegä õege `veiksid kanu, neid õegati pärssi* (Pärsia) *kanades ja munad `ol'lid til'luksed, `ummes püimuna `suurused.

`Ültse `ol'li kanu igät `karva*: *`val'gid, `al'la, `muste ja kirjusi ja neid `peeti änämiste ikki munade päräst. Vaist kasvati ka lihakanu, ni̯i̯d `ol'lid suured, mustad ja `kõrge `jalgega.

Ku `nu̯u̯ra kanu taheti, siss `pańti kevädi kanu `audma, igäl kümme või viisteist muna `alla, kolme nädäli päräst `tul'lid poead `väl'lä. Kanad `viiti õhes `poegiga `sauna või `tarre ja `pańti neel'e vett, aput`piimä ja `leotud `tangu ette. Paari päevä päräst said poead juba `kuiva `tangu ja nädäli päräst `laśti nad `õuve. Pärästpoole akati neel'e teri `anma ja sügisi `ol'lid kanapoead vana kana `suurused.

Sügisi ja talve akatuses tapeti kuked ja muist vana kanu ärä. Ületalve `jäeti üks kukk ja kümme või kaksteist kana.

`Autamise juures `juhtus, et mõnikord kukka `rohkem sai ku vaea. Sellepäräst `püiti munade valimise juures ärä arvata, mihuksest munast kukk ja mihuksest kana tuleb ja vaadati selle `järǵi munad. Arvati, et `jämme otsaga munast, kel koore pääl keerud, kukk tuleb. Ka vahetasid perenaesed üksteeśe käest paremate kanade mune. Vahetud munadest `saadi ka kukka `värske vere jaos. Üksteeśe käest kukka es vahetada.

Haned

Anid `ol'lid talve `päevä väl'läs ja `ü̯ü̯si riha all. `Ańti odra- või kaarateri ja `tehti keedukarduldest ja jahust `putru. Suve eläsid nad jõe veeres `koplis – sääl said nad oeuda, vi̯i̯st konna`poegi ja kalu püedä ja `kalda päält `rohtu nokki.

Kevädi `pańti anid `audma, igä ani `alla kahessa või kümme muna. Ku poead `väl'lä `tul'lid, `viiti nad `kuśkile kõrvalisse `ruumi, `ańti vett, teri, keedukarduldest ja jahudest `putru ja lõegati väl'läst rohumätäs ette. Paari nädäli vanused anipoead `laśti vana anidegä õhes jõe `vi̯i̯re `kopli.

Vanad anid on `kanged `poegi `kaitsma ja ei lase kedägi ligi, olgu si̯i̯ lu̯u̯m või inime. Nokk on tal kõva ja terävä äärdegä, sellegä `kistas `vainlane verises ja tapetse siivanukkega läbi.

Anide omapääd olekust `juhtus siski vaist kahju. Õhekorra `ol'lid anid järsu kallastegä linalikku lähnud ja poead kah õhes oeuma viinud. Vanad anid said säält mud'ugi `jälle `väl'lä, aga poead `leiti linaleost mõne päevä päräst ja `ol'lid kül'mäs vi̯i̯s juba ärä `surnud.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Sügisipoole `aeti anid `kõrde, sääl korjasid nad mahajäänud vil'läpääd ja teräd ärä.

Anisi `peeti liha tarvis, neid `ol'li `al'la ja `val'gid. Sügisi, `enne märdi`päevä tapeti anid ärä, `tehti `puhtas ja `viiti `linna `turgu. Kombussad `jäeti `endäle – nii̯d `ol'lid siivä esimesed jakud, pääd-jalad ja õõtsik. Ületalve `jäeti üks või kaks emä- ja üks isä‿ani.

Anide `aigustest põle kunagi kuulda olnud. Ku ani `otsa sai, siss `ol'li ta meelegä või kogemata `lüiä saanud. Ka `tul'li mõnikord ette, et nad jõe veeres `eńdi üleliiä `kaańa täis sõid. Selle `vasta es mõesta kedägi tehä. Ku mõni `julges ani pu̯u̯ `lõhki lõegata, kaanid `väl'lä võt'tis ja augu `kińni `nõõlus, siss kasus pugu `kińni ja ani jäi elämä.

Al'l sońt anisi `ol'li tigedäm ja met'sikum ku `valged. Lapsed es tohi koguni lähedäle `mińnä, siss said kohe `lõhku. `Lendämise pääle `ol'lid kah al'lid `kanged. Mede kõrval teeśes talus `ol'li öhekorra sihake al'l isä‿ani, kis öhe jut'iga mitu `tuńdi `taeva all lennäs.

Pardid

Ka `paŕta on siin mõni pidänd. Paŕdid `ol'lid kirjud ja isäpaŕdid rohilase kaalaga.

Talve `peeti `paŕta lehmälaadas. Õrrel paŕdid ei maga, aga põle sedä `kuulnud, et lehmäd mõne ärä oles `sõknud.

Talve söödeti `paŕta öhes kanadegä ja `ańti `ühte ja sedäsama `sü̯ü̯ki. Suve raiuti neel'e vesi‿`einä või `mõnda muud `rohtu peenikses, `pańti jahu `pääle ja `ańti kätte.

Jõe `vii̯re `kopli `paŕta es lasta, `peeti õuves aias, oeusid ja peśsid `eńdid kaeu juures porilohus või mõnes vihmavii̯ loegus.

Kevädi `pańti emäpaŕdil kahessa või kümme muna `alla ja kuu aea päräst `tul'lid poead `väl'lä. `Poegi `väl'lätulemist valvati. Juhtus, et muna koored vägä kõvad `ol'lid, siss aedati `poegi `väl'lä `ku̯u̯ri.

Isäpaŕdi i̯i̯st `tul'li `veiksid `poegi oeda. Ku si̯i̯ nad kätte sai, siss solgutas kohe noka vahel `surnus. Emä`parti ja `poegi `peeti nädäläpäeväd testest lahus. `Poegi söödeti `tangega ja `pańti rohumätäs ette. Sügisis kasusid noored paŕdid suures.

`Paŕta tapeti sügisi ja talve akatuses. Liha taŕviti isi ärä, neid `peeti vähä ja müigi jaos es jakku. Ületalve `jäeti üks emä- ja üks isäpaŕt.

Paŕdid ja kanad seltsiväd `äśti, sellepäräst sai neid öhesku̯u̯s pidädä. Vaist `autadi kevädi paŕdimunad öhes kanamunadega kana all `väl'lä, siss `pańti paŕdimunad nädäl `aega `enne kanal `alla.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kanade sias tükib isäpaŕt kanadel siivä`ripsu tegemä, mud'ugi ei tule sest kedägi `väl'lä ja paŕt saab kanade käest `lüiä.

Uus aeg, uued asjad ja kombed

Elu ei seeśä, aeg on `muutnud ja uuved aśjad tulnud. Vana‿`aegsed puust piimänõud `ol'lid `vaesed arida. Neid küüriti tohaga ja `auti kadaka`vi̯igä. `Tul'lid lek'knõud, ni̯id `ol'lid juba `õlpsamad `peske. Par`aegu ei taŕvitada piimä juures änäm `ühtegi puunõu, ni̯id on lekist, kivist või laasist.

`Ummes kuuskümmend `aastad tagasi muretsadi juba vändäst `aetavad võimasinad ja `vaŕssi tekkisid koorelahutajad. Nüid põle siin küläs änäm kakskümmend `aastad kodus võid `tehtud – piim viiässe meiäreisse.

Loomalaadad ja muud ruumid on paremas `säetud, `rehte ei peksetä änäm juba nelikümmend `aastad tarega. Põllutu̯u̯riistäd on uuvendud ja obeste tu̯u̯ paelu `kergem. Maad on kividest `puhtamas `tehtud, raavid kaevetud ja torutud. `Koplis ja väl'lä pääl kasvatse kultuur`einä, vil'läsaak on suurem ku vanaste. Kodu`lu̯u̯me `arvu on suurendud ja neil `antasse paremini `süiä.

Oolest ja ääst `tahtmisest siin inimestel `puudus ei ole. Ku aeg ja ilm annab, siss tehässe tulevikus kiik `vi̯ilgi paremini.

Hans Kihno, s 1872 (?). Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

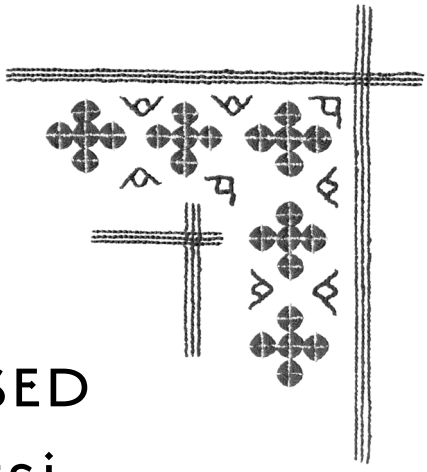

III. Vanaaegsed ehitused. Vesi- ja tuuleveski

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1989. ES KT 320: 19–20

Vesiveski

`Veske, nigu tä `ol'li ja om. Aig saa `tõiste, aśsa `vi̯irese `tõiste nigu inemesegi. Valga Läti piiri pääl Riia, `Tartu ja Villändi ti̯i̯ otsa pääl `saise `Ramsi vesi`veske. Iki `saise peräni ussemulgun muhe `möldrimi̯i̯s vai kańd talumi̯i̯s ummi vil'läkotte `sisse kaalu pääle. Egä saa (saja) *kilu terri päält `võeti tü̯ü̯ i̯i̯st 10 kilu mati`vil'lä. `Veske kolisi ja mürisi.*

Siss `kisti kot't `mü̯ü̯dä puu`renni ketti pidi tõse kõrra pääle. Sääl mi̯i̯s `puistas terä kolude. Keńg kolu otsan `lasse terä `kivve vahele. `Valmi jahu `vajje `mü̯ü̯dä `uurdit kotti. Jahvatedi `ruupe, leevä-, karaski-* [jahu] *ja segätsist ka `lu̯u̯mile jahu.

Suuren `vesketaren `istive mihe ümmer pikä lavva ja `aive `kõrda `u̯u̯tan juttu kigest ilmast, `lu̯u̯mist, vil'läst ja obesist. Obese rõmpsutive oovin omma kaara`torka vai aina`märssi. Ku `veskemi̯i̯s õegass omma `kõrda `võtme, `jäie jutt `kat'ski ja üt'stõse perän `vi̯i̯revi jahu`ku̯u̯rme kodu poole.

Tol aal ol'l Valga maakonnan mitu-mitu `vesket. Egä tuulikit ma küll ei tää, a vesi`veskit ol'l pia egän kandin.

Tõrva `veskel raasiti `villu ka vi̯i̯l. Jõgevesten `olli Kalme `veske, tu̯u̯ ol'l vähälik `veske. Kaagveren `olli ää `veske. Sääl tetti `su̯u̯rmid, `ruupe, egät `sorti püielust, küll sore jahu, küll pehmet ja karaskijahu, rüä`püüki, ülesõgla leeväjahu ja `tatriku`tange. Sääl tetti egät, õllelinnassit ja kamajahhu kah.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 205–212, 219

Mõisamoonakate ehitused ja toasisustus

Eluruum olli meil `väike. - - - . Elämisess olli sääl üitsainus ruum, midä kutsuti tare. Nime `järgi `Rõika tare, Palu tare, `Kangru tare, Risti tare jne. Maja olli ehidet ümärikkest `pal'kest, ilma undarmendite. Kive olli nindasama pistet vällästpu̯u̯lt seina ala ja mullage `kinni matet. Sellest sai seinäveere mul'ler, kus latse lätsive keväditse päevä `paistel `mängme, ku muial olli alle porine.

Egä tare kottel olli kaits jämmet tala, kus pääle olli lagi pant, ninda et üits jagu `laudu all ja vahekottel tõine kõrd pääl. Nende kuhal jäi tala pääle tühi ruum, midä kasutide egäsuguste käest `pandavite `asje `oidmisess. `Näitess piigerti, oherti, `uulmeravva, `uulteväits, lusiguväits, linaraat's, roobits. Ja kiket `asja olli ää `otsapidi lae vahel `pista.

Kate tare vahesein olli `püstü `laudest, mis ollive mud'uge eress kujunu, ninda et ega lavva vahel olli vahe.

Siss olli vi̯i̯l oherdi‿`auke last ega vajaliku asja jaoss. Nagu lõngaloi jah. Aga peris `põhjus olli küll, et säält olli ää `vaate, mis tõise taren tetti. Ja ää olli kullede kah, mis kõneldi. Olligi seande `johtumine, et laits olli `pisten sõrme `auku ja otsekohe `kullejel kõrva `sisse. - - -

Ahi olli suur telliskivist, ninda et kolme jala puu lätsive vabalt `sissi. Ahju ja seina vahel olli tükk `tühjä `ruumi. Sedä kasutedi palutemise materjaali `oidmisess, mis arilikult ollive lepä‿aa (haod).

Ahjust `akne poole sai panna otsakudi kaits lühelist `sängu, pikempel jäi ots ahjusuul `väege ette.

Akne ala söögilaud, `kumbagil pu̯u̯l tu̯u̯l', mis mud'ugi ka ollive selle‿`aigse, paksust laiast puutükist tett, i̯i̯stpu̯u̯lt laiep, taga `ahtep, neli tok'k`jalga all, laudõ'rs taga. Midagi vigurid `sisse lõigat, et ilusep `vällä näess. Ni̯i̯ tullive ega `pu̯u̯lpe liivage `puhtess mõsta, i̯i̯skätt sääl, kus olli `tütrit. Ütte `nurka `mahtusi vi̯i̯l üits säng, selle taga ok'ke (vokkide) *ruum, läve kõrvan taaritõrik.*

Liit olli tett `suuge `akne poole, ahjust vi̯i̯l ää tük'k ette. Taga olli kat'el eläde (loomade) *vi̯i̯ tetä ja `rõõvit mõsta, ehenpu̯u̯l vähep pada, mis ka olli*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`sisse müürit. Liidi lõõril olli kaits ahjukappi, kus `kinda-suka sai kujume panna. Lõõri kõrvan `väike riiul ja lusiguvarn. Riiulin `oiti `talve `liudu. Taga usse obese`riiste jaoss kaits pikkä `vakja.

Ku `kanga`telgi `sissi taheti aia, `tulli üits säng `vällä viia.

`Sahvren `oiti söögi`kartule, kapuste, piim. Kapp olli kah `sahvren.

Taren `säeti ja suiuti `talve linu. No siss olli küll peris asi alle. `Võõruss olli üits üle kate pere, kus olli `kumbagil oma nurgan kana‿õŕs. `Talve külmäge `oiti kanu taren sängu all, tetti `varpi (sõim) *ette.*

Egäl olli oma läve `kõrva tett kaigastest puťka, kus `oiti obene.

Suvel kuumage lehmä joosive `ümmer tare, `oťseve vilu kotust, siss leive `saŕvege `akne `sissi. Selle `kaitsess tetti aid ette, mikest sai viimäde `akne‿alune lilli‿aid. - - -

Aialilli ollive `lihtse, nagu tokkrṵṵś, `palsam, mṵṵń, käokeng, vanapoiss, `jorgen. Olli ka mõtsa`lille, nagu `taevavõti, sinilill, meelespea, käopõll jne.

Üits tüdruk olli `mõisast saanu kobralehe. Sel `kasvi pikk vars `vällä ku pütsikul, kõneldi, et sellest saavat suppi `kii̯ta.

Meil jälle esä tõi teolt (mõisatöölt) *mõne kukuroositerä, sai ka kasume pant, `kasvi pikä-laia lehe ku kalmuksel, kül'le päält ai tutu `valgid siidi`narmit `vällä, aga ärä `külmi.*

Õhtuti, ku joba tulege tṵṵd tetti, siss ku mõnel suik pääle tük's, läits `vällä, jṵṵśk ümmer tare tiiru ärä, vaat's, mis tõise teive. `Akne ollive jo egäl `valla.

Miu emä olli võet võõrassemäss. Siss ollu egäl `kangest imu `vaate, mis sii̯ noorik tege, kudas ta neid `latsi tuutselts. `Vaatejese es ole `akne taga ära lõppenugi. Temä `värmin poole palajet punatsess ja `panden `aknel ette. Sellest saanu sirmimṵṵd.

Taga-Irmul ollu ütel perel kaits kenät tüdärt, nii̯ `panden omal iluse kirju sitsisirmi ette. Siss ku mia joba laits olli, lauleti iki vii̯l: „Oi, oi, oi, oi, oh mis ilus, Orle Mańn om sirmi vilus." Sii̯ Orle Mańn olli siss joba mehel, tõine sõsar surri ärä.

Simmanitare. Suvised kooskäimised

Tare[s, kus] *olli `poiga-tüdärt, sellest sai siss simmanitare. Neil olli Villändin sugulisi üits poiss `Kasper ja kolm tütärt. Nii̯ käüsive neil suvel külän. Siss nende tare rohviti ärä, olli `valgess lubjat, iluse roosi ollive `nurke `sissi maalit ja kirja ümmertiiru. Küll olli sii̯ tare ilus. - - - . Neil* [olli] *liit kah tõisipidi tett. Ku `tõsta kolmas säng kahele pääle ja laud ütte `nurka, `omgi simmaniruum kähen. Sääl ma siss `väiksen `olligi ahju pääl simmani‿aig. - - -*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ega nii simmani es ole pal'lelt oma tare rahvast, `sinna tullid kõigist ümmer`kaudsest `kohtadest kokku. Selle Irmu ruumi ollive vii kige suurebe, tõistel ollive viimätipoole tett ja vähebe. - - -

Et suvine üü ninda lühike, ku vaist pühäbe‿`õhtu sai Ristivärädi ehen vähä `aiga tantsit, mängit, es `saagi änäp magade kedägi.

Suvel me sehen simmanid es ti. Ristivärät olli selle ti otsa pääl, mis ühent's katte Irmut ja külävahetiid. Si olli tasane ja lage kotuss. Ütelpuul kivi‿aid, tõispuul puu‿aid. Sääl sai `istu pillimiis ja väsünu kah. Säält paisti vii `kaugepel ärä kah, nindasama ku `kople päält, kus `piiti suurebe simmani nagu pühädaig ja jaani‿`õhtu.

Saun

Sann olli meil üits üle kate Irmu. Sanna`kütmisel es ole `mingit `kindelt `kõrda. Ku mõni viis ja pands tule `ahju, tõise näive, sann `suitsi, arvati `vihtme minnä, `võeti sülege puid, `panti ahju pääle ja ninda tõine jälle.

Tulli ette `mõndamoodu. Üitskõrd `johtusi `kütjeid mõni ütsik, tõinekõrd aive kas palame. Mõni viis `tuure kah külmä vii jaoss, kus siss ega perekond pidi oma jaoss `külmä vett `sissi `tuuma kas paari või kaits. Lätte olli sääl lähüksen. Olli õhuke, alligu`taolist, salve `sissi tett, kapage tõsteti. Aga si kuivass es jää. Tõine suur läte olli suvel kuivage ja `talve külmäge iki kuju. Kuuma vii viis `sanna egä‿üits esi paarige* (st kahe pangega). *`Vihtmine käis kõik segi, mehe, naise, latse ja vanase (vanad). - - -

Mari Sarv, s 1884. Nuia

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1953. ES KT 135: 18–43, 125–133

Taluhooned

`Eńdised `mõisa `tehtud `uu̯ned põlnud igälpu̯u̯l just karvapäält `ühte`mu̯u̯du egä õhesuurused. Üksi sedä piab `ütlemä, et nõnna `suura `kamrid kellegil es ole, kus ää `tańtsi oles olnud. `U̯u̯ned `ol'lid igälpu̯u̯l puust `tehtud ristnurgaga ehitused ja õlest katussad pääl.

Elu‿oone, tare ja riha‿alune `ol'lid igälpu̯u̯l õhe katussa all. Laut – `lehmi, lammaste ja obeste ruum – isi paegas õhe katussa all. `Aita mõnes kohas es olegi, mõnes talus `ol'li neid mitu tükki. Aedad `ol'lid alati ilma undamendita, `pal'lalt suured kivid `nurke all. Aeda`vargust `tul'li õege `arva ette. Aga aeda `alla võis lahedaste ronida ja `juhtus ka sedä, et varas aeda põrmandu alt `sisse läks. - - -

Elu‿oonetel `ol'lid undamendid `pantud ja ka madal kord kivä alumiste `pal'ke all nõnna `kõrgelt, et pal'gid just maha es puudu. Laada alusmüürid `ol'lid vähä `kõrgemad, kiik müürid `ol'lid saviga `tehtud.

Saun `ol'li alati isi paegas. Saana i̯i̯s `ol'li vi̯i̯l sellesama katussa all ilma `laeta ruum, sedä õegati koda.

Kemmergud sellel aal es `tunta. `Käiti seenä `vi̯i̯rde ja kus `mõistlikud inimesed eläsid, sääl elu‿`u̯u̯ne `muldrid ärä es roogendada, `käiti laada taha või moeale ja `oiti, et õut (õue) *ärä es `reostada.*

Kardula`ku̯u̯pad tegid talumed isi või `pańti kardulad talves uniku ja `maeti `õl'ge ja mullaga `kińni.

Kaeud `ol'lid kooguga kaeud, neid roogiti ja `oiti korras. Mõnes kohas `ol'lid maakividest raketega kaeud.

Kambrid. Sisustus. Tööriistade panipaigad

Arilik `mõisa‿`aegne talu elämiseruum `ol'li `ummes neli või viis `süldä pikk ja sama lai. Selles `ol'li kaks kammert, esimene ja tagumine kammer. Mõnes kohas `ol'li `kamretel vahesein tegemätä. Seeńäd `ol'lid ümärikest `pal'kest ja põrmand savist, lagi madal, `ummes kuuve jala `kõrguses.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Aknad `ol'lid `veiksed ja maast `kõrges, pia‿`aegu `räästä all. Akande `suurus `ol'li `ummes kakskümend kahessa `tol'li pik'k ja kakskümend kaks `tol'li lai, raamid nel'lä ruudiga. `Aknid `ol'li `kummagil `kamrel ikki kaks, mõlemal üks `lõune poole ja teeńe kas ommuku või `õhta poole. Põhja poole akant es ole.

Laed `ol'lid tahutud puiest, mõnes kohas ka `laudest. `Ahju `kuśkil `kamres es ole, tare‿ahju üks kül'g `ol'li `kamre seeńäst läbi ja `köeti sedäsi.

Ku öhes kohas pik'emält eläti, siss `tehti tagumisel `kamrel puust põrmand `alla, `seinu rohviti või tõmmati paberiga üle.

I̯istoas põlnd `kuśkil arilikult muud ku pik'k riśt`jalgega söögilaud ja kaks pikkä `peńki, teeńe teeśelpu̯u̯l `lauda.

Lae all `ol'li tala vahel puust `päägä oherd. Sedä `tul'li värätite ja sõime tegemise juures tarvis. Mõnel `ol'li ka kiiń, lii`meister ja künäkirves olemas ja suur saag seeńä pääl naala otses.

Puśanuga `seisis ka mud'ugi `kuśkil, kellegä siga või muud `lu̯u̯ma tapeti. Si̯i̯ `pańti kas tahatuppa kapi `otsa või lauva suhv`laekasse. Ukse pu̯u̯l `ol'li seeńä `sisse `naalu või `pulke `lü̯ü̯dud, kus `rõõvad `otsa `pańti, ku sel'läst ärä `võeti.

Tagatoas `ol'li `veiksem laud, mõni tu̯u̯l', suur kuusepuust kapi, kirjus aaderdud. Kapid `laśti ikki kuusepuust tehä, et ei `koita. Pääle selle `ol'lid tagatoas vi̯i̯l mõned sängilausid.

Mõnespu̯u̯l `ol'li ka seeńäkapi seeńä pääl või kummut olemas. Kummuti `pääle `pańti pil'did, `pi̯i̯gel, ilusad teokarbid või laaśmuna.

Ku talukohal noored `tütred või oolas perenaene `ol'li, siss `tehti `kamre `akna `alla `väl'lä lil'li`pi̯i̯nrad. Peenarde `pääle istutadi `murtudsüdämid, pu`jengä, pe`oonijid, nart`sissä, `nel'kä, vanamut'tä, ärä‿unetamind`lillä, `astrid, õle`lillä, jorjenisi ja muud, nõnna kudas `kuśkil `ol'li.

Tare. Tareahi. Tare sisustus. Hautatud kapsaste nurk

Toa kõrval `ol'li tare ja tare i̯i̯s `vü̯ü̯rus. Sellest käis üks uks `väl'lä, üks `tarre ja üks tuppa, nõnna et igale poole sai `mińnä.

Tare `ol'li viis või kuus `süldä pik'k ja nõnna lai ku muu oone, kellegä ta öhe katussa `alla `tehtud – si̯i̯ on, et ka neli või viis `süldä lai ja `pal'kest `tehtud. Lage tarel es ole, talade pääl `ol'lid parred, `sinna `pańti sügisi vili `pääle ja `köeti `ahju. Korstent es ole ja suits läks vol'li‿august `väl'lä. Põrmand `ol'li savist.

Ahi `ol'li suur, kauvelt üle süllä pik'k ja vähemält süld lai, paekividest `tehtud. Ahju suu i̯i̯s `ol'li kolle. `Kolde kohal `ripnes koogu otses suur pada,

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

selles keedeti `süiä ja `soeti (soojendati) *vett. Mõnes kohas `kuuku es ole ja `ol'li rauvast kolme`jalgne raejalg, kus pada `pääle `pańti.*

Kus `sauna es ole, sääl `ol'li ahjusuu `kohta `laudest kuṁm `tehtud. Ku `vihtu taheti, siss `miṅti kummi `alla, visati `ahju `leinu ja vihuti. `Kummi `saadi, ku vaea, ärä võtta ja tagasi `panna. Mõnes kohas õegati sedä vomm.

Sügisiti ja talveti, ku ahi `kõetud, magati tares ja tare‿ahju pääl. Ku `rehte es peksetä, siss `tehti `õhtati tares tüüd – naesed kedrasid ja mehed tegid puust `asju.

Ku eli`laṁpa viil es ole, siss põleti `õhtalt `piirgu. Peerud pisteti ahjunuka vahele ja lapsed vaadasid, et tuli ärä es kustu.

Tarel `ol'li kaks ust, õhest sai `vüürusesse ja teeśest riha `alla. `Aknid üks, kas `õhta või ommuku poole.

Tare `akna kohal `ol'li igälpuul sein süllä sügävuselt ja `ummes puulteeśe või paari süllä `laiuselt `sissepoole `tehtud, nõnna et selle koha pääl välläs katussa‿alune ruum `ol'li. Sedä õegati tare kõverus ja `sinna `pańti lina‿aeamise masin ja muud loburid varju `alla.

Tares `oiti sihaksid `aśju, mis toas es taheta pidädä. Sääl `ol'lid sööginõud, taari‿anum, naeste okid, meeste puutüüvärgid.

`Mõnda `nurka `tehti au`kapsad (hautatud kapsad). *Niid `tehti sedäsi, et `nurka `lüüdi `teibäd `püśti või `pańti värät. `Põhja `pańti õled, väräti ette `säeti `sissepoole lauvad ja `pańti õled. `Kapsapääd pohastadi ärä ja `laoti `sinna `sisse. Päräst kallati mitu `korda `kiivä vett `pääle ja `jäeti `sinna.*

Ku `aita es ole või mud'u `ruumi vähä, siss `oiti tares ka `vil'lä. Teräd `oiti suurdes peenikse `suhkru `tüńnes – sihaksid `tüńnä sai `puudest* (poodidest) *`osta, ku `suhkur sihist ärä `ol'li `müitud.

Rehealune. Aganik

Riha‿alune `ol'li kuus või kahessa `süldä pik'k ja sama lai ku tare – neli või viis `süldä.

`Pääle `veiksemä ukse, kust `tarre `käiti, `ol'li riha‿alusel viil kaks suurt ust `vastamisi teeńe teeśelpuul seeńäs. Neid õegati riha‿aluse värätid ja `ol'lid `kummagi kahe poolega. Nendest sai, ku vaea, obesa ja `vankrega läbi `sõita ja `aeti vil'lä tuulutamise aal peräni `lahti, nõnna et tuul riha alt läbi tõmmas.

`Aknid riha‿alusel es ole. Põrmand `ol'li savist ja lagi `varvest või `lat'test. `Sinna `pääle `aeti põhk ja eeńäd.

Riha‿aluse õhes otses `ol'li sihake ruum, kus seeńäpuud `saadi ärä võtta ja tagasi `panna. `Sinna `pańti aganad ja `ruumi õegati aganik.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Riha all pekseti ja sõkutadi `vil'lä ja tuulutadi teräd aganatest `puhtas. Ku obesid `rohkem `ol'li, ku `tal'li `mahtus, siss `peeti sääl talve obesid ja tõmmati `sinna rii̯d ja `vankred `varju. Kus laadaruum `veike `ol'li, sääl `peeti ka `lu̯u̯me riha all.

Vanal aeal `ol'li tare, kammer ja riha‿alune igäl pu̯u̯l `pal'kest `tehtud riśt`nurkega oone ja öhe katussa all.

Loomalaut. Vasika- ja lambaaiad. Polutid ja sõimed lehmadele. Kanaõrred

Loomalaut ja obesteruum `ol'li igäl pu̯u̯l elu‿`u̯u̯nest äräldi, `pal'kest `tehtud riśt`nurkega ehitus õlest katussaga ja kiik öhe katussa all.

Laadaruum `ol'li `ummes neli `süldä lai ja kuus või kahessa `süldä pik'k. Põrmand `ol'li mõnes kohas peris mullapõrmand, mõnes kohas maakividest `laotud ja nagu laadas ikki – pia‿`aegu `aasta `ümmer`ringi sõnik pääl. Lagi `ol'li `pal'kest või `jämmest lat'test.

`Uksa `ol'li mõnel laadal üks, mõnel kaks. Kus kaks ust olemas, sääl sai sõnikuveo aal tühjä `vankrega `sisse ja `ku̯u̯rmaga `väl'lä `sõita.

`Aknid `ol'li üks, si̯i̯ `ol'li pik'k ja kitsas auk ülesse, pia‿`aegu `räästä `alla `tehtud.

`Lauta `ol'lid aiad vasikate ja lammaste jaos `tehtud ja `lehmi jaos polutid või sõemed. Kus `ruumi `rohkem, sääl `ol'lid polutid seeńä veeres, kus `ruumi vähem, sääl `ol'lid sõemed seeńä `kül'gi `tehtud.

`Nurkes `ol'lid lae `alla kana‿õrred `lü̯ü̯dud. Kus neid es ole, sääl magasid kanad poluti äärde pääl ja `juhtus, et lehmäd mõne kana `jalge all ärä `sõksid.

Tall

Laada otses `ol'li obesteruum või tal'l. Si̯i̯ `ol'li `ummes neli `süldä pik'k ja laada `laius. Põrmand `ol'li kas mullapõrmand või maakividest `laotud. Lagi `ol'li kas `pal'kest või `jämmest lat'test ja akan sihakesama ku laadal. `Uksa `ol'li üks. Obeste sõemed ja joogikünäd `ol'lid seeńde külles. Mõnes kohas `ol'lid obeste jaos `latred `tehtud, mõnes kohas es ole.

Kõlgus

Obesteruumi ja lehmälaada vahel `ol'li ilma `laeta kitsas ruum – kõlgus. `Sinna käis väl'läst uks ja sääl `oiti `kõlkid ja `pahna, mis `lu̯u̯mel söödeti. Mõnes kohas `ol'li kõlgus laada otses ja uks käis otsa pu̯u̯lt väl'läst `sisse.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Laada ja tal'li `pääle `aeti katussa `alla eeńäd. Lael `ol'lid augud si̯i̯s, kust obestel ja `lehmil `põhku `alla visati.

Sigadeaed

Sigu `peeti mõnes kohas loomalaadas ja `ol'li `sinna sigade jaos sigade‿aid `tehtud. Mõnes kohas `ol'li sigaderuum saana `otsa saanale `juurde `tehtud.

Liha- ja viljaait

Aedad `ol'lid `pal'kest, riśt`nurkega ja õlest katussaga. Mõnes kohas `ol'li kaks `aita, liha‿ait ja vil'lä‿ait. Igäl pu̯u̯l `ol'lid nad `veiksed: paar `süldä laiad ja kiige `rohkem ku kolm `süldä pikäd.

Vil'lä‿aedas `ol'li paar `salve, sääl `oiti teri. Jahu `oiti `kirstes ja kot'tes. Ku suetsuliha `ol'li, siss `oiti sedä ka vil'lä‿aedas. Liha‿aedas `ol'lid tüńnid-täńnid ja püt'id. Püt'tes `oiti liha, `räime ja `si̯i̯nä.

Aeda laed ja põrmandud `ol'lid tahutud puiest ja änämiste ilma taladeta `laotud. `Uksa `ol'li `aitel üks. Või ku vahesein olemas, siss kaks. `Aknid es ole ja ustesse kaśsi‿`auka es `tehtä.

Uste poole `ol'lid katussa`räästäd laiemad ja ette `väl'lä. `Sinna `ol'li uste ette seeńä pikkuselt ja kolme või nel'lä jala `laiuselt põrmand `tehtud, kus `enne `aita minekud `pääle sai `mińnä. Si̯i̯ `ol'li maast natuke `kõrgem, uksepakuga tasa ja säält `ol'li ää kot'ta `vankre pääle ja `vankre päält maha aeada.

Katussa `alla paari või pal'gi `kül'gi `ol'lid mõnespu̯u̯l kivikaalud `seotud. Mõnel `ol'lid ka rauvast pommid olemas.

`Sinna `pańti `räästä `alla ka muid `aśju `varju: `kangatel'led, vikatid-rihad, puunõud ja muud, mis `kuśkil võis `olla. Sedä `kohta `öeldi, et – aeda repi pääl.

Kui ait vaheseeńdega ja `ruumi `ol'li, siss `oiti sääl vi̯i̯l `rõõva`kirsta ja kasukid, ni̯i̯d `ripnesid laes.

Suve magati nõnna, et poisid lakas ja tüdrikud aedas.

Saun

Saun `ol'li igäl pu̯u̯l `veike oone. Kudas ta `kuśkil `ol'li – ligi paar `süldä lai ja nõnnasama pik'k või vähä pikem. `Tehtud `ol'li nõnnagu `muudki `u̯u̯ned `pal'kest riśt`nurkega ja õlest katussaga. Lagi ja põrmand `ol'li tahutud puiest, `akna jaos `ummes ruutjala`suurune auk seeńäs.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Igäs saanas `ol'li maakividest ahi `lahtise keressiga ja ilma `korstneta. Keressi `pääle `ol'li maakivi‿unik `laotud, nii̯d `köeti enne `saunaminekud palavas ja siss vihuti. Ku vihuti, siss visati keressile vett – sedäsi `saadi `leinu.

Ahju vastas teese seeńä veeres `ol'li saana lava – pia‿`aegu seeńä pikkus, `laudest kahe või kolme puki `pääle `tehtud. Natuke üle paari jala lai ja nõnna `kõrge, et inime sääl pääl lae all sai `istu ja `ruumi `ol'li ennäst vihaga `vihtu.

Allapoole `ol'li pukke `kül'gi vii̯l lava pikkuselt sile puu `lü̯ü̯dud. Selle päält `ol'li ää lavale ronida ja all `peskmise aal pääl `istu.

Saana nurgas `ol'li `tu̯u̯ri kül'mä `vii̯gä. `Sinna `sisse `pańti `enne `saunaminekud vihad likku ja päräst `võeti säält `kül'mä vett `peskmise ja leeńu `viskamise jaos. Ku `vihtma akati, siss `pańti viht `enne keressile ja visati vett `pääle, nõnna et ta leeńuga `pehmes `audus.

Saanas `käiti nõnna, et mehed `enne ja päräst naesed ja lapsed. `Popsel `eńdil `sauna es ole, nii̯d käesid ka talu saanas – mehed meestegä ja naesed naestega. Ku `lauba‿`õhta `tallu `sauna `mińti, siss `käiti `enne `päevä talu`rahval abis saanavett `kanmas.

Saanas `ol'li tarvitusel mõned keod, mõned puust pańgid või `veike puust vańn, kelle sii̯st ennäst `peśti ja ku juba elilambid `ol'lid, siss tat'tninalamp `akna pääl. Lae all `ol'li üks või kaks õrt, `sinna `pääle `pańti `sauna `minnes pohas pesu ja ku mõnikord `kirpa nuheldi, siss `pańti `sinna säńgitekid ja muud `rõõvad leeńu kätte.

Mõni saun `ol'li sihake, et ku sääl vihuti, siss ihu päräst sügelämä akas – ihunaha pääl küll kedägi nähä es ole, aga sügeläs. Sii̯ `tul'li sellest, ku saanal mullapõrmand `ol'li või puupõrmand ärä lagund. Ja viga kadus kohe, ku saanal uus põrmand `pańti. Mõnes saanas `tul'li sii̯ ka sellest, et saun vägä `kõrge `ol'li ja lein üleväl lae all. Sihaksel saanal `tehti lava `kõrgemas. Ku sügelämisest taheti `lahti `saada, siss visati su̯u̯l`vii̯gä `leinu ja vihuti `kange leeńuga.

Saunakombed. Saunas ennustati ja tehti pisuhända

Saanas koradid es `öeldä. Kõneldi, et kis saanas „korat" `ütleb, selle vanasarvik kohe ärä viib. Siinpu̯u̯l kańdis ei vannu vanemad inimesed tänäpäeni `kurja saanas käies. - - -

`Kaaŕda `pańti ka saanas, ei tää, kas sääl muud `tarkust `ol'li, `pal'lalt et teste nähes äbenädi ja saanas mud'u ku `lauba nal'lalt `kennigi es käi. - - -

Tüdrikud [*said*] *saanas täädä, kis tuleva `aasta mehele saab.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Tüdrik võt'tis kahe‿aralise `küinlä, `piible ja `pi̯i̯gle ligi ja läks `sauna. `Küinlä `pandis lava `pääle põlema, `pi̯i̯gle `säädis `endä `kohta seeńä `pääle, nõnna et sel'lä taha nähä `ol'li. Siss `istus lava ette, sel'g ukse poole ja akas `piibelt lugema. Ku kahe‿aralist küenält es ole, siss võis kaks küenält põlema `panna – teeńe teeśel pu̯u̯l `piibelt.

`Piible lugemise aal pidi tulevane mi̯i̯s uksest `sisse tulema ja `pi̯i̯glest nähä olema. Tagasi es tohi vaadata. Kis tagasi vaadas, selle võt'tis vanakuri kohe ärä.

Vanaste ku pisu‿ännäd `ol'lid, siss oleva neid ka saanas `tehtud – nel'läbä `õhtati. Tegijä `võtnud vana luuva, `õl'ga ja närusi, sellest teenud inimese `mu̯u̯du koeu, `ummes sihakse nagu `erne‿irmutse. `Inge sel mud'ugi isi `sisse es saa, si̯i̯ `tul'li vanakurja käest `väl'lä kaubelda ja kaubale es saa kunagi mud'u, ku et `endä iń̦g `tul'li ärä lubada.

Ku pisu‿ännäl iń̦g si̯i̯s, siss vidas `endä peremel raha ja `vil'lä kokku mis ime. Aga ärä es tohi tedä pahandada, siss võt'tis `endä peremel kohe ingetossu `väl'lä ja viis vanasarvikule.

Pisu‿ännäl `ol'li käies tulejuga järel. Ku tedä `kirvegä visati ja `kül'gi läks, siss sai ta `otsa või jäi vigatses. - - -

Sauna koda

Saana i̯i̯s `ol'li koda, si̯i̯ `ol'li vähä suurem ku saanaruum ja sääl `võeti `sauna `minnes `rõõvist `lahti.

Koal lage es ole, põrmand maakividest. `Uksa `ol'li kaks: õhest sai `sauna ja teeśest `väl'lä `miń̦nä. `Aknid es ole. Saana pu̯u̯l seeńäs `ol'li maakividest kolle. `Kolde kohal `ripnes koogu otses suur pada, sellegä keedeti sigade `sü̯ü̯ki ja `soeti* (soojendati) *vett. Seeńä veeres `ol'li pesuküna, selles `peśti pesu.

Ku siga või muud `lu̯u̯ma tapeti, siss pohastadi koas ja tõmmati sääl üles tahenama. Ku liha suetsutadi, siss suetsutadi saanas.

Ajutised hooned ja varjualused. Sigadeosmik. Koda ja löösik. Kartulikoopad

Sellel aal, ku talud alles `mõisa käe `ol'lid, es taha `kennigi isi sihakst ehitust tehä, kus kulu läks ja ärä `minnes `mõisale `tul'li jättä. Ku oonetes `ruumi vähä ja kiik toemetused `sinnä ärä es mahu, siss `tehti varju‿alusid `juurde, aga ikki sihaksid, mis kedägi suurt es maksa ja ku vaea, siss ärä sai `viiä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Sigade jaos `tehti saana või laada `otsa ośmik `ummes süld pik'k ja sama lai ja `pańti õlekatus `pääle.

`Õuve `aeti pikäd lat'id ja `roikad ringis `püśti, nõnna et `tüikad maas üksteeśest mitu `süldä `ii̯mäl ja ladvad ülevält ku̯u̯s. `Alla jäi ää ruum ja lat'te `pańti nõnna paelu, et `valge änäm vahelt `äśti läbi es paesta. `Sisse `säeti tule‿ase ja `pańti pada üles – kas koogu `otsa või kivide `pääle. Sääl `soetadi* (soojendati) *vett, keedeti `lu̯u̯mel, `peśti pesu, `tehti õlut ja muud, mis ette `tul'li. Sedä õegati nõnna ku saana‿esist `ruumi – koda. Ärä `minnes sai sedä maha võtta ja materjaani ärä `viiä. - - -

Mõnes kohas, kus obesteruum `veike ol'li ja obestel moeal ulu all `ruumi es ole, `tehti riha‿aluse `otsa `tulpe `pääle `õl'gest katus, mõnikord `tehti sellel ka `õl'gest seeńäd. `Sinna `pańti obesad `ü̯ü̯siti `alla ja sihandst varju‿alust õegati – löösik. Ku mõni `kuskil uuve koha `pääle akas `u̯u̯nid tegemä, siss tegi kiige `enne löösiku. Päräst `tehti saun ja `mińti `sinna ulu `alla.

Puu`kuura sel aal es ole. Änämiste põletadi agu ja aa‿unik `seisis õuves. Ku puid `ol'li, siss `pańti ni̯i̯d `räästä `alla `riitä. Riistäpuud `oiti üleväl tare lõhnas või `kamre pääl.

Kardula`ku̯u̯pad kaeuti isi. Kus madal maa, sääl `kõrgemasse `kohta, kus mäekül'g, sääl kaeu̯ti mäe `sisse. Seeńdes `pańti kas puupośtid või `laoti maakivid. Lagi `pańti pakkest. Madala maa pääl pilluti `ku̯u̯pal muld `pääle.

`Ku̯u̯pal `ol'li kaks ust. Üks `ol'li väl'läs `ku̯u̯pa suu i̯i̯s. `Ku̯u̯pa suu `ol'li `ummes süld maad pik'k, nõnna madal ja kitsas, et inime kükäkil säält läbi sai. Teeńe uks `ol'li `ku̯u̯pa i̯i̯s. Talve topiti `ku̯u̯pa suu sassete ja linapeldetegä `kińni, et kül'm `sisse es saa `minnä.

Tuuleveski. Ehitus ja talitlus

Tuule`veskesi `ol'li sellel aal siin kańdis `mitmel pu̯u̯l. - - - . Tuule`vesked `ol'lid sellel aal mede pu̯u̯l kiik puust. `Pal'lalt kauvemal, Naala talus ja `Uusna `mõisas `nähti maakividest `vesked oleva.

Puu`veske kered `ol'lid `vahväŕgi `pääle `laudest `tehtud, pää nõnnasama `laude või `laastega `lü̯ü̯dud.

`Veskes `ol'li päävõl'l või emäpuu – pik'k pal'k `püśti – alt üles sõnigu katussani. All ja üleväl otses `jämmest rauvast tapp, tapi otsad all ja üleväl rauvast `laagre si̯i̯s. Üleväl pää si̯i̯s `ol'li pü̯ü̯rdvõl'l, kelle `kül'gi välläs `veske siiväd `pantud – pü̯ü̯rdvõl'li ots ulatas `veske pää si̯i̯st kańdilise otsaga `väl'lä. Sedä `otsa õegati rundstükk ja sinna `sisse käesid siivä`puude otsad.

`Vesked `ol'lid nel'lä siivägä, siivä`puude `kül'ge `ol'lid siivä redelid `tehtud: redelite `mu̯u̯du ja vähä `kaardis, nõnna et tuul `käimä paneb. `Pal'lad

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

redelid ja siivä raad ei võta tuult ja sinna `pääle tõmmati igäl siiväl takusest `rõõvast puri. Puŕjud `pańti siss `pääle, ku `veske `käimä `pańti.

`Veske pääs `ol'li pü̆ü̆rdvõl'li külles ammasratas, mis oma ammastegä päävõl'li ammasratta ammastegä kokku käis. Siiväd aasid pü̆ü̆rdvõl'li ja pü̆ü̆rdvõl'l emäpuu `käimä.

Pü̆ü̆rdvõl'li tagapŭŭl otses `ol'li sile puust ratas ja selle `ümmer käis reśsi ü̆ü̆ (vöö). *Ü̆ü̆ `ol'li kasepuust nel'läst või viiest tükist. Ü̆ü̆ üks ots `ol'li `lahtine, teeńe ots käis talade vahele tappega ja tapi otsad – teeńe teeśelpŭŭl ü̆ü̆d – `ańdsid öhes ü̆ü̆ otsaga talade vahedes üles- ja `allapoole `liiku. Ü̆ü̆ `kińnise otsa `kül'gi käis reśsi vinna ots. Sĭĭ `ol'li pik'k lat't, mis tükk maad `veske pääst tahapoole `väl'lä ulatas. `Sisse `ol'li reśsi ü̆ü̆ lähedäle vinna `otsa kivist või rauvast `raskus `pantud. Väl'läs `ol'li vinnalat'i külles pik'k nü̆ü̆r, mis `maani ulatas. Sellest `laśti reśs `pääle või tõmmati ärä.*

Ku `veske `seismä `jäeti, siss `laśti reśs `pääle. `Raskus vaeutas reśsi ü̆ü̆ `kińnise otsa öhes `lahtise otsaga – sĭĭ ulatas `kińnise otsa `alla – `vasta reśsi ratast ja sĭĭ vidas ü̆ü̆ peripidi `endä `ümmer `kińni.

`Veiksemätel `vesketel `ol'li kolm `korda. Alumise korra pääl `ol'li päävõl'li külles suur ammasratas, sĭĭ käis `endä ammastega pil'li ammastesse. Pil'l `ol'li `veiksem püstvõl'l suure ammasratta kõrval alumise otsa lähedäl. Ammasratas ja `päälmine ots ulatas läbi lae kivi`tõrde läbi alumise kivi `päälmise kivini ja aeas selle `vĭĭrmä. Pil'li all otses `ol'li rauvast `laager, kus pil'li alumise otsa tapp sĭĭs käis. `Laager `ańdis päävõl'lile lähemäle ja kauvemale nihutada ja õegati mõnelpŭŭl vähi.

Ülevält laest `alla, kivitõrrest läbi lae, käis puust nel'läkańdiline toru, all otses `siiber ja konksid. Toru `mü̆ü̆dä `jŭŭsis kivitõrrest jahu `alla ja `sinna `otsa `pańti kot't.

Teeśe korra pääl `ol'li kivitõŕs ja kol'u. `Päälmine kivi käis `ringi. Kivi `keskel `ol'li auk ja selles rauvast kahe `ammaga võru – kivi sil'm. Kol'u altpŭŭlt `kitsamast otsest käis peenike kepi `jämmus puu kivi `sil'mä. `Ammad liigutasid veerdes keppi, sĭĭ `pańdis kol'u põruma ja teräd `jŭŭsid kivi `sil'mä. Keppi nimeti* (nimetati) *mõnes kohas kolgutaja. Kus `rŭŭvmisevä́rk olemas, siss `ol'li ka selle korra pääl.

Mõnel `veskel `ol'li kolmas kord `tervelt `laega `kińni `tehtud, mõnel es ole. Sääl `ol'li `veske päävä́rk: pü̆ü̆rdvõl'l reśsi ja ammasrattaga ja päävõl'li ülemine ots ammasrattaga. Sedä `korda tarviti teräde kol'usse `laskmise jaos ja kot'id `aeti käsitsi või tõmmati lokiga üles.

`Veske pää `ol'li nõnna `tehtud, et ta `veske‿`ŭŭne pääl `ringi `andis `käiä. Pää küllest käis reśsi vinna juurest pik'k pal'k `alla, pia‿`aegu `maani.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Pal'k – tuulepakk – `ol'li pää küllest kahe pikä `puuga `toetud ja sellest kääneti `veske `tuulde.

`Vesketel `ol'li alati kaks ust. Ku siiväd öhe ukse kohal käesid, siss sai teist ust taŕvitada.

`Veske `ümmer `ol'lid maa si̯i̯s madalad pośtid, kus `kül'gi `veske `pü̯ü̯rä sai `panna. Pü̯ü̯r `ol'li madal, `ummes neli `jalga `kõrge kaśti `mu̯u̯du `tehtud raam, `keskel puust võl'l, mis `ringi `ańdis veerda. Võl'li `ümmer käis köis ja üleväl otses `ol'lid arud või sarved `ringi‿aeamise jaos. `Pü̯ü̯rä sai öhest kohast `teise `tõsta ja ku `vesked `tuulde kääneti, siss `pańti pü̯ü̯r pośti `kül'gi. Selle jaos `ol'li pööräl alumine raami jagu pik'em `tehtud. Ku pü̯ü̯r üles tõsteti nõnna, et alumine raamipuu üle pośti otsa sai ja siss tagasi maha `laśti, jäi raami alumine äärepuu pośti taha. Pöörä küllest `pańti köis tuulepaku `kül'gi. `Saŕvest kääneti, köis keris võl'li `ümmer ja `tõmmas `veske pää öhes `siivegä `ringi. Igä `veske pää tipus `ol'li tuulelipp. Selle `järgi `aeti `veske `tuulde.

Lepiku `veske `ol'li sellel aal siin testest tuule`vesketest suurem. Sellel `ol'li alumine kord maakividest `tehtud ja pääl puust ehitus. Kokku `ol'li `veskel neli lage.

Kiige alumise korra pääl, sääl kus kividest müür, `ol'li päävõl'lil suur ammasratas ja sellegä `pańti pik'k terässist ransmissiunivõl'l `käimä. Väl'läs `ol'li võl'li otses rihmaratas ja säält `pańti laastu‿`ü̯ü̯vel, reissaag või mõni muu väŕk `käimä. Alumise korra pääl `oiti ka `veskekorraliste kot'ta.

`Veske pääst `alla käis raadist vińss, sellegä tõmmati kot'id üles. Si̯i̯ väŕk käis nõnna, et üleväl `veske pääs `ol'li selle jaoss võl'l, kust ammasratas pü̯ü̯rdvõl'li ammasratta `kül'gi käis ja sedä `saadi, ku taheti, lahutada. Võl'li `ümmer käis vińss ja ku võl'l `käimä `pańti, siss tõmmas vińss kot'i üles `veske `pääni. Kot'te `tõmmamise kohal `ol'lid lagedes luugid, mis ülespoole `lahti käesid.

Teeńe kord `ol'li mud'u sihakesama ku testes `vesketes alumine kord, aga ülesõõlajahu tegemise väŕk `ol'li vi̯i̯l – `veske käis kahe paari kividegä. Sõõlad `ol'lid pikäs `jalgega puust kaśtis. Pihupeeniksest vaśkraadist `koetud riie pik'ä kuuvekańdise raami `ümmer – ja raam käis võl'liga `ringi.

Jahu `tul'li ülevält sõõldesse, käis säält läbi ja läks `kaśti. Kaśtil `ol'li külle pääl lühike `siibregä laudtoru, kus kot't `kül'gi `pańti ja jahu `tul'li kaśtist kot'ti. Kaśti teeśel pu̯u̯l `ol'li samati toru – säält `tul'lid ki̯i̯d.

Kolmanda korra pääl `ol'li kaks kivitõrt ja `ru̯u̯vmise väŕk – selle jaos `ol'li kolmas kol'u. Kolgutamise juures käis `veike puust ratas, mis kol'u nöörist raputas. Väŕk `ol'li `kõrge `jalgega kaśtis ja kaśti i̯i̯s `ol'li tuulepaśs, `tü̯ü̯täs `ummes nõnnasama ku `nüidse aea lappermasin – `puhtad teräd `tul'lid öhelt pu̯u̯lt kaśtist kot'ti, alukad ja `sõklad teeśelt pu̯u̯lt.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Selle korra pääl `ol'li `veskel päävõl'li külles ammasratas, mis lae all `veiksemä rauvast võl'li `käimä aeas, ku kiige alumise korra pääl `ol'li. `Veikse võl'li päält käesid rihmad `ru̯u̯vmise- ja ülesõõlaväŕgi `juure ja pańnid ni̯i̯d `käimä.

`Tuulde aeamise jaos `ol'li Lepiku `veskel alusmüüri – alumise korra – `kõrguselt kallerei. Talade otsad `ol'lid `ümmer`ringi kallerei äärdest pikemält välläs. Tuulepaku külles `ol'li rauvast ratas ja selle võl'li `ümmer käis köis. Köie ots `pańti kallerei tala `kül'gi, rattast kääneti nõnna, et köis ratta võl'li `ümmer keris ja si̯i̯ vidas `veske `tuulde.

`Vesked ehiti* (ehitati) *igäl pu̯u̯l kuusepuust, rattad kasepuust ja rataste `ammad `vahtre- või õõnapupuust.

Helmut Kurt, s 1907. Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

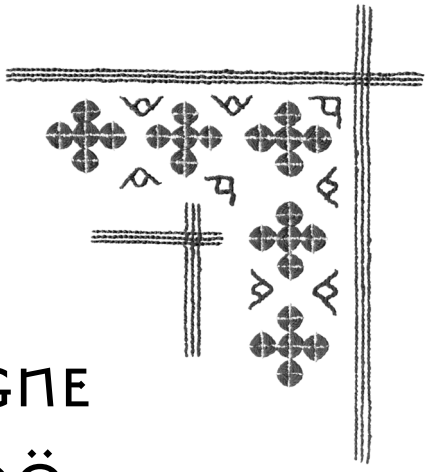

IV. Endisaegne naiste käsitöö. Naiste- ja meesterõivastus

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSI

HELJU KUUS (VINK), 2007–2008. ES KT 325:3–4

Töll

Ku mia vii̯l laits olli, mälete, et `Karksin olli maameestel töl'l `päämine lämi talverõõvass. Töl'l olli jüsku palit, aga lühemp, ulats sinnamaani, kust kintsu akkave. Taga olli põõn, änd es ole `lõhki. Ehen olli kaits rida `nüü̯pe ja mõlempe õlma pääl olli kaits `sisse tett `taskut. Kaits `taskut, õigati puhu`tasku. Ollive pu̯u̯l`põiki ja `sinna olli ää käse `lämmess `pistä, ku `kindit kähen es ole.

Karvast raed es ole. All olli vateerit `vu̯u̯der. Töl'l olli kodun kedrät lõngast ja kah kodun koet villatsest `rõõvast õmmelt. Rõõvass `lasti vii̯l linnan vanute, siss läits paksempess ja `lämmempess. `Lasti kah `sääri, sii̯ olli midägi pügämise `mu̯u̯du. Säärit rõõvass es lää pidämisege karvatsess.

Töl'l olli kodune tüü̯rõõvass, ku joba vanemp olli. `Käimisess `lasti õmmelte jälle vastane töl'l.

Sel aal õmmelti maal `rõõva kodun. Rätsep käis talust `tallu `õmblemen. Õmmel kikk ülikonna, kasuku ja meestel pidämise püksi. Miul õmmel kah `ku̯u̯liminekuss palitu, karvatse `raege.

Edimelt käisi koolin esä kuvvege, `käisse üless käänet. Aga palit olli samast allist `rõõvast mis esä kuub ja miut narriti koolin, et palit om esä kuvvest `ümmer tett. Meestel palitit es olegi. Maal, lume sehen oless sellege alb `kõndi, änd oless saanu lumitsess ja likess. Kes `lambit pidäs, sellel olli talvess kah kasuk. Töl'l olli `pal'lelt meeste rõõvass. Nüid om egätsugutsit õhuksit ja paksempit jopesit egal mehel, naisel ja latsel.

Helju Kuus, s 1926. Sudiste k

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLİSTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28

Maanaise elu. Talutüdruku tööpäev ja eluolu

Kellä nel'läst kellä `ütsmeni, kavemp siss enämp es ole, si̯i̯ olli talvine naśte tü̯ü̯päe. Suvve olli mud'uki enne päevä `tõusu ja `õhtu `jälle perän `päevä. Lina kakuti seni, ku näi. Rehepessu‿aig `ü̯ü̯se ütest-katest üles.

`Talve, ku üles `tulti, ürjäti `ju̯u̯nig `keträme, egäl oki ehen. Üits läits lauda‿ma[*nu*], *tõise tõmmasive `keträmist iki. `Naisi olli vaśt pailu talu‿bäl, `tütrid ja tidrukid. Tidrukul olli emä, si̯i̯ `el'le suure`kamren. Vi̯i̯l vanempel aal `anti tidrukul, ken talit', viis `nakla nädälil ärä kedräte. No siss pidi varemp ka üleven oleme. Perän sedä, ku `küünlepäe `mü̯ü̯dä olli ja talu lina är kedrät saive, `anti tidrukule oma pund kätte. Nel'läbe `õhtu talu tü̯ü̯d es tetä. Ku tidruku tahive, siss omal teive.*

Vanast, iki ammu enne miu `aiga, ollive lätte igävest kaven, siss olli `võõra tidruku põli rasse iki küll. Tidruk olli si̯i̯, ken puha vi̯i̯ pidi `kanma, `lu̯u̯mel ja egä‿ütel, talu‿bäl lääb vett pailu. - - -

Sääl `Saapal ollu siss enne miut üits kuri `pernäne. Tidrukul pidänu muudku `õlpa järjest sel'län `kurtma. Tidruk vahel sala lämiten taren ahjusuu‿en (ees)*, `endel `õlpa iki õla‿bäl. Nindagu `kamre‿usse liṅk lõksaten, siss tidruk `panden `kähku mineme `jälle. Vanast olli suurpada taren, kus `lu̯u̯mel vett tetti. Tarest läits uśs taa`kamres kah. Siss olli `pernäne `ilmast `ilma pel'läte.*

Karjatidrukul ollu karjan talu tü̯ü̯ man. Vammuse `karmanin ollu iki omal ka pooleratta aia* (st näputöö teha)*. `Pernän saanu üitskõrd kätte ja `saaten `tulle ku `läuhti.

Söögilavva man pidive tidruku `püśtü `sü̯ü̯mä. Ken sedä näi, et tidruk süvvän iśt, olgu ta siss talutüdär või võõras tidruk.

Vanast Koiksaren vedänu poisi üte tidruku `ü̯ü̯se `koplis õidsele. `Pernän ollu tidrukug `irmus vihane. Eij‿ol siss tidrukud mud'u nohelte (nuhelda) *saanu ku levämõhen. Tidruk `kasten `leibä, eij‿ol i̯i̯st är miṅnä saanu. `Pessen tidrukud ninda‿t tõisel ollu sel'g mitu `aiga kärnän. Alanaine `ki̯i̯ten koore‿eli ja `määrin tidruku `sel'ga, senigu `terves saanu. Si̯i̯ alanaine olli miu vana `oidja emä.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Egä siss tidrukil `miastig `palka ka‿i‿ol ant, rõõvast ja pastalt saanu. Egä `seitsme `aasta taga ant üits vammus, si̯i pidänu siss ka kümme, mõni `ütleb seidse `nakla `kaalma, mud'u‿i‿ole tidruk rahul ollu. Ku lavvakirikus lännü, siss ant viis kopikud raha kah.

`Pirlaki vi̯il üteltse nal'laperäst, et `kaśkine malk om karjapoisi palk. Vaśt vanatädi es istu kunag kardult `ku̯u̯rin. Temä olli Ärmäl sedäsi `arjunu. Peremi̯is ütelnu iki: uśt ja `ästi.

Ku juba naises `saadi, es olla küll ämp egä minut' tõise irmu all, aga muret `jälle selle i̯i̯st olli `rohkemp. Alanaine pidi ommuku enne tühü minekud oma sia`põrsa ja latse `sü̯ü̯tmä ja `õhtu, ku tü̯ü̯st kodu saad, võta `jälle oma talitus käsile. Nindasamma es saa ta `lõuna‿aig `aiga `sil'mä `kinni panna. Ku latse suurempes saive, siss sai vaśt vähä `lõuna‿aig naha sil'mä‿bäl lasta. Noh, `talve siss `tõmba `ketrust ik, omale ja tõśtele kah. Egä mud'u `süvvä es saa.`Pernäsel olli mud'uki vähä paremp.

Veimede ja kaasavara valmistamine. Veimede jagamine. Veimekirst

Talu`tütre teive `endele esi `veimi nindapailu ku jõusive, muśt `lasti iki külä`naisi tetä. Kirst tetti rõõvast täüs ku puu. Linasid `kangid viis-kuus tükki: `amme`kanga, kaldsa`kanga, viimätsel aal püksi`kanga. Mõni tosin suu`rõõvid, sääl olli linasid, sääl olli `paklisid. Palajid ka mõni tosin, oma `paklise, oma linase. Sukke-`kindid mõni kotitäüs, naśtesukke ja kapakid, peo`kindid ja sõŕm`kindid, iki tosinte `kaupa. Peo`kinda olliv puha kirivese, `mustrelise, sinikasmustast ja `valgest lõngast. Sõŕm`kinda olliv enämpist alli, muśt olli `muste kah. Meid olli mitu tüdärt talu‿bäl, me nindapailu es saa.

`Ü̯ü̯ksid pidi iki kah üits igävene kimp oleme. Neid tetti mitukümment, meśte ja naśte jaos. Tek'ke tetti ka `mitmid ja `setmid, kud'as `kennig sai. Ken jõuś, si̯i tei villatsid `kangid kah. Siss vi̯il esi koti-padja. Sel'lä`rõõvid – `kõŕte, jak'ke, neid tetti `mitmid üli`kondi, egät `karva. Si̯i olli siss, ku mia nu̯u̯r olli, ennempelt es ole ellesid `rõõvid.

Vammusid-kasukid olli ka iki mitu tükki, vanempid ja `vastsempid. Siidirät'te olli sel aal egäl tidrukul mitu. `Pastla`kaplu `lasti ka mitu `tõugu `valmi tetä, leegiti ilusti `valges ärä ja.

Egäss kikke esi ärä‿ss jõvva tetä. Külänaise, kõrulise inimese avitive iki, kedräsive ja kudasive `kindid-sukke. Neil masseti moonage. Talutidrukul tei emä. Kellel emät es ole, pidi ka `tõisi tetä `laskma. Muśt tei kevädpoole esi.

Kirst esi olli suur kaśt, rinnuni iki. Mede aig tetti juba iluse, elivärmige värmit, ostet lukuge. Üte otsa kül'len, ää käe pu̯u̯l, olli kitsas kastike –

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kirstukaṕp. Sääl `oiti õrnempe asja, nagu siidiräti ja tanu. `Sinna `panti ka kirstupulk – kaane üleven `oidja. Ennevanast ollive kirstu vil (veel) *maa‿ilmatu laadiku, taṕpege ja puulukuge, käsitsi `sisselõigat ja põleted `kirjege. Ku noorik är mehekodu `viiti, siss läits kirst ka üten pulmarongige, lipp pääl. Mitu mi̯i̯st pidiv kakesteme, midä rassemp, sedä `ausemp.*

Uvve kodun tulli veimejagamine. `Veimis `anti iki ni̯i̯ kige ilusempe suka, `kinda, `ü̯ü̯kse, `amme, teki. Ämmäle `anti teki, palaja, suu`rõõva, `amme, suka, `kinda, `ü̯ü̯kse, põlle, siidiräti, puha iki mis olli. Äiäle suka, `kinda, `ü̯ü̯ke. Sõsartel-velledel nindasamma. Tädidel-onudel ja koda`kontsedel `anti ka sukke, `kindid, `ü̯ü̯ksid. Ninda‿t ku pailu sugulisid olli, pidi iki ää vaṭ't `veimi ka `valmi oleme. Noorikul `panti `väike laits `sülle, mehe sugulistest ik* (ikka)*, siss pidi latsele ka suka `andma.

Es saa siss aru `miastig, et naśte elu oles rassemp ollu, ku pidi oleme. Paremped es ole nännü. Egä‿üits püüńd mudku omale rõõvast tetä. Rügä lõigati viilukse‿bäl, egä mi̯i̯s tõtaś enne `tõisi är saia. Egät tü̯ü̯d tetti pailu suurempe oolege ku nüüd. - - -

Vaśt akasive tidruku juba karjan kävvän `endel `veimi tegeme. Meil olli karjamaa kaven. Ti̯i̯d `mü̯ü̯dä karjage mińnän olliv iki suka`varda näpu vahel. Karja man muḑuki.

Ninda egä tü̯ü̯ man olli tidrukidel sukakoṭ't mõtsan man. Einämal, ku tõise kurdive (puhkasid)*, iki olli siul* (sinul) *sukk. `Jälle rehepessu‿aig `ü̯ü̯se. `Kõlka`kandja sai suure`kamren taṭ'tninä man seni sukka `piśta, senigu mehe tapet teive ja sõkutive. Tare usse kõrvan olli `kamre seinä‿sen `väike, üte ruudige aken, kun rehepessu‿aig til'luke lambike `põl'le. Säält siss paśt `tarre `valgust ja selle lambi man kudasive tidruku oma sukke-`kindid, senigu `jälle `kõlkamäŕss `sel'gä upute* (upitada) *tulli. - - -*

Lammaste pesemine ja pügamine

`Lambid `põeti kolm `kõrda `aastal: Abja laadas, liha‿`eites ja ristipäeväs. `Lamba `mõsti enne pügämist ärä. `Talve `viiti tonnig lämi vesi `lauta. `Pernän visaś kapag `lambal `pääle, tidrukul olli lammas `jalge vahel ja kuḑas ta tad `kinni oida sai `kennig kõrd, mõśk ja õõŕss tad säl, esi like man ku‿t's konn. Vaadati `pehmemp ilm, siss sai vällän `tahra‿ (~` tahvre‿) aian mõsta. Lauda ai ka vett õige tääs.

Suvve ja sügüse olli `mõskmine peris nal'la‿asi. `Lamba `aeti jõõ `vi̯i̯ri, latse puha manu karjateme, `lamba `tüksive laiali. Püünive nindagu undi `lambid `kinni. Karjatsid pidi pailu oleme. `Mõskja olliv esi, nevä avitive ka püündä. `Mõskja tõmmasive tagumise `jalgust `kinni. Siss `võeti edimisid

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`jalgupidi `kainlas ja `viiti jõkke nindagu tolmaś. Ku õige suure `lamba ollive, siss `mõsti kateksi, ütsinte es saa jagu. Üits vedäś i̯i̯stpu̯u̯lt, tõine lükäś taga `järgi. Olli ka `suuri nindagu `tüŕke.

Kańnus sügäves `viiti `sisse, et `lamba ojume võt′t ja vesi üle sel′lä tulli. Naise kördi`värplest `saantig pia‿`aigu sehen. `Oiti iki, et kõrva `sisse vesi es lää. Viimätig tõmmati lammas seliti vi̯i̯‿bäl, õõruti kõtu‿alune ja kuppe ninda sitast `puhtes ku. Olli ka ää pügäde, vill `valge ja ilus lahe.

Ku siss ärä mõst sai, siss tulli lammas `vi̯i̯rte ku‿t′s jut′t, raput′ ennäst vällän nindagu vesi lainet′ puha. `Mõskja pil′ds vett iki kate peog `järgi: ”Poig `perrä, poig `perrä!” Si̯i̯ tõi tallekse‿`õnne. Tallekse `rü̯ü̯ksiv veere‿bäl ku mürin. Ku vähempid talleksid olli.

`Mõskjadel olliv kuiva `rõõva man. Ku tü̯ü̯ läbi olli, siss `aeti likke maha. Tõise lätsiv kodu, karjane jäi lammasteg `kuskile einätse maa‿bäle, senigu `lamba är `kuivev. `Ü̯ü̯ses `panti `puhte õle ala, et `lamba sasipuru ega sõnnikug ukka‿i saa. Tõine ommuku vara akati pügäme. Nindapailu ku mia mälete ja kuulu ole, olliv iki ravva pügämis jaos.

`Lamba kaala pügämine, aianurga `künmine, `pastlanuki `paikamine, ahjukül′le `atmine, kotisopi surumine ja latsesita arimine – ni̯i̯ ütelti ni̯i̯ kurja tü̯ü̯ oleved. Si̯i̯ om `õige, lammas ei taha kaala‿bält `ästi pügäde lasta kah.

Villa kraasimine. Villavakk

Suvitse villa olliv kige parempe ja kige `puhtempe. Talleksevilla `panti sukke ja kinnaste jaos, ni̯i̯ olliv `pehme. Vanast olliv kalle `lamba, villa olliv `kalle sel′län, nindagu kitsikarva. Kõtu‿aluse ja kindsu`päältse `panti sukkes ja tek′kes, ni̯i̯ olliv alampempe. `Äidest tetti rõõvast.

Vanast kaariti `villu kodun käsitsi `kaaŕege. Ku `kaaŕme akati, siss olli `naisi ja tidrukid `mitme paari `kaaŕege latsin (platsis)*, mud′u‿ss jõvva `kanga jaos kunagi är `kaari. Näppege tõmmati edimelt villa lahes, siss `panti `jämme `kaaŕe‿bäl. Ku sääl omajagu är kist olli, lätsiv peenikse `kaaŕe‿bäl. Viimäti, ku `valmi olli, lükäti `kaaŕeg vähä `rulli, `võeti `ändä pidi `kinni ja tõsteti villavakka. Ni̯i̯ õigati junni.*

Villavaka olliv suure, ümärikse kaanege nõu. Meil olli ta juurtest koet, mõneskottal tetti õhuksest lavvast, mõnel olli pärnäkoorest ku karbi kunag. Nende‿sen `oiti `villu, nendeg `viiti edespidi ka villa `veśkele.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Villase lõnga ketramine. Kedervars. Vokk. Villaveski

Vananäńn kõneľ, et vaśt ollu `keträmise jaos kedervarre, võet kätte ja mińt vahel tõise tare‿ma[nu] `keträme. Mias ta olli, sedä mia küll ei tää. Miu nättävest olliv iki oki.

Siss neid omakaarit `villu tulli `keträmise man `parras peenikses venüte ja ku juba `arjunu oled, siss mudku las kävvä. Tii̯ ninda peenikest, ku tahad. `Kangalõng peenemp, tekilõng jämmemp, lõim keeremp, koe loiemp. Suka- ja `kindalõng issiti kate- ja kolme`kõrtses. Ku issiti, siss sõkuti okiratast `vastupidi, ninda‿t ki̯irt tõisipidi `sisse läits.

Villa `keträmine om `kergemp ku lina `keträmine, `sõkmine `rohkemp `aiga`mü̯ü̯dä. Linu kedräten tuleb kõvasti sõkku. Ku luise lina, võtab näpu katikus. Ku peenikest linast `lõnga tahad, siss annab sõkku, enne ku `miastig tekkub. Soone võtab ik ninda üles ku.

Üits seidsekümment viis `aastad tagasi tetti edimine villa`veśke Tõõdsi`mõisa. Sääl paľt kaariti, tetti siantse pikeriku villajunni, esi pidid kodun `keträme. Onu Enn vaśt kõneľ iki: "Ku mia siante kate`tõisku‿`aastane poisike olli, üitskõrd näńn võťt miu Tõõdsi`mõisa villa`veśkele üten, et poiss näeb kah neid masinid." `Veśke olli siss ju `uudis. Liplapi Leena olli ka oma emäge sääl, olli kah üten võet. Temä olli ka‿ki siante jõńm. Suure talu laits, egä‿üits vaať. Miu näńn siss säl ütel: "Ui eluke, mis sellel viga eläde, puu`süämen eläb ja viľläsisu sü̯ü̯üb. Sii̯ nätäs ärä nindagu rõõskpiimä‿bäl risu, ku sii̯ kasvab."

Perän sedä, ku mia laits olli, siss olli Sarjan juba villa`veśke, sääl tetti siss juba eiesid ja kedräti masinteg. Miut `viiti ka siss sinna `vaatame, ku `kaaŕma `minti. - - -

Auk lühiravva ehenotsa‿sen (sees) *om oki kurk, kust lõng läbi ammaste‿bäl jooseb. Taga lühi `küľge käüb vii̯l keeri, kus tõine nööri‿aru pääl jooseb. Ku okťk `nü̯ü̯ri pääl es pia, `panti pilbas naba ala. Mõni oleved nööri vähä likes tennu ja `tuhka `pääle `panden.*

Ku keeremped `lõnga taheti, kääneti okki ännäst lodevempes, ku loiumped, siss kääneti kidsevempes. Okki määriti rasvage, anirasvage või elige. Määruse sari rippuś oki ännä otsan ja olli lehmä sarvest tett. Villa `keträmise aig `võeti käsipuu ja `ku̯u̯tslelaud oki küľlest ärä.

Oki olliv siin `ümmer egälpu̯u̯l ütte`mu̯u̯du. Laadalt osteti, läti oki`meistre müüsive. `Eestlase es `ti̯i̯ki vanast okťke. Nüüd teeve küll juba.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

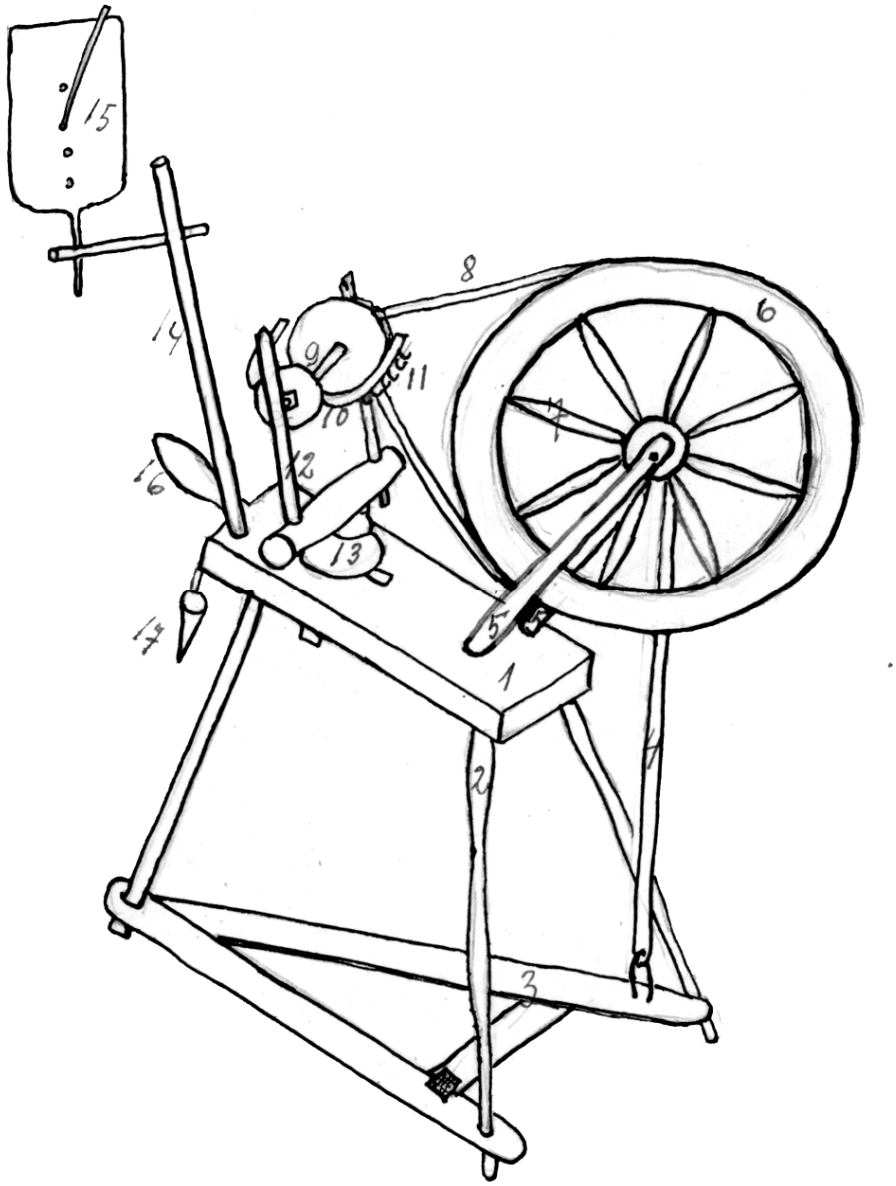

Joonis 15. *Ok'k*: 1. *peńk*; 2. *jalg*; 3. *lapeŕt*; 4. *vänt*; 5. *aisa*; 6. *ratas*; 7. *ratta kõdare*; 8. *nüüŕ*; 9. *puul'*; 10. *lüht'*; 11. *lühi `amba*; 12. *lühi tulp* (*pośt*); 13. *naba*; 14. *käsipuu*; 15. *`kuutslelaud*; 16. *änd*; 17. *sari*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Linase lõnga ketramine. Viidsip

Ku linu `keträme ürjäti, siss olli kigepäält vaja koodsel är kakku. Linavääント arutetse `valla, `võetse ütte `otsa pidi `kinni, soputetse `ästi lahes. Siss pannas alumine ots `ristі lavva otsa `pääle, venütetse õhukselt lavva laiutselt `vällä ja sikutetse ülejäänune kül'lest ärä. Soputetse vahel `jälle ja tõmmatse ja kakutse seni ku väänt otsan. Siss ürjätse `kuutsles kokku`käänmist, veeretetse senis, ku viimäne `kiuke `kuutsle `ümmer om. Koodsel piśtetse `vardage `kuutslelavva `kül'ge ja mudku akka `laskma. Näpp tetti sül'läge likes, mud'u‿ss saa `lõnga libeves. Näpp käüś ütsilugu iki lips ja lips suhu. `Täostel linadel om kalle kiud. `Kalle lina, ei saa õig peenikest rõõvast tetä.

Kedrät lõng `aeti viidsipu‿bäl üles. Viidsip pisteti `ändä pidi seinä `sisse, selle jaos olli seinä‿sen auk.

Lõnga kerimine. Viiluke

Ku lõnga är mõst ja leegit (pleegitud) *saive, siss olli kerimist. Mehe kerisive, ku `aiga olli, `õhtult ja. Mud'u kerisiv vana inimese. Kerimise jaos olli viiluke, säält `panti august lõng läbi, puul' `tiiru, tiir või kaits `ümmer, ninda kudas lõng olli, ja tõise august `vällä. Paremp keride, kerä tulli kõvamp ja linane lõng lõhub mud'u peo ka ärä.*

Kanga käärimine ja ülesajamine. Käärpuud. Reha. Niitsmed. Suga

Vanast olli mõni vällän seina‿bäl kangast üles vedänu – `käärin. Miu emä aig ollive iki kääŕpuu. Taludel ollive maa‿ilmatu suure suure`kamre, sääl olli kääŕpuie jaos aas juba laen. Kaits kääŕpuu vahet olli ame. Mede kääŕpuie ame olli kuus küünärt pik'k.

`Söege tetti `amme mäŕk `pääle, ku edimine tiir är aet olli. Villatsel köüdeti mõni elle lõngake `kül'ge. Üleven argi‿bäl korjati `peidle ja edimise sõrme‿bäl vahelik `sisse. All `pulke‿bäl `loeti `paasmid. `Paasmelõng `panti egä kuvve`kümne lõnga `järgi `sisse. Üles `seoti ka `võrkmeke vaheliku `sisse.

Ku kangast kääŕpuie‿bält maha `võeti, siss tõine inimene ois* (hoidis) *kääŕpuiest kõvasti `kinni, et kangas maha es joose. Ja `käärjä võt't kangast eegeltemise `muudu `sõlme kokku.

Ku `kanga `kääŕmise või üles`aamise aig või jäll kudamise ürjätsen mõni küläline tulli, siss pidi sii vana usu `järgi viil kava eläme. Ken `kanga lõpetses `johtuś tuleme, sellel olli surm lähüksen.

`Kanga üles`aamise man pidi mitu inimest oleme. Kige‿bält piśteti varb alumise vahelikust läbi ja poomi `kül'ge `pulkeg `kinni. Siss `säeti kangas

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

säuga`kaupa riha `sisse, laiempelt ku suga olli. Üits ois (hoidis) *riha, tõine ois ehen kangast `kinni, kaits tükki veeretiv `pu̯u̯mi.*

Nindapia ku kangas är aet sai, tõmmati `ümmer`aamise pulk ruttu poomi si̯i̯st `vällä, et `kanga ruttu maha saab. Ku kangas maha sai ja tel'le `vällä `viiti, siss `kaeti ruttu puru `vällä `pühki*: *`laiskus `vällä, `laiskus `vällä!

Riha `oidja pidi `irmus tark oleme, riha taht' `mõśtlikult oida, et veere maha‿ss lää, veere oss* (oleks) *`pehmes lännü. Riha `kaeti ka vanast ruttu `vällä võtta, [kui] *kangas aet olli. Viimätsel aal `jäeti riha `sisse, olli ää üles `köütä. `Niitsmepanemise man olli paremp.*

Ku mõni tük'k kangast är aet olli, akati `pirde poomi‿bäl vahele paneme, siss ois veere ütteviisi kõvasti. Mõnikõrd `panti neli `pirdu vahele, ku pik'k kangas olli. `Kanga `koeti pikä kah, seidse-kateskümment küünärt.

Vahelikkel piśteti pirru `sisse, köüdeti ni̯i̯ ka senis üles, `säeti `niitsme `kõrda ja akati `niitsmes paneme. Me pannime iki ütsinte, mõneskottal olliv kaits inimest, tõine ańd kätte. Labasel* [kangal] *olli kaits, `toimisel neli niidset sehen.

Siss `panti sukka. Vanast `panti paari ja vahel üle paari-kolmi sukka. `Kanga tetti tehe ja paksu nindagu naha. `Niitsmespanemine olli igävemp, sukkapanek läits `elpsest.

Ku sukka är pant olli, sõlmiti rummu varva `kül'ge. Meil olli selle jaos rõõvas rummu `kül'ge pant. Mõnel `seoti `kapluge. Siss ürjäti kudame. Ku tiiru rummu `ümmer är sai, ütelti*: *nüüd om ämmä perse `kinni.

`Amme`kanga `koeti laia, labase.

Teljed. Kangakudumine

Vanast es ole kõrintel (niieplokkidel) *keerisid sehen, augu. `Pal'lalt `aukest käüsiv rihma läbi `niitsme`varbe `kül'ge. Rihma tetti rasvag libeves, et `keŕgempest käüsiv.*

Sua olliv kohlapust pigiteg (kuslapuust piidega). *Viimäti tulliv vaśksua. Villatse `kangal olli kudaden sõlg* (kangatempel) *pääl. Õige vanast olli `uimideg koet. Miu aig olliv pooli juba. Kotikangast `koeti `uimeg.*

Ku `kanga ürjätsen ken `tahte `sisse tulli, rabaś kudaja ruttu ütelte, enne ku tõine midäg lausta sai*: *"Miu kangas om `keŕgemp ku siu ki̯i̯l!" Siss olli kangas `keŕge kudade. Kudaden `lõhksiv `ammelti. Ku õige valus kudaja olli, siss müt't iki kait`tõisku küünärt päevän är linast, peenikest. Löhempe päeväg ja ku alampempe lõnga olliv, nindapailu‿ss saa. `Tõmba küll ihut-`eńge ku tahad. Kuus küünärt ik said ärä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ku lõnga õige pudeve ollive, siss sai lina`si̯imle`vi̯ige mitti tett. Ku lõng katik läits ja jakaten `viltu `niitsme `sisse pannid, tulli `kangal purres `sisse. Siss kah, ku `viltu `sõksid.

Kaldsa- ja püksi`kanga `koeti `toimise, suu`rõõva- ja palaja`kanga – mure- ja pikkä`toime. Kaldsa`kanga ka mure`toimse. Palaja õmmelti kesspaigast `kinni. Pääräti labase. Vammuserõõvas ja muu villatse olliv pikkä`toime.

Tek'ke ei oleved õige vanast olluki. Pal'las palajas ollu säńgun, kasuk võet katta `pääle. Siss akati viielõngalisi tek'ke tegeme: must, `valge, kõllane, rohiline ja punane, puha koduvärmi. Miu aig `koeti teki `siantse: üits `mitmed `värmi `lõngust jut't veeren, lai. Siss olli peeniksid jut'te kesspaik üleni täüs. Tek'k olli kesspaigast kokku õmmelt, pidid kudaden oolege `vaatame, et juti ja vahe ütelaiutse tullive.

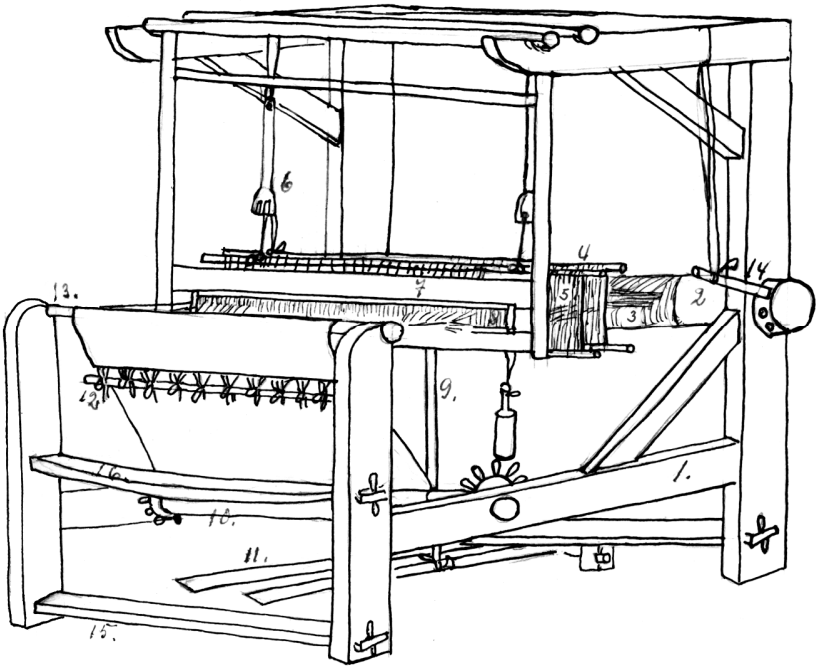

Joonis 16. *Tel'le*: 1. *kül'le*; 2. *pu̯u̯ḿ*; 3. *vaheliku pirru*; 4. *`niitsme varva*; 5. *`niitsme*; 6. *kõrine*; 7. *sualaat'*; 8. *suga*; 9. *jalgpuukabla*; 10. *rumm*; 11. *jalgpuu*; 12. *varb ja sõlme*; 13. *rindpuu*; 14. *`lükme pulk*; 15. *aluspuu*; 16. *peńk*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lõngade värvimine

Vanast olli puha kodu`väŕmeg värmit, aga sedä mia ämp ei mälete. `Musta värmit vanamustag ja lepäkoorteg. Aet koore suurepatta ja keedet ku varab. Peräst pant must manu. Last vist mõni aig `kurta kah. Kõllast tett karikakerteg. Ku nõmmepargil* (kanarbikuga värvides) *`maarjajääd panna, tuleb kõllakas, ku sil'mäkivi, siss ruunikas.

Potisinist tett potisinise värmige ja kusege. Nii̯ `seeti* (segati) *segämine, `panti villa `sisse ja `säeti `kuskile `lämme kotuse‿bäl `kurtma, ahju‿bäl või `lambasõnniku `sisse `lauta. Sääl `lasti tat mõni tük'k `aiga olla, `seeti jälle vahel, senigu `parras (parajaks) *sinises läits.*

Egä‿üits es mõśtaki `värmi. Kõllatse värmil pant kaselehesid `sisse, siss saanu ilus kõllane. `Värmjä naise olliv esi, ken `värmi mõistive.

Lõngade ja kanga pleegitamine

Linasid `lõngu‿ss mõsta. Kasteti likes ja `panti `puuge `vällä seinä‿bäle `li̯ik'mä keväd‿bul talvet. Egä ommuku, ku `vällä `viiti, tetti likes, senigu `parras saive.

Kangast keedeti kige‿bält lippe‿sen, siss tõmmati maha lume või einä‿bäl `li̯ik'mä. Vett pidi egäpäe `pääle `kanma või jäl `ü̯ü̯ses vette likku paneme. Vaśt olli aid `kangid täüs ku valeńt puha. Är taht' käeluu otsast võtta si̯i̯ kangaste ja vi̯i̯ tarimine. `Li̯ik'i tulli `mitmid nädälid. Vahel keedeti ja `mõsti `jälle ja. Kate kurikug `mõsti ik pask si̯i̯st `vällä ja `panti `jälle `li̯ik'mä. Ku juba `valge olli, siss `mõsti peris `puhtes, virutedi ärä ja `panti aia `otsa kujume.

Ku är `kuive, tõmmati usse vahel edes-tagasi, siss läits `pehmes ja `veńne* (venis) *oma jao ärä. Siss `aeti luvvavarre‿bäl `rulli, tõmmati luvvavaŕs `vällä ja kangas olli `valmi.

Villase kanga vanutamine

Õige vanast olli kodun ka villast rõõvast vanuted, survet iki kätege kuuma vi̯i̯‿sen `tu̯u̯ren.

Ku `veśke‿bäl `viiti, siss lätsiv kaits tidrukud vanuteme. Kangas visati kotige jõkke `rul'le vahele, `veśke ala. `Veśken olli säet iki siante kotus vanutse jaos. Säält `võeti `vällä, kangas `võeti kotist, `lü̯ü̯di `vastu `lauda ku lardsub, nindagu vesi lainet'. Kate inimeseg iki, veertest `võeti `kinni ja `lü̯ü̯di kõvasti `vastu `lauda. Suur lai laud olli säl. Pidi `ästi `mõśtma lüvvä, ää ergu, lahe käe pidiv oleme. Vaadati kah, ütelti: *si̯i̯ om `kinnise kätege.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Seebitük'k olli man, vahel `panti `si̯i̯pi `pääle kah. Ku ää‿ss ole vi̯i̯l, visati `jälle vette. Ninda tetti kolm-neli `kõrda, senigu paras arvati oleved. `Mölder olli sääl ja inimese tuusiv (tundsid) *esi kah.*

Siss `aeti kangas `rulli. `Tu̯u̯di kodu ku‿t's vana vorst, arutedi `valla, visati aia `otsa kujume. Ku är `kuive, `aeti `rulli, sääl `vaie esi libeves. Mõni oleved vanutemise või `reśmise kolgige libeves saanu. Siante sooniline oleved tõine ollu.

Meeste ülerõivad. Vammus. Kampsun. Kasukas. Kaltsad. Kõrvik. Lehtkübar. Jalatsid

Villatsid `rõõvid tulli `rätsemp kodu tegeme. Vammuse ja meśte `kampsuni olli `rätsempe tu̯i̯i̯. Meśtel olli `talve üits kuus-seidsekümment `aastad tagasi `valge villatse kaldsa ja potisinise `kampsuni. Nii olliv `kinniste `kaaltuksteg. Vanast õigati meśte kuvve ja naśte jaki `kampsunis. Meśtel olliv potisinise `kampsuni, `kõrge `kaaltuksege. Nööbirida käüś ülevest `alla. Naśtel olliv ka potisinise `kampsuni lõhempe, vähä allapool kördi `värpelt. Tetti `toimise villatse `rõõvast.

Kasuk ja vammus olli pääl. Kasuku olliv `valge. Punasest ja `valgest nahast ja rańkast `aeti `kitsa veerekse `õlme ja `karmanide `vi̯i̯ri. Vammuse olliv i̯i̯st `ü̯i̯ükseni `valla, siss olli üits vass maad aak'-aagis `kinni, paksult.

Kaldsa‿`õmleja olli ka esi, mõni naine. Suvve olliv linase `valge kaldsa. Ku `kaltsu tegem akati, siss `panti rõõvas põrmatule maha, mõõdeti `küünreg – küünäsperäst näpu‿`otseni, ja vassag. Oma aru iki. `Värple mant olli kibrat puha, auk olli kül'le‿bäl, kindsu‿bäl, sääre olliv `kitsa. Sääre‿`õmluse mant olli all tõine vi̯i̯r pikemp. Vi̯i̯rvits olli `värples pääl.

Pähän olli `talve kõrvik, suvve leht'kübär. Kirikus mińnän olliv pikä säärteg vene `saapa, kodun `pastla ja õige vanast viisu.

Meeste- ja naistehame. Kaugas. Task. Tulekivi ja tagel. Rantsike

Meśte `amme tetti ütest tükist nagu koti. `Võeti paras `amme pikkus ärä, `panti kesspaigast `risti ja pikuti pooles kokku. Kesspaiga tipust mõõdeti kate sõrme maa eteppoole, piśteti nõglage niit' läbi, `oiti niidist `kinni, tõmmati `ümmert niidi üte`taoltse kibra `alla ja lõigati väidsege ümärike tük'k `vällä. Eteppoole `aeti ka paras pik'k auk `sisse, si̯i̯ palistedi ärä. Õmmelti `alla ritsiku‿auk, siss es lää `lõhki. Õmmelti lühike, `kaaltuke `pääle.

Kaugas õmmelti meśte `ammel `sisse. `Sõlgug olli i̯i̯st `kinni. Meśte `ammel õmmelti sissepoole piha‿bäle ja rinna ette vi̯i̯l tõine kõrd rõõvast. Pää‿augu mant `jäeti katespoole augu `valla, ninda‿t käsi `sisse `mahtus. Siss

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

sai `kaukas midäg panna, `piipu ja tubakukotti ve ... `Kauka jaoss `koeti esi `ahtike kangas, piha‿bäl olli kangas löhempelt.

Vanast olliv meśtel nahast `taski kõtu‿bäl, rihmage puuste‿bäl `kinni pant. Sääl olli piip, tuleraud, tagel ja muud `raami sehen. Vanast olli meśtel tulekivi ja tagel `taskin. Ta võt'ṭ ka kohe tuld, ku säde vähä karraś. Pidi kuju oleme.

Mia mälete, ku ät'ṭ kiit's `takla paan tuhage. `Panti `ulka `tuhka `sisse. `Võeti `vällä, kuivatedi ärä, olli `pehme nindagu. `Võeti näpuge üits `kiuke kül'lest ärä, `panti tulekivi‿bäl ja kõldsutedi `pihta ja näe, tuli olli otsan. Ku

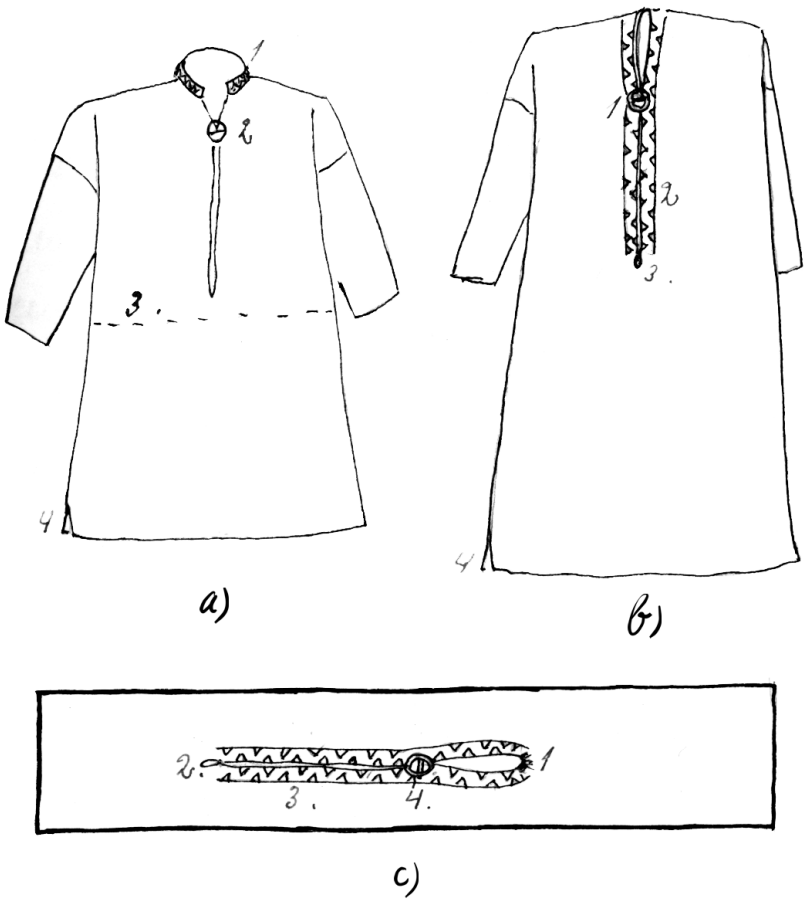

Joonis 17. a) *Meśte ame*: 1. *`kaaltuke*; 2. *`sõlgu*; 3. *kaugas*; 4. *raielus*; b) *Naśte ame*: 1. *`sõlgu*; 2. *pooleratta*; 3. *ritsiku‿auk*; 4. *raielus*; c) *Randsike*: 1. *vakaviir*; 2. *ritsiku‿auk*; 3. *pooleratta või täüsratta*; 4. *`sõlgu*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

mädänu puul `õõgub otsan.

Meśte ja naśte `amme ja rüvvi õmmelti esi. Naśte `ammel `aeti küünäsperä pikune auk `sisse, palistedi `ästi peenikselt ärä, `alla `otsa õmmelti ritsiku‿auk, kaala taga tetti vakaviir, nüüpaugu `muudu õmmelt. Rinna ette, katel‿bol palistust tetti pooleratta või täüsratta.

Siss tetti viil randsikse. Randsike olli nagu käterät't, iluse, peenikse `rõõvast, pää‿auk tetti nagu `ammel, pooleratasteg. Ku jämme ame olli, siss `panti randsike viil `pääle, `sõlgug `kinni. Siss paśt rüvvi alt ilusti `vällä. Suvve olliv naise-tidruku tüü man `ammelti, `üüke pääl. Egä päe pidänu `puhte `amme paneme, na lätsiv ju mustas.

Vanaaegsetest laulatuserõivastest

Vana-Leena kõneľ vaśt, et õige vanast ollu noorikul laulatse‿aig punane kõŕt seľlän, vaśkliterteg alt är aet. Pähä pant pallapoolik, sõbarät'ť võ linik, kudas tat `kennig õigaś. Sii ollu linase `kangast lõigat `rõõvatük'k, veerte‿bält `mitmed `värmi `niiteg är õmmelt. Ku pähä pant, siss ulaten otsa mõlempile poole maha. Viśt ette na iki rippusive. `Siantse `rõõva võisiv olla õige ammu.

Naiste kört. Kampsun. Põll. Tasku

1944. KS **Miu emäl olliv iki musta kördi, alli jaki, vammuse, päärätil ümmer‿bä‿rät't pääl. Es tohi naine vanast kübent `aigaki `paľla pääg olla, sii ollu äbüs. Ku sannast tullan ij‿ol muud pähä panna ollu, siss `panden viha ik pää‿bäl. Mitte `sammu‿ij‿ol `paľla pääg `astu `tohtin, siss läits maa seidse `süldä `lõhki.*

*Ilma põllete ka‿ij‿ol `tohtin naine levä`mõhke miṅnä. Põllel om `kanme, kelleg põll `üüle `seotse. `Taski köüdetse ka `kanmege `üüle. Til'lukse latse `ammel om `kanme. Naśtel olli `rõõvast taśk. `Ilpest õmmelti `päälmine puul kokku. Pikä `kanme olliv küľlen. Kanneteg `seoti `üüle, taśk jäi küľle `pääle. `Taskis `panti ninärät't. Ku pühädä‿aig kirikus `minti, piśteti `korpi `taskis.**

Ku mia laits olli, siss olliv musta kibruted kördi. `Siantse sügäve voldi peris `panti üles `värple ala, `juuśseve senigu `alla. Kirivese pooga olliv all – punane puuk, `väikse kõllatse täpikse sehen, rohiline veereke.

Lastel olliv ka kördi `üüksteg kõvasti `kinni köüdet, muď'u oss (oleks) *maha pudunu. Latse olliv nagu linapunnakse kesspaigast `kinni tõmmat. Viimäti näṅn sääś meil `üükstest lindsikse `pääle.*

Al'l jak'k või `kampsuń, `ütlive vana‿inimese, musta sammati veertege. Vanempe inimestel olliv potisinise `kampsuni, iluse `valkjaka.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Peräst akati punasid `pu̯u̯ke tegeme. Ja miu nooren ian olliv egäl sinise pooga `kõŕtel all. Mia `lõhksi omal äsjä sinise poogag musta kõrdi är. Pikuti `kangast olli tett, kuus küünärt alt lai, es jõvva ämp kanda. Mud'u na tetti iki katese küünärt laia. `Mitmed `värmi `ruuteg pu̯u̯l'villatsid `kõŕte `koeti ka sel aal. Siss vii̯l `lasti pu̯u̯l'villatsid linnan rükki (trükkida)*, lillilisid. Siss akati linnan juba `väŕmme, egät `mu̯u̯du.*

Rüüd. Sõpu. Vammus. Kasukas

`Amme‿bäl `panti suvve rüüd', `talve kasuk ja vammus `pääle. Mõnikõrd `arva pant sõpu ka `ümmer. Sõu või sõpu, kud'as tad õigat. Sii̯ ollu must `rõõvatük'k, mähit kõrdiviisi `ümmer kiha. Ku ta `panden kaits kätt `ü̯ü̯kseg sel'lä `pääle ja akanu säält kibruteme, tullu ninda ilusti iki järejest eteppoole. `Ü̯ü̯ke tulli ka üten `pääle, senigu puha ilusti ette `kinni. Rüüd' tetti nindagu vammus. Linasest, `valge, `ü̯ü̯kseni `valla, `ü̯ü̯kse kottal `seoti kate nöörikseg `kinni.

Vammusel olliv `õmluste‿bäl, kül'le `siile‿bäl punasest ja rohilisest keeruted nööri, villatse lõngast. Suvve olli ka‿ki vammus sel'län. Vammuse tett ka maa‿ilma paksu, ninda‿t pane `püśtü `kurtma, ku‿t's koorike. Vanast olliv villa `kalle ja `paŕkmine tei ka neid omajagu kõvempes. Vana‿`aikse kasukidel olli vaśt ka õige pikä ja kalle villug `nahku all. Kasukul olliv õige til'lukse, naharibast tett nööbikse ehen ja naharibast peenikse aasakse kah. Nööbi õigati vanast `pu̯u̯gne.

Pearätt

Vanast `panti noorikul peräst laulatsed kodun päärät't pähä. Sedä siss kaŕd naine surmani. Vaśt Vana-Eeva käüś meil, ik olliv `valge kodun koet pääräti pähän, sitsirät't ka‿ki pääl, kirikun kävvän siidirät't.

Vanast ollu pal't päärät't ütsinte pähän, lühikse `juuse `kõrvist `saantig või vähä pikempe.

Pääräti tetti maa‿ilmatu suure, nel'läkandilise `valge räti. Ennempelt linasest. Miu emäl olliv juba õige peenikse linnapääräti. Veere palistedi ninda peenikse palistseg ärä, ninda‿t es näe ka mitte. Ja lumi`valge pidive oleme. Neid olli egäl pailu. Üitskõrd `aastan, suvve neid `mõsti.

Mõni naine, ken pes (päris) *pääräti`mõskja olli, tulli kodu `mõskma. Vähä tärgeltedi kah, siss oisive otsa ilusti laiali. Egä‿üits es mõśtaki päärätti ilusti `köütä. Ku tõist inimest es ole, siss köüdeti põlve‿bäl.*

Räť't `panti tõisele ütte `nurkapidi pää‿bäl, ninda‿t nurgake näo‿bäl jäi. Peräst visati sii̯ üles. Sii̯, kelle pähän köüdeti, pidi `käege otsa‿bält kõvasti

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`kinni `oidma. `Valge rõõvas `panti käe ala, mud'u oss (oleks) *räti är `määrin. Ku siss `köütjä ürjäś näppeg peenikselt kibruteme taga `kukru‿bält ütest veerest `tõise. Taga jäi pik'k, lai änd, ulat' `alla sel'lä‿bäle maha. `Köütmise otsa jäive vähempes.*

Mede näńn mõśt `ästi `köütä. Temä köüt' iki tõśtel kiriku man, käär`kamren. Peräst, ku `valmi köüdet olli, piśteti sii̯ edimine otsake ilusti ala `sisse ja rät't piśteti pähä nindagu kula.

Tüdrukute soeng

Tidruku käüsive `pal'la päieg kirikun. `Juuse olliv lühikse, villane, ilus lõng pähän. Pisut om neid piirit päid, pailu om neid patsit päid, ütelti siss, ku mia nu̯u̯r olli ja lühikse `juuse är kadume akasive. Suvve käünü tidruku ninda `il'lä `pal'la pääg ku võinu. Ku õige kül'm olli, siss visati mõni jalarät't `ümmer, ütel' Vana-Leena. Egäss jalarätti nüüd selleperäst ottig `ümmer es panna, olli siss mis `rõõvatük'k ta olli.

Kavest käünü tidruku `ratselobesteg kirikun, ütsipidi puust sadule ollu, `lasken nindagu ni `juuse lemmenten. Kiriku man kuusikun tõmmat pää kuusetitig libeves.

`Talve ollu naśtel-tidrukidel karuse kübäre pähän, ümärikse veereg.

Sõled, keedid

Õbe`sõlgu ollive ja õbekeedi olliv ka‿ki egäl. Miul olli ka üits tõug ilusid peeniksid õbe`ki̯i̯t'e. Ni̯i̯ olliv ni̯i̯ naśte ebene.

Õpetaja‿i ole `sallin, ku tidrukidel `katsele mińnän (leeritunnis vastama minnes) *keedi kaalan ollu ja esi `kosta‿i ole `mõśten. Siss ütelnu*: ”*`Vasta, `vasta, vaśkki̯i̯t', õpi, õpi, õbeki̯i̯t', kosta, kosta, kuldki̯i̯t'.*”

Leeri- ja kirikurõivastest

Miul olliv leeri`rõõva ostet villatse `valkja rohilise, `valge pitsige sitsipõll olli ehen, vammus iki pääl. `Juuse olliv patsin, liń̓t otsan. Jalan olliv siss juba `saapa.

Mõni paar'kümment `aastad tagasi käüsive vana‿inimese iki pastalteg kirikun. Iluse vasikunahast õhukse, `valge, `kaplug `pastla ja lumi`valge jalaräti ollive. Ni̯i̯ `oiti kirstun kirikusmineku jaos. Suvve `minti keńgälti, kiriku lähempen `panti jala `kinni.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ei ole na vanast `kül'mä ka pel'länu ega `aiges jäänü. Jõulu`laube tullu sannast likke `juusteg, kirmiräti pant `ümmer ja miṅt kirikus. `Juuse ollu karran pähän, aga ädä‿ij‿ol `miastig ollu.

`Pu̯u̯l'pe poolest `päevä, ütelti vaśt. Tü̯ü̯ lõpetedi ka `pu̯u̯l'pelt `aikselt. Egä üle pühä leegati `jalksi kirikun. Es tunneki, et väsünü ollid.

Seljariiete õmblemisest

Kördi õmmelti iki esi, mis säl õmmelte olli. Ninda`saati `amme ja muu linase asja. `Amme õmmelti üleveere ja edes-tagasi kah. `Kül'gi‿bäl `jäeti raieluse, meśtel ja naśtel kah. `Käüse palistedi otsast ja peräst ärä, siss õmmelti `otsa. Rüvvi siilu palistedi ka enne ärä, siss õmmelti ütte. Alt vi̯i̯r palistedi ärä. Maaniidig õmmelti puha. Vammuse `õmluse tetti musta niidige, `valgeg `lu̯u̯di kõvasti üle. Õlma ja alt palistedi teheste ärä.

Kirju `niiteg `vällä‿`õmlemist ja pitsitegemist mia‿i mälete ollu oleved. Miu aig eegeltedi küll juba `pit'se ja villatsid `kampsunid, aga ni̯i̯ olliv `siantse nagu `pirlaki tetäs.

Meśte `amme `kaaltukse olliv ristikideg aet (tikitud)*, üleven veeren olliv tipu, piludeg tett. Naśte ametel ja randsikstel olliv pooleratta ja täüsratta ette `aeteved pilutemise viisig. Lõnga tõmmati `vällä, peräst õmmelti pooleratta uvvesti `sisse. Maaniidig iki. Meśte ametel olliv egäl aet `kaaltukse. Naise `jämme ametel* (igapäevastel lihtsärkidel) *es aa poolerattid, igäve tü̯ü̯ olli.*

Sukad ja kindad

Naśte suka `koeti `valge. Poolest säärt `koeti `ü̯ü̯kselaiune kiri `sisse tumesinisest. Mõni röömike punast ja rohilist olli kah. Suka `koeti lühikse, põlveni. Mud'u olliv labase, taga `koeti vikkel `sisse. `Vikle man olli ää kokku võtta. `Vikle olliv kate sil'mä laiutse pahapidise juti. Vanast oleved koet kirivesid, kaits `sil'mä üäpidist, kaits pahapidist.

Konts `koeti `rohkemp läti kondsa `mu̯u̯du. `Nüütse kondsa õigatse saksa `kontses. Kapaku `koeti nindasamma ku nüüd, konts nindagu naśte sukkel.

Peo`kinda olliv `valgest ja sinikasmustast õige peeniksest lõngast. Mia neid `kirju pääst ämp ei mälete. Olliv ik `siantse `amblise ruudi, sehen mõni ümärike kiri. Nimesid olli `mitmed `mu̯u̯du: kuld`sõlgu kiri, tõllaratta-, `põrguväräti kiri, poki- ja levä‿otsakse kiri, kõõrukiri.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

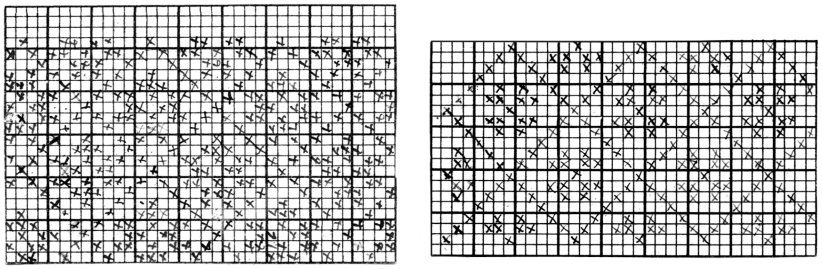

Kuld`sõlgu kiri

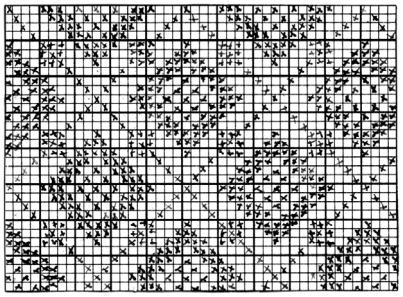

Vanasõgla kiri

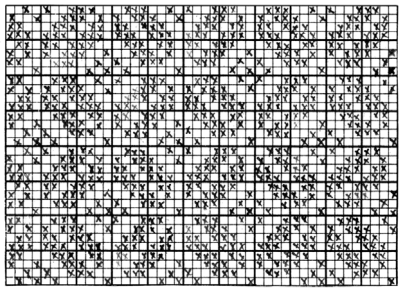

`Vahtralehe kiri

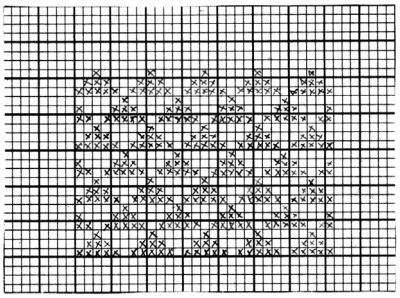

Levä_otsakse kiri

Joonis 18. Kindakirjad

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Kinda veere `koeti mede‿bul `kitsa, peris `valge, kaits `sil'mä pahapidist, kaits üäpidist. Õige vanast oleved koet ka kirivesid `vii̯ri. Küünelaiutselt oleved koet `valged, siss ürjät kirivest, sinisest ja mustast, aga iki `ahtikse veere. Oleved eegelted `vii̯ri ka ollu, mia neid es näe.

Sõŕm`kindid `koeti miu aig `al'le, mõni paaŕ `muste kah. Mia sedä‿ij‿ol kuulu, ennempelt ka neid koet om või ei ole.

`Kindid läits vanast pailu. `Kinda ja `üü̯ke `panti kosiviinäpudeli `ümmer. `Kinda `anti pulma‿aig nooriku tandsitajal ja pillimehel.

Vööd. Poogad. Ohjad

`Üü̯kse pidiv vaśt egän veimevakan oleme. Mede pu̯u̯l `koeti naśte‿`üü̯kse läbivillatse, vanempel aal enämpist viieristiku ja kolmeristiku, punase kirjage, rohilise, kõllatse, lillasinise kirjalõngage. Ilma `üü̯ksede es saa naine ütte `päevä egä üü̯d olla. `Päevä köüdeti `üü̯ke `amme `pääle, ku `ammelti `olti. Kõŕt tõmmati `üü̯kseg kõvasti `kinni. Ilma `üü̯ksede es maka ka naine. Näńn pańd egä `õhtu `üü̯kse kõvasti `pääle, üteł', et mud'u om juśtku `valla puha. `Üü̯kseg mähiti til'lukse latse kõvasti mähitses. Vanast aast om jäänü si̯i laul:

Perenaine, `laiska naine,
magas kava `kamberin,
ilma tanuta tarena,
ilma `üü̯tä `u̯u̯dien.
Koda `kül'mä `küürimata,
pada `musta `mõskemata.
Oh, mina `vaene orjakene!
Miu suhu‿ij‿ol saanu soolaterä,
keele `pääle kesvä`li̯inta.
Ärä mina `tülpün tühjäkene,
`nõrken nõrga üü̯ alune.

Meśte‿`üü̯kse tetti `kitsa, niit`koege. Ni̯i `koeti kõladeg. Mehe köüdive `talve `üü̯kse kasuku `pääle. Mõni köüt' `pük'se‿bäl ka, ku üleven es kurda.

`Kõŕte ala paneku jaos `koeti kõladeg `pu̯u̯ke. Neil `koeti ka niit' `sisse. Ku mia laits olli, siss olliv egäl kirivese pooga punase põhjage, kõllatsid täpiksid olli sehen ja sinine veereke. Perän sedä akati peris punasid tegeme ja viimäti olliv sinise.

Vanast olli kablast ohja. Viimätsel aal tetti lõng`ohje kõladege ja niit`koege, punase ja sinise, tutu olliv otsan.

`Üü̯ksekudaja `tu̯u̯di kodu kudame. Vana-Anu olli si̯i `üü̯ksekudaja mede `ümmer. Suvve marja‿aian aidaläve een `koeti. Üits ots `panti aida‿usse

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`külʹge, tõine ots tooli `külʹge. Läbivillatsid naśte‿`ü̆ü̆ksid `koeti `väikste niidseteg, siantse lavvakseg, roobitse `mŭŭdu, `lü̆ü̆di `kinni. `Ü̆ü̆kse kääriti ümärikselt üles. Ku är koet sai, jäive otsa kokku, peräst alle lõigati ütest `valla. Miul `pirla alle üits `ü̆ü̆ke kotin, kaits `otsa `valla `lõikamede. Neid sai vähempen ruumin ka kudade, ku tahid juśt. Mähi `ümmer tooli ja lase `järgi jäll, ku vaja o.

Kaldsa vĭĭrvitsa kangas `koeti ka kõladege. Sai küll `telʹgig ka kudade.

Me ollim `väikse, `jŭŭśsem ik säl vana `ü̆ü̆ksekudaja man. Meelen all, kuda üteľ meile: ”*Latsekse, latsekse, vaev om vanas saia, vanan ää eläde – sai süvvä, sau karrate.*”

Rõivaste mõskmine

Kurn kogub `rõõvid, laud kogub `latsi, ütelti vanast, ku `rõõvid `mõskma akati. Siss kogub neid `muste `rõõvid ka mudku järest manu. Mitu `tŭŭred täüs.

Enne `panti `lämme `vĭĭge likku, siss tõine päe lopsiti sält kurikug `vällä ja `panti patta `kĭĭmä. Vanast olliv koa, roobikidest `püśtü üleslaot, kun suvve `süvvä keedeti ja `rõõvid `mõsti. Ku `talve õige `mü̆ü̆räś, siss sai vaśt riha all mõst.

Miu aig olliv taren suure paa. Sääl keedeti `rõõvid lippege mõni tuńn. Siss tõsteti `tŭŭres ja `mõsti vällän läve een lavva‿bäl kurikuge, olgu ilm mias `tahte.

Kateksi `mõsti, kate kurikuge. Ilusti pidi lugu `lü̆ü̆mä, mudʹu oss (oleks) *terve külä kuulu, et sääl üits `siante man, ken kurikug mõsta‿i mõśta.*

Lippest mõstan `panti juba `sĭĭpi ka `pääle. Vahel surveti lippe‿sen ja lõhuti `jälle kurikug. Siss visati külʹmävĭĭ `tŭŭres. Säält `lü̆ü̆di `vällä ja `panti `kuuma vette. Röömikse `aiga `audusive, siss `panti külʹmä virutsevĭĭ `sisse ja virutedi ärä. Lavva‿bäl `lü̆ü̆di kurikug suur vesi `vällä, pusertedi säälsamman kateksi ärä ja visati aia‿bäl kujume. `Talve `tŭŭdi ku kooriksid `õhtult `sisse.

Lippe`tŭŭre kuŕt taren või suvve vällän aidveeren. `Tuhka `panti `sisse, kĭĭb vesi `pääle ja `lasti `audude, vahel `seeti (segati) *kah. Ku aava- või kasepuu, või jäll kava põleted tuhk olli, võtʹt käe ninda katikus ku.*

Õige vanast oleved, kun jõgi man ollu, ilma seebite küll ka mõst. `Rõõva köüdet üittõśte `külʹge `kinni, visat jõkke ninda‿t ärä‿ss saa mińnä. Mõne päevä ligunu, siss lopsit kurikideg läbi, viruted vĭĭl jõõn `ästi läbi ja ollu `valge ja `elle ku lumi.

Pääräti `mõsti mudʹuki esi. Suvve, ilusel aal tulli mõni pääräti`mõskja kodu. Sĭĭ olli `arjunu neid `mõskma ja `puhtelt kuivateme, `nuiame. Kuiva `rõõva kääneti `rulli, `panti paku pääle ja `anti nuiage `pihta ku laksub. `Panti

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

tõist `kül'ge pidi viil kokku ja nuiati vähä viil. Pääräti nuiati oolege `keŕgempelt, niistest peräst (niiskena). *Vahel siluti jäll nuiage. Saive ninda libeve ku `läüksive. Peräst `laotedi taheneme.*

`Amme-kaldsa-palaja-suu`rõõva `viiti `aita, visati `valla kõrrentide‿bäl üles. Vaśt olliv aidan pikä kõrrenti lae all, `rõõvid täüs. Siss olli ka `rõõvid! Nüüd om `rõõva‿aidaki är `kaoted. Aida olliv kaven marja‿aian sehen, varastedi ka ütsilugu tühjäs. Miul tetti ka kirst lakes. Sedä `ik'mist ja kahjut!

`Sitsi vanast es oleki. Ku mia nuur olli, siss ik olliv sitsijakikse einäl sel'län. Nii nuiati ka nuiag libeves. Sit's olli `rohkemp egäpäeväne rõõvas, egä sedä parempe kotus‿päl `sel'gä‿ss panna. Suvve kuumage `käüti paksu omavillaste rõõvasteg kirikun, kolm-neli `laia kibrat `körti `panti ületsid `ümmer. Taheti iki, et `ästi jämme oss (oleks) *ollu.*

Villast vanast es riigiteki. Kördivoldi `panti üleven `värple man sügävelt `sisse. Nii `juuśsev esi ülevest `alla ja `vaiev esi‿`endest `kurtan `sisse. Muid `vol'te vanast es pandaki.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

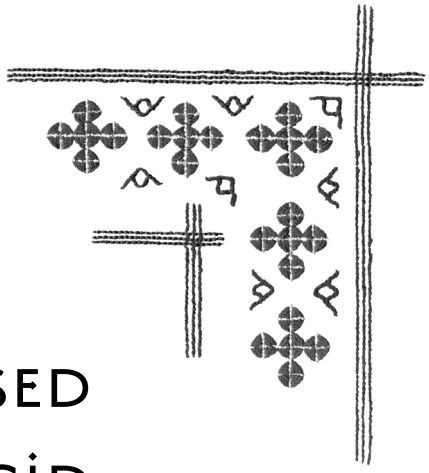

V. Endisaegsed söögid ja joogid

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1986. ES KT 314: 9–14, 19–22

Siguri- ja munakohv. Prenner ja kohvimasin. Tee

Ma ole `sündünu Edimätse ilmasõa `aigu. Mu latsepõlven `ju̯u̯di maal küll vi̯i̯l `taari ka, aga kohvi ja ti̯i̯ `olli ka joba ommukuti lavva pääl. `Arva, kis poodist kohvijahu vai ti̯i̯puru `ostse, kikk `saadi omast aiast. Kohvi jaoss kasvatedi sigurid. Nu om säändse juurigu nigu `porkne, aga `valge, lehe `pikligu, `si̯i̯mne‿õie elesinitse ku taivass. Sügüse kaeveti juurigu maa si̯i̯st `vällä, `mõsti `vi̯i̯ge `puhtess ja kaabitsedi väidsege. Siss lõeguti `väikse `virfligese ja kuivatedi, ku päikest `olli, vällän. Ku es ole, siss taren `lämmämüiri pääl. Noid `oiti linatse koti seen.

Kohvikõrvetemise jaoss `olli prenner, `parra varre otsan kandiline plekist kaśt kaasege. `Sinna puisteti siguritüki ja ahusuu pääl üsten* (sütes) *keerutedi ütsipidi, tõistpidi, et ütte`mu̯u̯du küdsäss. Ma ole latsen toda tü̯ü̯d tennu. No säände ää ais om kigen taren ja tare ümmer, et kis `mü̯ü̯dä lätt, `ütles kohe: *„Rebäsel kõrvetedes `kohvi.” `Kesvi ja `nisse* (nisusid) *ka kõrvetedi osa ja kikk `aeti läbi kohvimassine jahuss. Si̯i̯ `olligi maa`rahva sigurikohv.*

Tetti vi̯i̯l tõistsugumast, muna`kohvi, si̯i̯ `olli joba maǵavuse‿asi. Rüäjahu segäti rõõsa koorege ja munakõllatsidege, nii kui paras `olli kässi vahel `väiku munakesi veeretede. Munakese ka kuivatedi `päiksen vai liidi ümmer ja kõrvetedi prennerige üste pääl ahusuun, jahvatedi niisate kohvimassinege.

Ti̯i̯ `olli maa‿inimesil ka omast võtta. Kige `lihtsamb, ku vesi `keie, ütel′ `pernane latsile: *„Tooge aiast ti̯i̯`pulke!” Vabarevarre kaabiti, `aeti `lahki ja visati patta. Illuss roosa, ää maiguge ti̯i̯ `saie. Peräst `jaani korjati `kü̯ü̯mne`varsi niidu päält ti̯i̯ jaoss, lõhmuse‿`äitsmid ja paluka‿`äitsmid. `Talve, ku midägi tagavarass es ole, `ju̯u̯sti `aida, `uibu küllest sai mõni kujunu leht. Minu emä sellet, et nemä toonu talli päält ristkaina `pepri ja tennu ti̯i̯d vanal aol. Egäl ainal oma maik!*

Pakspiim. Korbid. Kõrvitsasai

Pakspiim `olli talu‿inemisel üits ää leevämääre vai `kartulikaste. Meierist tagasi `tu̯u̯du koorit piim `panti pangi vai savikausige `apneme.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Apupiim tõsteti pangige `taade`katlede kuuma vii̯ `sisse kokku mineme. Savikausige sai panna, ku leevä `olli ahust vällän, `ahju. Egä `pernane `tundse sõrmege, konas paras `kuumus sai. Es või jo pakspiim `väege pehme egä ka purukuiv nigu saepuru olla, tuu̯d es jõvvagi enämb `pehmest `õõru. Pehmet sait vii̯l, et `pandset linatse närtsu `sisse ja `veitsi `vaotuse `alla, sai ää. `Il'lä`tassa pidit vatukulbige pangist leeme päält `paksu ärä `riibma ja sõgla pääl ta esi `nõrgusi kuivass.

Söögiss tetti tedä `mitmet `muu̯du: rõõsa koorege segäti leevämääre, `kartulikaste tetti vedeless apukoorege, lõeguti `lauku, `tilli sekkä.

Lihavede- ja suvistepühiss küdsätedi `korpi, kutsuti mulgi korbi. Sii̯ `olli joba egäl `pernasel oma kuńts. Esi `olli ka siss joba `tii̯nja`tütrig ja `pässi söögitegemise manu appi.

Ummuli Soka Silla man tetti pühiss kirbitse`saia ja `korpe. Kirbitsesaiale segäti `taigna `sisse kirbitse`putru, `saie kõllane ja `saise `kauga pehme. Korbimäärisses segäti paksulepiimale munne, sukert, `võidu, `kü̯ü̯mnid ja `su̯u̯la. `Väikse lataku `taignatükele `panti `luitsage pääle, määriti vii̯l lopit munage ja küdsätedi ahun. Tu̯u̯ `olli pühä- ja pidusü̯ü̯k, ariligult segäti koore ja soolage niisate egäpäivätses.

Kana`poigile ka pudistedi edimetses söögiss `kuiva `paksu`piima, kui na munast `tullive.

Mõne `pernase `teive kotun paksupiimast `juustu. `Lätläse `teive `sõira. Sii̯ om joba suuremb ja peenemb tü̯ü̯ ja ette`võtmene.

Kärutädipuder

Sedä `putru om `mitmel pu̯u̯l keedetu, egäl pu̯u̯l esi`mu̯u̯du. Sääl Ummuli Soka Silla man, ku ma `tütrigun `tii̯nse, tei vana`perna sedäsi. Ää põrak t'sialiha `lü̯ü̯di patta ja keedeti `pehmest. Siss `panti `kartuli ja `su̯u̯rma pääle, keedeti seeni ku lii̯m ärä katte. Pada `olli suur pu̯u̯ltõist `pangi ja pere ka suur. Ommi inemisi `olli esi kuus `enge, `tii̯ndrid säidse-katesse. Ku sü̯ü̯k paan arvate pehme sai, siss õegati sulane segäme. Vana`perna `tahtse, et pidi männäge õige `kõvva `loṕma, toda es oless tä esi ega `tütrik ka `jõudnu nii `lahku. Nu̯u̯r kõva tü̯ü̯`mii̯ski, igi `ju̯u̯sse, ku paa mant `pässi (pääses). *Aga ää `olli küll sedäsi.*

Peräst jagati lihapõrak ka egä enge pääle ärä lavva pääle ja pääle rüibate `anti kas aput vai `rõõska `piima. Liha `võeti iki enne `kartulid-`su̯u̯rmid `vällä. Muidu oless tu̯u̯ pudrun är `laonu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kaerakisla

Si̯i̯ `olli jällegina üits esit`mu̯u̯du sü̯ü̯k. Vanal aol `olli kaarajahu eläjede jaoss jahvatedu. Nüid enämb puhast kaarajahu ei tetä, siss `õkva `lehmi jaoss tetti.

Kisla jaoss `olli `õkva säände puust anum, mis `mõsti ärä `kergusi, et sainte `sisse üitsjagu aput tõses kõrrass jääss.

Kaarajahu `panti `i̯i̯lmäne õdak `löige `vi̯i̯ge `apneme. Tõne päiv nõristedi ja uheti kaits `kõrda läbi õreda `rõiva. Si̯i̯ piima `mu̯u̯du `valge li̯i̯m keedeti paan kikk aig segaden, seni ku paksuss läits. Tedä `sü̯ü̯di kohe kuumast peräst (kuumana) *sulavõi ja rõõsa piimage. Ma ole söönu, aga ega ta tü̯ü̯‿inemisele midägi `jõudu ei anna, om inne üits liru.*

Kama. Kamakäkid. Lätlaste pitska

`Talve, ku `ahje küteti, siss läits kama tegemine `valla. Kama ää sü̯ü̯k kuuma aina‿`aoge. Vai kel siss `aigu `olligi supi `ki̯i̯tmisege `jahti! Ain `olli säände tü̯ü̯, mis pidit rübime, et ajalt valmis saass.

Kama jaoss läits ütess suvess `vil'lä nigu `keski peremi̯i̯s `mõistse. Ummuli Rõksil Mummu Aadu man, kos ma tuhandel `ütselsaal katel`kümnel viiel `aastel `ti̯i̯nse, tetti `väege ääd kamma. Ega mul `endel kikke meelen ei ole, aga mu emä `ti̯i̯dse `äste, tu̯u̯ sellät.

Rükki, `kesvi, nisse kümme-kaits`tõisku `nakla, `kaaru poole `rohkemb, `ernid kuus ja uppe ka neli-viis `nakla. Terä sõgluti ja `mõsti külmä `vi̯i̯ge ja `jäeti ütess ü̯ü̯ss likku. Tõne päe keedeti egä vili iki esi‿eräldi `pehmest. `Su̯u̯la ka visäti `peoge patta, et siss suvel koi ei lää jahude. Ku ärä nõristedi terä, siss puisteti peräst, ku leevä ahust `vällä `võeti, terä ahu põrmandule lak'ka kujume. `Ahju küteti egä päiv `veitsile, et terri kuivatede. Ahust tullu vili sõgluti ja tuulutedi kõrrage ja `viiti kohe `veśkile.

Kamajahu `oiti kas kaasege piima‿anuman vai kirstun `konnegi, et ärä ei `engä. Küll `olli ää suvel kuumage, ku `keldrest vai `sahvrest `tu̯u̯di `külmä `piimä. Kaits suurt savi`kaussi segäti, rõõsk piim apuge segi ja paras kamakört.

Sääl talun `olli kümme `enge lavvan egä päiv. Kama küünit egämi̯i̯s puu`luitsage rüübäte. Me t'siakaŕussege `ollimi latse, `luitsa kikk ütesuuru. Meil olli pudrukausist suu`mulku lavva pääl pikk pudru‿oja. Vanaperemel satteve oma pikä alli vuntsi pudruge nii `sorgu ku kuusesammal vihmatsege. Peräst `sü̯ü̯ki tä tõmmaśs alumatse mokage vuntsi `suvve* (suhu) *ja ludsis `puhtes.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eeringu `olli ka lavva pääl. Suure inemise seive `terve, latse pu̯u̯l eeringud soolatses.

Õdaksepoole `tu̯u̯di ainamaale `tü̯ü̯listele oodussess kamakäkki. Käkitaenas tetäss paks ja veeretedes kuivan jahun kässi vahel `valmis.

Pääle rüübäti `rõõska `piimä. Kamasöögi piab kohe ärä `sü̯ü̯mä, `saisma jääss, ei ole enämb ää.

Egä muu rahvas ei mõesta kama tetä egä innate. Si̯i̯ om `eestlästel `vällä mõteldu, nemä tedä sööve ja kitäve kah. `Lätläse, nu̯u̯ sööve `pitskat. Ma ole söönu, tu̯u̯ om kah ää võidleevä pääle `määri vai `kuumi kartultege süvvä. Noil om tolle jaoss kohe säände ütest aava- vai kasepuust `vällä‿uristedu `uhmer. Kah, [kanepi] *terä aiass panni pääl vai paapõhjan kuumass, kuivass ja `kirvevarrege tambites `uhmren seni ku ütte tükki jääss.*

`Eestläse ei mõesta kańepist lugu pidäde, nemä tegeve kama. `Praegu om poodin kah kamajahu `saade. Siistkandi rahvas `väega `ostva suvel, talvel ei lää. - - - . Ennemb kutsuti tedä mulgi kama. Ju siss mulgi tä `vällä `mõtlive, nä `ollive esi kah kõva mihe.

Imelik `endel kah. Mis eila sei, ei ole meelen, aga mis kuuskümmend `aastet tagasi sai `sü̯ü̯düss, kikk om meelen. Vanapereme pudrutse vuntsi kah.

1989. ES KT 320: 22

Esimene leivaküpsetamine

Ma `küsse* [töötasuks] *pu̯u̯l nisse, pu̯u̯l rükki, siss sääl Ramsi `veśkel jahvatime ärä leevä- ja karaskijahuss. Oh sedä valust leeväkest küll kah, ku vi̯i̯l takast`järgi `mi̯i̯lde tule! Leevä‿ahi `olli ämmä poole pääl köögin. Ämmäke `iste vagusi köögilavva takan ja `paśse päält mini edimäst leeväküdsämist. Mul läits ihu kuumast, käe värisi ämmä silmä all. Edimetse kolm `pätsi patsati `lapju päält kohe tuhk`auda, tõse lätsi iki kohe `ahju. Ämm muiduki pedi peenikeist `naaru, aga tolle tuhatse üdsetse leevä seimi ärä iki.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSI

MARI SARV, 1940. ES KT 41

Leib. Leivajuur. Kastmine ja küpsetamine. Liha-, räime-, soolapäts. Leivapudi. Kolmepäevaleib

Egäpäeväne leib ollu vanast ja `pirla kah, peremi̯i̯s majan. Et leväl `rohkep jakku oless, siss jäet aganit teräde sekkä. Sellest jahust tett siss rabatseleib. Neid inimesi nüid änäp ei elä, ken tad söönü om, aga vana inimese iki mäleteve vi̯i̯l. Sedä na tääve küll, et egäpäeväst leväjahu es joole roonit enne jahvatset. Pühädess tett roonit leväjahu. Sellest saanu `selget `leibä. Ku joba pöögeldeme akati, siss tetti `pü̯ü̯gle`leibä, imbudet ja ilma imbutemede. Si̯i̯ olli rikkapide rahvaste pidu- ja pühädeleib.

Leväjuur. Ariliku egäpäevätse levä tegu käis ninda. `I̯i̯lmise levänõu kaabe veeretedi jahudege ümärikuss ja `oiti jahu sehen alle, si̯i̯ olli leväjuuretse. Juuretse `leotedi `löüge `vi̯i̯ge `pehmess, `panti `mõhke juurevi̯i̯ sekkä, mis es või kuum egä külm olla. Kuuma juure`vi̯i̯ge tulep leib punane ja külmäge ei lää `apneme. Juurt pidi seni vi̯i̯ sehen loksuteme, ku vesi vatuteme akaśs. Siss segäti jahu sekkä. Mõni üteľ, ei tohi leväjuurt `lendu lüvvä, siss leib aap nõust `vällä. Aga miu emä õpaśs, et jahu iki tükist `valla lüvvä, muďu leib ei lää `apneme. Juur pidi paneme parass paks. Raputedi jahu pääle, tetti käe külľege rist pääle, `panti mõhel kaaś pääle ja üle kaase mõni rõõvass. Keelet olli obese- ja meherõõvast levänõu pääle panna. Nii jäävät siss `aute. Ja ku mõni must seľlärõõvass levänõu pääle pannass, siss leib ei lää apuss.

Levä `kastmine. Leväjuur olli siss parass ärä tetä, ku ta joba maha apenu olli. Ku ta alle ülesspoole `apni ja siss ärä kasteti, siss läits küdsäten koorik `valla. Viimäne raad'* (kraad) *olli vi̯i̯l si̯i̯, ku ni̯i̯ `apnemise villikse leime allapoole `lohku, siss es aa änäp koorikest `valla.

Kes `leibä `kastme akaśs, si̯i̯ pidi käe `puhtess `mõskme, `puhte põlle ette paneme ja naine nimelt räti ümmer pää, `paľla `pääge es tohi.

`Panti `su̯u̯la ja `kü̯ü̯mlit, ku olli. Mõni pańd `kardul`putru kah. Esigi juuress pannass `kardul`putru, ütelts jahu jakuss* (jätkuks). *Aga kardultege leväl lääp paľlu `rohkep jahu.

Enne `kastmist lopits leväjuur äste läbi. Midä `rohkep, sedä ilusep tulep leib. `Kastme pidi seni, ku pää likess läits. Miu emä käśk seni `kasta, ku leib

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kähen `tõusme akass. Sedä `tunduss sellest, ku ütess kottel käe `sissi survat, siss `taigen liiguss tõisest kuhalt kah. Siss om käe kastan `puhte kah ja võets veere üless, tetäss päält äste siless, siss olevet iluse latse. Raputets jahu pääle,* [tehakse] *rist `käege kah ja pannass puhass rõõvass `mõhke leväl pääle.

Ku [leib] *joba `tõusnu om, pannass `ahju küdsäme. Ku ninda pal'lu om ärä `tõusnu, et ku käe `sissi pistät ja siss leib maha vajuss, siss ei tõusu ahjun änäp. Ja alumise koorikse pääl om `liistren. Küdsämise aja peab `ahju paneje joba ärä `arvame, kui suure levä, kui kuum ahi. Ku olemen om tunnikell, siss om asi `lihtne. Ilma kelläte peab `alla koputen äälest ärä `tundme, nindasamuti ku `tohter, ka kops om terve või ei. Üteldi küll ka, et küdsänu leib ei joole ninda kuum änäp. Mõni olli kaenu nina‿otsage kah. Ku ärä ei palude änäp, om küdsänu.*

Liha-, räime-, soolapät's. `Ahju pannan tetti leväst lihapätsi. Selle jaoss litsuti `taigen levä`lapme pääl õhukselt laiass, `panti liha kest`paika, `võeti veere ümmert`tiiru üless kokku, tetti päält libevess ja `panti `ahju. Ku ahjun mõne augu või rao `sissi tei, et rasu `vällä juusk, sii määriti `tuure juuretsege kinni.

Mõnikõrd `panti `räimi kah lihal ala. Ja ku liha es joole, siss tetti `pal'le räimepätsi. Soolaräimil `võeti pää silmest saandigi ärä. Jaännäjõhvi kah. `Mõsti `viige läbi, pitsitedi kuivass ja `panti levä `sissi nindasama ku lihagi.

Ku `räimi ka‿ss ole, siss tetti soolapätsi. Õhuksess litsut levä`taignel raputedi `suula pääle, kääneti kokku ja `panti küdsäme. Olli periss ää, ja viil karja man süvvä!

`Leibä `süüdi änäpest egä söögi aal. Vanast es ole ua egä erneste `kõrva `leibä ant, neil ütelt olevet leib puhun.

Leväpudi külmä `viige. `Talve, ku lehmä `kinni ollive, siss `piimä es joole, olli rasvasüük. Siss vahel akaś rinnun kõrveteme, nagu oss (oleks) *midägi seast äste lahjat või ninda süvvä `tahten. Siss tetti leväpudi. Leib lõigati paladess nõu `sissi ja `panti `taari või `külmä vett pääle. Ku vähä `aiga kuŕts* (seisis)*, seni ku leib läbi likkess läit's, `süüdi. Küll om sii ää süük.*

Mõnikõrd jälle `õhtu enne magame minemist – `õhtukoŝt `süüdi jo vara ärä – oless justku söönu midägi äste ääd. Siss `võeti toorast sibult, `suula, `leibä ja aput `taari pääle rüibäde. Jälle `ütlemede ää süük! Ja mõnikõrd olli ninda ää, ku kasta `leibä soola `sissi ja `rüipä `külmä vett pääle.

Imbudet või kolmepäeväleib. Kolmepäevä`leibä tetti `püüglejahust. Kellel sedä ei oole, `kõlbas jämmest jahust kah. Kiib vesi `panti levä`nõusse. Üits pańds jahu ja tõine mõlage segäś, seni ku olli ku paks puder. Siss `panti paks kõrd jahu pääle, ninda et toss `vällä es pääse ja mateti nõu päält kinni. Nõu pidi oleme `lämme kotuse pääl. Ku ta joba rageneme akaś, siss lopiti läbi,

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`panti jälle jahu pääle ja `lasti `kurta. Seni ku ta joba olli üless `tõusnu, `lüüdi jälle maha ja lopiti kõvasti egä maha`lüümise kõrra aig. Midä `rohkep ta olli loppi* (kloppida) *saanu, sedä `valgep ja ilusep olli leib. Kolm `kõrda pidi `saama maha lüüd, siss pidi parass ärä tetä oleme. Kolmepäevälevä `kastmine olli ku rüärehe rabamine.

Kesvakarask. Kesvakaraski- ja kartulipudrukorp

Keśväkaraskit tetti apuge. Raasik vett, parep mud'ugi olli piim, kardule`putru ja leväjuurenset. Tetti parass puder ja `panti `tõusme. Ku ta joba üless `tõusnu olli, `panti viil kas `piimä või vett manu ja kasteti keśväjahuge pehme `taigen. Keśväkaraski `taigen pidi nimelt pehme oleme, mud'u olli pudeve. `Lasti üless tõusta ja `panti `ahju. Selle `järgi pidi `valvame, et mitti apuss es lää, siss es ole ää.

Mõnikõrd tetti seantse karaski`taigne pääle kardulpudru`korpi. Korbipääline tetti kardulpudrust, munast, võist. Ku olli, võis `paksu`piimä kah sekkä panna ja kuurt nimelt. Korbipäälitse kardulpudrul `panti survan võid sekkä. Surume pidi pudrunuiage seni ku sikkess kähen läits ja tükke änäp sehen es joole.

Siss `panti ärälopit muna ja peeniksess õõrut `paksu`piimä, `suula maigu `järgi ja äräkeedet kuurt. Ilma `kiitmede kuur üteldi aavat päälitse laiali `juuskme. `Panti `küümlit sekkä ja segäti äste läbi.

Korbi pätsikse tetti `väikse ja õhukse. `Lasti ahjun puulküdsänuss minnä. `Võeti `vällä, lõigati väidsege koorik ümmer`tiiru läbi. Sedä läbilõiget pidi tõmmati peenik niit ja sellege tõmmati pätsik pooless. `Panti pääline pääle, tetti silevess, määriti munage üle ja `panti uuest `ahju.

Nisurõõsk

Katessa`kümne nel'lä `aastene põline `karksilane jutuśt, kudas `pernan `rõõska tennu.

Võipiimä päält `võeti vattu. Kasteti nisujahuge äste pehme `taigen, `lasti vähä `keŕkude. Tare‿ahi olli kütet ja ärä pühit. Siss visati kaarajahu kolm peotäüt `ahju, `lasti ärä `kõrbude, pühiti `vällä ja visati uvvesti. Sedäsi seni, ku jahu änäp palame es `tõmba, siss akati `rõõske `ahju paneme.

Perenaine pańds kulbige `taigne `laṕme pääle, kus jahu pääl olli, tõmmaśs sõrmege vähä laiali ja tüdruk laśk ruttu `ahju. Seni ku viimätse `ahju saive, `võeti edimise argige ahjust `vällä. Küll ollive na iluse, `pehme ja `valge. Es ole sääl koorikest all ega pääl, aga küdsänu na ollive ja küll ollive na ää.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Jahusöögid. Paks ja vedel puder. Jahuga kartulid

Edimene sü̆ü̆k, mis `uudisejahust tetti, olli paks puder. Ka ta olli siss rüä- või keśväjahu. Keedeti rõõsa piimä `sissi. Või‿auk tetti kest`paika `kastmise jaoss ja vanunu piim pääle rüibäde.

`Paksu `putru keedeti viĭĭl tü̆ü̆ lõpetsess, esigi nädäli lõpetsess `pŭŭlpe‿`õhtuss. Siss olli mud'ugi pääle rüibäde võipiim, arilikult pesseti iki `pŭŭlpe võid.

`Paksu `putru keedeti kah lihage. Lahjem liha lõigati ivakstess ja `panti `viĭĭge `kiĭĭmä. `Lasti jahu pöörusege segäden `sissi seni ku paksuss. Sedä tetti `talve, siss olli pääle rüibäde aputaar.

Leväkõrune jahust puder, siĭĭ olevet vana-vana sü̆ü̆k, aga ta om `mŭŭdu jäänu `täepe päeväni. Vanast ollu mud'ugi selle jaoss keśväjahu. Nüid tetäss tad nisu- ja `pü̆ü̆glejahust. Vana talun ollu ta egä‿ommukune sü̆ü̆k.

Suvel keedet piimäge, `talve rasvage. Vesi aet `kiĭĭmä, pant ivak survet (surutud) *`rasva ja `sŭŭla ja last jahust parass püdel puder. Soolast kaunis tihe, et parass leväkõrune.*

Leväkõrutse pudru jaoss tetti `sŭŭrme kandsujahu. Leväkõrust `putru keedeti kah lahja liha ivakstege. Siss olli periss ää, ku egä pala jaoss said raasu liha kah. Ku puder olli piimäge keedet, siss `anti `räime soolatsess `kõrva ja vanunu piim iki kah pääle rüibäde.

Jahu vedel puder. Mõnel pŭŭl olevet selle söögi nimi kört, aga meil `Karksin olli ta jahu vedel puder. Olgu vahepääl ütelt, et `Karksin vanepel aal `üldse suppi es keedede. Olli iki kas vedel või paks puder.

Siĭĭ jahu vedel puder tulli siss ninda `valmi. Parass jagu vett `aeti `kiĭĭmä. `Panti `sŭŭla ja akati jahu `sissi `laskme, mis mud'ugi olli keśväjahu. Ütest käest lassit `sõrmi liiguten jahu ja tõise `käege `pü̆ü̆rusege segäsit. Jahu es või paksult lasta, siss läits tükki, tullive pudrul käki `sissi. Mõni jälle `kangest `tahtki neid käkke. Ku käkke `sissi es taha, pidi `pü̆ü̆rust pudru `pindel kate käe vahel veereteme. `Panti rõõsk piim pääle ja `sü̆ü̆di räimelevä pääle.

Jahuge kardule. Ärä koorit ja `parress tükkess lõigat kardule `viĭĭge `kiĭĭmä panna. `Sŭŭla kah. Ku kardule om poole`pehme, siss jahu pääle `laskme akade nindasamati ku jahu vedele pudrul, aga peab vähä vedelebess `jätme. Ku jahu keenu ja kardule `pehme, siss piim pääle ja `omgi `valmi. Ää `pernan pańds nüssikust `piimä jo patta pääle, selle jao olli siss sü̆ü̆k parep kah.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Käkkidega kartulid. Piimaga käkid. Verikäkid. Verikäkisupp

Käk'kege kardule. Sii olli teomeestel `järgi `viimise süük. Liha, kas `lamba- või sialiha, kudas `johtusi oleme, sii keedeti `pehmess. `Võeti raasik rasvatsebet `liimi ärä. Leemi `sisse `panti koorit kardule `kiimä.

Seni tetti käki`taigent. Selle ärä võet leemi `sissi, ku olli, `lüüdi üits kanamuna, ku es joole, käüs ilma kah. Kasteti `suurme kandsujahust parass `taigen.

Ku kardule ollive poole`pehme, siss akati käkke pääle tegeme. Sii käüs ninda. Käe `mõsti `puhtess. `Võeti parass jagu käki`taigent `piiu, veeretedi ümärikuss, litsuti laberikuss ja `panti patta kardulde pääle `kiimä. Käsi likkess `kasta ja jälle ruttu uus käkk `valmi tettä. Patta pidi paneme egä üits esis `paika, et kokku es kii.

Piimäge käki. Sii olli söögitegije mure, kuipal'lu ta pands `piimä või tegiss käki`taigent. Käki jaoss `lüüdi muna katik, `panti `piimä ja `suula manu ja kasteti keśväjahust käki`taigen, seande kõva, et `käege patta panna sai.

Ku piim joba `kiimä läits, akati käkke `sissi ladume. Iki egä üits esis kottel. Pada es tohi `kiimisest paigal jäiä, siss käki `kiive kokku. Süvvän `panti käkkel võid pääle ja rüibäti `liimi pääle. Liim olli ka soolage `parress tett.

Verikäki. Verikäkki tetti siss, ku lammast tapeti. `Lamba päädikit puhasteti ninda. Pää ja jala kõrvededi tule pääl villast `puhtess, ninda et nahk pidi egäst puult kõva oleme. Ku nahk olli pehme, siss olli lihal villa maik man. Magu või maonahk kakuti keevä `viige. Soolikse `mõsti edimelt külmä `viige, siss kuumage, siss jälle külmäge. Pää, jala, kops, mass, magu, soolikse ja rahuse, nii ollive siss kokku `lamba rupsiku.

Rupsiku kupadedi enne läbi, neist rupsikist keedeti siss verikäkisuppi. Ku rupsiku olli ärä keedet, `panti `liimi manu ja `suurmit sekkä `kiimä. Siss `panti viil kardulit, porgandit, sibult, `värsket `lamba`rasva. Peenikse sibulege küdsädeti panni pääl ruuniss, `panti `lambaverel sekkä.

Suul olli sinna joba `tapmise aig ärä pant. Vere`võtmise nõu `põhja `panti iki tilgak `külmä vett ja `suula, kasteti keśväjahust vere ja rasva `sissi käki`taigen ja veeretedi käte vahel patta supi `sissi nagu `valge käkigi. Käki`taigen pidi `üldse oleme iki ninda kõva, et suppi jahutsess es keedä.

Ku [käkid] *ärä keenuss saive, tõsteti päält kulbige kuivalt esi `liuda. Ninda siss `süüdi.*

Rupsiku ollive kah kuivalt `vällä tõstet.* (*Kui tore süük, suu akass peris vett `juuskme.) *Ku ülejäänust suppi lämistedi, lõigati käki õhuksess viiluss `sissi. Ja kui käkki lämistedi, siss rasvage panni pääl. Äh ku ää nii ollive küll!*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Verivorstid jõulusöögiks

Ku siga ärä tapeti, siss tetti `orsti. Orsti jaoss `võeti sia `sirge soolikse. Kirikärrä jaoss olli tett peräsooliksess.

Sia kõtu_alutse veere ja veritse `tapmise aseme `panti `kiimä. Olli liha puulkeenu, `võeti `vällä. Leemi `sisse `panti `suurmit `audume. Liha lõigati `väiksess tükkess ja `panti pudru sekkä `suula ja sibult.

Ku puder, mis pidi oleme puulkõva, ärä olli `jahtunu, segäti siaveri sekkä. Sedä segu soksiti läbi `lehtre sooliksess. Köüdeti kaits `otsa üte niidige või pulgage `kinni ja [vorstid] *`panti patta keevä vii `sisse kuppume. `Panti `õl'ge pääle `jahtume.* [Vorstid] *küdsädedi ahju põrmadu pääl. `Murti tükkess `liuda, kallati rasvast `liimi üle. Olli jõulusüük.*

Kama. Kamakäkid

Ku keväde tõug maha tetti ja `vil'lä üle jäi, siss tetti kama. Kamass `panti rügi, `kaaru, ube, `ernid, `kesvi õige vähä. Teri `panti `väikse `viige `kat'less `kiimä. `Suula ka paar peotäüt. Ku terä jala* (idud, juurealged) *`lõhki ollive, `panti `kuuma `ahju küdsäme – kujume. `Kuivi teri sõgluti ja tuuludedi, siss `viiti `veskel.

Jahu enne `süümist sõgluti. Segäti vanunu piimä sekkä, `panti vett või `taari, et vedelebess läits. Rüibäti räimelevä pääle ja `süüdi `pal'lelt. Ää olli ja sedäsi `anti lastel, et `lasti jahu rõõsa piimässe äste vedel.

Tetti viil kamakäkku. Sii kasteti rõõsa piimässe paks kõva, pitsitedi käte vahel ümärikuss ja augati kül'lest.

Kartulisöögid. Kartulipuder. Kartulikoogid

`Suurmedege kardule. Sii olli kige arilikup süük. Kas liha või rasvage `panti `suurme `viige `kiimä ja siss koorit kardult sekkä. Ku `panna rasu `seandsel söögil `külmä vette, siss om pääl. Ku `panna `kiivä vette, siss om sehen.

70 `aastet tagasi, siss keedet ütel talul seast `süüki ninda. `Suurme ollu rasvage keemän. Peenikse kardule mõst `puhtess, saet (hakitud) *rauage peeniksess ja kallat `kat'less pudrul sekkä. Ku ärä keenu ollu, siss koore_ivakse löönu `kiiru pääl. Ütelt: sii läti supp. Sii `pernan `anden `üldse alvast süvvä perel.*

Rasvage kardule. Sii olli `väege `lihtne süük. Nagu `endisel aal olli mooduss, siarasu surveti soolage sikkess nagu või, `panti nurmikuss. Rasvanahk tõmmati üle, et päält ärä es kuiva ja sellege siss keedeti egät `süüki.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vesi `aeti `kiimä, `panti raasik `rasva sekkä ja koorit kardule, `suula. Keedeti kardule `pehmess, tõsteti `liuda ja `süüdi levä `kõrva.

Üits `pernan `panden `kangest vähä `rasva. Poiss `vaaten `vastu `valget. Mitti `kirja_i ole ka pääl, jumale sinine vesi. Mud'u saap tetä sellest peris ääd `süüki. `Rasva `rohkep või liha `kiitä. Kas lasta kardule äste `pehmess või panna leemel raasik jahu ja sibult kah. Om periss ää.

Piimäge kardule. Ku edimise `värśke kardule joba saia* (saada) *om, siss tõist`viisi na ei olegi ää. Puhastet kardule soola`viige `pehmess `kiitä, vesi ärä kurnade ja `rõõska `piimä pääle panna, läbi `kiitä, et kardule äste `pehme om. Sibult või `lauka ka sekkä. `Seandsit piimäge kardult keedeti ennepelt `tervel suvel. Soolatsess `kõrva olli räim kas `tuurelt või `varda otsan küdsäte. Sünnip küll kige parepest või ku vähägi saap.

`Kaal'ege kardule. `Kaal'ege kardule kõlvasive kige parepest `lambarasva või -lihage. Puhastet ja libluss lõigat kaali rasvatse ja soolatse leemi sehen puul`pehmess `kiitä, siss puhastet kardule manu panna. `Kõlbass purgandit küll kah. Kardule-kaali kuivalt `vällä `tõsta. Kardule om siss ninda ää ja tahe, kaali võta `kõrva ku liha. `Liimi `rüipä pääle ja söögikõrd periss ää.

Kardulpuder. Sedä `süüki tetti `mitmet `muudu. Esitess puhastit kardule, keedeti lihaleeme sehen `pehmess. Tõsteti kuivalt esi nõu `sissi ja tambiti kardulpudrunuiage äste peeniksess ja sikkess. Riisuti lihaleeme päält `rasva sekkä, `panti uvvest patta ja õõruti äste läbi. Sii puder olli periss ää tahe ja kõva.

Tõisess: mõni laśk kardult leemi sehen seni kiiä ku pudruss. Siss `lüüdi `püürusege segi ja puder `valmi. Sii olli alati vesine ja pehme, siss `lasti küll vähä jahu sekkä, aga periss ää ei ole.

Kolmandass: kardule soola`viige `pehmess `kiitä, kurnade. Kuivalt viil vähä `suula panna, võid. Ja siss sikkess `tampi, rõõsa piimäge või koorege `pehmess tetä. Või asemel `panti `rasva kah. Ää `pernase puder.

`Viige kardul. `Puhtess mõst koorege kardule `viige `pehmess `kiitä. Vesi iki kurnati päält ärä. Nende kardulte kõrvatsess olli iki räim. Kas rasvage küdsädet või piimäge või `varda otsan. Ja vanunu piim.

Ku neid tare_ahju suu pääl küdsädedi, siss olli kõrvatsess räime suuliim. Ää `pernan pands suuleemel `piimä või `rõõska kuurt sekkä. Om pirla viil pere`kondi, kes küdsänu kardule kõrulisess muud ei tarvite ku soolast `piimä. Räime suulvett nüid egäl änäp ei ole.

Küdsäkardul `süüdi üten koorege. Siss tetti kardule poolel `väike sopik `sissi, `võeti kastust ku `väikse kapage.

Kardulekoogi. Kardulekoogi ollive `rohkep laste asja, aga olli `suuri inimesi kah, kes armastive sedä `süüki. Ärä koorit kardulest lõigati õhu_õhukse

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

liblukse, `panti kuiva panni pääle ja küdsädedi tule pääl rõbess ja ruuniss* (pruuniks). *Siss ku joba tullive `raudise liidiraua, olli neid sääl pääl `kangeste ää tetä. `Sü̆ü̆di neid nindasama ja küll olli ää, ku sai raasik võid pääle panna.

Seentege kardule. Liha- või rasvaleeme `sisse `panti seene `kĭimä. Peräst `panti koorit kardulid manu. `Sĭini pidi enne `mõskme või `leoteme, ku ollive soolaseene. Sü̆ü̆k olli sĭisama ku rasvage kardule, `pal'lelt seene ollive man.

Kapsasöögid. Kupatatud, vedelad ja paksud kapsad. Ubadega ja ilma ivata kapsad

Kupaded kapuste. Vanast kasunu kapustepää kauni `väikse. Siss na ollu `seantse rohilise`võitu ja kipe. Aga siss olli na ärä kupaded enne ku `apneme pant. Musta lehe võet ümmert ärä, siss nĭi päänuti pant `kat'less `kĭivä vette. Ku kuum neist läbi tõmmanu, tõstet sõgla `sissi `vällä ja pant aidarepi pääle `õl'ge pääle `jahtume. Säält pant na `tonni `apneme, `sŭŭla ja `kü̆ü̆mlit manu. Küll nĭi ollu maguse `tŭŭrelt süvvä. `Talve, ku neid keedet, siss raiut `kirvege `valla, siss na lännu peeniksess kah.

Vedele kapuste. Riivit ja apukapuste om kah ammu‿`aiga tarvite joba. `Apneme panemine käüs `endisel aal ninda. Kapustepää puhastedi rohilsist `lehtist ja egäst mustast rikkest `puhtess. Ku neid `rohkep olli, lõigati juurik `väl'lä, riiviti peeniksess. Tõsteti ruhiksess ja akati `nuiame. `Sŭŭla ja `kü̆ü̆mlit `panti pääle kah.

Seni tambiti, ku lätsätive joba, siss `panti periss `tonni ja toksiti tihest `kinni. Tonni `põhja `panti rüäjahu ja kõrd `suuri `lehti. Pääle `panti kah kõrd `suuri `lehti, siss lavva ja kivi vajutsess. Edimest vett tõsteti päält ärä. Ku [*kapuste*] *joba apu ollive, võis `kĭitä. Kapuste ja liha `panti külmä `vĭige patta. Peräst `panti `sŭŭrmit kah manu. Ja olli vedele kapuste.*

Kapustidege ua ehk *ubadege kapuste. Mud'u arilik vedele kapuste keeduss, aga `panti `pehmess `leotet ube sekkä `kĭimä. Vedele kapuste ollive levä pääle `rüipämise jaoss, aga ubadege `sü̆ü̆di ilma leväte.*

Paksu kapuste. Kapuste ja liha ütekõrrage `kĭimä panna. Ku kapuste om poole`pehme, siss `sŭŭrme pääle panna, aga ninda, et mitti `põhja ei pääse. Siss keedeti `väikse tule pääl seni, kui `sŭŭrme `pehmess saive. Siss `võeti liha ette`vaatlikult `vällä. Sĭi olli jo ninda pudevess `audunu. Kapuste ja `sŭŭrme segämini aia, maigu `järgi `sŭŭla ka panna, süvvä leväge.

`Pakse kapustit keedeti iki `rohkep kõrrage, siss peräst lämistedi. Olli `ütleminegi ninda, et ku kapuste om `ütsmeted (üheksandat) *`kõrda panni pääl, siss na om kige parebe. Teomehel keedet iki nurmigutäüs `pakse kapustit nädäliss aass manu süvvä.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ilma ivate kapuste. Ilma ivate kapustit muul aal pal'lu es tetä ku jõulu‿`õhtuss. Siss `panti `päevä joba `paage kapuste `ahju. Äste tublist liha pääle, ninda et ollive ku sularasva sehen. Üteldi et kuninges söövät jõulu‿`õhtu lusiguge `rasva, sööme me kapustige. Vanast pidi jo jõulu‿`ü̆ü̆se kaits`tõisku `kõrda `sü̆ü̆mä, siss pidi jo mitut `sü̆ü̆ki `valmi oleme.

Ilma ivate ollive na selleperäst, et `sŭŭrmit es ole sean.

Söögid kaunviljadest. Tangudega oad. Tangude surumine. Jahu ja soolaga oad. Oad piimaga. Kõtradega oad. Tangudega ja soolaga herned

`Tangege ua. Uba olli ennemel aal `rohkep tarvitusel ku nüid. `Nüidne rahvas ei seedi ube ärä änäp. `Tangege ua, sĭĭ olli joba suurep sü̆ü̆k. Mõni õiganu periss `sü̆ü̆misess. Keedäme `sü̆ü̆mist kah!

`Tange tetti ninda. Olli selle jaoss puust uhmer, sinna `panti poolest `saantigi `kesvi `sissi. Kulbige raasik `kuuma vett pääle ja akati `kirve koonige* (varrega) *surume. Iki ütte `auku. Seni pidi sedäsi `lü̆ü̆mä, ku kesvil `sõkle päält `valla ollive. `Võeti peo pääle, õõruti. Ku olli joba ku kutsirautsigu muna, siss olli sĭĭ jagu `valmi. `Panti uus tegu `sissi. Seni `lü̆ü̆di sedäsi, ku parass jagu `tange arvati kähen olevet.

Siss neid kigepäält tuulutedi. Siss akati `mõskme, `mõsti seni külmä `vĭĭge ja villati pöörusege. Ku änäp `sõklit vĭĭ pääle es tule, siss `panti `kĭĭmä. Keedeti neid siss ka ää `kat'letäüs kõrrage.

Ku tangu joba ollive `lõhki keenu, siss `panti `leotet ua sekkä ja keedeti `pehmess. Siss ollive `tangege ua `valmi. Ja olli ka `sü̆ü̆mist. Talukottel vanast olli siss ant kõrulistel ka egäl nurmikuge. Siss neid lämistedi vĭĭl `mitmel kõrral. Tõepoolest olli iki ää sü̆ü̆k küll ka.

Jahu ja soolage ua. Ärä `leoted ua keedeti pŭŭl`pehmess, `lasti jahu leemel pääle. `Panti `piimä pääle ja `sü̆ü̆di. Sel kõrral alati `võeti muist ube kuivalt, `panti `sŭŭla pääle, nĭĭ ollive soolage ua. Jahudege `värskit ube keedeti samuti ku vanu.

Latse jälle küdsätive `leoted ube panni pääl. Nĭĭ ollive küll ka ää.

`Värske ua piimäge. `Värske pea‿`aegu `valmi ua teritedi ärä. Enne keedeti `sŭŭrmetest vedel puder `valmi, siss `panti purgandit ja ube sekkä. Ku `pehmess saive, `panti piim pääle. `Kangest ää sü̆ü̆k.

`Kõtrege ua. `Kõtrege ube sai `pal'lelt `lõikamise aal. Siss `lasti `latsi `kõtru kakku ja `panti üten koortege `kĭĭmä. Äste tublisti tulli `sŭŭla panna. `Kõtrege ubade `kõrva `anti koore‿alust vanunud `piimä. Sedä rüibäti uakoorege pääle. Tähendeb, ua kŭŭr olli lusigu ĭĭst.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Arukõrd, ku `erne`kõtru ka ninda keedeti, aga mõnikõrd siski kah. Nu neid oless küll mud'u kas või `lõhki söönu, ku mitti `uiski (usse) *ei oless sehen ollu.*

`Suurmedege `erne. `Erne ja liha külmä `viige `kiimä panna. Ku `erne poole`pehme, siss `suurme manu panna ja `kiitä seni ku parass om. Sedä `süüki tetti piimäge kah.

Ja soolage keedet `erne pant vanast oorimeestel kotiksege manu. Säält na `panden `karmaniss ja ajaviivitsess muudku näsinu obese perän `kõndin.

Suurmapuder

`Suurme vedel puder piimäge. Sii om kige arilikup egäpäeväne toit. `Suurme keedets `viige `pehmess, pannass `suula sekkä, `rõõska `piimä pääle ja rüibäti räimelevä pääle.

`Arjumise `järgi mõni sei vanepel aal ninda kah, et `panti vanunud `piimä enne ala nõu `sisse, tõsteti kuum puder pääle, siss jäive ku paksupiimä tükikse `sisse. Egä üits ninda ei taha.

`Suurme paks puder. Vesi `aeti `kiimä. Rasva sekkä `suula ja `suurmit. Sii pidi oleme `kiitje asi materjali ninda panna, et parass tulli. Seast `paksu `suurme`putru tetti `mitmet `muudu. Mõni pands kardul`putru sekkä, mõni pands `siini sekkä. Siss olli ku paksu kapuste, `süüdi levä `kõrva.

Keedeti viil `paksu `suurme`putru piimäge. Siss `panti võid `kasta. Viil keedeti lihatükikstege. Päälerüibätsess olli ikki ka vanunu piim või jälle apu taar.

Seened

Söögiseentess `peeti vanast `pal'lelt neid `siini, kust tulli `piimä `vällä. Olli võisiin, seasiin, ärjäsiin, lepiksiin, suusiin, kasevahulik, pilvik ja kukesiin, kõrvik. Nii ollive ilma piimäte seene.

`Siini keedeti kigepäält. Sii olli kupatemine. Siss `mõsti neid `mitme ja `mitme külmä `viige, `panti kotti ja vajutse `alla. Seni ku änäp `liimi es tule, siss `panti `suula. Neist siss `panti söögi sekkä. `Viige kardule `kõrva `võeti kah. Siss raiuti peeniksess. Küdsädedi rasvage ja `panti kuurt pääle. Üteldi, ega na sita mud'u ei ole midägi. Ku looma sooliksit ariti, üteldi: siin tuvvass mõtsa alt kodu, süvväss ärä, ja liha ei pia siss `kõlbame!

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Munad söögiks. Munapuder ja -või

Tarvite olli kanamuna. Kosiliste söögiss olli keedet muna. Nu̯u̯rmeel (peigmehel) *es anda änäp `tervelt, `lü̯ü̯di panni pääle katik, siss küdsädedi. Mud'u nu̯u̯rpaar `vi̯i̯rvet ütest kottelt `tõise. `Vi̯i̯rjel kivil ei saavat ju sammal `kasva, arvati.*

Tetti vi̯i̯l muna`putru. Muna lopiti ärä, `panti `piimä või vett, kudass olli `kuagi kõrd, jahu kah `peoge sekkä. Ja küdsädedi panni pääl pudruss. `Rasva pidi iki kah all oleme. Ku latsel tetti muna`putru, siss es panna küll muud ku raasik `piimä ja `su̯u̯la.

Munavõi. Munavõid tetti katte `mu̯u̯du. Üits olli: rõõsk ku̯u̯r `panti patta `ki̯i̯mä. `Sinna kallati lopit muna pikkämisi ja üttelugu lusiguge segäden manu. Ku kokku tõmmass, `võeti ärä. `Panti või i̯i̯st levä pääle. Suvistepühädess ja jaanipäeväss tad iki tetti.

Tõine või olli: rõõsk piim `panti patta. `Sinna kallati lopit muna pikkämisi segäden manu, `lasti `kiiä seni, ku al'lass li̯i̯m olli pääl. Siss `panti ere `rõõva pääle `nõrgume. Paks `panti `liuda ja akati lusiguge võid ja `su̯u̯la sekkä `õõrme, seni ku muna olli ka nindasama sikke ku või. `Sü̯ü̯di või i̯i̯st.

Räimed toiduks

`Räimi `üldiselt vanast esi es soolade. Neid osteti `randliste käest. Meil siin `Karksin olli `Karksi laat si̯i̯ kotuss, kus egä mi̯i̯s muretsi omal räime. Siss olli siin `randlisi mituküment räime`ku̯u̯rmet. Ku vi̯i̯l puudus tulli, osteti poest reat `räimi. Mõni ütsik, kes käüs keväde rannan `värskit `räimi `ot'smen. Siss neid `anti kah egäl nagu ime‿`asju. Arilikult neid siss keedeti rõõsa piimäge nagu kalu. Mud'u olli räim igäpäeväne levä- ja pudrukõruline.

Ninda et `Karksi om kuni viimätse ajani räimest `kuuluss. - - - . `Pirla om ta `luksustoit.

Joogid. Taar. Rokk

Taar' (I). *Arilik egäpäeväne ju̯u̯k olli taar'. Ku akati `taari tegeme, peab kigepäält oleme tõrik – tońn, aań ehen ja pulk sehen. Si̯i̯ tõrik pidi oleme puhass. Kige `põhja tulli panna puust rist. Sel olli `alla `külgi lõigat raksi `sissi. Si̯i̯ olli `selge taari ruum. Risti vahe tulli panna aani kottel. Risti pääl kül'len olli aseme `pulke jaoss, mis pandi üle risti. `Pulke pääle `panti `parress* (parajaks) *raiut `sirge õle üits kõrd üttepidi pääle, tõisipidi `risti. Ninda mitu `kõrda. Siss vi̯i̯l keerutet õleside ümmer`tiiru õle `otste pääle ja siss vi̯i̯l paar `pulka tihest pääle, mis ei lase `õlgi üless `tõusta. Õle pidive oleme kuuma*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`viige `puhtess mõst. Mõni tegis ninda kah, et `panti kiib vesi `tonni `õl'ge pääle ja `lasti alt `väl'lä. Se tońn om `valmi.

Nüid tulli jämmepet jahu panna mõne nõu `sissi keevä `viige `audume. Ku ärä `jahtusi, siss raasik leväjuurenset sekkä, et `apneme akaś. Siss lämit vett pääle panna ja taari`tonni kallade. Lämit vett tońn täüs panna. Vesi ja ase pidi lämi oleme selleperäst, et mud'u tulli taaril `vaidunu maik manu. Sii olli kige `lihtsep taari tegemise viis.

(II). *Kasteti sellel `autsel räämejahu sekkä ja `panti `ahju küdsäme. `Murti viil pät's tükkess, `lasti pruuniss minnä, siss tulli taaŕ ilus kõllane pruuń. Taaripätsi jaoss pidi oleme nimelt jämme jahu. Siss `panti rüäjahul kaara- ja räämejahu sekkä. Räämejahu olli sii, mis `veskel `roonin tulli. Noh `sõkle. `Sõklit siss `pantigi esigi viil, ku olli nisu`sõklit. Mõni olli `panden viil katik tambit koorege kardulit taaril pääle. `Üldiselt sedä es tetä.*

Kige parep taaŕ olli viil linnastejahust, neid egäl es ole. Ku tetti mõness piduss õlut, siss õlleraba tetti taariss, sii olli siss pidu‿aal naiste juuk, aga olli ka ää.

Ku taaŕ vanass läit's, `kisti taaŕ ärä, lõhuti taaŕ ärä ja tetti uus jälle. Ninda et apu taaŕ olli pea‿`aegu egän peren.

Rokk. Kellel võimalust es joole `taari tetä, tegiss rokka. Rokka tetti ninda. Rüäjahu lopiti seni ku peris `valgess, siss `panti kiib vesi pääle ja `lasti apuss minnä. Arilikult tetti levä`nõusse. Sii olli päältjoodav. Nägu olli tal `valge, aga siss `panti leväkooriksid sekkä liguneme.

Talukottel tetti rokka suvel piimä jakuss. Einämaal olli iki rokapiim kamapudru jaoss lassige man.

Mari Sarv, s 1884. Nuia

HELJU KUUS (VINK), 2007–2008. ES KT 325:7–8, 20–21

Leivategemisest. Magustoit juuretisest

Vanast tetti maal egän peren esi `leibä. Meil `ahju es ole `kortlemajan, `leibä tetti liidi all. Küteti liit kuumass, tuhk `panti enne liidiravva pääle, et siss seisap liit lämi. Söe tõmmati liidi ette `koldess.

Meil olli levätegemisess kolme `kõrge jalage levämõhk. Mõhe põhjan seis iki `järgmise `teoni juurepät's. Sii olli pääle levä `ahju panekut mõhe siist lusikuge kaabit `taigen, mis jahuge pätsiss veeretedi, et ärä ei kuivass. Leväteoss kallati `õhtu `mõhke meil paatäis, 7–8 `tuupi lämistet vett. Selle sehen tetti juurepät's katik, `panti manu rüäjahu ja `jäeti `üüsess `apneme. Ku

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`apneme läits, siss akass vatuteme ja läits kohevess. Ommuku kasteti jahuge levä`taigness. `Panti `peoge `su̯ula, sõkuti `sisse jahu ja et jahu vähemp lääss, `pandsive `vaesempe inimese kah kardulit.

Levä`sõkmine olli periss `raske tü̯ü. Tulli sõkku ninda kava, et `taigen käte küllest `valla tulli. Siss tetti `taigen päält tasatsess ja pääle vajutedi `käege rist. Ku rist pia‿`aigu ärä katte, olli `taigen `ästi `tõusnu. Et juuretis `apneme lääss ja `taigen tõusess, `panti mõhe kaase pääle mõni paksemp rõõvass, töl'l või kasuk. Ku kaśs `kü̯ü̯ki sai, läits iki mõhe pääle `lämmess magame.

Üits ommuku emäl olli lehm nüsset. Lükäss kassi mõhe päält maha, võt's kasuku ja kaase ärä. Esi läits aida manu vi̯i̯l jahu `tu̯u̯ma. Köögi‿uśs olli `valla jäänu. Kaśs es ole kaugel lännu, mõtel, et võip `lämme aseme pääle jälle tagasi üpäte – ja üpässki. Ku emä jahumatige `tulli, `eitus ta ninda ärä, et pia‿`aigu oless jahumat't käest maha pudunu. Mõhest ronis just `vällä üleni leväjuuretisege kogusen kaśs Liisu ja ju̯u̯śk irmuge köögist `vällä, juuretiserada perän. Küll läits tal vist mitu `tunni `ende `puhtass `lakmisess.

Juuretisest, ku sedä `rohkemp olli, tetti kah magus`sü̯ü̯ki. `Panti manu `suhkurt, vähä vett ja keedeti ärä. `Sü̯ü̯di külmä piimäge.

Metsamarjadest. Lepakooretorbik

Ku ma vi̯i̯l koolin es käi, akassi oma lehmä man karjan `käimä. Karjamaass olli laget maad ja kah `mõtsa. Mõtsa veeren kasusive maasikmarja. Mia `oidsi neid kotussit, kus maasiku akassive `äitsneme, lehmä i̯i̯st ja kah `naabretüdrukul es kõnele. Ku marja `valmi, sai mõne marja kah ruusi `sisse korjate ja kodu viiä. Ruuś katte ärä! Esä õpaśs siss lepäkoorest `marje jaoss torbikut tegeme. Käänis`pääge väits `anti karja manu üten, siss olli ää kah lehmä jaoss `vitsa lõigate. Torbiku jaoss pikk lepäku̯u̯r tulli kääntä katekõrra ja ümärik ots `panna orgige `kinni. Orgist olli ää kah torbikut kähen `oida. Vi̯i̯l paremp olli orgi `otste `külgi nöörist vang `köitä. Torbik tulli `ü̯ü̯sess likku panna, et ärä ei kuivass.

Kui kodun `suhkurt olli, soksiti marja katik, sahvtiss. Si̯i̯ olli ää levä pääle `panna ja `piimä `pääle rüübäte. Saiage oless vi̯i̯l paremp ollu, aga sel aal tetti `saia `pal'lelt jõuluss ja jaanipäeväss. Marja ollive ää kah nindasama süvvä, ku `piimä olli `pääle kallat.

Vabarit `kaśve kah põõsaste vahel. Ni̯i̯ ollive vi̯i̯l magusempe ku maasiku. Koer Tips sei kah neid varre otsast ää meelege. Vabarit seime kodun samati ku maasikit.

Sügüse`pu̯u̯le akassive paluku punatsess mineme. Neid `kaśve kaven raaniku pääl. Käisime säält emäge `korjamen. Karjan sai vahel käit kah `pal'le

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`jalguge. Raanikus minnän `panti iki `jalga `pastle ja villatse suka, et uisk ei saass `salva, ku tal lähiksess läät või kogemede pääle astut. Palukit keedeti õunte, kõrvitse või porgandige ja `suhkruge sahvtiss ja salatiss jõulu_aig verivorsti `kõrva süvvä. Talvess keedeti ilma `suhkrude ja `sü̆ü̆misess `panti `suhkurt manu.

Mustiku keedeti kah ilma `suhkrude. Mustikusupi tegemise aal `panti `suhkur ja `tärklis manu. Ku kellekil kõtt `valla olli, `anti kah mustikit ilma `suhkrude.

Kure`marju `korjamen käisi emäge periss kaven üte järve lähiksen sŭŭ sehen. Korjassime toobi `sisse, peräst kallassime `korvi. Emä pańds egä toobi `kaldamise `järgi üte marja `taskuss. Siss olli peräst ää kokku lugede, mitu `tŭŭpi olet korjanu. Emä korjass ruttu. Mia väśüsi ärä, aga korjassi iki kah mitu `tŭŭpi.

Kuremarjul olli üits suur viga: ollive edimelt kõva ja kole apu, es `kõlba süvvä. Aga na es lää kah `seismisege alvass, tali läbi seisive `sahvren külmä kähen. Säält `võeti, ku vaja olli. Neist tetti kisselt, aput `jŭŭki ja emä kĭits paksempe sahvti pirukide `sisse panekuss. Ja kuremarjamahlage tett mannavatt olli kah ää süvvä piimäge.

Helju Kuus, s 1926. Sudiste k

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLİSTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28: 9–11, 22

Vanaaegsed söögid

`Süvvä sai miu kodun nindapailu ku tahid. Mõnes kottal ei ol*(*e*) *`võõral perel küll vahepala ant. Söögi ollive `lihtsempe*: *ua, `erne, ubine (kartulid)*, kapuste. Es tää kõrnitsest egä kurgist. Liha sai vähemp, kõrd päevän või ülepäevä ve.*

Meil olli karjamaa kaven, mõni paaŕ `versti mińnä, su̯u̯ vi̯i̯l kah, siss sai võid vähä. Ku mõnes kottal `saiki võid `rohkemp, egä selleperäst tad süvvä iki es anda, `müüti är jäl. Einä‿aig iki kige `rohkemp võid sai. Einämaa olliv kavetel, siss `panti võid napage ja karbige `räimi manu. Või nurikideg, ku inimesid enämp olli ja kavas aas einämaale jäiä tulli.

Piimäl `panti rokka sekkä, `võeti lassige manu. Tõise lassige `taari joogi jaos. Einämaal `sü̯ü̯di toorest `räime ja võid-`leibä, rokka rüübäti `pääle. `Õhtu‿oodakus tetti kama. `Õhtu siss tetti tuli maha, `panti `räimi `vardas, lätsive einätule‿bäl iluses kõllatses. Ku jõgi lähüksen olli, `panti räime mõnikõrd nurikuge jõkke likku kah.

Kodun olli egä `õhtu enämpist piimäge puder ja `tu̯u̯re räime.

Sügüselt sai rehepessu‿aig küdsäkardulid ja puu‿alu‿bäl ahjun küdsäted `räimi. Tuha‿sen küdsäted ubin* (kartul) *olliki sel aal peris paremp pala. Ütsilugu sai talituse aig taren suurepaa all mõni kardul küdsäted ja `sü̯ü̯di säälsamman `pal'lalt ärä. Nooren om ju sü̯ü̯k' magus.

Vana `Kepnik vaśt jutuśt, ku temä alle nu̯u̯r mi̯i̯s ollu, ninda kate`kümne `aasta `ümmer, siss ollu taludel kardulid õige vähä mahan. Külälistele iki ant, oma pere ei ole saanuki `tahtmist `mü̯ü̯dä. Temä ollu Kävärtil poisis. Siss ta tennü pikä orgi, `otsa löönü raudnagla, sellege siss õngitsen läbi `kel'dre‿`akne ubinid ja küdsäten taren ahju‿augun.

Ubinid (õunu) *olli ka vanast vähä. Mõni põõsas `sõstrid ja karu`marju ka `kunnig aidveeren. Egä neid `talves es mõśta `kennig panna egä kuivate. Latse seive* (sõid) *nindasamma ärä `põõsa otsast. Ku mõni vana‿inimene vaśt mustikid või muid `marju tõi, `anti ninda`saati laste kätte. Es mõśtete nendest `miastig tetä, nagu nüüd tetäs kikksugu sahi* (moosi). - - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

1944. ES KT 110

Vana‿`aiga – vainu‿`aiga,
musta kulmu mure‿`aiga.

Mis sedä vana‿`aigist `sü̆ü̆ki kõnelte `nüütse kõrvan. Vilets ik ollu ennevanast, aga egä sedä siss ei tunneki. Mia‿ij‿ol sedä õige vaest `aiga nännü. Rabantseleib ollu süvvä, kõbisen suhun. Ei oleved pirrutuleg lähempes `tohtin miṅnä.

Rabantse`leibä es näe mia. Rabantselevä tegemisest mia‿i tää midägi. Terä jahvatedi `veśkel juba aganteg segämine. Rabants `viiti ilma tuulutemede `veśkele. Raasike olli, `aeti kotti üten aganteg, suure puru pühiti vähä päält ärä.

Rokka tetti ik, sĭĭ olli järjest. Ku vanas läits, `lü̆ü̆di uut rokka jäl tõise `tŭŭre `sisse. Sedä `panti apupiimäl sekkä – sĭĭ õigati rokk.

Toores räim olli sĭĭ pääsü̆ü̆k'. Soolag ua, kama, teṁp, kapuste – nĭĭ olliv õige vana‿`aikse söögi. Liha‿ss ole ollu `miastig. Kardult es ole ollu, kelleg na neid sigu söödiv. Või sedä liha siss olliki. `Lehmi olli ka vähä. Nĭĭ kedäg `süvvä es saa, mis `piimä neist sai või mis neist tappa sai. Teomehele `panti rokalaśs ja räimekaŕp manu, leväpät's kah. `Tempi ehk `panti kah.

Soolag ube sü̆ü̆d. `Vĭĭge keedeti `pehmes. Vesi kallati ärä, siss raputedi kuiva ubadel `sŭŭla `pääle. Kuumast taol (kuumalt, kuumana) *tõmmaś soola `sisse. Soolag ua ollu siss ik einämal man. Nĭĭ panniv `jŭŭma. `Taari `jŭŭdi `pääle, olli kõtt täüs.*

Kama kah. Kama olli ik igävene vana sü̆ü̆k'. Näl'lä‿aig na pailu seive‿ss, ku saive. Üits ollu söönü siss pailu kama, akanu ädä tegeme. „Kulla kamake, ku ma ik Rakitse `paiku är saas!" ütelnu. Vaśt kõnelti ik.

Näl'lä‿aig ollu siss ik, ku miu näṅn `väike ollu ve. Siss `väikse poisikse `kõndin ik `mü̆ü̆dä külä. Venemaalt tŭŭd üitskõrd näl'lä‿aig jahu ja jaet inimestele `vällä. Ollu `siantse ümärikse jahukerä, suure.

`Talve, ku `piimä‿ss ole, tetti kanempepiimäg `putru. Mia ol* (olen) *selle är saanu. Meil vahel tetti, ku me `väikse ollime. Kanempeterä tambiti `uhmren katik, siss `panti vett `pääle. Siss `lasti läbi sõgla ja `panti pudrul `pääle. Tulli ik ka `siante allikas puder, `siante `võõra maiguge.

Lihadepühädes tetti `tange. Neid `sü̆ü̆di suurenel'läbe, -`rĭĭdi. Sĭĭ ka ik `õigene vana sü̆ü̆k'.

Vedelid kapustid keedeti suur tarepaatäüs `valmi. Säält mutku lämitedi. Egä liha‿ss ole ollu.

Taaŕ olli ik `aasta `ümmer juvva. Toores räim-leib ja `rŭü̆pä aput `taari `pääle, küll olli ää, `süäme `järgi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Küdsäted kardule olliv sügüselt, ku tuli rehe‿ahjun olli. Puu‿bäl küdsäted räime. Vahel sụụl'lịịm `kasta.

Puhas leib olli juba ammu enne miut. Ku me kirjutsekoolin ollime, siss olli meil iki imbuted leib (peenleib) *man. Kụụl'`meśtre `tütre käüsiv ik mede man `ot'sman*: *„Anna jäl magust `leibä!" Mõnikõrd jäi `pụụl'pelt terve pät's üle, sai ärä ant. Miu aig tetti vahel imbuted `leibä küll.*

Ubine`putru* (kartuliputru) *ja kesväjahust `putru ja `pakse kapustid, egät `panti manu. Liha saime ka siss juba küll. Pailus nịị tidrukukselatse seive. Ken kõva `sụụụmä‿ss…

Purgantid es sụụ me kedäg. Õige vähäkest kasvatedi. `Panti vaśt kardulesupi sekkä.

Õige vanast oleved suvve vällän koan `süvvä keedet. Lahemp ja ei aa ninda `suitsu täüs. `Talve ollu pada ahju`kolden koogu otsan. Koda ollu sihante roobikidest `püśtü kokku pant, ülevest ots teräve.

Võõras `vaatab võõriti, `käänäb sõna sõõriti. Annab pala, `ütleb pailu.

Ketsi meile vihane?
Küdü meile vihane.
Visaś kulbi `kurru,
oma emäl `otsa,
perenaisel `perrä.
Kul'p läits kurun kopiteme,
ahju ehen alliteme,
seinveeren seeneteme,
läve all läpäteme.
Mis tal `täempe `süvvä `anti?
Kassirasvag kapustid,
ụụpussug (hobuse-) *ube,*
siasitag `sịịni.
Küdü läits manu `maitsma.

Söögikordadest

Vanast kolm `kõrda `sụụdi päeväl: *ruugusṫ, lõuna, `õhtusụụk'. Linategemise‿aig `sụụdi ụụruugustid ka vịịl nel'lä-viie aig. Lina`kolkja seive.*

Õige vanast `panti `tụụre räime livvake ja levä‿ots `kolde `pääle. Miu aig seive ik `kamren ilusti. Tetti `miastig – `räime, liha küdsätedi ve. Mõnikõrd `panti pannig kapustid `ahju. Tare‿ahi olli kuum, siss olli ommukus ää võtta.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Mud'u olli söögis ik `terve kardule, rasvag kardule, lihag na mud'u küll keedeti. Kardule`putru, vedelid apukapustid, `pakse kapustid, pääkapustid, ubadeg kapustid, rasvag kardule-`sṵṵrma`putru – mõni limṕs tetti ka `sisse.

`Õhtus olli enämpist ik piimäg puder `sṵṵrmidest või jäl jahupuder. Meil `panti `piimä `pääle ja olliv ik vedele. Toores räim olli kõrvan.

Suvve`lõunas olli ik apupiim ja toores räim.

Talvelt es keedete ka `lõunas: `sṵṵdi nindsamma ülejäänut ärä, lämitedi `jälle ja. Ku oma rahvas olli.

`Pṵṵl'pe‿`õhtus olli paks `sṵṵrmapuder rasvag või lihatükiksteg keedet. Aput`piimä rüübäti `pääle suure livva sṵṵst puulusikideg. Nindasamma olli pudru süvvä puulusiku. Ega muud lusikud es oleki.

Suvvelt olli pühäbe‿ommuku ik piimäg kardulepuder. Võid `panti `sisse ja ää olli! Ütelti ik, et kardulevõi. Apupiim `pääle rüübäte. `Tatre`putru keedeti ka vahel, ss‿ku `piimä olli. Kesväjahust vedelt `putru keedeti ütsilugu. Sügüselt `viiti `lõuna‿aig `mõtsa ka vaśt `kündjäle.

Ommukult olli enämpist `terve kardule, vahel soolane puder ka ja rasvag kardule.

Kṵṵrt `panti mõni nurikutäüs paigale sügüselt, ku lehmä `kinni akasiv `jäämä. Kül'metedi ärä, siss `panti `talve jahupudru‿bäl. Peris ää olli.

Vanast olliv nṵṵ lehmä ka enämp `kinni `talve ütekõrrag puha. Nüüd om ik enämpist `aasta läbi piim. Vaśt olli ju `lehmi ka vähemp, neli-viis tükki. Nüüd ik seidse-katese tükki.

Imiku toitmine. Laste ja koolilaste toit

Tutu-lutu, Matsike!
Pane `piimä sarve `sisse,
anna ullu latsele.

`Väikste lastel `anti `sarve. Mede lastel – sõsartel-velledel olli sari ik, peris lehmäsari. Olli iluses õhukses är õõnisted sṵṵst ja välläst, ninda ku‿t's munakṵṵr `keŕgeke. Peenikse otsa‿bäl olli raṁm `sisse lõigat. `Sinna `seoti niidige `liigenahk `otsa, `lambanahk. Nahal olli auk sehen, `sisse sorgit. Säält tulli piim läbi. Egä sedä latse kätte‿ss saa anda, taga‿ots olli `valla.

Ka sṵṵ Juhań `väike olli ve, siss olli sari är põlenu. Ku ta `laastudeg paa ala olli lännü ve, või kudas ta är `põl'le, ei mälete ämp. Siss ik's* (nuttis)*! Siss `minti Kullile `ot'sma, `tṵṵdi säält `jälle üits sari. Sṵṵ es ole ämp `siante `keŕge. Sṵṵ olli paks mütäk. Andsul ik olli juba laaś ja kuṁm (kummilutt).

Til'lukste lastel piśteti vahe‿bäl levänuts suhu, ku na äl'lün ollive. `Suhkru-levä `nämmu `panti närdsu `sisse, vahel võilevä kah ja mutku lutsut'.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Niśä `anti mud'uki. Söögi man `anti latsel egät `nämmu, mis esiki seid. Enämpist võid-kardult tetti nämmus. `Sü̆ü̆di esi suhun (suus) *peenikses ja piśteti näpug latsel suhu. Tõine ŭŭt' ku linnupoig, suu `valla.*

`Varsti akati `anma, ku laits taht's ja. Või siss vanast `manna olli või kedäg. Oma `pü̆ü̆glejahust `putru‿k* (ikka) *tetti mõnikõrd. Es ole kedäg, lastel `anti sedäsamma `sü̆ü̆ki ik, mis esiki `sü̆ü̆di. Ku `endele `aiga süvvä‿ss saa tetä, tetti latsel ik `nämmu sellestsammast, mis esi seid: ubinest* (kartulist)*, `ernest, uast. Talulatse, suurempe vaśt saive mõne kübene võid või liha enämp ku suure.

Vanast es ol sedä koogi- egä saiategemist ninda. Mõni küben `musta oma `pü̆ü̆glejahu olli. Es ol `kohvi egä `suhkurt ninda. Nüüd topitse `latsi nagu osakot'te!

Koolin ollime, tŭŭdi üits kõrd `sü̆ü̆ki `järgi nädälil. Esi lämistime ik kardul`putru ja. Mis sa sält sü̆ü̆d nädäl `aiga. `Piimä olli ka pudelige. Pannikse olliv man. Kŭŭl'`meśtre rae‿ahi ja lĭĭt' olli livvaksid täüs. Tĭĭvett sai kah.

Koolilastel olli ka taar' juvva. Viisiv esi vil'lä `sinna. Maret tei* (tegi) *taari ärä. Poisi `kandsive vĭĭ. Egä siss peris koolitalitajad es ole. Kŭŭl'`meśtre tidruk siss mõne asja tei ärä. Poisi tõive puu ja vĭĭ, tidruku `pühksive koolitua ja `mõśsev ka vahel. `Tütre tulliv ka appi. `Luudeg `mõsti, saepuru ja vett `aeti maha. Latse olliv puha `pal'la `jalgug. - - -

Toidunõudest ja söögikommetest

Õige vanast oleved puust livva ollu. Puu`tal'drid ol ka mia nännü. Püt'te `sisse tõsteti sü̆ü̆k', ku mia nŭŭr olli. Püt't olli siantsamma ku nurik, mud'u‿t ta lai ja madal olli ja ilma `kõrvide* (kõrvadeta)*. Puuvitsa olliv `pääle aet.

Üitskõrd lätsiv poissi-tidrukud lavva man `tüllü. Meil olli üits vana puuliud, `lõhki mis ta olli enne. Ku sĭĭ Elts virut' selle puulivvag poisile `vastu pääd! Lei livva `suutu katik.

Üte või kate suure livvag `panti sü̆ü̆k' lavva‿bäl. `Räimi küdsätedi, nĭĭ `panti ik pannig lavva‿bäl. Puulusikideg `kaugelt õngitsive – laud täüs ku larab!

Väist egä `arki‿ss panda vanast lavva‿bäl. Egäl olli oma käänäspäg* (käänispeaga) *väits. Naśtel es oleki väist. Lihatük'k `võeti levä‿bäl `piiu. Peremis lõigaś `leibä, kellel vaja olli. Levä`lõikaja pannas ratta`rü̆ü̆päs, ütelti ik vaśt, ken `leibä lõigaś.

Tidruku seive `püśtü lavva man.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Toores räim, leib, piim `pääle rüübäte. Vahel es oleki muud. `Kennig es nurise. Nüüd saave küll `süvvä ninda‿t! Iki ädä. Inimese om är lännü patutses, ei tää esiki ämp, minna (mida nad) *tahave.*

Kohv. Peasuhkur. Sool

`Kohvi tetti mõnikõrd `väikse vaśk`katlekseg. Siss `anti tidrukul ärä ka üits taśs, `panti peräl vett `pääle. Miu aig olli `suhkurt juba ja enne oleved ka‿ki ollu – `kohvi olli tett, aga noh, `väikselt iki.

Vanast `kääüti `talve obesteg `Pärnün linu viimän, siss `tu̯u̯di `su̯u̯la mitu kotti kodu `terve `aasta jaos ja pää`suhkurt kah. Egä siss `pu̯u̯d'e es ole. Peenikest `suhkurt vaśt es oleki.

Leivategemine. Leivamõhk, -lapi. Ahjuluud. Leivajuur. Leiva kastmine, küpsetamine. Leib oli vanasti kallis

Õige vanast olli levämõhk' `ruhve `mu̯u̯du, suur, pik'k ik, sügäve ja, `laudest tett ik, egä ta õõnisted es ole. Kaaś pääl ja. Rattapövvä `mu̯u̯du, põhja `järgi kumer raaḿ olli, all neli `jalga. Ta‿ss taha säl `ästi paigal küll `kurta `kastmise aig.

Mede vana levämõhk' läits `ju̯u̯skma, siss Vana-Märt tei uvvemped `mu̯u̯du, püśt`laudest pikerik, nel'lä jalage. Kaabiraud, sedä om vaja `mõhke `kaapi. Si̯i̯ om ravvast, puust pää perän.

Levälapi olli siantsamma ku nüüd. Lappige lastas `leibu `ahju ja `võetse `vällä. Levälappi ots om ilus õhuke, et leväl ala lääb, ku ahjust `vällä võtad. Vil'länti‿bul ollu lapi `jämme, tõmbi otsage. Nevä `naaren mede levälapit, et ka `pät'se katik `sorki tahade ve. Nevä esi `kiskun roobige `leibu ahjust `vällä – levä puha musta. Viimätig tennu ka mede `järgi õhukse levälappi. Üle levälappi ei tohi `astu egä üle varre – leib lääb `lõhki ja `muhke tääs.

Ahjuru̯u̯ṕ olli puust, süte maha`tõmbamise jaos. Roobi-luvva tuleve ruttu `vällä viiä, siss saave `tütre ruttu mehele.

`Lehtline viht või vana sannaviht köüdeti `otsa ahjuluvvas. Ahjuluvva `otsapanemise man om vähä vigur kah, ken enne sidunu‿i ole, si̯i̯‿i tää ka, kudas ta seob. Kaits `vihta `seotse ütte, piśtetse vaŕs kate vahelt läbi ja köüdetse kunts varre `pääle `kinni.

Leväjuur `panti `lämme `vi̯i̯ge. Juurets `panti ka `sisse. Ku õig kujunu olli, pidi enne `leoteme nagu `nüüdik. Tõine päe kasteti, `panti jahu sekkä, `su̯u̯la kah. Kateksi kastive, ulk `leibä olli. Suur tare‿ahi, `sinna läits pailu `sisse. Ku är kastet olli, tetti libeves, raputedi jahu `pääle ja tetti käe kül'leg riśt

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

leväl `pääle, et vanapagan manu‿i saa. Pätsi määriti päält apupiimäg või `viiige. Kun sii piim `talve o.

Ku levätegemise man sõŕm pätsi `sisse johub mineme – saab selle leväteo aig surmasõnumid. Ku edimine sõŕm lääb, siss saab `varsti, leväteo ürjätsen, ku `väike sõŕm, siss lõpetsen.

Nääguten sai nätset `leibä,
kuuluten sai koorikest.

Ku vanast `tunni* (kella) *es ole, visati ümärike kanamunasuurune `taignetükike vii `sisse. Ku sii `pääle tõuś, siss olli leib kütsü.

Ku `leibä ahjust `vällä `võeti, siss koputedi levä põhja ala*: *kõmine `järgi tuuś (tundis) *`pernän ärä, ka leib kütsü olli või toores. Levä `panti lavva‿bäl või mõhe‿bäl ja levärõõvas `pääle. Mõni paksemp rõõvas ka viil üle. Levämõhel pidi ik rõõvas pääl oleme.*

Ku levä ahjust `vällä `võetse, ei tohi `ahju tühjäs jättä, piab kas või üte alu `sisse `viskame – vanapagan paneb oma levä `ahju.

Lämit `leibä‿i tohi väidsege lõigate, piab `murdma, mud'u tõise levä ahjun `oigave.

Liha`pätsi tetti ka vahel. `Räimi `panti `sisse ja. Sii olli ää `mõtsa* (heinamaale) *`lõunas `järgi viiä.

Ku lastel söögi man leib maha put'te, `lasti leväle suud anda, ku maast üles võtive. Ütelti, `taeva‿ät't `tapleb, ku leväge ul'lakud tiid, ja lüüb raudkepige. Vana‿inimese `andsive ka leväl suud ik, ku maha put'te. Raasikse korjati ka lavva‿bält peräst `süüki kokku ja piśteti suhu. Ninda kallis olli vanast leib! Olli selleg `arjunu. Nüüd lastel kurdave levätüki `jalgu all mahan.

Sõaleib om sõrmiline,
vainukakk om vaarakline.

Leib oidas einä‿aas, ütelti vahel ik, ku mõni söögi man `leibä küśk.

Ennegu leib `ahju `panti, eideti ahjusuul riśt ette. - - -

Rukkipüülileib ~ hapusai. Männ

Rüä`püügle`leibä ~ aput`saia tetti vanast kolme päeväge. Ku vesi vähä `kiimä akaś, `lüüdi jahu `audume. Mateti rõõvasteg `kinni. Ku juba `jahtume akaś, piśteti juurets üte veeresse. Ku vähä akaś säl juba `tõusma, siss `aeti segämine. Ommuku `panti juur, `õhtus sai juurets `sisse panna. Ku juba vähä vedelempes apań (hapnes)*, pesseti vahel jäl männäge.*

Männ olli kuusest tett, är koorit ja aru kül'len. Sellege tetti võid ja kardulepuder ja rokk `lüüdi ja puha. Ku männ är koorit olli, siss köüdeti aru

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kablage `kinni, senigu är `kuive, mud'u oss (oleks) *õige laiali ollu. Viis-kuus aru olli tal.*

Kolmantel päeväl kasteti siss apusai ärä ja ku `tõusnu olli, tetti `ahju. Pätsi `võeti lavva‿bäl `vällä `tõusma. Enne `ahju panekud määriti munage.

Vanempe `pernäse iki mõśtive mõni ääd aput`saia tetä, ninda‿t all egä pääl koorikest es ole, `pehme ja magus. Ku tetä‿ss mõśta, läits käest `raisku kah. Pühädes ja pidude aas ik tetti.

Karask. Rõõsk

Kesväjahu olli `sõkline ik. Või vanast `siantsid vabrikid olli. Karaśk tulli `sõkline ik ja kipe. Apanted karaskid tetti. Nisujahust tetti ka apanted karaskid. Mõnikõrd kasteti rüä`pü̆ü̆glejahu `sisse, `panti raasike kardulid kah, siss olli `õigene ää.

Pärmig tetti nisujahust `rõõska. Niĭ litsuti lappi‿bäl õhukses ku vihalehe, õõruti lusikug aput`piimä `pääle, ruttu `ahju. Niĭ `küt'sev ĭist ärä ja ürjäti taga‿otsast `vällä jäl `varsti `võtma. Mutku `viska `sisse ja raba `vällä jäl võtta. Koorike pidi õhuke ja `pehme oleme ku‿t's vamm! Ku `piimä olli, siss tetti rõõsk piimä‿sen. Olli ää suvve või ja apupiimäg süvvä.

Karaski juures `panti või`piimä, ku olli. Roka peräg `panti suvve ja. Karaśk tetti vähä paksempe pätsi. Puu`tal'dreg või kulage `võeti `vällä lavva `pääle. Selle jaos olli kula.

`Tatrekaraskid tetti ka mõnikõrd, ku tater `kaśve. Eg ta egä `aasta‿ss kasva kah.

Sai. Korbid. Koogid

Tundas viĭvirutajad, ei tunda saia`sü̆ü̆jäd.

Miul olli suurekoolin küll `valge `muskoski sai man. Tõśtel olli alli kodusaiakse, käkikse. Õige vanast es kuule `saia oleved.

Miu aig tetti õllepärmige `saia. Üittõśte käest ja `mõisast õllekoa mant `tŭŭdi, ku `kuskil mińek olli. Või mud'u `saia tettiki. Tetti apanted karaskid ja `rõõska ka aput. Pühädes tetti `koŕpe. Koguti `piimä ik. Korbi`taigen tetti siantsamma ik ku saia`taigen.

Pakspiim surveti `käege peenikses. Neli-viis või kuus muna `lü̆ü̆di, aputkŭŭrt, sulated võid `tal'drekseg, ninda‿t paras paks tulli. `Sŭŭla, `kaeti `maiku. Mõni visaś `kü̆ü̆mlid ka sekkä. Mõni oleved sibult `panden. Siss kasteti kikk segämine.

`Taignest tetti `väikse pätsikse, küdsätedi ärä, `lasti vähä `rõõva all olla ja `aeti väidseg pooles. Siss `panti pakspiim `pääle, kańnu paksult, siss om ää.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Siluti väidseg libeves ja `säeti korbilavva `pääle. Siss lükäti lavvag viil `ahju, et päält kõllatses võt't. Pikä lavva olli selle jaos. Kaits `lauda läits kõrutsid `ahju.

Ku ahjust `vällä `võeti, siss tõsteti õrnalt laiali kolmantiku `sisse `jahtume. Ku är `jahtusive, `panti paaritsid kokku – alumine ja `päälmine puul', ja tõsteti kolmantiku `sisse üittõiste `pääle nõu täüs. - - -

Vanast es tetäki kedäg `kuuk'e. Mia‿i mäleteki, et `kuuk'e oss (oleks) *tett, ku me latse ollime. Ku tetti, siss tetti nindsati* (nõndasamuti) *ku `nüüdik, apupiimäg ja soodag.*

Vanast es ole sedä nisuki kedäg mahan, raasike olli, es pöögeltedeki, jahveti nindsamma (nõndasama) *ärä. Tetti karaskid ja soolast `putru. Mõni raasike pöögeltedi, sii tetti saias är. - - -*

Juust. Kama

Vanast olli juusta asemel temp. Juustast es kuuleki mia nooren ja nüüd vanan ei taha enge `sisse kah. Es `tääki, mis asi sii juust olli. Vanast es aia `matjust taga. Livvakseg `räimi ja suul'`liimi, leib ja piimäg rokk, sii olli sii süük'.

Kama tegemine o `elpus. Säl ij‿ol kedäg suurt. Kamas `võeti nisusid, rügi ja `kaaru egät üits nõutäüs. Ube-`ernid vähemp, või neid nindapailu olli. `Panti müüripatta, kallati kül'm vesi `pääle ja keedeti senigu terä `pehmes saive. Ulk `aiga keedeti. `Õhtu `panti patta, kaas `pääle – `audusive esi säl ommukuni. Vanast `kiitän `suula‿ss panna. Suul `panti süvvän. Nüüd pannas suul patta.

Ommuku, siss küteti ahi kuumas, pühiti ahjupõrmat `ästi `puhtes ja `panti kamaterä `ahju kujume. Siss olliv na juba kannus kuivas är keenu. Eg neid õige suure vii‿sen es keedete. `Kõrbume es tohi minnä ja kuivas pidiv `kiimä. Ninda ik, et kõrvemaik manu‿ss tule. Egä es `seete* (ei segatud) *paan. Esi `audusiv päl.

Ahjun `seeti järjest: me kamateri segäme! Ku terä kuiva ollive, `viiti `veskele ja kama olliki `valmi.

Kama tetti apupiimä või piimäroka `sisse. Tetti paras püdel, kudas kennig taht's. Mõni taht's kannu `paksu, mõni taht's vedelemped. `Suula ka raasike. Mõni taht's pesset* (klopitud) *kama, mõni taht's ku apupiimätüki sehen ollive. Rokag es `jääki tükki.

Mõnel, ken ei mõsta tat (teda) *paraviisi `kiitä, olli toores maik man, mõnel vahel kõrvemaik. Piab `mõstma iki `kiitä-küdsäte paraviisi. Jätäb `valges ja, pailu `kõrbub, s‿lääb kõrvemaik manu, ahjun ja paan kah.*

Kamakäkki mede‿bul es süvvä. Käkki me es taha. - - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Temp. Kanep söögiks

`Tempi tetti kanempeterädest. `Talve iki tetti. Vanast oleved suvve ka sü̆ü̆d, teomeśtel manu pant. Mia tahi tat küll.

Kanempeterä kõrvetedi paan ruunis (pruuniks). *Siss `panti `uhmres ja üits inimene akaś `kirvevarrege man `taḿpma. Tambiti seni, ku purus lätsive. Siss `panti jahu sõgla `pääle ja sõgluti jahu `vällä. Mis `terve terä sõgla‿bäl jäive, nĭi kallati tagasi `uhmres. Tambiti `jälle ja sõgluti, senigu terä puha katik ollive. Siss `panti ülejäänune puru loomale ärä.*

Seni olliv lihag või rasvag kardule `valmi keedet. Ää rasune lĭiḿ nindagu! Siss kallati kardule üten leemege `uhmres kanempejahul `pääle ja tambiti `kirvevarreg pudrus, sikkes nindagu. Ja olliki `valmis. Tõsteti livvakste `sisse. `Sü̆ü̆di siss `lämmest taol (soojana) *ja peräst kül'mäst taol* (külmana). *`Panti levä‿bäl ja rüübäti aput `taari `pääle. `Terve kardulteg `sü̆ü̆di. Kardulel `panti `tempi otsa‿bäl.*

Kanempe`sĭimlest tetti `tempi ja `talve, ku `piimä‿ss ole, tetti kanempe`piimä, `panti `sŭurmapudru‿bäl.

`Pirla tĭib ka mõni vaśt õige `arva vĭil. Mõni vanemp inimene mõśtab tetä.

Tangud lihavõtteks. Lihavõttetoidud

`Tŭŭdi kui turbas tubaje,
`uhmerpakku `ŭune‿essa.

Ninda lauleti noorikule pulma‿aig, ku ta õige mühäk olli.

Üitskõrd `aastan tetti `tange – suurenel'läbes, -`rĭidis. Tõisibe akati surume, kolmabe keedeti.

Kolmantikutäüs `kesvi `tŭŭdi tare‿ma[*nu*]. *Raasike teri `panti `uhmres, kallati raasike `kĭibä vett `pääle, ninda‿t vähä `niiskes sai. Siss mutku tambi! Kate `kirveg ninda‿t! Ilus lugu tulli peris, nagu `rõõva`mõskmise man. `Kirvevarteg `lĭü̆di, kirves olli ülevenpŭŭl. Üits olli mäe‿inimene* (taluinimene), *õine olli alanaine või -mĭis.* [Odraterad] *tahiv* (tahtsid) *peris kõvasti tappa kah! Vahel leive õise ka mõne matsu sekkä. Ärä väsüt' sĭi tü̆ü̆ ju!*

Ala`rahval `anti ka `kesvi oma nõutäüs. Nĭi teive omal ka siss `tange. Egäl olli tangu, `kennig es ole ilma.

Seni tulli anda, ku `sõkla terädel päält är tullive. Vahel vaadeti `jälle peopesä‿bäl. Mud'u täädˌss! Ku arvati, et ää om, ss‿kallati `vällä õise kolmantiku `sisse. Litsuti kõvasti `kinni ja `panti paksemp rõõvas `pääle. Vaśt kasuk ve, linase `rõõva ala. Siss `audusive `valla `lämme kähen. Seni siss surveti* [*`kesvi] *ninda, ku puha ärä sai.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Tõise päeväni `jäeti `sinna `kurtma, kolmantikus. Siss tõine päe akati neid tuulutem vällän. `Rõõva `laotedi ala ja `lasti mati veerest. Kige‿bält õõruti `peoge läbi, kate peo vahel, et `sõkla `valla tulliv kül'lest. Mõnikõrd `panti vii̯l `uhmres kah, ku `sõkla `ästi är lännü‿ss ol. Muśt teri olliv `näl'gunu (kõhnakesed)*, või neil sõkal peris är `läits kül'lest.*

Siss `mõsti `mitmest vii̯st läbi ja `panti suurepatta `ki̯imä. Üits pidi järest mõlag man segäme. Mud'u oss (oleks) *`põhja lännü. Kava `aiga tahiv* [*tangu*] *kiiä kah. Nevä olliv `jämme. - - -*

Ua keedeti tõise paan `pehmes. Viimatig siss `aeti [tangudega] *ütte, enne `tõstmist. Segämin ik `aeti `ästi. Raasike `aiga keedeti ka üten. `Su̯ula `panti ka ja parasjagu.*

Ku siss `tõstma akati, siss `panti neid `suuri nurikid ja püt'te täüs! Tidruku `kansiv maapõhjag `aita. Sääl kuŕt kül'mäge. Mõnikõrd tük's allitem ka mińem, ku kavempes `kurtma jäi. Temä tetti sihante püdel. Ku kül'mäs läits, siss läits kõvas. Aidast siss mutku `võeti.

Egä siss suurenel'läbe, -`ri̯idi muud es süvväki pailut. `Rõõska `piimä `panti `pääle ja aput `taari. Mõni pańd aput`piimä sekkä taari asemel. Aga taarig olli ik peris `õige si̯i̯k'. Ää apu `värski taaŕ pidi oleme `valmis tett. `Parras vedeles tetti siss piimäg ja taarig. Suurenel'läbe mutku `tange `si̯i̯diki. Üits kõrd, vaśt ommuku, keedeti ubinid (kartuleid).

Suur`ri̯idi siss `panti paksu kapuste `ki̯imä. Mud'u kikk si̯i aig tangu, päeväl mitu `kõrda. Siss es tahete muud tetä. Pühädäs jäi ka vii̯l. Olli ää süvvä. Ütte`puhku‿ss taha, aga vahel olli ää küll. Suvve oss* (oleks) *ka ää süvvä ollu, aga kust sa `aiga saad neid [tange] *tetä. Lämmeg ei kurda ka kava.*

Nüüd tetäs neid `veśke‿bäl, õigatse ruubi* (kruubid). *Om ik `puhtempe ja magusempe.

Pudrud

Vanast olli si̯i si̯i̯k' lahjamp ik puha. `Pu̯u̯l'pelt ja ku vaśt levä vahe olli, keedeti `paksu `putru. Peris rasu `panti patta, vesi ja `su̯u̯rma kah. Es kõrvetede kedäg `rasva ärä. Viimätig tulli si̯i mu̯u̯d. Apupiim rüübäte.

Soolast `putru keedeti sedäsi: liha keedeti paan ärä, siss `lasti kesvä- või nisujahu `sinna leeme `sisse. Sedä `putru `si̯i̯di leväge-lihage, aput`piimä rüübäti `pääle. Sedä `putru keedeti ütte`puhku, lina`kolkja olliv ja.

Või ni̯i kesvä- ja nisujahu vanast `siantse olliv. `Sõklise ja kipe, `jämme. Es ole ju `siantsid `veśkid ku nüüd.

`Tatre`putru keedeti piimäge. Võisil'm `panti vähä `sisse kah. Või tat vanast midäg ninda lualt võtta olli.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Seenepuder keedeti ka rasvag. Rasu ja `su̯u̯rma, `värski seene ja `väiksid ubinetükiksid `panti ka sekkä.

Egä vanast suppi es oleki. Piimäg puder olli egä‿`õhtune sü̯ü̯k'. Si̯i̯ olli vedel `su̯u̯rmapuder, `piimä `panti `pääle. Vedelt jahu`putru keedeti ka jäl piimäge. Neil `panti raasike aput`piimä ka `pääle, et apupiimätüki sehen ollive. Ninda olli ärä `arjunu, et `pal'la rõõsa piimäge es tahaki `kennig. Leib ja `tu̯u̯re räime kõrvan. Näńn tahts `leibä soola `sisse `kasta vedele jahupudru `kõrva.

Sügüselt, ku `värskid liha olli, keedeti lihag `su̯u̯rma-kardule`putru. Purgantid `panti ka sekkä. Vahel tetti `liḿpse ka `sisse. Enämpist nisujahust, `arva vaśt ka peenikse jahust. Ja või si̯i̯ `pü̯ü̯glejahu paremp olli pailut. Keedeti `rohkemp är suure `paage. Tõinekõrd lämitedi.

Kaunvili toiduks

`Ernid-ube keedeti mõnikõrd piimäge, mõnikõrd lihage. Liha‿`eite (vastlapäeval) *keedeti `erne sia`jalgug vedelik, `su̯u̯rmid ka ja. Siajala keedeti enne ärä. Sedä rasva`li̯i̯mi riisuti sält päält ja `panti leväkanikide‿bäl `liuda. Ni̯i̯ lik'kev* (ligunesid) *rasvag läbi, siss `sü̯ü̯di senigu sia`jalgu ja `ernid sai.*

Kapsatoidud

`Värskid kapustid keedeti suvve `lehtist. Lehe lõigati peenikses, `mõsti är, pusertedi vi̯i̯st `vällä, `panti patta ja keedeti lihag ja `su̯u̯rmideg vedel sü̯ü̯k'.

Pääkapustid keedeti sügüsepoole. Sügüselt, ku `värskid `lambaliha olli juba, siss keedeti mõni u̯u̯ŕ `pakse pääkapustid kah.

Kapuste tetti vanal kuul, siss keeve `pehmes. Ku äräki tetä‿ss saa, siss ärä `raima pidi ik aiast.

Õige vanast oleved viśt ravvage peenikses raiut. Miu nättävest olli ik riiv. Suur tońn tetti apusid kapustid täüs. Ku riiviti, siss müteti nuiag `tu̯u̯ren nindakava, ku vesi `vällä tulli, siss kallati `suure `tonni. `Su̯u̯la ja `kü̯ü̯mlid visati ka `peoge. Rasse vajuts `panti `pääle.

Ken ruttu apukapustid taht' saia, si̯i̯ pańd mõne vähempe nõu `sisse, kallaś `ki̯i̯bä vett `pääle. Teräve argig sorgiti `mitmes kottale `auke `sisse, et kipe aur `vällä tuleb.

Vanast oleved `pu̯u̯li päid suurepaan kupated. Tõstet argige `vällä, pant suur tońn täüs. `Talve keedet neid kapustid. Mia es näe kupatemist. Si̯i̯ olli ennempelt. Miu aig keedeti `talve `pakse kapustid lihage, `su̯u̯rmid `panti tubliste. Üteltse `pirlaki [kapsaid keetes]: *vana emmis piab `poigig sehen*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

magame (st palju liha olema)*, siss om kapuste. Ku ta pal't läbi jooseb, siss eij‿ol midäg kapuste.*

Vedelid apusid kapustid keedeti ka lihage, `su̯u̯rma mud'uki kah sehen.

`Laiu kapuste`lehti kuivatedi mõni ärä. `Talve, ku mõni saṅt tulli, siss olli sandile `rasva või liha kapustelehe `sisse panna ää. `Pal'lalt ei saa tal ka `piiu `pistä.

Kartuli- ~ ubinatoidud. Osa ja ubinad

Ku mia näi, siss olli ubinid (kartuleid) *juba küll. Es tää viśt miu emä ka sedä, ku neid es ole. Edimelt neid olli vähemp. Mõne talu‿bäl võis ka vähemp olla ku tõisel. Nevä es mõśta ka neid edimelt kasvate egä süvvä. Sõnnikud es ole ja maad olli vähä. Teive* (tegid) *kardule lahja maa‿bäl, siss es kasva.*

`Anti külälistel vahel. Ubinid ei ol koorit, ku pudrus tett. Mõst `puhtes ja tõmmat mõni riips `pääle.

Si̯i̯ om üits kateskümment `aastad tagasi, ku vana `Meśter nu̯u̯r mi̯i̯s olli. Temä ollu Kävärtil poisis. Nevä löönü raudnagla pik'ä `teibä `otsa ja urgitsen läbi augu `sahvrest ubinid `vällä. `Sahvre seinä all ollu undarmendi sehen üits `väike auk. Siss küdsäten sala tare‿ahjun. Ei ol `tahtmist`mü̯ü̯dä neid süvvä saanu sel aal.

Miu aig küdsätedi sügüselt ahju põrmatu‿bäl kardulid. Es oleki muud ku egä `õhtu kardul ja kardul. `Kestle‿sen sarjati kõvasti tuhast `puhtes ja, räim ka kõrvan, `su̯u̯lvi‿livvake ja piim või rokk `pääle rüübäte. Ku siast ääd vanunud `piimä olli, siss `panti livvak `sisse, `su̯u̯la sekkä ja `jälle olli ää ubinekaste. Sedäsi olli vanast.

Ubine`putru tetti rasvag ja piimäg. Koorit ubine keedeti `pehmes, kurnati ärä ja tambiti paan männäge purus. `Panti sibult ka vähä, raasike ku̯u̯rt, küben võid ka. Olli magus! Kardulevõi! `Rü̯ü̯pä aput`piimä `pääle!

Või sedä sibult vaśt olliki pailu. `Võeti raasike sibule`kaupme käest ärä. Esi es kasvatede. „Täis sibulid – täis rukkid!" lauł'ts sibule`kaupmis. Rügäde i̯i̯st neid `võeti.

Osa ja ubinid – lihag kardulid keedeti ütsilugu, `kaał'eg-purgantideg. `Tervid kardulid keedeti kah. Levä `sisse sai ka vahel pant.

Munad toiduks

Kanu‿ss `peete vanast. Vähä olli talu‿bäl kanu. Viis kana olli `Vihtlal. Mis sält mune `saiki, mõni ütsik muna.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Muna`putru tetti. Vahel keedeti `tervelt kah. Lihadepühädes keedeti ja värmiti sibulekoorteg. Ku külälin tulli, siss küdsätedi panni‿bäl liha ja `lüüdi mune `pääle. Es ol `arjunu `süümä, latse‿ss tahaki `tervid mune.

Lammaste tapmine. Toidud lambalihast

`Lamba tapeti sügüselt. `Mihklepäeväs tapeti edimine lammas. Vahel tapeti mitu tükki kõrrage.

Päädiku keedeti kige‿bält ärä kardultege, nii lääv soolatses mud'u. Verest tetti käk'ke ja karaskid. `Lambasooliku ariti ka ärä ja keedeti päädikideg üten ärä. Nüüd vahe‿bäl ep na visati `mõtsa, ku `rahval liha küll olli.

Latse tahiv (tahtsid) *ik kirivestkotti süvvä, et siss õpib kirivest kinnast kudame. Ken kiilt süüb, sii õpib võleteme.*

`Lambarasvast tetti `küünlid. Kellel muud `rasva‿ss ole, sii sei ärä kah. Liha `panti muśt `suula. Või sa puha makest taol* (magedana) *är süvvä võisid. Või tat* (seda) *ma‿ilma pailu said süvvä. Egäl `panti är palake.

Kii, kii, ketelikku!
Anna `süvvä, sütelikku!
Ku sa mu ädä tääs (teaks)*,*
küll sa kiis kipempest,
varises küll valusempest.

Peris ää olli sügüselt `värski kardule-purganti `lambalihage. Me Reedag tõime vaśt sügüselt ik maapõhjag aidast palakse ärä, pannim unni‿`auku küdsäme, ku tuli ahjun olli. Olli ää är `piśta, ku talitid, vahe‿bäl.

Paremp suutäüs soolast, ku maotäüs maket.

Näru tuleb näl'läst, tülü tuleb tühjäst.

Ommuku vara tulege tapeti `lambid. `Lamba `tuudi `üürüssisse, säält siss `võeti järjest. Suure`kamren tapeti mõsilavva‿bäl. Üits näüt' pirruge tuld man, üits ois (hoidis) *verenõud, üits ois lammast `kinni ja üits tapp. Kolm-neli tükki tapeti kõrrag ärä. Jutige* (korraga) *tapeti puha ärä, siss ürjäti `nül'gmä. Pää olliv puha rian mahan. Paa all või ahjun sai pää-jala är kõrveted.*

Ku päädiku är kupated saive, panniv tidruku jala`koṅte ja põseluid `vällä ritta maha. Egäl kondil `panti tidruku nimi. `Tõśtre või `Saapa tidrukidel pannime kah, ku mehelemineja ollive. Siss kutsuti koer manu. Kelle koer kige‿bält är viiś, sii sai siss ka kige‿bält mehele.

Suvves suidsutedi siss mõni `lambakints ärä kah. Ääd `süüki sai. Või maal `värskid liha om suvve.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vasikaliha

Vasikuliha suidsutedi ka mõnikõrd. `Panti maapõhjag `aita lakke rippume, si̯i̯ olli külʹm.

Vasiku tapeti keväde‿bol, ku vasikide aig olli. Vasikid es müvvä.

Sea tapmine. Sealihatoidud

Sia `kaeti ik sügüsepoole är `sü̯ü̯tä, ku ilma al (alles) *`lämmempe olliv. Sialauda ja `artu külʹmä, ilma lageded. Ku külʹmäs läits, `külʹmeś sü̯ü̯kʹ är ette, `ruhve kikk jääd täüs. Mis si̯i̯ siga säl ämp lääb. Märdis või kadris tapeti üits ärä, muśt jõulus. Siss vaśt üits jäi vi̯i̯l tappa. Es jõvva puha kõrrag är `sü̯ü̯tä, es saa söönüs.*

Ku mia nu̯u̯r olli, söödeti tublisid (rammusaid) *sigu kah. Kardult olli, `vilʹlä olli. Siss `elʹlev inimese juba `jõukampelt. Lina`kolkja tahive ääd vägeved liha kah. Nende jaos `oiti ik vägeved. Mudʹu nurasive.*

Egä neid sigu‿ss `peeteki `rohkemp, mutku oma jaos. `Kuskile es müvvä, ku mia nu̯u̯r olli. Ku vanempes sai, siss noomati ja `müüti juba juh. Egä siss talu‿bäl muud es müvvä – lina`si̯i̯mle ja lina. Ani es müvvä, siga es müvvä, lammast.

Küläst kutsuti mõni mi̯i̯s appi siga `tapma. Suure sia ollive. Siss es mõśta mahan tappa. Iki tõsteti üles `aidu‿bäl. Egä sia`tapmise ruhit ka es ole, `panti riha ala sõnniku‿bäl, põhu‿bäl ja kallati ki̯i̯b vesi `pääle.

Vanast olliv sia suure arjustege. Arjuse kakuti kuivast taolt (kuivana) *ärä, siss tetti sält pää‿`arja. Selʹlä‿bäl olli üits jutʹt pikʹke arjusid. `Anti arjukstel* (rändkaupmeestel) *neid ja, annive siid`lõnga mõne kübene.*

Ku tat [siga] *juba `puhtes tetti, `panti üles ik mõne asja‿bäl, mudʹu oss* (oleks) *mahan ukka saanu.*

Naśtel-tidrukil tulliv sooliku rakku (puhastada). *Soonte`keskmine rasu `panti enämpist seebis. Lume‿bäl iki ariti soolikid, muial nevä‿ss mõśtaki aride. Suvve siga‿ss tapete.*

Magu `võeti* (puhastati) *kuuma kivige. Kivi `panti paa ala enne. Tuline kivi ik `panti `sisse, ku `puhtes mõst olli. Mõsilavva‿bäl siss õõruti.

Kopsu-massa-maonaha `sü̯ü̯di nindasammu kardulteg ärä. Egäss mõśta `kennig massa`vorsti tetä. Sia mass olli mõrru, sedä‿ss taha `kennig `ästi, aga är pidi `sü̯ü̯mä ik. `Põrn viib `põrgus, ütelti, aga `sü̯ü̯di ärä iki. Kõveriku sooliku keedeti ka kardulteg ärä. `Sirge sooliku tetti vorstis. Sia saṕp `aeti pudelis – ää põlenurohi. Lutikil oleved ka ää `pääle panna.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Keväde suidsutedi muśt liha ärä – kindsu ja kül'le, mõnikõrd pää kah. Taren ahju`lõukal suidsutedi. Või ta sääl ninda `pehme sai, aga söögil tei ää maigu.

Siajala keedeti liha‿`eite* (vastlapäeval) *ernestege. Liha soolati ma‿ilmatu suur toṅn täüs. Neli siga pidi `sisse mineme. Säält siss pidid `võtma ka `aasta `ümmer`ringi. `Vaata iki, et ots otsag `vällä tuleb. Liha keedeti söögi‿sen. Mõnikõrd panni‿bäl kah. `Ahju es panna muul aal ku jõulus.

Rasv. Rasvaruhi. Rasva tampimine

Rasva `taṁpmise jaos olli rasvaruhi, puust õõnisted. Rasvatüki `panti `ruhves ja miis taṁps `kirvevarreg man, senigu peenikses, sikkes sai. Siss `panti `tonni. `Suula `panti `sisse ja kasteti* (sõtkuti) *suul `käege segämine. Ku‿nag `leibä kasteti. Käe kasteti vahel likes, siss olli libevemp. Kaits naist kastive. Sulate‿ss mõśta siss. Rasse olli sii rasva surumine `kirvevarreg. Viimätig sääsiv (seadsid) *`tarre parte `kül'ge kangi üles `veoge* (vibuga). *Siss olli `keŕgemp.*

Rasval `kisti nahk päält ärä, enne‿gu surume akati. Peräst `panti sii nahk rasval `pääle `tonni, et rasu allitem ei lää. Puulapike (-labidake) *olli man, kelleg vahel `ruhve põhjast `rasva jäl üles sorgiti surumise aig, mud'u os* (oleks) *mõnes kottalt `terves jäänü.*

Vorstid, mõugud

Vaśt õigati vorsti mõugus. `Valgid `voŕste es tii `kennig mede‿bul. Verest ja `suurmidest tetti ik rabavorsti.

Kuppeliha ja vaheluse`rasva `panti muśt kah vorstis. Katetoobiline liud pidi kuhjage ik `rasva täüs oleme. Lõigati tükikstes. Rasvatükikse keedeti enne paan raasike `aiga ärä, siss `panti `suurma manu. Viis, kuus, seidse `tuupi, kudas sooliku om, kudas siga om. Mõlage `seeti (segati).

Egä‿üits vorstiraba õige `pehmes ei keedä. Ku paras olli, tõsteti pada maha ja `lasti paaŕ `tunni `audude kaane all. Rohides `panti pipert-`virtsi ja `küümlid. Raba kallati `tuures (toobrisse), *`seeti veri manu, rohi kah. Ku raba paksus tük's `jäämä, `panti tilk vett kah. `Suula parasjagu.*

Siss akati vorsti`leht'reg ja pulgag `loṕsma. Vanast `jämmid soolikid es tetä `mõukes. Mõni libevemp vaśt. Õige `irmus täüs ei või ka aia, otsast piab vähä tühjämpes `jätmä, mud'u lääb kupaten `lõhki.

Mõnes‿pul pannas vorsti `pulkeg `kinni. Siin ei mõśta. Meil om üits siduja man, seob niidig `kinni. Kolmas kupateb järest. Egä `lõhki es lää ka

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kedäg. Paast tõsteti [vorstid] *mõlage ja kulage lavva‿bäl `jahtume. Peräst `viiti `aita. Säält siss küdsätedi.*

Vorsti `panti õl'gi‿bäl `ahju.`Õl'gi `võeti üits näputäüs, kasteti vähä likes, `panti levälappi‿bäl, `säeti vorstirõngas `pääle ja `lasti `ahju. `Küt'sev rõbe (krõbedad) *iki, rasu juu̯ušk maha ju. Ütsi `lasti vorsti`rõnga sedäś puha `ahju. Vaśt `laati* (plaati) *es ole, pal't üits ümärike pańn olli.*

Mitu siga tapeti jõulus ärä, siss `panti muśt verd ja soolikid paigale. Kül'mäg kuŕt. `Oiti ka mõni tük'k `aiga.

Verikäkid ja -karask

Sügüselt `lambid tapeti, siss tetti verest käk'ke. Aniverest kah. `Värskid `rasva küdsätedi-kõrvetedi sibuleg panni‿bäl ärä, kallati vere sekkä, kasteti kesväjahuge `parras ja tetti `käege patta keevä soolatse vii̯ `sisse `parra käki.

Suu̯lvii̯livvake lavva‿bäl, ken `tahtsive, kastiv `sisse. Aput `taari rüübäti `pääle. Es ol vanast kedäg lämitemist egä, ku nüüd tetäs.

Lehm tapeti, siss tetti karaskid. `Lambid tapeti `ulka. Veri tetti karaskis. Tetti nindsamma ku käkki. `Taigen tetti vedelemp, kallati panni‿bäl ja küdsätedi ahjun.

Piim. Koor. Või. Piimanõud. Nõude puhastamine

Kodu, kodu, koore`lehmä,
perenaise piimä`lehmä.

`Lehmä nüsseti kapa `sisse. Piim kallati nüsikus. Sii̯ olli puust, pik'k tiba olli kül'len. Ku sai, siss tetti mõlempi kadajapuust. Olli kõva ja libeve ku‿t's laaś.

Nüsiku jaos vaadeti siast puud, kus oks tiba jaos kül'len olli. Lehmäsari olli tibal otsan, mud'u `kuive `lõhki. Nüsikul olli kaaś pääl. Puuvitsa ik ja. `Paklatopus `panti tibal `otsa ja kurnati piim läbi pakalte nurikus. Olli lina säl või pakal ve, sält tõmmati egäkõrd tük'k otsast ja kurnati. `Võeti vähä lahes (lahedaks) *kah, et ilusti ütepaksutses jäi tiba ette. Sii̯ olli siss, ku mia tidrukuke olli. Peräst tulliv raad'kurna. Nüüd kurnatse `mitme`kõrtse `rõõvast läbi.*

Suvve olliv piimänuriku maapõhjag aidan. Rian puha. Pik'k rida olli seinveeren mahan. Sääl `vańneve. Ku är vanunu olli, siss `võeti ku̯u̯r lusikug päält ärä. Sõrmeg lükäti vii̯r `valla nuriku kül'lest.

Ku̯u̯r koguti `kirnu. Sii̯ olli nurikust pik'emp nõu, ülevest vähä `kitsamp ja all olli pulk veere sehen. Säält `lasti `virri `vällä, ku ku̯u̯r `apnem läits. Sii̯ `panti apupiimäl sekkä. Mitus sedä `virri olli.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kuurt vanast es süvvä. Külälistel `panti liha‿bäl. Paksupiimä `sisse `panti kah ja `korpes. Piimäg ubinepudru (kartuli-) *`sisse ka raasike.*

Üits kõrd, või ku pailu kuurt, siss kaits `kõrda pesseti nädälil võid. Edimelt `panti uur (kogus) *lusikug või kaits `uuri* [koort] *livva `sisse ja õõruti lusikug, pesseti `ümmer`tiiru, senigu kokku läits. Mia olli laits, vananähn peśs ik võid ja kõnel': „Kokku, kokku, kooreke!" Ku sii uur kogussen* (koos) *olli, siss kallati võipiim ärä ja `panti `võile `jälle uut kuurt manu, järjest `rohkempes. Ku `liuda pailus sai juba, siss `panti püti `sisse ja pesseti männäge.*

Võid tetti egä `puul'pe. Ku või `valmi olli, `mõsti või lusikug `survan (surudes) *katest viist läbi. Siss tõmmati lavvaväidseg `risti ja pikuti teheste ruudi* (ruudud) *`sisse. Vaśt mõni karvake olli sehen ve, tulli väidse `kül'ge. Soolag surveti ka paar `uuri* (korda) *läbi ja `panti `tonni paigale. Egä vaśt või`suula es ole. Pesseti iki `jämme soolast.*

Piimänurikul om kaaś pääl ja kaanel sang kül'len. Kaane sanga kül'len rippub pulk niidi otsan. Ku nurikul kaaś `pääle pannas, siss piśtetse pulk ette. Nuriku kõrva sehen om selle jaos auk, siss saab nurikud `sanga pidi käe `otsa võtta. Õlbasteg ik tiriti nurikid.

Maapõhjag ait olli kül'm. Sääl õige kuur `apneme es `lääki. Ku `väikse ollim, `anti ik mõnikõrd kuurt-`leibä, `suula raputedi `pääle. `Ulka rahvast olli meil eś (ise) *talu‿bäl, või läits enämpist puha omal söögis ärä. Mõni nagel `müüti kah.*

Võipiim olli suure nuriku sehen. Säält siss `võeti `raaśse `kaupa, `panti vanunu piimä sekkä. Vanunu piim `panti `tervelt nurikug lavva‿bäl, kõrd või`piimä `pääle. Või jäl tõsteti võipiimänurikus vanunu piimä sekkä. Ku `piimä kasinest olli, `panti rokka piimäl sekkä.

Egä `puul'pe olli suur nuriku `mõskmine. Vesi `aeti suurepaan `kiimä ja keedeti nurikid, nüsikid, kappe (kappasid) *säl sis raasike `aiga. Kava‿ss keedete kedäg, na oss* (oleks) *ju vitsa päält är visanu. Mud'u lätsiv apus.*

Nüsikid `auted vahel sedäsi: pujuse ja kiib vesi `panti `sisse nüsikus ja tiba topiti ka täüs, siss `panti kuum kivi kah manu ja kaaś `pääle. `Kiie säl siss ku‿t's varin! Siss õõruti nüsiku tiba pujusteg kõvasti. Vanast `arja‿ss ole. Vahel `autedi kadajideg. `Lasti ik karjatsid tuvva vahel.

Nurikid `autedi ka vahel sedäsi. Siss `viiti nuriku, nüsiku, kapa ja lusiku liivä`ruhves. Liiväruhi kuŕt suvve aidveeren, `talve olli taren. Sii olli puust õõnisted ruhi. Tõine ots olli vähä pik'empelt pakus jäet. `Ruhvel olli auk põhjan, puńn olli ehen. Säält `lasti vesi `vällä.

Sanna kerese‿bält `tuudi pudeves põlenid kive, pesseti katik. Selle karre liiväg siss õõruti liivä`ruhven topuseg ja `viige nurikid ja lusiku`varsi. Kapa ja nüsiku kah. Viimätig tõime Koodi‿orust karret `liivä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kaits `tu̯u̯red olli `külʹmä vett täüs, sääl virutedi nuriku `puhtes katest vi̯i̯st. `Vällä `säeti puha kujume aid`vi̯i̯ri pengi `pääle.

`Pu̯u̯lʹpe olli si̯i̯ suur `mõskmine. Nädäl‿sen tulli ka vahel `mõsta ja `aute, ku apus lätsive. Neid olli pailu ju. `Valge pidiv ik oleme. Kellel musta nuriku olli, sedä naareti.

Õunad ja marjad toiduks

Es mõśtete vanast midäg marjast tetä egä õunast tetä egä toorest purgantid süvvä. Õuna `viiti ka `aita või aida‿bäl: säält `sü̯ü̯di senikava, ku olli. Või neid `õuneki olli nindapailu. Mõtsamarjast egä kodumarjast! Mõni küben. `Marju `tu̯u̯di – mõni naine tõi, ni̯i̯ `anti lastel kätte ja.

Mitte mahasadanud `marja ka‿i täü tõisele anda! Ütelti sikke inimese `pihta.

Mahl joogiks

`Mahla `lasti küll ja `ju̯u̯di, nindapailu ku mia mälete. Es apantede egä tetä tast küll muud `miastig. Nüüd pannas `apneme levä`mõhke. Ääd aput nagu rokk.

Ku me latse ollim, iki `lasti `mahla. Meil olli marja‿aian suur kaśk. `Sinna `lasti ala. `Tõśtre rahvas käüsiv ka sinna `otʹsma, `Saapa rahvas ja. Löüsid* (leidsid)*, ku olli nurik tühjä `jälle.

Lake maa‿bäl es ole kellekil `kaśke. Vanast es mõśta na viśt `kaśke istute kodu. Pärnä ja `vahtre olliv küll, saare ja. Si̯i̯ mede vana kaśk om `pirla alle, et mia küll juba vana ole. Temä om ik sihantesamma alle.

Õlletegemine. Linnased. Humalad. Õlletonn

Linnasekesvä `panti suure nõu `sisse likku. `Tõśtre man `viiti kotige `alla sanna lättes. `Leotedi üits kolm `päevä. Siss `panti `kamre`nurka kasume. Sügüse, ku tare al (alles) *lämi olli, `panti tare`nurka. `Rõõva `laotedi `pääle, mateti `kinni, et lämi olli. Siss lätsiv kasume. Üle‿aru kuum ka es või olla, siss lätsiv tuliteme. `Õhtult siss `seeti* (segati) *läbi. Egä päe. Alt‿pult enämp `kaśve, päält‿pult es kasva ninda, siss `aeti segämine. Ku jala* (idud) *`perrä tulliv, õõruti käte vahel ja. Nevä `kaśvev kokku ku‿tʹs sammatʹ.*

Ku [linnased] *`ahju `panti, õõruti ka enne läbi, et ütte‿ss jää. Vaadeti ik, ku paras `ahju panna olli. Salveti katik. Teräl pidi üits kolmantik vi̯i̯l kasumede oleme. Ninda‿t kasu* (kasv) *vi̯i̯l `vällä‿ss tule. Esi tuusive* (tundsid) *ärä ik,*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kunas paras olli kujume panna. Tare‿`ahju `panti kujume. `Veśkel `lasti vähä pooles ja olli `valmis.

Egä mia‿ss joose joogi peräst,
egä mia‿ss sörgi söögi peräst.
Mia tulli venna `armu `katsma
ja ka temä naise `armu.

Linnastel `panti kiib vesi `tuures (toobrisse) *`pääle. Vahel `panti tulise kivi ka viil `tuures. Päält mateti kõvasti `rõõvag `kinni,`lasti üits kolm-neli `tunni `audude. Vanast `autedi ik küll puha kivideg. Siss ahjun es küdsätede. Vanast `pańne es ole.*

Senis `säeti tońn `valmis. `Siante suur ruhi olli, pik'k. Sääl olli tońn pääl. Tonnil olli auk põhjan. Sääl olli pik'k pulk ehen, mis tonnist `vällä ulat', ülespoole, et sält tõmmate sai. Pik'k teibäs ik.

Siss `panti tonni `põhja `riśte* (reste) *ja `pulke. Siss `panti kõvasti `õl'gi. `Ümmer pulga tetti varu* (võru) *`õl'gist `alla ja `pääle ja. Pulga mant tük's raba `alla miṅeme, siss jäi õlu `kinni. `Viiri `müüdä ka ja, `panti varusid. `Pääle `panti `jälle `pulke ja `riśte. Päält ik kõvasti litsuti ligi, mud'u oss (oleks) *õle üles tullu.*

Tońn sai ninda poolestsaantik raba täüs. Vesi `aeti enne paan juba `kiimä. Siss `panti tońn vett täüs, mateti päält `kinni ja `lasti kaits `tunni `kurta. Siss akati `vällä `laskma. Tõmmati sedä `pulka vähä ülespoole. Juuśk nindagu sirab! `Alla `ruhves `sisse. Säält tõsteti siss kapag `tuurede `sisse.

Umalepada, sii `panti juba ammu är `kiimä leedi‿bäl (pliidi peal)*, tõine `lõunast juba. Kikk sel üü `kiie päl, tuli olli all. Senigu tõise `lõunani või senigu vaja olli. Pidi ik üü läbi üleven oleme, ku õlut tetti, egä siss magade‿ss saa. Üits uur' är `lasti, `panti tõine uur' viil `pääle vett. `Ulka raba olli kah.*

Egä siss enne `käümä‿ss saa panna, ku är `jahtuś. `Kuuma `käümä‿ss saa panna, piab `löüge oleme. Vaśt mõni raasike raba `panti tõise kõrrag manu ka viil.

Mõnikõrd sai ommuku‿bul `käümä panna, mõnikõrd jäi `valges `käümä panna. Käüsiv ku vatuteb! `Valge vatukuhja puha pääl. Pidiv kõva nõu oleme, kõva vitsa pääl ja, `vaat'el (vaatidel).

Ku parasjagu käünü olli, `aeti `vaati ärä. Puṅn `pääle ja punni `ümmer `panti vähä `tuhka. `Väike puṅn `jäeti edimelt `valla vähäs aas, senigu `käümise är võt't. Ku ummussisse saab, siss ei käü ämp. Mõnikõrd lei `ankrul otsa iist ärä, mõnikõrd vits är ja.

Ku siss pulk iist är tõmmati, siss ka visaś nindagu `rõõska `piimä `vällä. Vanast olli vaadil pulk otsa ehen, kust `vällä `lasti. Nüüd om aań. Ja õlle`tońnel sõgla sehen ja aań kül'len ja. Puha tõist`muudu nii riista säet.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Õlut tetti märdipäeväs, kadripäeväs,`mihklepäeväs. Pühädäs olli ik õlu. `Riśtse, pulma, `matjuse. Talu‿bäl tetti vaśt siss kah, ku latse `sündüsive.

Suvve es saa tetä. Es saa är jahute, läits apus. Vanast jääd es ole. Ku mõni pidu olli, siss pidi ädäg tegeme. `Mõisast `tu̯u̯di õlle`pärmi ja talude‿bält mõnes kottalt, ku tetti ja. Mia ole esi mitu `kõrda `mõisan `pärmi `ot'sman käünü saiategemise jaos.

Umale `kaśvev esi. Alan ussen olli tapu‿aid ja. Egä talu‿bäl olli umale. Viimätig siss akaś al* (alles) *`saama neid vällämaa umalid.

Taar

Taaril olli siantsamma vigur. Ken taari jaos linnasid raisaś! Mõnikõrd vaśt kaia tetti. Taaŕ olli egäpäeväne ju̯u̯k', sedä läits pailu är ja. Egä päe olli taaŕ juvva.

Rügädest jahvatedi är `jämmelt. Ku mõnikõrd `mölder `jämme rüäjahu olli tennü, ütelti: juśtku taari‿auts.

Keevä `vi̯i̯g `lü̯ü̯di `audume küll. Ku üten leväg sai `ahju panna, siss küdsätedi ahjun. Vahel `panti nindsammu ilma küdsätemede `pääle. Kus tat egäkõrd küdsäte sai. Et tal sedä `värmi es ole. Mud'u olli ää maik ik `värskil.

Taaritonnil olli puust aań ehen. Taaritõrrike kuŕt suvve taren, `talve olli suure`kamre nurgan.

Taari`tonni `panti ka risti (restid) *`põhja, `õl'gi kõvasti `pääle. Kaits `pulka `pääle, et õle üles es tule. Raba `aeti `õl'gi `pääle. `Kül'mä vett täüs ja olli `valmis.*

Üits päe olli, tõine päe sai võtta juh. Make olli küll edimelt, aga ken seni jõuś `u̯u̯ta, ku ta apus läits. Ku apus läits, siss olli iki ää karre. Suvve vi̯i̯l!

`Pi̯i̯radi, `paaradi,
mede taaŕ `apneme,
külänaise `kakleme!
Ken ju̯u̯b, si̯i̯ `ju̯u̯bnes jääb,
ken maidseb, si̯i̯ maha satab.

Ninda lauleti, ku `taari tetti.

Egä nädäl tulli uus pät's panna. Vana raba riisuti ärä. `Lasti taaŕ seni madales jäiä, uus pät's `jälle `pääle. Mud'u `panti ik järest vett `pääle. Ku kuivas jäi, siss akaś päält alliteme. Kuu aja peräst või `rohkemp lõhuti taaŕ ärä. Taaritońn ja risti (restid) *`mõsti `puhtes. Lätsiv libeves ärä, uvve õle tulliv panna ja.*

Egän talun oma taaŕ – ku taheti ütelte, et egänpu̯u̯l oma`mu̯u̯du elu ja olemine.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Koolilastel olli kah taaŕ juvva, suurekoolin ja. Küläkoolin pidi `viľlä `viimä ka üits kolmantik latse‿bäl. Rüä ollive. Pailu‿ss‿ ol. Suurekoolin masseti raha taari i̯ist ja puie i̯ist.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

PAİSTU

HELJU VINK. 1944. ES KT 92

Toidust ja toidukordadest

Kes tüüd tei, sai iki `süvvä kah, `näl'gä es sure `kennigi. Ku mõnest asjast kasin `tulli, siss `aeti vähemage läbi. Nüid inimese olliva nõnda peenikses `lännu, `soŕkseva ja`uŕkseva `süüke. Es lää nukki üit's egä teine. Egä vanast ommetigi sedäsi es ole, kikk `süüdi ärä, mis `süvvä olli. Magusit `süük'e mud'uki es ole, aga `leibä, `putru, kama`lörtsu ja räimerojusit olli küllät. Keedeti iki pailu ja lahjemp. `Siantest vägevet `kennigi es keedä, ku nüid nii supi ja pudrude tetäs. Eläjit olli küll vähä, aga või‿ivakest, `vurtsu ja pal'last `piimä sai kah suṕpe `pääle `kaldamises. Kun nii meie`reide siss olliva, ku mia nuur olli. Piim `süüdi kikk kodun `nahka, pal'luke tat siss iki sai. Pühädes tetti vaist `siantsit `süüke, mis olliva eige `ääde. Tüü‿aal es ole kellekil `aigagi peesite ja `vaari ei tää midä. - - -

Agane`leibä mia änämi es näe, aga sel aal `panti mõneskottal `jämmet roovipuru ja sõgla‿alutsit küll sek'kä.

Peris kõrralisi söögi‿`aigu olli iki kolm, aga ommuku enne tühüminekut `süüdi ruu`kosti, `võiga `leibä ja livva siist rüübäti rokka `pääle. Ommukusüük' `anti kellä `katsma `paiku, aga siss änämi võid es `anta.

Lõune olli iki kellä kate aal. Siss `anti viil kah `õhtu‿`uutset, kudas `juhtusi, kellä kuue `paiku. `Lõune‿aal puhati raasike, aga rüä`lõikuse `järgi änämi `puhke`tunni es `anta. Tidruku es saa keväde enne puhate, ku `maarjapäe `müüdä. - - -

Epp Kärp, s 1883. Aruküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1951. ES KT 115: 19–21

Piim toiduks. Või. Pakspiim

`Piimä tarviti rõõsast päräst* (rõõsana) *ja `laśti ärä apenda. Apupiimä päält riisuti lusikaga kuur ärä ja sellest `tehti võid.

Sellel aeal võimasinid es ole, kuur kallati puu`liuda, segäti ja õõruti sääl puulusikaga nõnnakauva, ku ta kokku läks. Pet't kallati päält ärä. Mis `järgi jäi, `peśti `viigä läbi, `pańti paras suul ja apukoorevõi `ol'li `val'mis.

Kooritud apustpiimäst `tehti mõnikord `paksu`piimä. Siss kallati apupiim patta ja `aeti liidi pääl kuumas, nõnna et piim kokku tõmmas, aga `kiimä es tohi akata. Päräst `laśti sõõla pääl `nõrguda ja pakspiim `ol'li käes. Päräst `tehti, kudas tarvis, `pańti sinna kuurt, `suula, `küümlid sekkä. Paksustpiimäst `tehti ka korbikastet ja muud.

Nüid ei `kaiba änäm `keńnigi piimä vigade üle, vanast `ol'li sedä öhel ja teeśel puul kuulda. Mede talus `tul'li sihanst `aśja vägä vähä ette ja `endä `kohta ei tää ma selle üle paelu kõnelda. Aga mõnes talus `ol'li kuulda, et piim pidi venimä, mõnikord `tõpra ińgemaik juures olema ja muid vigasi. Sii arvati sellest tuleva, ku lehm piimä`nõusi on nuusutand ja `aśja parandadi nõnna, et `laśti sigu piimä`nõusid üle nuusutada.

Võitegemise juures `ol'li mõnikord pahandust kuulda, et kuur ei lähä kokku. Otsa Riit kaevas alati, et või on „umbpetis".

Piimä vigade `kohta arvasid mõned punelikud inimesed alati `ühte ku teist põhjust ja vana `Mut'ri Kadri es `julge kellegile `piimä anda, `enne ku ta `sinna `peoga `suula `sisse es `viska. Sii pidi `nõidmise iist `oidma.

Piim ja või tarviti sellel aeal kiik kodus isi ärä ja `linna `viiti sedä `aastas `pal'lalt mõni kord. `Endä `vaeva ja `vankre kulu `peeti suuremas ku sedä `mõnda `kopkad, mis selle iist turu pääl `saadi.

Korbid. Nisurõõsk

`Koŕpa tegi igä perenaene oma `täädmise järele, aga vaist nägin, et koŕbikastet tehes `pańti `sinna `pääle paksupiimä viil kuurt, mannat, võid, mune, `suhkurt ja mõnikord ka natuke kardula`putru – sedäsi, kudas `keńnigi `koŕpa tegi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Saiataenast `pańti õhuke kord pańni pääle, sedä `laśti ahjus vähä `küpse, siss `pańti kaste `pääle ja `laśti viil natuke `küpse, sõnigu paras arvati oleva, siss `võeti `väl'lä.

`Koŕpa `tehti ka sedäsi, et küpseti `veiksed nisuleväpät'siksed, lõegati pooles ja `pańti lõegatud `kül'ge `pääle korbikaste. Nisu`leibä õegati sellel aeal nisurõõsk.

Täksi Tiinä teenud `koŕpa sedäsi, et kaste olnud paas. Korbileväd kalland sõõlaga patta `kaste `sisse, liigutand sääl vähä `aega `rińgi ja `võtnud siss `väl'lä.

Hans Kihno, s 1872 (?). Survaküla

1943. ES KT 90: 41–43

Harjused ja kaerakile

Arjussad, niid `ol'lid kaupmed. Igäl `ol'li kelk ja `laekas kelgu pääl, kus kaup sihis `ol'li: `niiti-`nõõla, `sit'si, `kamma, leht`kulda ja tońt tääb, mis pudipadi viil. `Tul'lid igä talve Venemaalt, igä üks vidas oma `kelku. Igäs küläs ja talus `käiti sihis, igäs küläs `ol'lid neil tuttavad kohad, kus üüd `jäädi. Kohad vaadati ikki sihaksed, kus ää `ol'li `olla. Mede küläs `ol'lid nad vanaste ikki Kihnu Mat'sil.

Korra `kat'sid ka Kihnu Jüril ärä. Sääl olnd sihuke lugu: `õhta `tuudud lauva `pääle kuus suurt liuvatäit `valget `putru. Arjussad `tahtsid ju `kangeste nisujahu`putru ja kiigel olnd ää miil – ah ku paelu pudra varit* (vaaritatud, keedetud)! *Üks `võtnud lusikaga, `piśtnud suhu ja teenud `vingus näo, teeśed `katsund kah ja `jätnud järele. Puder olnud kaarakile.

Mat'sil akas sii asi neil paremini. - - - . Vana Mat's `istnud lauva otses, kahessa suurt levä`pät'si olnd kõrval levämõhe pääl ja lõeganud oolega järest `leibä `lahti.

Vanad peremed kadusid ärä mulla `alla, `tul'lid nooremad ja arjussad `võõrdusid taludest ärä. Pärästpoole `ol'lid nad üüd änämiste Kuŕt Tõnissa juures. - - - . Tõnissa juures `ol'li ruum `veike küll, aga Tõnis küt'tis toa soeas, tõi õled maha ja arjustel `ol'li ää magada. `Süiä `ańti kah.

Egä sel aal kellegil `puudust es ole ja egä neid `kiigi tasu päräst üümaeale es võta. Sii `ol'li `rohkem `lahkuse asi. Arjussa tasu `ol'li, et `ańdis ommuku `enne äräminekud mõne nõõla. Sii `võeti moodupäräst `vasta ja asi `ol'li jut'is.

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

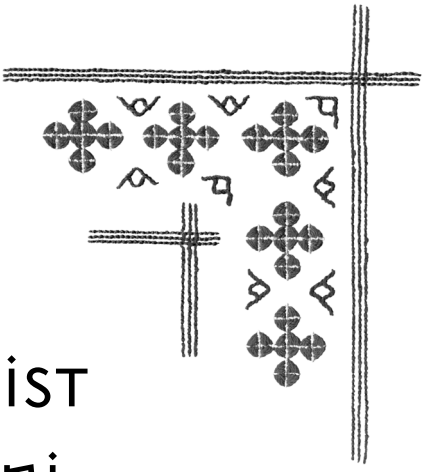

VI. Elu sünnist surmani. Peod ja pühad

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1989. ES KT 320: 7–9

Jüripäev ja karjalapse kauplemine

Jüripäiv `olli `väege `tähtjäs päiv. Tol päiväl kolisi `rentnigu `tõise `paika, kel `tärmin täis. Piirimihe kutsuti appi ja `mitme obesege `veeti mineme kas vai `tõise `valda oma kigesugumane taluraam* (-kraam). *Looma `aeti muist vallalisest peräst (lahtiselt), *muist `vankreperä küllen. Kana ja voonakse küll `panti ka `kuu̯rmede. Mõne `rentnigu küll `ellive üte kotusse pääl mitu `aiga, muudku tetti jälle uus* (!) *`kontraht ja elu läits edesi.*

Jürilaadel tetti poiste ja tüdrikidege ka suve`kaupa, `anti käsiraha üits kru̯u̯ń. Poisi ja tüdriku raisassi oma käsiraha laadel ärä, `käidi `sirkusen, osteti kõllast `saia ja `kuume `siiskinid, `ju̯u̯di `pluhti pääle. Kaŕalatse käsiraha katte ütteviisi küll imä põlle`karmanide.

Üte jürilaade ol'l mul ka joba peremihege kontraht ehvtilehen kirjan. Ma olli joba suur tüdrik, palgage sai lahede ületalve eläde, jagusi tõistelegi süvvä.

Ma mälete `äste, mis `kirja `panti: 8 `puuta leeväjahu, üits puut `püiki, tõne kesväjahu, puut `su̯u̯rmid, 40 `nakla sialiha, 5 `nakla `rasva, 3 `nakla `võidu, 50 pääd `kapstid, 5 vakka `kartult, 3 `nakla `villu, pund linnu ja 10 `kru̯u̯ni raha ka vi̯i̯l. Tü̯ü̯‿aig edimetsest maist `mihkleni (mihklipäevani).

Enämbjagu `latsi jäive `ku̯u̯li, muist lätsive varemb `karja. Nii ma siss isti oma kompsukese otsan mureligu meelege, et kuiss si̯i̯ suvi jälle eletus saa ja oodi laadelt peremi̯i̯st, kis lubas `varsti tulla.

Kuulimegi emäge, ku obene jäi `saisme, mi̯i̯s aśt `sisse: „Nah, kaŕalaits, egä midägi, läämi!" Ja aaŕs mu kompsu maast. `Elde aig, aga si̯i̯ olli `oopis nigu tõist`mu̯u̯du mi̯i̯s, kelle nüid `saimi. Tu̯u̯ `paistu nigu vanemb, kellege sai `kontraht tettus. `Kaimi imäge üitstõsele `otsa, ku kuulime, ku tõne obene ka `piätess. `Astegi `tarre tu̯u̯ edimäne peremi̯i̯s. Nüid läits vai sõass `valla. Võõras `käŕkse ommi `õigusi, tõne `vehkse `kontrahige, mis võõras `kat'ski rabasi. Siss `nakseve mu `pampu tõne tõsele poole `kiskme, seni ku ilbukese kikk põrmandule lak'ka lennässive.

Mia pel'lässi `saisu ahunukan, imä `õikse läbi `akne politseid appi. A kos sul sääl politsei vai keä. Imä `kässe mõlembil ärä minnä, et tulgu tõnekõrd üten `pernasege.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Laadelips (-naps) *`olli karjatse`kauplejedel pääratta segi loputenu ja nii na omitsi mõuraten mineme lätsi ku kaits `kurja `pulli.*

Mõne päivä peräst tul'l `õige peremi̯i̯s mulle iki uuveste `järgi. Tu̯u̯ piirimi̯i̯s löis (leidis) *oma kõneldu ka'alatse `oopis tõsest liina veerest, `Pilpaküläst üless.*

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSI

MARI SARV, 1941. ERA II 295: 212–222

Lapse sünd. Väikelapse eest hoolitsemine

Ku sääl `sündüsi mõnel laits, siss nii̯, kes `vaatemen käüsive, kutsuti `ristses. `Vaateme minnän `viiti iki kana- või kukesuppi.

Ristiti iki kate või kolme nädäli peräst, sellest et `ristmede last ei `tohtvet ütsindi jättä, siss vanapagan vahetevet ärä. Äl'lü nõdi olli `tarre tala `külgi üles pant. Tüdärlastel kasest, siss kasuvet `valge. Meil olli küll kuuśk. Vahe‿aal kääneti `luipa lae ala, siss olli kõreńt, mustass olli ta kah `suitskunu.

`Johtusi `väike laits suvetüü̯ aal tuleme, `viiti üten `mõtsa. Olli tett `seande `kerge äl'l, rõõvas õmmelt `ümmer varu, neli `kapla kül'len. Ku olli käeperäst, `lüü̯di pikk vibu `vankreredelde vahel `püstü. Ku es ole, tõmmati `vankre‿ais üles ja äl'l `külgi ning laits `sissi. Või ku olli, siss mõne puu‿oksa `külgi. Ku olli suurep laits olemen, si̯i̯ siss liiguts, mud'u liiguts tuul.

Miu `väike sõsar `sündüsi edimesel `augustil. Septemrikuul `võeti `mõisa `kartult, olli kah äl'l ti̯i̯veeren kase‿oksa kül'len. Ollime `mõisa lähüksen, siss `käüti sepikoa man `mähkmen.

Tõisel naisel olli kolm nädälid noorep vi̯i̯l, aga si̯i̯ võt's kasugu üle pää ja mähk's latse nurmen ärä. Kolme‿`aasteselt surri ärä si̯i̯ laits särläkis. `Tohter olli `käsken `vanni panna.

Kellel olli mõni vana inimene kodun, si̯i̯ sai suurepit kodu jättä, mud'u `võeti iki üten `mõisamaale.

Tuhunaise nurmik

1940. ES KT 41:51. **Tuhunaine olli si̯i̯, kes olli latse `tu̯u̯misest `aige. Tuhunaist pidi egä‿üits `vaateme mineme. Miu emä tääs, et vanast olli ütelt: ku sul muud viiä ei ole, siss vii kuum kivigi. Ninda siss pidi vana tuhunaise nurmikun oleme terve kana või kukk käkisupige. Jala pidi ärä võet oleme.**

Lapsepõlve mängud ja tööd

Igav olli si̯i̯ `mõisamaa elu küll. Näri sedä `kuiva `leiba ja vanunut `piimä si̯i̯ terve pikk päe, tõine ja kolmas ja mitu vi̯i̯l. Rüä`lõikuse aig mõnikõrd

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

siss `mõisa vahimiis käüs valitseje `nänni, karu`marju, põllu pääl müümän, kolm kopikat olli tuup. Lastel osteti ärä iki.

`Erne`lõikuse aig siss olli kah edimelt peris ää neid süvvä. Valitseje kiil's küll, et kõtt akas valuteme, aga kes sedä kulleśs. Siss kakuti `kõtru leväkotti, kodun keedeti soolage ärä, küll nii ollive ää!

`Seandse latse, kes ennast kodun joba ärä valitsive* (hooldasid)*, neid änäp `mõisamaale es viia. Neil olli joba kodu `järgi `vaatemise amet. Olli kana aia, keśväst `väl'lä karjate, sia‿`einu kakku, looma `kinni panna jne. Nende mängukotus olli usse* (õue) *pääl suure kivi `ümmer. `Sinna siss kogusive kate Irmu latse kokku. Mis siss `kennigi arvas tetä. `Väiksebe teive `pulkest `aidut. Muru pääle `panti `pul'le `sissi. Suurebe joosive `ümmer kivi, võtive üits`tõisi `kinni. Kivi otsast olli viil ää maha karade. Kivil olli üits kül'g madal, tõine `kõrge ja sileve ku sein. Üits puul olli sellest ka madalep, tõine `kõrgep. `Kõrgebe pääl olli viil tipp. Sii olli kige `kangep, kes tipust maha karaśs. No viis `jalga olli `kõrge küll!

Poisikse aive (ajasid) *kuni `auku, tüdruku `mängsive kive. Aig läits `müüdä, es tunne sedä kah, et kõtt tühi olli.*

Jõgi olli meil kah kaunis lähüksen. `Sinna siss minnä es lubade, ku esiksi kodun ollime. Ku `veske es jahvade, siss olli vesi `väike ja lämi. `Seandsid `kääre olli küll, suure `viige `sisse uhet, kus latse es `võigi ojome minnä.

Laste jaoss olli `Lambakäär. Sii olli `seande kotuss, kus `mõsti `lambid. Kõva ruusapõhi all ja õhuk vesi. `Sinna lätsime siss üten `ammege `sissi. Ku olli `kangest kuum ilm, vähä `aiga sääl viividit, `lille `korjasid või, ame kuju – muudku uuest jõkke jälle. Vahel sai ärä minnä seni ku mäe pääle – ame kuiv, vaja tagasi minnä. Ninda siss olligi vahel, nagu üteldi, obeseköhä peris, aga muud viga‿s ole midägi.

Ku joba karja‿elu olli, siss änäp `aiga‿s ole ojume minnä, ku tõise `mõisamaal ollive. Siss olli kikk sii majapidamine karjaste ooless. Lehma `nüssä, sia `süütä, sia‿einä kakku, latse valitse, `õhtuss tõistel süük ka tetä.

Ega es ole `pal'lelt oma kaits `lehma, nii ollive ka viil, kelle kari oida olli ja mõnel sõbral ka viil. Kui käisin tõist suvet karjas, olli iga lõuna‿aig kaits`tõisku `lehmä `nüssä. Esi ma olli kate`tõiskme `aastane kah. Siss olli `talve koolin ka `käümine. Ku karja- ja koolipõli `müüdä sai, olli latsepõli ka `müüdä ja elul akaśs viil `raskep aig – tüü põllul.

Mõnikõrd olli küll ninda väsünu, et `jalga ei oless jala ette änäp `tõsten. Kedägi – sai üü ärä puhat, ommukuss ninda erk ja `kerge, et muudku anna minnä jälle. - - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Pulmad

Ku olli ninda, et mõnel `johtusi pulma tuleme, oma külä noore ollive kikk osa`võtje. Üitskõrd me käüsime ütte `paari Villändin laulatemen kuvve obesege, `vihma sat'te ka vii̯l. Sel aal meil `mirte es ole, aga pruudi pärja ja rinnalilli ollive palukuvartest.

Liha-`leibä `anti süvvä, `viinä-õlut juvva. `Pilli mängiti, tantsiti, tetti ring`mängu, paari`mängu, `numbre`mängu, arilikult nagu simmanin.

Midägi ise‿ärälikku pulma`mängu muud ei mälete ku pruudipärjämäng. Pruudil `seoti silmä kinni, jäi ninda ringi kest`paika, mis olli ainult tüdrukist, kes laulime: „Me pruudi `pärga punume" jne, seni ku „Meil pärja pärib neiu ..." . Siss pruut pidi pärja paneme ringis käijaile ühele pähä. Kellel `johtusi, sellest pidi `saama `järgmine pruut.

Nindasama tetti peigmehe kübärege. Ninda olli siss nu̯u̯r abi‿elupaar oma `endise `seisuse käest ärä `anden.

Pruut ja peigmees `panti tooli pääle `istme, tüdrugu tõstive pruudi ja poisi peigmehe kolm `kõrda üles: „Elagu, elagu, elagu!" üteldi, et tõsteti oma `seisusest `vällä. Siss naise ja mehe tõstive jälle oma`kõrda sedasi üles, üteldi et `võeti oma `seisuses `vastu. Siss tõsteti si̯i̯ `värske nu̯u̯rpaar ka vii̯l üles, ja si̯i̯ nali olli läbi.

Mud'ugi üles`tõstmine `raske ti̯i̯ü̯, mõni arvaśs, et naba om paigast ärä. Siss `anti `viina, mida `ju̯u̯di nu̯u̯rpaari tervisess. Esi `lauldi „Nad elagu" – esimest, tõist, kolmat ja tuhantet `kõrda.

Siss nu̯u̯rpaar läits magame. Tüki aa peräst `minti üles `aama. Terve pulmaliste pere tegis taga usse `lärmi kas lauluge või mõne panni või toobige, seni ku nu̯u̯rpaar ennast ärä näüdive. Vaist peigmi̯i̯s ańds pudele `viina, siss lätsive ärä ja `varsti olli pulmal lõpp kah.

Ku nu̯u̯rpaar laulatsest kodu sõidive, siss `panti iki ti̯i̯ i̯i̯st kinni, `nõuti `passi. Ku `viina `anti, `lasti läbi. Noorigu ärä`viimist meil sääl seantse kandaalige (skandaaliga) *ette‿s tule.*

Matused

Ku `johtusi oma küläst mõni ärä sureme. `Kirstu paneme lätsive parebe sõbra, aga ärä `saatme terve Irmu koosseis, ninda et moonakste mat'userong es jää kunagi alla kate`kümne obese. Muid elu ise‿ärädusi sääl es ole.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kalendripühad

Pühi `peeti nagu igal pu̯u̯l `kombeks olli, `käiti küläs, kutsuti külälisi. Külälistel näüdeti oma `lu̯u̯me, `rõõvit, `raami ja egät, mis olli.

Jõuluss `tu̯u̯di udsi `sissi. Lihadepühädess tetti kiik ja värmiti kanamune.

Suvistepühädes `tu̯u̯di `kaski kodu ja tetti `korpe.

Jaanipäeväl `käüti kirikaia pääl ja enne `õhtu tetti jaanituld. Moonakse ollive sess aas `mõisa kokku käsudet, nagu ehenpu̯u̯l joba juttu olli.

Mari Sarv, s 1884. Nuia

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLİSTE

ALMA UTT, 1943. ES KT 60

Pühade pidamisest ja lõbutsemisest

Pühäpäevä ja pühäde‿aja olliv egäl ää, vanadel ku lastel. `Pu̯u̯l'pe‿`õhtu `jäeti ajalt tü̯ü̯ rahu, `kääüti sannan ärä ja, `loeti `õhtupalve ärä ja `minti magame. Vanast ütelti, et jätä `õhtu `õiged `aiga, `pu̯u̯l'pe‿`õhtu poolest `päevä. `Pu̯u̯l'pe tuleved pühä `sisse nindagu jõgi, pühäbe‿`õhtu `ju̯u̯skved ojaviisi `vällä.

Jõulu ja muu suurte pühäde `pu̯u̯l'pe `minti `palve`majja. `Palvemaja uśs olli obesid täüs, `palvemaja inimesid täüs. Ol'l suur `palvemaja. Mõnikõrd olli jõulu‿aig ja vana‿`aasta‿`õhtu kõva kül'menu kah, siss `minti `jalksi. Nädälipühäl `kääüti ik üle pühäbe kirikun. Aa oma vammus `sel'gä ja mine. Must vammus, villatse `rõõva all, egä `sitsi `kunnig es ole. Suvve kige `kuumpe* (kuumema) *`aage iki villatse `rõõva ja vammus pääl.

Suvve `jalksi ik. Vana peremehe-`pernäse lätsiv obeseg, noore `jalksi ik. Vana‿inimesekse, kellel obest es ole, lätsiv `pu̯u̯l'pe‿`õhtu juba är, suvve, jäive `kuskil kiriku lähempes `ü̯ü̯ses. Tõise lätsive pühäbe‿ommuku vara ärä. Suvve keńgälti, `saapa näpu otsan või `pastla, mis kellekil olli. `Talve nindapailu‿ss kää, suvve ja kevädpoolen, ku pikempe päevä olliv. Meil olliv poisi kehelkonnakoolin, sai egä pühäbe kääüt. Poisi kah ommuku vara minem ja. - - -

Vanast es kävvä pühäde‿aig õige külän `kuskil. Tidruku es kää kedägi `kuskil muial ku kirikun. Tidrukul olli sedäsi, et `kuulsamp kodun, `ausamp ahju‿bäl. Vaśt tidruku pel'läsiv, pagesiv i̯i̯st ärä, ku külälis tulliv, `tarre ärä ahju‿bäl või aganikku, iki kus said. Pannid ku‿t's tuul mineme. Meil olli `sahver kige taga, pannid `sahvres `sisse, ku suvve olli. `Sahvre‿`aknest `vällä. `Akne all olli vili või uba või ubine (kartulid)*, kükistid `sinna `sisse, oodid, senigu külälise är lätsive. `Võõra külälise. Egä tidruku‿ss mõśtaki võõrasteg juttu aia,* [kui külalised olid] *vana naise. Juba koolin kasvatedi sedäviisi. Sel aal olli tõist`mu̯u̯du si̯i̯ asi. Nüüd aa undige pureleme. Nüüd o ime vaadate, `miantse noore inimese om.*

`Simmań olli mõnes kottal talu‿bäl `arva. Egä säl es ole `pilli egä kedägi. Nindsammu `simmanid tetti, lauleti vähä, karrati. Es `lasta esä aig meid `kuskile mińnä. Ät't es lase `küllä ka õige mińnä. Ät't `suŕre nooren ärä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Peräst mõnikõrd `arva sai. Egä es oleki `kuskil kedägi. Siss vaśt nännige saime jah mõnes kottal `pulma, `matjuses, oma sugulistel.

Edimise pühäl es tohi mitte `tõistre‿ma*[*nu*] *ka miṅnä, pidid mutku kodun oleme ja lugeme pühä raamatid. Egä siss es ole muud raamatud `minged-midägi, juturaamatud. Ku juba suurempes saime, suure tidruku juba, siss akaś tuleme juturaamatid.

Mis sel tidrukul iki pühäbed ve. `Talve oma looma talite, suvve tu̯u̯st är väsünü, rasse tu̯u̯. Keväde akaś mineme, `minti rüäkõrre‿bäl, riisuti vana kõŕs päält ärä, `veeti obeseg kodu.

`Kangid `koeti all (alles) *keväde, `kangid es jõvva är kudade. Vanast olli puhas tu̯u̯ ja tu̯u̯, egä vanast lõbu‿`aiga‿ss ol. Pühä`päevä `peeti kõvasti, pühäbe‿ss tetä mitte tu̯u̯d.*

Lapse sünd. Vastsündinu. Tüdrukulaps

Egäl ää mi̯i̯l, ku inimene `ilma `sündüb. Ku neid pailu olli, mõne kehvä inimesel, siss olli kuri mi̯i̯l kah. Poja puss om enämp ku `tütre tu̯u̯, ütelti ja `poisse `võeti parempe meelege `vastu. Poisi om ik parempe. Mõni `ütleb jäl, et `tütre jalutsin om paremp ku poja `päetsen.

Ku laits `sündüb kate kuu vahel, siss si̯i̯ inimene ei saa `latsi.

Ku laits är `sündüś, `anti oma `rahval ik `ju̯u̯nig `viinä. Taakammer ik `anti nurganaisel. Popsil üits kammer olliki.

Küläst `tu̯u̯di vananaine appi. Egä külän olliv oma vananaise selle jaos. Meil olli `Räńglelt, ütelti `Räńgle vananäńn. Lastele ütelti ik, et `Räńgle vananäńn tõi äiekse. Lastele ütelti üits är ja latse olliv rahul selleg. Latse `ü̯u̯se makkave, latse‿i kuule kedäg. `Päevä mängive vällän, `aeti `vällä ik är. `Nüütse latse perive, topive ennäst vahele, võtav ku‿t's mürin-larin. Vanast es ol kedägi. Ku külälin tulli, `aeti latse är ahjukappi ja kurdiv säl vaguviisi.

Ku laits ärä olli, siss kutsuti suurempe `vaatame, et mis vananäńn tõi. Vällän või tõise `kamren, kun na seni olliv.

Vana‿inimene olli kaits-kolm `päevä sääl. Ku `aiga olli, siss nädäl `aiga kah. Mõnikõrd olli ninda pak'k, et `tulti jäll `perrä.

Vaśt olliv inimese kõva, es ol neil ädä midäg, es sure neid `miastig. Üits `aigemp, tõine `tervemp, kudas `kennig inimene om. Vanast ollu laits är ja [emä] *lännü `jälle tühü kohe. Mud'u `anti `aigel ik oma aig.*

Ku laits är mõst olli, `anti kige‿bält emä `sülle, si̯i̯ lugeś `iśsämeie `pääle, siss `anti esäl `sülle, si̯i̯ lugeś kah.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Laits mähiti `mähkme `sisse `üükseg kõvasti `kinni ku‿t´s pulk. Käte `ümmer ka‿ki rõõvas kõvasti. Seni olliv käe `kinni ik, senigu laits esi akaś `kässi `valla `kiskma. Ütelti, mitte‿i pia `kässi ämp `kinni. Sii muud ol´ `siante.

Ku nurganaine tuuś (tundis)*, et ta võis juba üles tulla, siss tulli üles. Mõni kate-kolme päevä peräst, mõni olli nädäl `aiga, kudas kellekil `aiga ka olli. Ku talitajad es ole, pidi rutemp üles tuleme.*

`Süvvä `anti nurganaisele, mis ta esi taht´, paremped ik. Vaśt apukapustid es tahete anda, et võtab piimä latsel apus. `Viinä `anti kah.

Egä‿üits tuuś (tundis) *esi, miast tüüd ta tetä võis. Talu‿inimesel om tüüd puha tetä. Mõni lännü `juunig rügä `lõikame. Esi pidid ik oma `tervist `tundma. Iki rasset tüüd keeleti tegemest.*

Kige‿bält `anti latsel iki niśä. Ku esi `vällä taliteme lätsid, pannid `suhkruge leväpuru või `nämmu `rõõvanutsu `sisse ja `piśtsid latsele suhu, siss laits kuŕt vaguviisi. Ku suurempes sai, `anti `nämmu. Ku esi lavva man seid, annid egät `süüki nämmus. Vahkś (vahtis) *suhu ninda‿t, uut´, ku nämm `valmi sai. `Rinda `anti `aasta, puul´tõist, mõni imet´ kolm `aastad kah. Ku är võõrute taheti, siss `panti midäg mõrrut niśäl `pääle või määriti `nõege mustas, siss laits es taha enämp. Peräst `anti latsel egät `süüki, mis esi seid. Manna`putru tetti. - - -*

Laste äl´lu olliv `veoge laen. Vibu piśteti riśtpalgi vahele. Latsele lauleti:

Śuu, śuu, suka `jalga,
kiigu, kiigu, `kinda kätte,
põpu, põpu, põll ette.

Latse‿aig pidid mehe sülen `istma ja kõvasti mehel `ümmert kaala `kinni `oidma, siss ei oleved valus. Põlvili ja kudas neid nurga`naisi `kurta last. Tidruku viit `tarre ja `lamba`lauta last `tuuma, suure`kamrest är tõśte iist. Päärätti sunnit pähä paneme nagu naśtel. Mustu Annel olli ik päärät´t pähän, temäl olli sii kunag au asi. - - -

Ku tidrukulaits `sündüś – ku tidruk pordikus läits – olli omadel kuri miil iki. Latsekest `oiti selleperäst ik, või sii laits `süüdläne om. Latsel olli esi elu eläden mõnikõrd alamp ik, egäl iki lükäte ja pillite `rohkemp kähen.

Õige vanast pidänu pordiku kirikus miźnän punase räti `ümmer paneme. Pordikusmiźek olli ik ma‿ilmatu suur äbu vanast. Üül`mölder või kuul´`meśter käüś `kullemen kodun, ku kuulta sai, et asi ninda om. Ja ken latseg tidrukud võt´t!

Ku tidrukuke-laits olli, siss `panti kige‿bält püksisääre `sisse, siss saab mehele, ku kasvab, poisi tahave enämp. Ku poisi `mõnda `rohkemp tahive, siss ütelti selle `pääle, et sii o küll pośte püksi`persest läbi tõmmat.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Tõise`pu̯u̯ltse `mõsti oolege `puhtes, katest vii̯ist ja mähiti `puhte linase närdsu `sisse, mateti ilusti mulla `sisse maha. Talvisel aal `panti mõne vana nurikug või `nõuge liiva `sisse `kuskile, `kel'dres ve, senigu keväde matta sai. Selleperäst et latsel siss midägi ädä‿i oles. Mõnikõrd `arva olli sedäsi kah, et ku laits `aiges jäi, `võeti tõise`pu̯u̯ltse maast uvvesti üles ja `mõsti `jälle `puhtes, ku uisa (ussid) *`sisse olliv lännü. Mateti siss maha `jälle. Arvati, et siss saab laits `terves.*

Nuriku viimine

Õlut tetti ka‿k enne `valmi, siss olli `vaatajadel anda. Ku kuulta saive, et laits olli, tulliv lähempe sugulis `ju̯u̯nig `vaatame. Keedeti suppi, `pü̯ü̯glejahust limpsi sehen, ubinid* (kartuleid) *ja `su̯u̯rmid kah `panti nurik täüs, `suuri sialihakambakid ka sehen.

Selleperäst üteltse `pirlaki vii̯il, et nurikud `viimä. Tühjä `käege es lää `kennig. Sii̯ olli kuus-kümment `aastad tagasi, ku nurikug suppi `tu̯u̯di, miu emä aig. Miu aig `tu̯u̯di livva-täüs keedet liha koorege, ääd ninda‿t. `Saia kah, talu‿inimese [tõid]. *Egä popsil liha tuvva‿ss ole. Õige vanast es tu̯u̯ sul `kennig `saia.*

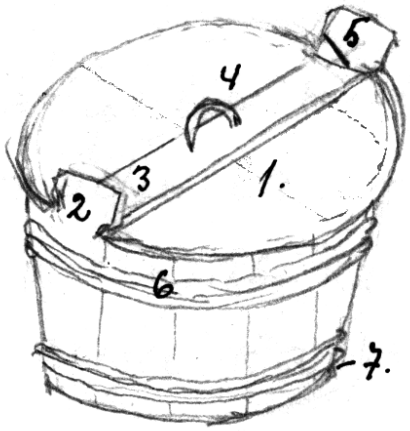

Joonis 19. *Nurik*: 1. *kaaś*; 2. *kõru*; 3. *põõn*; 4. *sang*; 5. *pulk*; 6. *vitsa*; 7. *`uulte*

`Vaatajal `panti laits `sülle raasikses aas, lastel kah. `Aeti oma tükike `aiga juttu ik, oma `aigusest ja `tervisest. Sü̯ü̯k' tetti ärä, munadeg liha ja `kohvi. Ku `rohkemp `aiga olli, `panti liha `kii̯mä kah.

Sõbra ja sugulise pidive iki `vaatame mineme, mud'u lähempest inimese kah. Ku nurik tagasi kätte `anti, `panti mõni tük'k `saia ka `sisse, ku olli mõni enne toonu. Ku es ole, es panna kedägi. Edimine asi olli ik `vaatajal `liiku anda. Õlut mud'uki.

Latse `mõskmisvesi `viiti `uibu juurte‿bäl.

Äiäkse `rõõva, mis `väikses jäive, `oiti lastelastel paigal. - - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ristsed

`Riśtse tetti tubli. Tetti õlut, `viinä `tu̯u̯di, süldi keedeti, apusai ja makesai ja. Süldi `panti puha livvaksteg lavva‿bäl. Jämmesül'ʹt raiuti `tu̯u̯rest taolt* (toorelt) *`parras peenikses, kondi jäive `sisse. Peenikesül'ʹt lõigati väisteg peenikses. Livvaksid `tu̯u̯di külä‿bält kokku.

Inimesid `aeti kokku `ulka, vaderid. Suurempe `riśtse olliv, olli mõni kümme vadert, mõnel kaits-kolm`tõisku tükki.

Kaits `päevä‿ss tohi `taevan olla, ku last riśtiti. Si̯i täheńt, et kuu egä päe es tohi kõrrag `taevan olla. Ku päe `lu̯u̯ja är läits, siss võis `riśtmä akate.

`Lõunast tulliv inimese `sinna. `Sü̯ü̯di, `ju̯u̯di tõise ommukuni. Külärahvas lätsiv `ü̯ü̯se mineme. `Kaugelt sugulise lätsiv tõine päe iki, obese är `valla võet, `talli är pant. `Süvvä `anti inimestel `lõuna‿aig, `õhtu, `ü̯ü̯se kah vi̯i̯l. Taline aig, siss olliv vorsti ja süldi ja, suvine aig liha ja kohvi ja ti̯i̯ ja. Nüüd om ni̯i̯ magussöögi ja munakoogi. Vanast neid es ole. Mud'u söögi-joogi ik, `rostoimpest tetti `valmis. Kardult egä siast es ole, mutku liha ik tõsteti. Nüüd tetäs peenempelt `valmis, kooritse ja mooritse.

Külälise tõive egä‿üits oma saiakoti, meśtel viinäpudeli. Kodu viiä `panti ka kaits otsakest räti `sisse, aput`leibä ja maket, või kudas `kennig kõrd `leibä olli.

Es tantsite kedäg `riśtsen, `sü̯ü̯di, `ju̯u̯di ja `aeti juttu.

Mede pu̯u̯l olliv miu mälestusest iki väidse ja argi lavva‿bäl, `tal'dre olli kah. Õige vanast ollu egäl oma väits `karmanin. Puu`tal'dre ja mis säl ollu.

Ku̯u̯l'`meśter `tu̯u̯di kodu `riśtmä. Vadere pannive `riśtmisevi̯i̯ `sisse õberaha, kaitskümment ja viis`tõisku kopikud ja kümme ja. Latsel `anti `ambaraha kah.

Ku si̯i̯ vana‿inimene `riśtse‿aig vi̯i̯l sääl olli, siss viiś si̯i̯ `riśtmisevi̯i̯ `tal'dre `vällä ja võt'ʹt raha `endäle. Ku sedä sääl ämp es ole, siss viiś emä esi. `Riśtmisevesi visati `kõrges `uibu `latva, siss sai laits elun `kõrge au‿bäl. `Uibu jäi siss latse `uibus kah.

Vadere‿ss tu̯u̯ `miastig `rohkemp `riśtmisaig ku tõise. Ku laits juba `kõńma akaś, tõive risti‿esä ja risti‿emä latsele `kuhti`rõõvid.

Vananäńn kõnel' vaśt ik, kudas `tõśtre `pernän tullu temä poja `riśtses. `Olli vähä `il'läs jäänü, `varsti ürjät juba `riśtmä. Ei ol `aiga saanu mitte saiakotti ka är `anda, visanu selle ahjukappi, tõmmanu ruttu latsel mütsikse pääst är, silitsen latsel `käege üle pää, esi ütelnu: "Küll om ilus libeve `pääke, nagu äti pää." Ja selleperäst olli laits kasunuki `siante `pehme loomuge. - - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Leeriaeg

`Katsme`tõisku‿`aastaselt `minti `liiri. Pailut vanempes ämp es jää `kennig. Kolm nädält `käüti leerin. Saia ja peenikselevä, küdsäted liha, või, korbi `panti manu. Kikk sii nädäl süüb inimene sääl. Koolikaśt `viiti `sinna, sääl olli süük' sehen. Koolituan eläti. Koti tõmmati `õhtu põrmatule ritta maha, ommuku tõsteti sein`viirte `riitä kokku. Taar olli juvva. Selle iist masseti raha või `viiti `vil'lä. `Köstrele puid `viiti oma nel'läntik ja muid `masse kah.

Ulgani olli ää olla ik. Pidid `õpma oma* [katekismuse] *päätük'ke ja `piiblelugu. Kutsuti `valde `järgi ette, `köstre tuppa `sisse. Sii küśk päälugemist ja. Oma neli `tunni pidid käär´`kamren oleme, kaits `tunni enne lõunat ja kaits perän lõunat. Õpetaja küśk `kostmisid.

Ku `puul'pe koolist kodu tullid, `võeti ruttu kodu tuud leväkot't `valla, siss sai tidruk ruttu mehele.

Omavillatse `rõõva sel'län ja kõnni. Kolmante nädäli `riidi `lasti `valla, siss olli kodun `säädmist. `Puul'pe `käüti sannan. Pühäbe‿ommuku läits leerilaits ilma söömäte kirikus.

Tidrukidel olliv mõnel omakoet, mõnel ostet kördi, jaki sel'län, `valge pitsig sitsipõll ehen, must vammus kige‿bäl. `Juuse olliv patsin, siidiliṅt otsan. Liṅt olli rõõvaste `karva.

`Rõõvid olli egät `muudu. Rohilisid, sinisid, roosasid ja muud `muudu. Mõnel segä`villust, mõnel värmit. Jalan olliv kamassi. Miul olliv runelli. Es ole poen sellekõrrag peris nahast `saapid. Tõśtel olliv ka‿ki nahast. Suka olliv omavillatse `valge. Vaśt es oleki muud `muudu sukke ku `valge. Veimesuka ja nii olliv ik puha `valge, egäpäevätse siss alli. Suur nel'lä`ruublelin siidirät't osteti miul kah. Kirikun ollim ik `pal'la pääg. Mõni ik's* (nuttis) *kirikun. Mia‿ss mõśta `miastig ikke.

Es ole vaśt leeri‿aig kodun midägi pidu, mitte `minged midägi. Sii olli pühä päe, siss pidi inimene pühälikult eläme. `Taṅtsmist, sedä‿ss massa kõnelteki, sii olli juba patutegu. Või na vanast pailu `taṅtsevgi.

Kosjad. Lugemas käimine. Kirikus maha hõikamine

Kosilise käüsive nel'läbe‿`õhtult. Viinäpudeli `võeti manu, mitu tükki. Esämiis või kaits-kolm tükki `võeti `tõisi `sõpru manu. Miu aig es ole säl õige pik'ke `kombid `miastig.

Ku kosilise `vastu `võeti, tetti `süvvä. `Süüdi, viinäpudeli `juudi tühjäs. Tühjä pudeli kaala `kül'ge köüdeti `kinda ja `üüke. Ku kosilisid `vastu‿ss `võete, siss es `võete viinäpudelt ka `valla.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Pu̯u̯l'pe `minti siss kiriku‿ma[*nu*] *lugeme, nu̯u̯rmi̯i̯st-noorikud. Noorik viiś õpetajale paari sõŕm`kindid. Ku kate kiriku vahe olli, siss läits kolm nädält `aiga. Ku poiss ja tidruk ütest kehelkonnast olliv, sai kate nädälig `valmi. Ku `õigene ruttu tahid tetä, siss sai ka kate nädälig, ku olliki tõine tõisest kehelkonnast. Ku siin edimist `kõrda är olli õigat* (pruutpaar kirikus kuulutatud)*, saadeti täht' `sinna. Ku rutemp taheti, siss õigati sääl tõist ja kolmanted `kõrda ütekõrrag.*

Ku kiriku man är käüt olli, läits nu̯u̯rpaaŕ `linna ebenid `tu̯u̯ma. Veime, ni̯i̯ olliv ammu juba `valmi. Ku tüdär põlve `kõrgu, siss veimevakk vassa `kõrgu. Laisk noorik oleved ütelnu: *kes nüüd ku̯u̯ks, ma lu̯u̯ks, oles nüüd põld põrandaks* (st põrand põlluks) *ja ahju‿esine i̯i̯ks* (töörindeks).

Rõõvast tetti mede‿bul ennempelt pailu. Es ol ütsinte talulastel, ka talutidrukidel ja popsitüdärtel olli oma rõõvas. Si̯i̯ olli tidrukidel si̯i̯ pää`püünmine ja u̯u̯l, alle ku karjan käüsive. Puhas sedä suka ja `kinda kudamist tõmmati, `talve laśsev mutku `ketrust. Missi `nüüdne tü̯ü̯ `endise tü̯ü̯ kõrvan om. Vaśt olli sedä magamist ninda vähä et!

Pulmad. Laulatus. Veimede jagamine. Noorpaari rõivastus. Pulmasöögid ja -joogid

Laulatuserahvas ja pulmalised. *Pulma tetti mõlempil pu̯u̯l, `nu̯u̯rme* (peigmehe) *ja nooriku kodun. Egä‿üits kut's oma sugulise ja sõbra. Õig `kaugelt sugulise tulliv juba `pu̯u̯l'pe ärä. Pühäbe `lõunas kogusiv pulmarahvas kokku mõlempil pu̯u̯l. Lipu olliv mõlempil pu̯u̯l `korstne kül'len katuse‿bäl. Nu̯u̯rmi̯i̯s sõit pühäbe ommuku nooriku kodu. Ku `kaugelt olli, siss tulli juba tõine `õhtu ärä. Kiriku‿ma*[*nu*] *lätsiv kate obeseg – nu̯u̯rmis laulatsenaiseg ja noorik laulatsepoisig.*

Ku laulatserahvas kodu tulliv, lätsiv pulmalise puha `vällä `vastu `õiskame. Nindagu noorik maha aśt, rabasiv tidruku nooriku asemele `vankres või `saani `istu, `poisse kah ja siss läits sõit `valla. Ken nooriku asem‿bäl sai, si̯i̯ sai `varsti mehele.

Noorik ja noormees. *Ku noorik laulatsest tullan `sü̯ü̯mä lääb, siss `võetse kikk pooliku levä lavva‿bält ärä ja pannas `terve asemele, siss om noorikul ää levä‿õńn.*

`Nu̯u̯rme kübär `panti söögi‿aig `ästi `kõrges nagla `otsa, et `kennig kätte‿ss saa egä omal pähä panna. Siss es saa abi‿elu ärä segäde. Ku nu̯u̯rpaaŕ `altari i̯i̯st är tulli senigu saanini, siss pidi kõvasti üittõśte käest `kinni `oidma, et `kennig vahele‿ss saa mińnä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Enne laulatses minekud pidi noorik lihatonni‿bäl `istun amet `sel'gä `aama, siss olli latse toomine `keŕgemp.

Ku kägu `uibu `otsa `laulma tuleb,* [tuleb] *sääl talun `pulme.

Enne `pulme käüś noorik sugulistel, tuttavidel kosi`viinä viimän. Nii̯ anniv siss `ü̯ü̯kse või suka või `kinda või mis `kennig ań̓d.

Pühäbe‿`õhtu lätsiv `nu̯u̯rme‿bult pulmalise rongin, lipp edimise obese‿bäl, õisaten noorikud ärä `tu̯u̯ma. Ku `sinna saive, `viiti oma lipp ka katuse‿bäl üles. Siss olli kaits lippu kõrutsid. Pühäbe ü̯ü̯ pidäsiv säl `pulme.

Siss `i̯i̯smabe‿ommuku `tu̯u̯di noorik ärä. `Nu̯u̯rme‿bult pulmalise sõidiv lipug ja noorikug ehen ärä. Nooriku `saatja lätsiv oma lipug ja veimekirstug raasike maad tõise jakug `järgi.

Ku kirst `nu̯u̯rmekodu väräti‿bäl sai, olliv mehe `vastu, es lase `sisse. `Küśsev: "Mis te `viade, konder`banti? `Näütke paśs `vällä!"

Ku viinäpudeli kätte saive, siss `laśsev läbi. Ku nooriku kirst `ästi rasse olli, siss olli sedä `ausamp. Siss `aeti `nal'la, et om kive `sisse pant.

Uvve kodun `veeti noorik kolm `kõrda `ümmer paa, et tagasi‿i lää. Pada tõsteti põrmatule ja.

Veimede andmine. *Viimätig, pulma lõpetses, `anti `veimi `nu̯u̯rme esäl, emäl, sõsartel, velledel, onudel, tädidel. Äiäl-ämmäl `anti kige `rohkemp: teki, palaja, `amme, suka, `kinda, `ü̯ü̯kse, suu`rõõva, puha viimätseni. Vellel, sõsarel suka, `kinda, ame, `ü̯ü̯ke. Tõśtel sukke, `kindid. Pillimeśtel `anti egäl `ü̯ü̯ke, `kinda. Laulatsepoiss sai nooriku tandsitemise i̯i̯st `kinda.*

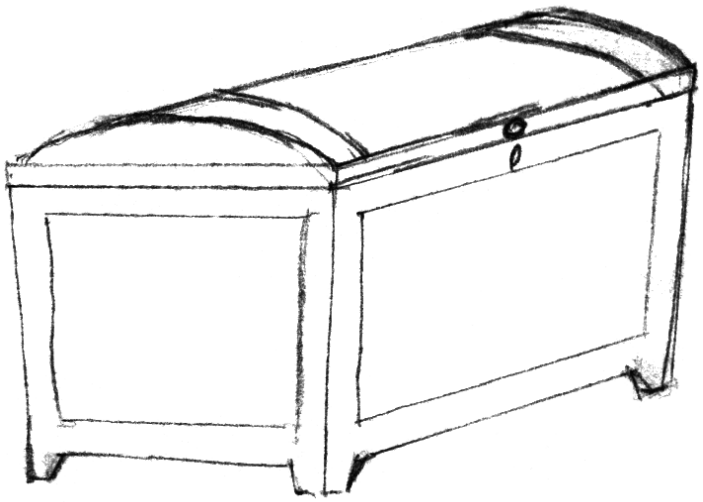

Joonis 20. *`Rõõvakirst*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Nooriku ja noormehe rõivastus. *Miu aig olliv noorikul `lahtise `rõõva, `maani voldit kõŕt ja jak'k, enämpist omavillatsest, egät `karva. Must vammus pääl. `Juuse olliv patsin. `Nu̯u̯rmel ka͡ki koduvillatse alli või musta püksi-kuvve. Nänni aig olli noorikul `valge rüüd' ja must vammus, `juuse olliv lühikse, lõng ilusti pähän. `Talve kasukud, vammust. `Nu̯u̯rmel olli siss kaldsa ja vammus pääl. Meśtel olliv siss `siantsesamma pikä `juuse ku naśtelgi. `Kampsuni olliv potisinise ja `talve `valge villatse kaldsa. Jalan olliv iki nahast `saapa ja keńgä.*

Ennevanast oleved noorikul laulatse͡aig pallapoolik `ümmer ollu. Si̯i̯ ollu `siante pik'k suu`rõõva `mu̯u̯du `rõõvatük'k, otsa ollu punase niidige `vällä õmmelt. Si̯i̯ pant ninda pähä, et otsa ettepoole rippunu. Sedä kõnel' miu vanatädi.

1944. KS. **Õbarät't, pallapoolik, linik, mis tat õigat. Õige vanast ollu si̯i̯ noorikul pähän. Linase `kangast lõigat `rõõvatük'k, otsa ulative mõlempile poole maha. Värmi`niiteg olli veerte͡bält ärä õmmelt. Kaitskümment viis `aastad tagasi üits `katsme-`kümne `aastane vana͡eideke kõnel' miul sedä.**

Joonis 21. *`Lahtise `rõõva*: 1. *jak'k*; 2. *kõŕt*

Miu emä aig olli noorik `pal'la pääg `altari een. Tädil olli laulatse͡aig `siante ostet ru̯u̯ń* (kroon) *pähän, `paprest või kellest ta olli. `Õhtu `panti noorikul päärät't pähä. Si̯i̯ olli suur `valge linane või linnarät't, ilusti enne pää `järgi `valmi köüdet, kibruted. `Kukru͡bäl sõlmen, üits õige pikk ots ja kaits `väikest `otsa. Viimätsel aal olli juba tanu ostet, `lil'lege.

`Amme olliv egäl omalinase sel'län. Aluskõŕt olli ostet. Miul olli juba leeris ostet, si̯i̯ sai laulatse͡aas kah ja peräst kävvän sel'län, `pirla ka alle ja lääb `auda ka üten.

Laulatse͡ame jäi paigale surma͡`ammes. Miul `pirla laulatse͡ame kirstun, ma͡ilma pik'k, `audamineku jaos `valmis. Egä siss ämp tetä͡i saa.

Pulmapillid. *Õige vanast olli torupil'l pulmapil'l. Si̯i̯ tetti `ül'gemaost, si̯i̯ olli katejakuline ja kirivene. Siss ku vahel eńgäte tahid, pannid tõise otsa `kainla ala, said küünäsperäg vähä äält pitsite, ninda͡t vaja puhate͡ss ole, ku*

enne `õhku täüs puhat olli. Temäl olli naba ka nagu okil, kun nii̯ toru sehen olliv. Temäl olliv käsilise ja. Viimätsel aal tetti koeramaost `tõisi.

Miu aig mängiti ik `ärmoonikud. Tandsiti lei`lendert ja polkat. `Simmanid tetti ka‿ki pulman.

Nooriku tanutamine. *Ku tanu pähä `panti, siss noorikud-`nu̯u̯rmist istive säl ehen `tu̯u̯l'e‿bäl. Nindagu lugemine lõpetedi, siss mehe asusiv mutku `nu̯u̯rme ja naise-tidruku nooriku tooli‿ma*[*nu*] *üles `tõstma. Ütelti, et mińge nüüd, tidruku, `tõstke noorik tidrukust `valla ja naises `kinni.*

Vaśt olli `rohkemp vaimulik asi, ku̯u̯l'`meśter `tu̯u̯di ommuku vara `sinna, `loeti enne kirikus minekud noorepaarile. `Loeti tanu või pääräti pähäpanemise aig pühäbe `ü̯ü̯se, siss jälle, ku noorik kodust är saadeti.

Pulma tetti iki vaśt suure. Kaits `päevä `peeti ik. Pühäbe, `i̯i̯smabe `õhtus olli lännü ik puha. `Kaugempelt sugulis siss jäive tõisipäeväs vi̯i̯l. Õisati ja ralliti kikk päevä.

Pulma toidulaud. *Pulmas tapeti neli-viis vasikud ärä. Kevädpoole sigu‿ss ole ämp tappa. Sia tapeti jõulus är puha, sügüse. Iki puha vasikuliha, süldi, enämpist kül'mält puha. Vahel tetti lämit liha kah. Ku laulatserahvas kodu tulliv, siss iki tetti lämit liha koorege. Kardult iki tetti kah. Kapustid es ole. Kanu tapeti kah ja keedeti paan. Külä‿inimese tõive kanu ja, sugulise ik. Külärahvas saadive juba `pu̯u̯l'pe egät `värki ärä: `paksu`piimä nurikideg, ku̯u̯rt olli `pääle pant. Mõni saat' kanu ja liha ja mune ja. Pulman `anti `kohvi ja ti̯i̯vett, `suhkurt olli. Muud magust`sü̯ü̯ki‿ss anda `miastig.*

`Saiu tetti kah. Peenikest `leibä oma kaits ahjutäüt, `valged `saia kolm. Tare‿ahjun tetti, muud `ahju‿ss ole. Korbi olliv pää‿asja. Egä vaśt magusid `koŕpe‿ss tetä, `suhkurt es panna sekkä. Võid, ku̯u̯rt, kanamune, `su̯u̯la kah paras jagu. Egä rohi‿ss panna midäg saial egä `koŕpel. Kõllast `saia‿ss tetä kah. Uvvempel aal siss akati tegeme. Rosinid es ole, uvvempe aja väŕk puha ni̯i̯ maguse asja.

Jämmet `sülti keedeti ja peenikest kah. Sinepud, pipert, ätikud olli lavva‿bäl. `Tal'dre, väidse, argi olliv ka‿ki miu mälestusest juba. `Õigene vanast es ole kedag `väitsi ollu, võet nindasammu tük'k `piiu. Egäl ollu omast käest väits.

Õlle tegemine. *`Viinä, õlut `anti mehe`mu̯u̯du. Õlut tetti mitu `vaati `valmis, kaits-kolm `vaati. Enämpist puha mõśtive õlut tetä. Egä talu‿bäl tetti õlut ütsilugu. Vaśt tetti õlut `rohkemp ku nüüd. Paiast `tu̯u̯di ka mitu `korvi. Telliti `valmis, mõis saat' esi kodu, läve ette `ku̯u̯rmage. Paias olli lahja, `valkjas paśt* (paistis) *tõine sitt, va mõrru, kõllane ku obesekusi.*

Oma õlu tetti paks, vatut' puha. Vaadi lei `lõhki mõnikõrd. Kõva nõu pidi oleme, `vastse vitsa ja. Otsa [lõi] *vaadil i̯i̯st är ku `lahvti. Pidi ik `tundma,*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kunas `kinni panda võis. Edimelt `jäeti punni ka lobevempest, peräst `lüüdi kõvasti `kinni. Siss `panti `tuhka ka vähä punni‿augu‿bäl. Egä rumal es mõśta kah, pidi parasjagu käünü oleme. `Kange olli, visaś punni päält är, vitsa katikus, otsa är.

Õlle tegemis jaos olli `siante suur tõrrike, ma‿ilma suur aaḿ, pulk olli kesspaigan, pikk pulk, siss ülevest kääneti. Ku siss akaś põhjast tuleme, pik'k ruhi olli all. Risti* (restid) *`panti tonnil `põhja, siss `õl'gi. Pätsi `panti `sisse, kiib vesi `pääle. Kaits `tunni `lasti tonnin `kurta. Ku siss `juuskma akaś, siss ollim me latse egä‿üits oma topsig man. Kige‿bält tulli `õigene magus kah, miśs õigati.

Mede ät't tei ütsilugu õlut. Mõnikõrd jäi `kinni kah, ku raba vahele läits, siss olli kimbun. Tõsta raba ja õle puha `vällä, kadevärk `vällä puha. Süä täüs ik. Meil küll `kinni‿ss jää. Taren tetti, `vällä `viiti `jahtume. Enämpist `üüses jäi tegemine.

Pulmaliste saiakott. *Pulmalise tõive esi egä‿üits. Meśtel egälütel viinäpudel', oma puul' `tuupi. Naśtel egäl saiarät't, võõrastel. Sugulise tõive liha kah, mis kellekil olli. Ilma es lää üits kah. Üitskõrd olli üits kehvemp naine ilma saiate lännü. Peräst, ku koduminek olli, `pernän `küsken: "Leena, mia mitte‿i tunne, miant‿si siu rät't om?" Leenal ollu siss ninda `irmus äbü. Mitte‿ss luba ämp sedä tetä, et ilma saiakotite viil kohekile pidule lääb. Ninda `pirla kah. Mitte üits ka‿i lää. Ku viiä‿i ole, siss paremp ei lää kah. `Nõusid egä `siantsid `asju vaśt es viiä. Nüüd om sii muud.*

Surm. Matused. Surnu rõivad. Kirstupanek. Matuselaud. Surmaended

Surnu korrastamine ja rõivad. *Ku mede ät't sureme akaś, siss taht', et `tõstke temä maha, teke ase põrmatule, paremp magade. Nänni pannime ka maha. Ät't lugeś surmatunnini `piiblest kõvasti. Viimätig laśk meid tüki `vällä võtta, üteł esi salmi kotuse ette. Käśk meid siss ette lugede, esi es saa enämp.*

Surnut `mõskma `tuudi mõni vanemp inimene küläst. Vanast `viiti `tarre, `aeti vett vihag `pääle. Nüüd mõstas `kamren ärä topuseg. Surnu `mõskmise viht ja siip `panti `kirstu manu. Palaja ja asja `mõsti `puhtes ja `peeti peräst `jälle.

Surnul `panti oma `puhte `rõõva `sel'gä ik, `vastse, mis tal elungi ollive. Alus`rõõva olli ammu selle jaos `valmis tett ja kirstun paigal. Mehel `panti kübär pähä. `Palveraamat `panti `kirstu `kõrva. Naisel päärät't pähä ja rät't `ümmer. Ku midägi vastast õmmelti, siss surmal* (surnul) *es palistede egä es eidete `sõlme ette niidil.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Latse `säeti ilusti `rõõvis, nagu iki elun. Mütsikse, rätikse pähä, jalakse ilusti `kinni. Ku mõnel vaśt `pastlakse panemed jäänü, `pal'la räti mähit ve, või mõni muu asi `puudus jäänü, siss visat nii̯ asja `eńge‿aig `aknest `vällä või viit `kamre‿otsa‿bäl. Eńge võtive säält esi ärä.

Ku surnu är mõst olli, `säeti lavva `peńke‿bäl ja tõsteti surnu `pääle. Mud'uki ilus ase tetti enne `sinna. Senigu surnu `laude‿bäl olli, üte ü̯ü̯, `põl'le tuli man. Inimese vaadive ka‿ki man. Puust ristike `panti rinna‿bäl.

Kirstupanek. *Kirst tetti kodun, värmiti mustas. Kojusid es ole kedäg `pääle panna. Oma külä `meśter tei, paaŕ mi̯ist olli abin. `Laudest tetti, mis `sorti na kellekil ollive, kuuse ve.*

`Siante mu̯u̯d olli, et kirstu kaaś `panti tõisipidi kirstu `kõrva `peńke‿bäl `matjuse aig ik, ku surnule `pääle `loeti. Ku är loet olli, siss inimese pannive vaśkkopikid kirstu kaane `sisse. Mõni pańd omastele siss sellest rahast muśt `kirstu manu.

`Kirstu paneme kutsuti lähempest inimese. Tetti `süvvä, `saia, keedeti liha, `anti `viinä ka ja. Ku̯u̯l' `meśter või mõni muu lugeja kutsuti `kirstu paneme, lugeme. Kige‿bält pühitsedi kirst ärä, siss tõsteti surnu `sisse poolest lugemist, siss `loeti vi̯il. Surnu `viiti `aita ärä, ku `kirstu är pant sai.

Vanast es tetä `ru̯u̯ńe* (pärgi) *kedäg. Suvve latse lätsive kirikus, siss viisiv pääsukse`sil'mist ja mõtsa`lil'lest rooni risti‿bäl. Vaśt es oleki talude‿bäl `lil'le kedäg. `Siantse kõllatse `ringelroosikse ja `siantse punase kärbilisekse olliv. Sirelid näime surnu‿aian, tõime kodu `äitsmid. Jass`miine näime alle suuren. Kiriku`mõisa aian olli neid.

Matused. *`Matjuse `peeti ik ninda suure, ku vähä sai. `Sinna kutsuti sugusel'ts ja sõbra puha kokku. `Aikselt kutsuti inimese `sinna. Kaits `kõrda taheti enne ärä`viimist `süvvä anda. Ärä `viimä lätsiv enämpist puha, `matjuserońg pidi `ästi suur oleme. `Loeti ik, `mitme obeseg `saatjaid olli.*

`Auda `laotedi kirstul `pääle palajas ja uus* (!) *tek'k. Kodust mińnän köüdeti risti `otsa `valge suur linnapäärät't ja `ü̯ü̯ke. Talu‿inimese pannive peenikse peris `valmis pääräti. Kehvempe ostive poest. `Kanga otsast tõmmati, ilma palistemede. Rät't köüdeti ütte `otsa pidi `ü̯ü̯kseg risti `kül'ge. `Ü̯ü̯ke köüdeti ninda nel'läskeeli risti `ümmer. Egä egä‿üits es mõśtaki ilusti `köütä. Mede näńn iki mõśt. Surnu‿aian `võeti rät't ja `ü̯ü̯ke risti kül'lest ärä ja `anti õpetajale. Egä keväde laśk õpetaja vana‿inimesid surnu‿`aida puhaste ja `riisu. Selle i̯ist `anti siss egäl rät't.

`Matjuse‿aig `viiti ka `vaestele aia‿bäl* (surnuaeda) *`saia. Sellest es tohi midäg üle jättä egä kodu tuvva. Õpetaja ja aia‿vahk' saive küll ka oma jao.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Õhtu tulliv surnu‿aia‿bält puha tagasi `sü̆ü̆mä. Lähempest inimese lätsiv `ü̆ü̆se kodu. Ommukus kutsuti tagasi. Muśt tulliv, muśt es tule. `Kaugempelt inimese jäive `ü̆ü̆ses. Tõise päevä `õhtus olliv lännü puha.

Söögi-joogi olliv `siantsesamma ku pulman või muu pidul. Saiakot'ṭ ja viinäpudel' `tŭŭdi iki, ilma‿ss kõlva `kennig tulla. Pidu‿bäl olli üits inimene säet, ken külälise `vastu võṭ'ṭ ja kelle kätte saiakoti `anti.

Es tohi kellekist söögist egä joogist `puudus olla. `Viinä `võeti enne surnu ärä`saatmist vähemp. Ku aia‿bält tagasi tullive, siss võtive mehe iki `purju. Mud'u `aeti juttu nindasamma, `vaiksempelt. Naise es jŭŭ `kunnig pidul `purju, vähä `kaiev `viinä. Naśtel olliv tumempe `rõõva ja musta siidiräti `ümmer.

Surmaended. *Ku tuul surnu ärä`viimise aig `vastu olli, kodu poole, siss kadunu saat' õnne tagasi kodu. Ku `perrä olli, siss viiś õnne `endege üten kodust ärä. Ku surnurońg `piatem pidi, mõnel mõni asi maha put'te ve, siss läits mõni `varsti `järgi.*

Mõnes kottal es tapete `matjuses kanu, siss oss (oleks) *mõni suguseltsist ärä koolu.*

Avva Andres, mu armuke, Liivä Piider, mu linnuke, Mulla Madis, mu meheke.

Ken kooleb, sĭĭ kodu lääb, ken eläb, sĭĭ ette putub.

Ku esä sureb, om pŭŭl' kodu kadunu, ku emä sureb, om terve kodu kadunu.

Ku kägu kodu `kukma tulli, siss sai sääl majan `surma.

Ku naise sureve ja obese `kõrda lääve, siss saab mĭĭs rikkas.

Ku ninä‿ots sügeleb allaspidi, saab `surma kuulta. Ku lõug sügeleb, saab abeniku `surma kuulta. Ku põsenuka sügeleve, saab ikke (nutta).

Ku peräst põrmatu `pühk'mist mõnest asjast, pilbastest või õlekõrtest riśt maha jääb, saab `surma kuulta.

Ku surnu `siule `miastig unen annab, siss om sĭĭ ää.

Ku unen näed, et mõnele surnule midägi `asja annad või `endel `amba `vällä `tõmbad või näed vastast poolikud maja või vĭĭn `suplemist või `kõńmist, ku vesi segäne om, siss iki saab `surma.

Siss saab surnupühä ja `sŭŭja lĭĭnt.

Temä om õige är sadanu, üteltse, ku mõni `aigusest või vanadusest kõhnas jäänü om. Temät `varjab surm ärä – siss om juba surma nägu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Talgutest

`Talgusid es `peete mede puul. Ku `arva vaśt mõne popsil olliv kardule`võtmise`talguse või mõne talupoisil* (-sulasel) *lina`kakmise`talgus. Nii olliv pühäbelt.

Palgiveo`talgusid tetti küll. Paremped `süvvä `anti, `viinä ninda‿t miis miist es tunne.

1942. ES KT 28: 12–14. **Mede puul `talgusid es tetä. `Kunnig tüü man es ole mede `ümmer `talguse `muudu. Ku vaśt `arva mõnes kottal tetti, siss olli lõpetses `simmań, `anti `süvvä ja kodu‿õlut.*

`Talgusid teive talu poisi. Neil olli palga kõrvan oma vakamaa ja puul' lina mahan. Pühäbelt siss kutsuti `talguses. Lõpetses `anti `viinä. `Simmań siss mud'uki. - - -

Kanepisimman

Kanempe`simmanid `peeti küll enämpist egän talun. Me `sõksime esi ärä. Kanempepää `panti tare põrmatule maha, tidruku-poisi, kes kokku tullive, `kõndsive mõne kõrra üle. Kanempeterä tuleve kańnu `elpsest `vällä. Egä neile* [kokkutulnutele] *midägi suurt es anda, mõnes kottal `õune vaśt `anti. Peräst läits `simmań `valla.

*Sügüselt sedä `laube- eg pühäbe‿`õhtud es oleki, ku `kunnig `jälle kanempe`simmanid es ole. Või neil kanempidel siss suurt midäg sõkku olli, `simmań olli iki pää‿asi. **

Abja laat

Abja laat olli tõisel settembril. Sii olli suur `rahvapühä mede puul. Sii olli kige suuremp laat siin `ümmer. `Sinna tulliv rahvast ma‿ilmast kokku. Siss es jää `kennig kodu. Karjalatse pidiv iki `saama mińnä. Siss olli nende kodu‿`oidjadeg kimbun.

Tetti karaskid, kana tapeti ärä, viimätsid `valgid `siini tetti munapudru‿sen ja `võeti karbige laadale manu. Kanaliha ja karaski, saia, apulevä, mis kellekil olli. Laadal sai siss sugulisteg-`sõprug kokku, siss `süüdi `vankre man.

Egä talult `viiti luum ja paar laadale. Kellä katest `üüse `minti juba ärä. Karjapoiss läits `luume `järgi `aama.

Laadalt osteti Avinurme meśte käest `sarju, `tuurid, `sõklu, `tońne, räime`kar'pe, külimitte, mat'te, `pańge. Edimelt olli võinappu kah, viimäti es ole ämp.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

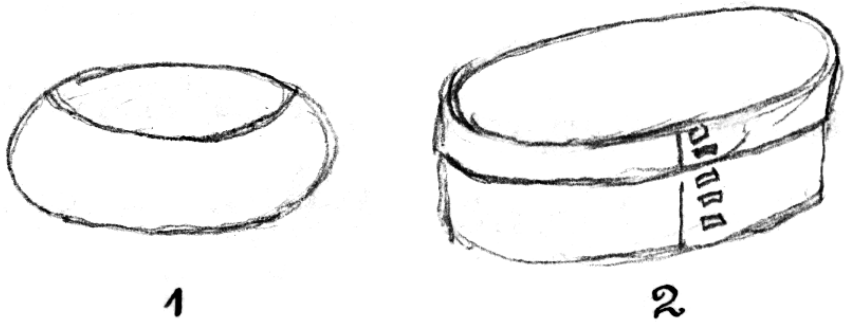

Joonis 22. 1. *Võinapp*; 2. *Räimekarp*

Tidruku‿ss käü laadal. Me ka‿ss käü. Mud'u olli laadapäe perel peris tellit rii̯ (prii, vaba). *Abja laadas `mõsti ja `pöeti `lambid.*

Kalendritähtpäevi ja -pühi

Jõulud. *Jõulusid oodiv latse juba, ku lumi maha tulli. `Jõhkadi, `jõhkadi, jõulud tulevad, siis saan mina `saia süvvä, oma `käega `ossi võtta, laulive latse. Mud'u om osa* (liha) *`oidja kähen ja või võtite taga. Sii̯samma oodus olli suurtelgi.*

Olgu rikas või `vaene, sia taps egämii̯s jõulus ärä. Ilma `vorstede es oleki nagu jõulu. Kellel kud'aki`mu̯u̯du jõulus es `johtu `vorste oleme, sii̯ sai tõste käest `jälle. Rabavorst olli iki sii̯ pääjõulutoit. Õlut tei ka egä‿üits jõulus.

Sia pääpu̯u̯l' keedeti paan ärä ja `panti `tervelt lavva‿bäle. Sialiha küdsätedi ka ahjun. Egä `sülti es keedeteki. Sia`sülti es mõsta `ki̯i̯tä, es ole sedä `mu̯u̯du. Arvasive, et om vägeve, ei ol `miastig reht' (väärtust).

Jõulu`laube ommuku pimmessen* (pimedas) *tetti rõõsk ärä, sedä akati siss `sü̯ü̯mä. Peräst tetti apuleib ja sai. `Õhtu `panti nel'läs ahjutäüs vii̯i̯l, vorsti ja liha, ani kapustideg. Ane `peeti iki.

Taa`kamre põrmatu olli juba `rii̯i̯di är mõst ja õle maha `laoted, et kohe ärä‿i sõku. Suure`kamren olli maapõrmat. Ku puha är tett olli, `viiti õle `vällä ja pühiti põrmatu `puhtes. `Aikselt `kaeti är talite puha. Ämärikses `minti `palve`majja. Ken kodu jäive, nii̯i̯ lugesiv jõulu‿`õhtupalvet ja lauliv jõulu`laule. Ku tõise `palvelt kodu tullive, `panti vorsti ja söögi puha lavva‿bäle.

Jõulu`kuuske küll es ole. Tule `põl'leve `terve ü̯ü̯ egän `kamren. Maja pidi jõulu‿ü̯ü̯l `valge oleme. Sü̯ü̯k' `jäeti `terves ü̯ü̯s lavva‿bäle. Inimese olliv är väsünü. `Loeti, lauleti ärä mõni küben kavemp, `minti magam ik. Ommuku vara

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`tõusti üles, obese ja looma tahiv `sü̆ü̆tä, vaja kirikus miṅnä. `Lehmil-lammastel `viiti ommuku vara `leibä, obestel ja sigadel `anti `kaaru.

Egä udsipatsi (jõuluõlgedel õlekeerustega)*`lü̆ü̆mist suurt sitta es ole kedägi. `Keskmise pühäl ik mõnes kottal olli sĭĭ mŭŭd, ku poisi tulliv ja. Mede ät't siast `nal'la‿ss taha, temä olli `palvemĭĭs. Edimise pühäl es tohi `liikugi `kuskile. `Kesmispühäl `panti `jälle oma laar `vorste `ahju, seni olliv ennitse är sü̆ü̆d. `Kesmis- ja viimätsepühäl käüsiv inimest ja esi `käüti külän.*

Toomapäev. *`Tŭŭmapäeväl ütelti, et nüüd aias Must Toomas kotti. Sĭĭ tähenteb siss, et pimme aig om otsan, et päe akkab `valgempes ja pikempes miṅeme.*

Vana-aastaõhtu. *Vana‿`aasta‿`õhtu keedeti `pakse kapustid, suure lihapõraku sehen. Tetti `saia ja karaskid või `rõõska. `Sü̆ü̆di sedä siss. - - - . Vana‿`aasta‿`õhtu `käüti `palvel. Vana `kuṅtse es tää me midäg. Kuṅts om kuradist. Ken kikk kunsi piab, sĭĭ kikk näl'lä näeb.*

Uusaasta. *Uvve‿`aasta `lõunas `panti `jälle `vorste `ahju. Jõulus tapeti talu‿bäl sia puha ärä, neli tükki iki. Ku `jäeti vaśt mõnikõrd üits vĭĭl. Ma‿ilma suur toṅn soolati liha tääs. Säl sai `vorste ka süvvä kikk sĭĭ tali. Kül'mäge kurdive vorsti kava, `kül'mesiv ärä.*

Uvve‿`aasta olli kallis pühä, os* (oleks) *üits `eṅgik (hingki) *`liikun muu ku kirikun `käüjä. Kirikun `käüti ik är. Mud'u es käü ütte külälist.*

Kolmekuningapäev. *Kolmekunigapäe es kävvä suurt kedäg kirikun. Mud'u pühä olli ik ka. Mõni käüś kirikun ka ja maja man `loeti ka‿ki. Külälist käüsiv, esi `käüti ja. Meil olliv sugulise Penuja‿bul, me käüsime siss vaśt sääl ja lätsim üten `jordanis kah.*

Penujan olli vene kirik. Venel olli ik suur pühä, luterusel olli vähemp. Pudel' `võeti manu, `tŭŭdi õnnisted vett, sĭĭ olli rohis egä `aiguse `vastu. Kodun `loeti ik kah, nagu egä pühäbe ja `pŭŭl'pe `õhtu.

Tõnisepäev. *Tõnisepäe olli mede pŭŭl peris tü̆ü̆päe. Siapääd keedeti ja `sü̆ü̆di. Tõnisepäeväst pidi pŭŭl' looma`sü̆ü̆ki `jäämä. Külän es kävvä sel päeväl midäg.*

Küünlapäev. *`Küünlepäeväst pidi pŭŭl' inimese`sü̆ü̆ki `jäämä. Ku `küünlepäe nindapailu `päevä paśtab, et `lü̆ü̆ter obese `sel'gä saab karrate, siss saab suvve `einu tetä.*

Ku `küünlepäe kuke `juvva saave, siss ei saa `maarjapäe ämp ärjä `juvva.

`Küünlepäeväst pidiv naise `kangid kudam akkame. Enne kedräti, siss `küünlepäeväs pidiv lõnga `valmi oleme.

Lihaheide. *Liha‿`eite keedeti siapääd ja sia`jalgu. Pada olli tääs, suure perele. Ku siajala är `kiiev* (keesid)*, siss riisuti leeme‿bält `rasva ja `panti*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

leväkanikide‿bäle `liuda. Liud olli leväkanikid täüs. Lik'kev* (ligunesid) *rasvag läbi, siss olli ää süvvä lastel ja egäl, seni ku `erne `kiiev.

Ämärikse‿aig, ku puha är talited olli, siss `minti `lingu `laskma. Suure riil `võeti aisa iist ärä, `minti `sinna `tõśtre mäe‿bäl, tõiss‿pul `vastu mäge üles nindagu! Mõnikõrd olli oja‿bäl vesi, viist läbi ku larab! Siss `kaśvev pikä lina.

Liha‿`eite es kedräte, tetti `nüüŕe ja lõigati `juusid, siss `kaśvev libeve `juuse. Latse teive siajalakondist uuriluud.

Liha‿`eite `üüse tuleb külä`lauta miṅnä ja `lamba päid pügäde, siss om `kohtun `õnne. - - - . Ku liha‿`eite ommuku vara üitskõrd Kiisä Jaak `lauta lännü, ollu `tõśtre naise paraviisi laudan ja pügänu lammaste päid ja `kaalu.

Maarjapäev. *`Maarjapäe olli ka‿ki pühä. Mehe‿ss tii kedäg, naśtel olli oma talitus. Ku `maarjapäe ommuku kül'meteb, siss kül'meteb viil nelikümment üüd-`päevä. `Maarjapuna `võeti – punast `viinä, siss kuŕt `terve `aasta ilus punane. Tidruku kudasive oma kinnast. - - -*

Palmipuudepühä. *Palmipuidepühä olli paksu pudru pühä, keedeti `paksu `putru.*

Vaikne nädal. *`Vaiksel nädälil es tohi `kopsi egä `lõhku, es mõsta kurikug `rõõvid egä es nuiate. Oma egäpäevätse tüü tetti nüüd ik küll, puu lõhuti ja. Aga `miastig suuremped es `võete ette, aig olli pühä.*

Suur neljapäev. *Tõisibe enne suurt nel'läbed surveti `tange. `Uhmer `tuudi `sisse, aida mant nel'läntikutäüs `kesvi ja alanaine appi surume.*

Nel'läntikust sai neli-viis `kõrda `uhmres panda. `Kiibä vett kallati röömike `pääle, ninda‿t paras niiste olli. Siss akati kate `kirveg, `kirvevarteg `taṁpma. Iki timpa-tampa, luu `järgi (st kordamööda). *Ütelti, naśtel om timbi-tambi sõda. Ku üits paaŕ är `väśse, lätsiv tõise `jälle, mehe ja naise. Vahel vaadeti peo‿bäl, ka `sõkla kül'lest är lännü om. Ku üits `uhmretäüs `valmis olli, `panti tõine `jälle, senigu puha `puhte olliv. Alanaise surusiv oma jao ka juti‿bält ärä, neile `anti surumise iist ka `kesvi.*

`Lämme tangu ruiuti kolmantikus kõvasti `kinni ja `lasti tõise ommukuni `kurta, `audude. Rõõvas `viiti `vällä maha, õõruti tangu peo vahel läbi ja tuulutedi sõkaltest `puhtes. Ku viil surude

Joonis 23. *`Uhmer*: 1.*`uhmer*; 2. *õõś*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

tahive, `panti uvvesti `uhmres ja tambiti viil oma puhk `aiga.

Kolmabe siss keedeti ärä kah. Suur tarepada tetti täüs. Ua kupatedi ärä ja kallati `tangel sekkä, keedeti `pehmes. Ku siss tõsteti `suuri püt'te ja nurikid täüs, pangilisid ja mis neid olli, `viiti külʼmä kätte, maapõhjag `aita või `kelʼdres. Säält siss `tuudi ja `süüdi suure nelʼläbe-`riidi ja pühädaig kah. Ku vahel lahemped `süüki tahid.

`Külʼmel `tangel kallati `rõõska `piimä `pääle ja aput kah. Aput `taari `panti kah, siss olli ninda ää lahe süvvä. `Värski taaŕ tetti selle jaos kah.

Egä suure nelʼläbe-`riidi suurt `süüki es keedete. Vaśt üits uuŕ tetti `miastig liha ärä, küdsätedi ve. `Õhtult olliv tangu. Karaśk või rõõsk olli kah.

Suur nelʼläbe olli pühä ik, es tetä `miastig, meśtel ik peris pühä, naśtel mudʼuki oma talitus. Apulevä juur `panti suure nelʼläbe ärä, `laube tetti. Vaśt tetti kolme päeväge aput`leibä, nüüd tetäs kate päeväg.

Suur reede. *Suure `riidi olli iki kallis pühä, es kävvä muial ku kirikun ja `palvel. Suure `riidi keedeti kapuste ommuku ärä,* [kellä] *kate`tõiskust `minti är `palvele. Seni tulliv kirikulise ka `sinna juba. - - - . Suure `riidi, siss olli sii suur `palvel `käümine. Kellä ütes `minti `sinna, ku kirikurahvas ka `sinna saive. Kirikulise tullive muśt ka `palvele, muśt es tule. Kirik olli neli-viis `versti viil `palvemajast edesi mińnä.*

Sii olli üitskõrd suure `riidi ommuku, lätsim `palvele, olli puha kõva külʼmenu. Senigu tagasi tullime, akaś sulateme. Muku orun olli suur vesi, oja juuśk ku kahab, es saa ämp üle kudʼaki, ollime `jalksi. Ma‿ilmatu inimese ollive, ulgani iki. Siss Jaań tõi nänni üle, noore `kaiev iki, kudas na kivisid `müüdä saive. Kullimatsi Mai es näe `ästi, võtʼt `rõõva üles ja pańd kesspaigast läbi ku kahab. - - -

Lihadepüha. *Lihadepühädes olli juba vasikuliha. Siss keedeti `sülti. `Saiu tetti mudʼuki. Mune keedeti iki ka ja värmiti sibulekoorteg ja. Vahel tetti ka mõni sinine ja punane, `rõõva`väŕmeg. Egä `siantsid `väŕme‿ss ol ku nüüd.*

Viil vanempel aal olli lihadepühäde aig pośtel `pastla`kaplu ant. Muna `andmise `muudu‿ss ole siss.

`Kiike tetti ja kiigu‿bäl `kääüti kah. Me küll es kääü.

Edimise pühäl `peeti ka palvet. Suur `käümine olli ik `keskmise pühä ommuku. `Keskmise pühäl `minti juba ommuku. Kirikus ämp es mińnä. Ku palve läbi, `tulti tagasi kodu. Edimispühäl `kääüti kirikun ja `palvel, `keskmis- ja viimätsepühäl `kääüti üitstõśtel külän.

Künnipäev. *Künnüpäeväs viib laisk miis adra aia `otsa. Ku künnüpäeväs rügä är liikʼs, siss sai jakapäeväs `uudist`leibä.*

Jüripäev. *Ku jüripäe satab, võtab poole rügä ärä.*

Jüripäe lastas kuum kivi `merre.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Jüripäe ei tohi koliste, siss saab suvve pailu müristemist. Aga ken sellest `ụụli sai, jüripäe sịị kige suuremp kolistemine ja raami vedämine.

Ku enne jüri`päevä müristeb, siss tuleb külʹm keväde.

Ku enne jüri`päevä `miastig raud`asja lövväd, siss oled sịị `aasta terve ja kõva ku raud.

Ku jüripäe ommuku obesesita‿bäl all om, võtab külʹm `tatre ärä.

Ristineljapäev. *`Taevaminemisepühä või ristineʹläbe olli suur pühä, `minti kirikus. Ristineʹläbes pidiv `lamba pöet oleme.*

Suvistepühad. *Suvistepühädes tetti `korpe. Nịị om korbipühä. Jõulus om vorsti, lihadepühädes muna ja suvistepühädes korbi. Ku vasikid vịịl olli, siss tapeti vasik kah. Oma saia ja apusaia ja. Kase `tụụdi `sisse ja edimispühäl `kääüti kirikun. Õlut tetti ka vahel.*

Jaanipäev. *Jaani`laube `õhtus keedeti `värskikapustesuppi sia`pääge. `Korpi ja `saia tetti ik.*

Jaanipäeväs niideti juba paari kuhja ala `einä maha. Siss olli juba pakʹk einä‿aig, es saa ämp muu `aiga kodun olla ku `pernän. Es saa `aiga õlut tetä egä `miastig. Kuum aig kah.

Jaanituli tetti iki ärä. Meil olli ma‿ilma sügäv läte, kooguge, seidse ja pụụlʹ `süldä sügäve. Meil `panti punane paper `latrel `ümmer ja `säeti üles lätte`valta `otsa. Paśt ma‿ilma `kaugele ärä.

Mede kodu olli `kõrge kotuse‿bäl, säält olli pailu jaanikid nätä. Me es käü kohekil jaaniku all, vaadime `õhtu raasike `aiga ärä ja lätsime magame. Selleg ollim latsest `saantig `arjunu. Es lasta talu`latsi sel aal kohekile `tańtsma joosta.

Ommuku kirikusminek `jälle. Kirikus lätsive jaanipäe puha. Mõni vanake pidi kodu `jäämä kodu‿`oidjas. Vanakse tahiv ik ka õigestige miṅnä. Lastel olli ammu eṅg sääl.

Abja laat ja jaanipäe, nịị olliv karjastel iki tellit.

Jakapäev. *Jakapäeväs pidi viimäne ein maha niidet oleme, siss lei einäl raudnagla `sisse. Jakapäeväs `lụụdi õuntel ja ubintel* (kartulitel) *maik manu, siss akaś juba `värskid ubinid `saama ja õuna akasiv süvvä `sündüme.*

Jakapäeväs sai `uudiselevä kätte.

Lauritsapäev. *Lauritsepäe kapust `laoteb `lehti. Laurits `laoteb `lehti, `pärtel pööräb päid.*

Rukki- ja ussimaarjapäev. *Rüä`maarjapäe akati rügä maha tegeme. Uisa`maarjapäe oleved uisa puha viimäst `kõrda vällän. Ken siss mõtsan kõnnib, siss oleved kikk mättä `uiske tääs.*

Üits mịịs `kõndin püssige mõtsan. Ütes kottal ollu `uiske ninda ku‿tʹs musttuhant vällän, ninda kihanu puha. Roonige (krooniga) *uisk ollu ka sääl*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

sian siss. Pidänu küll püssige `tõmbame `sinna sekkä, aga‿ij‿ol `julgenu ka mitte. - - -

Mihklipäev. *`Mihklepäeväs tapeti edimine lammas, tetti karaskid. Õige suurt pühä‿ss ole. Egä tüüd es tetä küll. `Mihklepäe olli enämpist tii tetä. Tetti ka õlut ärä ja, ku linnasid juba sai. Keedeti `lambaliha ja `värskid suppi.*

Karjatse teive karja man `kuuk'e. Jahu ja rasu ja piim `anti `karja manu, pańn kah.

Kellel `lamba külän karjan ollive, nii `aeti `mihklepäeväs kodu.

Märdipäev. *Märdipäeväs tetti õlut ja karaskid, siga tapeti ja `vońste tetti. `Õhtu siss tullive märdisandi. `Mitmed `muudu olliv säet. Ken muud es saa, sii tõmmaś kasuku karupidi `sel'gä. Sandi `lasti enämpist egän puul `sisse. `Anti õlut ja karaskid kotti ja, `vońste ja raha kah. Sandi‿emä kätte `anti raaḿ. Mõni olli obeses säet ja, üits olli toonikuŕg.*

Ku märdis sõgel akku jääb (Plejaadide täheparv aoni paistab)*, saab künnüpäeväs ader vakku.*

Ku märdi `valge, siss lihadepühä ka `valge, lumi mahan.

Kadripäev. *Kadripäeväs tetti kah `vońste, kellel olli. Karaskid kah, sandi tahive ju.*

Kadrisandi pidiv ilusempest säet oleme. Kadrisandi om saksasandi. Reilise (preilideks) *ja mis na ollive säet.*

Kadripäevä `järgi lääb enämpist ik sulale. Üteltse, et kadri lääve kusele.

Kadripäe ei tohi villast kedräte, kudade, keride, õmmelte egä lõigate egä muud villatsetüüd tetä, siss ei lää `lamba `kõrda.

Neljapäevaõhtu. *Vaśt olli nel'läbe‿`õhtu iki pühä, es tohi tetä `miastig, kudade egä kedräte. Lugesim ja laulim nindasamma. Talu tidruku paigasiv, kohentiv omale. Mia ei tii `pirlaki nel'läbe‿`õhtu tüüd.*

Hingedeaeg. *`Eńge‿aig akkab kaits nädält pääle `mihklepäevä ja lõpeb surnudepühäl ärä. Neli nädält om `eńge‿`aiga. Siss lääve ärä jälle. Sii om `siante `pehme, summene aig. Siss eńge kõnnive maa‿bäl. Vanast `viiti `eńgile `süvvä `kamre‿otsa‿bäl, suur livvatäüs päädikuliha `värskid. Eńge‿õletse‿`õhtu, sii olli siss, ku eńge tullive, `eńge‿aig. Siss keedeti `värskid liha, `viiti `masse, `kopse `eńgil `kamre‿otsa‿bäl süvvä. Vanast saive talu `tiintre vähemp liha. Üits poiss söönü `kamre‿bäl parempe lihatüki puha `nahka ja `tahten viil. Ütelnu peenikse ääleg `kamre‿otsa‿bäl: "`Maksa küll, aga mao`nahka vähä!"*

Tõises kottal ollu jäll `kopsu vähä. Ääl ütelnu iki: "`Kipsu ka, `kipsu ka!"

Surnupühäs siss lätsiv eńge maa‿bält ärä.

Vana kalender. *Sii olli vanast kaalender: `mihklepäeväst kuus `märti, märdist kaits `katri, kadrist neli `jõulu, jõulust kuus `küünle`päevä, `küünlepäeväst seidse sia`maarja`päevä, katese karja`laskmises, kümme*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`kündü. Künnüst ütese ü̆ü̆d`päevä jüripäeväs, kümme `jaani, jaanist neli jakka, jakapäeväst ütese `mihklepäeväs.

Nindapailu `loeti nädälid ütest pühäst tõiseni.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

PAİSTU

HELJU VINK, 1944. ES KT 92: 44–45

Sügisesed kalendripühad

Jõulu aal tõiva poisi ja tüdruku edi`kambres süd′sü `sissi ja pillerkaaritiva ja `vähkriva segämini sehen. Kes‿ni siss süd′sü sehen `rohkemp `kiiäsivä, nendel ütelti suve `maaline (lamandunud) *rügä lõigata olevat või `jälle `maaline tõug* (suvivili) *ja ein `niitä. Ku siss `maaline vili või ein ette `juhtusi, siss ütelti kohe, et mis sa tüdruk või poiss pühäd‿aal olet tennu.*

Siin olligi `siante lõbu ja `kiiämine moodun. Märdipäeväst kadripäeväni `käiti märdisandin ja kadripäeväst jõuluni tetti külä pääl kadri`santi. Poisi ja tidruku `ju̯u̯sseva pähle külä `mü̯ü̯dä. Ja ku jõulude tulliva, käisivä seni, kunas `küünlepäe tulli, kik′k si̯i̯ pühädevahe külän süd′sü‿ajajade. Nel′läbe- ja `laube‿`õhtude olliva tidrukil vabade, tühü es sunnita.

Epp Kärp, s 1883. Aruküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

VILJANDI

HELMUT KURT, 1953. ES KT 135: 140–151

Külapeod ja tantsuõhtud. Pillid ja pillimehed. Mängud. Kõrts

`Simmanisi ja tańsi‿`õhtad taludes es taheta, si̯i̯ asi `ol'li juba nõnna ärä arjutud, et `õhtalt pikält üleväl ei kolatud egä külä `mü̯ü̯dä `ümmer ei uedetud. Ku talu i̯i̯stoas mõni `õhtalt pikemält kõmama jäi ja ärä es `taipa `minnä, siss `tul'li peremis tagat`kamrest ja tuletas `mi̯i̯l'de, et aeg on `õhtale `jäädä.

Pidu `tehti taludes, ku `ristsed, pulmad või matussad `ol'lid. Mõnikord `peeti pereme süńni`päevä mõnes kohas, ku si̯i̯ viie`kümne või `seitsme`kümne `aastases sai. Siss kutsuti, kedä kutsuti. Selles aas `tu̯u̯di natuke `viinä, `tehti õlut ja `ańti `süiä kah.

`Ti̯i̯njäd ja popsid `ol'lid i̯i̯stoas `endi laua ääres ja paremad külälised tagatoas. Vahe‿uks `ol'li `lahti ja ku `õhta akas olema, siss `pańti laelambid põlema. `Laude `juure es johata `keńnigi kedägi – iga‿üks `täädis isi, kis ta `ol'li ja `istus selle `järgi.

Ku `rõõmus pidu `ol'li, siss mäńgiti ja tańsiti `pääle `sü̯ü̯ki. Selle jaos `tehti `ruumi nõnna, et lauad tõsteti üles üksteese `pääle, peńgid lükäti seenä `vi̯i̯re ja istuti `sinna `pääle.

Vanal aal `ol'li pil'limehi ja muusi`kańta vähem ku par`aegu, aga neid siski ikki `ol'li. `Surva küläs vana Oea `reńtnik Mit't `mäńgis viiult, Kur't Tõnis `mäńgis ka viiulid. - - - . Kihnu Mat'si poead `mängäsid ennemäl aal kannelt, päräst `ostsid `ärmooniku. Mit't Jaań ja Kur't `mängäsid vana‿`aegsid polkasi, ni̯i̯d `ol'lid ääd `tańtsi ja nende `mäńgi es laedeta, aga mõlemad `ol'lid vanemad mehed, paelut es käi ja `kohte, kus nad `mäńgsid, `tul'li `arva ette. - - -

Mõnikord mängäti ka kaheksi, aga siss ikki `kahte viiulid, kita·rrega sel aal es pekleiditä* (saadetud) *ja sedä `pil'li põlnd sel aal siin vist `kennigi näänudki. Vaist `tul'li ette, et mängäti viiulid ja `ärmoonikud kokku.

Lõõtsapil'lid `ol'lid vanaste kahe `riaga ja nel'lä paśsiga. Käsipuu tagumise külle pu̯u̯l ol'li kaks või neli vile`lahvi* (-klahvi). *`Ästi kõva mäńgi aal litsuti ni̯i̯d `peidlägä maha ja `laśti siss `rü̯ü̯ki.

Pil'l `öeldi kahe `riaga sellepäräst, et tal parema käe pu̯u̯l kaks rida lahvi`nü̯ü̯pä `ol'li – selle poole pääl mängäti i̯i̯st äält. Kora käe pu̯u̯l `ol'li paśsi

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ots, sääl pääl `ol'lid lekist lahvid, sihaksed ku laias `lüüdud lühikse varrega lusikad.

Pil'lid `ol'lid nel'läkańdilised – pikkus suurem ku `laius ja `sülle võttes ulatasid lõuani. Parema – iist ääle poole pääl `ol'li kaśti otsa siis kaks nupsuga varrast – rige·stred. Ku niid `sisse vaeuti, siss es saa muist `äälä tuult ja pil'l `rüükis tasamini. Rige·stred vaeuti* (vajutati) *mängi aal lõuaga `sisse ja tõmmati ammastegä `väl'lä.

Pil'li otsad `ol'lid puust ja `otse vahel papist ja `vakstust `tehtud lõõts – kahessateiss`kümne või kahe`kümne kahe vol'diga ja lekist nukkega. Otsa `kaśte siis `ol'lid pil'lirauad – paksust sińklekist, pikäd `kitsad kańdilised augud üksteeśe kõrval. Siis, mis ülevält `allapoole ridamisi `veiksemäs läksid ja igä augu pääl `valgest vasest kiil needigä `pantud. `Kaśtel `ol'li otsa pääl ridamisi augud, kust tuul läbi sai, `sinna `pääle käesid käsipuu küllest vedruga lahvid. Keeled `ol'lid siis `lahve* (klahvide) *kohal. Ku lahv `lahti vaeuti ja `lõõtsa liiguti, siss pil'l `rüükis. Pil'lid `ol'lid sellel aal nõnna timmitud, et `lõõtsa `lahti tõmmates `ol'li `ühte`muudu ja kokku `litses teist`muudu ääl.

Paśsi otsa käsipuu taga `ol'li pil'lil viil üks lahv – ka `viider all ja `saadi `lahti vaeutada. Selle `alla es ole äält `tehtud ja sellest `laśti mäńgi aal tuult `sisse ja `vällä. Sedä `lahvi õegati tuulepaśs. - - -

Ku pidul said mõned luud juba ärä tańsitud, siss akati ríńg`mäńgi tegemä. Ríńgmäńgi juures `võeti üksteeśel käest `kińni, `käiti `ríńgi ja laaleti. Vahetevahel `tańtsid paarid `korda`müüdä ríńgi siis. Laaleti „Ma läksin `metsä `kõńdima ja linnupesi `ot'sima…" ja „Üks neiu `ol'li `petnud oma peiukest…" ja muud.

Ku ríńgmäng ärä `tüitäs, siss akati sõrmust `kastma ja `laśti taalert lennätä. Päräst `tul'li pańdi lunastamine ja sellegä läks mõnikord ommukuni `aega.

Pidu `tehti ikki pöhäpäsel päeväl. `Päevä akas ja lõppis ommukupuult üüd. - - -

Änämiste `käiti Lepiku `veske juures, sääl `ol'li lahedam ruum, `melder `tuńdis `nuuti ja `mäńgis viiulid. Teenekord õpiti sääl mõni uus `laulgi ärä.

Mõned `aastad `enne saarivalitsuse lõppu `tehti Tuśti koolimaea juures paar `korda suvepidu öhes `näitemäńgiga väl'läs kaasiku all. - - -

Mõlemal puul jõge `ol'li sellel aal ka sihaksid inimesi, kis `kuśkil küläs es käi ja läksid `lauba‿`õhta `kõŕtsi – säält `tul'ti alles teeńe või kolmas päe `iśsis `näoga kodu. `Tiińjä‿inime es tohi kõŕtsis `käies tüü `juure il'läs `jäädä. Ku sedä `juhtus, siss `vahtis peremis päe `otsa nõnnagu tõiss ja `ol'li vihane.

Üks jagu inimesi `ol'li viil, kis mitte `kuśkil es käi, küläs egä kõŕtsis. Aga neid `ol'li vähä ja niid – lugesid raamatid.

Helmut Kurt, s 1907. Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

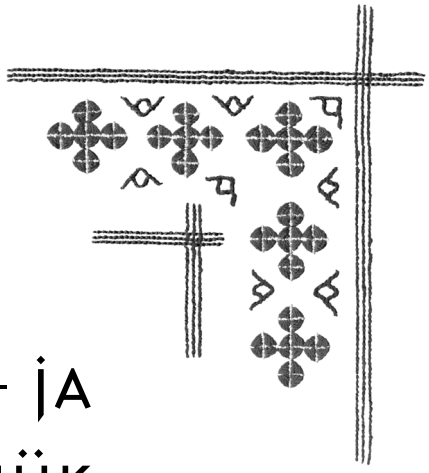

VII. VÄHI- JA KALAPÜÜK

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1943. ES KT 90: 1–33; 35–48; 51–69

Tänassilma jõgi. Kala- ja vähipüük jõest

Tänässilmä jõgi akkab Vil'ländi ligidält Võedu `mõisa juurest Mädäjärvest ja lõpeb Oiul Joona talu lähedäl Võŕtsjärves. Tarvastu pu̯u̯lt tuleb tasse vi̯i̯l üks aru, sedä üedässe Tarvastu jões, aga mõned `ütleväd ka Tänässilmä jõgi. Si̯i̯ aru lähäb Tänässilmä jõkke Võedu `mõisa ja Parve‿otsa talu vahelt. Sääl kańdis õegatse tedä Nuia jões. Tänässilmä jõkke lähäb vi̯i̯l paelu oeasi. `Kiike neid ma mud'ugi ei tää, aga siit kańdist lähäväd `Mut'li oea, Kõvera oea ja `Piidre oea.

Ennemält `ol'li Tänässilmä jõgi lai ja sügäv, kui `Sauga vesi`veske ja `Sauga tamm alles `ol'li. Siis `ol'lid jõe`kaldad alles `pehmed ja `õõtsid, kui `sinna `pääle sai `mińtud. `Einä siis sääl es kasva, `pal'lalt suured lopsakad ubalehed. Il'lem akasid talumehed `Sauga `veske ärä`kaotamist `nõudma ja `aastad kolmkümmend viis ehk nelikümmend tagasi lõhuti `Sauga tamm maha. Sestsaadik on jõgi `veikses jäänud. Nende `kohte pääl, kus inime `enne `käiä ei saand, niidetse nüid masinatega `einä. - - -

Nähä on, et vanaste jõe `ümruses tammemets on kasund, sest jões ja jõe`kaldas maa si̯i̯s on paelu `muste tammepuid. Ut'i talu lähedäl on par`aegu terve tamm jões, sügäväs vi̯i̯ all `riśti üle jõe. - - - . Mia tõin tämmugi `endäle jõe veerest ää tüki `musta puud.

Sel aal, ku ma poisike `ol'lin, `ol'li jõel teeńe nägu. Siis kasus jõe veeres paks `pasklepäpardik ja anipaeud, ka `suura ja `jämmid emäleppu `ol'li. Nüid on aeapikul ni̯i̯d kiik maha raiutud, `maadel raavid `sisse kaeutud ja jõe‿äärel `u̯u̯pis teeńe nägu ku siis.

Miu poisiksepõli `ol'li `mõisametsä lähedäl ja jõe `vi̯i̯re ei olnd ka paelu maad, sellepäräst olen kalu ja `vähju ju maast madalast `püidnud ja küllältki jahi pääl käend. Il'lem mehe‿ias tegin `endäl toa Tänässilmä jõe ligidäle. Külä väl'läd, mets ja jõgi `ol'lid `saadavas, nõnna `ańdis jaht ja kalapüik mul vana‿`iani pu̯u̯l elämist.

Meil, `Survaküläs, `ol'li `pääle õhessä talutare vi̯i̯l neli-viis toami̯i̯st. `Toamed käisid suve kibedäl aal ka talutu̯i̯ü̯s, aga mud'u tegid ikki käsitu̯i̯ü̯d, mis aśja `pääle `ki̯i̯gi `ol'li akand. Mia tegin puutu̯i̯ü̯d, aga `ol'li ka sepä-, `rätsepä-

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ja muu tüü̆ mehi. Talumed kalu ja `vähju `müimise jaos es püiä. `Vähju `püidsid nad `arva, aga kalu `püidsid talve ummussa‿aeg ja kevädi koe‿aal `endä `sü̆ü̆mise jaos küll ja küll. `Toamed `püidsid `vähju müigi jaos ja kalapüik, ku neid kah just paelu `müiä ei saand, `ańdis ääd kardula- ja leväkõrvast. Kalu `ol'li mede jões mitu `sel'tsi: purik, ahven, särǵ, linask, rŭŭsärǵ, lutsukala, säenäs ja turvakala.

Mede pŭŭl pidäsid kiik turvakala kah `säinäs, aga vahe on ikki suur – säenäs on laiem, sel'g kumeram ja eledäm ja kõht kõllakad `el'ki. Säenäs kasvab mede jões viie-kuuve naala `raskuses. Turvakala sel'g on tume, kõht õbeda`karva, kasvab kahe ja poole naala `raskuses.

Mõrrapüük. Sääseaiad

Kalu sai `püitud `mõrdega, liivigä, kimavõrguga, `unnega ja õngega. Kevädilt sai vaist ka vedelt `veetud. Üle jõe Venekülläs ja paar `verstä allpŭŭl `Tal'na (Tallinna) *talus `ol'li ka nŭŭt. `Mõrde jaos `ol'lid `mitmel talul kärestikke `pääle sääse‿aiad `tehtud. Sääsk on üksteeśe kõrvale `taotud tik'kest aid jões, `riśti üle jõe, `mõrde jaos vahed `sisse `jäetud. `Mõrdega sai `püitud kärestikke päält, auvad `ol'lid sel aal mõnest kohast nel'lä süllä sügävused.*

`Mõrdega sai kalu kiige `rohkem talve ummussa‿aeg – kõva kül'mä `järǵi sula‿ilmaga. Ummussa‿aeg on iä* (jää) *pääl tükäti kõllast vett, sĭĭ tuleb sellest, et jõgi akkab iä alt vett `väl'lä `litsma. Kaladel tuleb õhu`puudus, lõpuste `ümmert on vĭĭ‿`uśsa, söödikid täis. Vesi on kõllane ja aeseb. Ku ummus pikält on, siis sureb paelu kalu ja `vähju ärä. Mõrrad tulevad `saaki kuevalt täis ja iä‿augu päält saab kalu ja `vähju kahvaga `väl'lä `tõsta.

Kui ummussa‿aeg `mü̆ü̆dä, saab talve iä‿august ka tina- või vaśkõngega purikid püedä, aga meil on neid sedäsi vähä `püitud. Samati on neid õege `arva noore iä päält nuiaga `lü̆ü̆dud.

`Mõrdega püedässe ka kevädi koe‿aeg, kuu või paaŕ pääle iäminekud. Siis `koevad `säinäd, linaskid, kograd ja särjäd. Kis kala käegud tunneb ja mõrrad selle järele `sisse paneb, sĭĭ saab siis kalu. Kala `liikmist piab tähele panema ja `täädmä.

Ükskord kevädi koe‿aal, ku testel mõrrad juba sihis, aga saak `allapoole `keskmist `ol'li, pańnin oma mõrrad auva lähedäle `kääru, `kalda ligidäle `sisse, suud `kalda poole. Teeśed `küśsid, et mis sa akkad tegemä, egä kalad ometi eeńämäst ei tule. Miul aga `tul'lid mõrrad kalu kuevalt täis.

Ma pańnin `enne tähele, et kalad tulevad auvast kärestikku, `kalda lähedäle, pööräväd tagasi ja lähäväd uuvesti `auda. Ku mõrrad `sisse said,

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

läksid kalad tagasi pöördes kiik änämiste `mõrda. Koe‿aeg pańnin alati ka kimavõrgu `sisse.

Veel kaladest ja teistest jõeelukatest

`Mõrde ja võrguga sai `kiike kalu, ka viidikid ja `kokre. Neid kalu on ka mede jões, aga neist põle paelu `rääki. `Kokre näeb `arva ja viidikid saab suurde kalade söödäs `püitud. Siin on pääle viidikäte ka `teisä `veiksid kalu. Üks neist on vingerjäs. Ka si̯i̯ ei kasva `kuigi suures.

Poisiksest päräst (poisikesena) *`püidsin neid nal'lapäräst nõnna*: *`võt'sin oŕgi ja akasin `kalda äärest jõest lömä `ümmer keerutama. Ku juba õege `raskes läks, vidasin `kalda pääle `väl'lä. Lömä sihis `ol'li vaist mituteisskümmend vińgerjäst. Vińgerjid võib `süiä, ku neid päe või `rohkem elusast päräst* (elusalt, elusana) *laseb `puhta kaeu̯vi̯i̯ si̯i̯s `olla, siis lähäb mudamaik ärä. Mede jões on ka vi̯i̯l luukarnitsid ja kivi`rulla, nendegä ei `tehtä kedägi ja sellepäräst ei püiä neid ka `ki̯i̯gi. Vaist `juhtub ka lat'ikid, sudakid ja `kiissu olema – vägä üksikult. Ni̯i̯d on siis järvest siiä `eksind.*

Elädes olen ma siin ka angerjad näänud – kaks `korda. Võemalik, et ni̯i̯d ka arukord siiä moealt tulevad, kätte ei ole sedä kala siin `ki̯i̯gi saand. Mia tõmmasin paelu `aastid tagasi `ü̯ü̯si `vähju püedes kahvaga öhe `juhtumisi künässe. Si̯i̯ `ol'li üle jala pikk ja vibutas ennäst, enne ku arugi sain, üle künä ääre tagasi jõkke. Teist angerjast nägin ükskord, ku ma auva serväs õngel `olles vagusi `seisin, al'lika suus. Kevädi suure vi̯i̯ aeg `ol'li jõkke `sinna `kohta pori‿unik kogund ja `juhtusin nägemä, ku angerjas säält üle `vonkles. Si̯i̯ `ol'li lahedaste üle paari jala pikk.

Meil arvatse `kińdläste, et siin angerjid ei ole, aga `kińdläste tedä ka öhegi mede püigiriistägä ei ole võemalik kätte `saada, selle jaos on ta üleliiä kaval, kärmäs ja tükib igält pu̯u̯lt läbi.

`Kahvu `järsku `väl'lä tõmmates tuleb `muidki elukid `künnä*: *konna- ja teo`kaŕpa, vińgerjid ja `kaańa. `Pal'la jalu jõe pääl `olles imesid ni̯i̯d `varva kurgu `alla, säält sai neid ärä tõmmatud lops ja lops.

Õngepüük

Õngitsemist `peetse mede pu̯u̯l kul'ämises ja aea`viitmises. Nüid on si̯i̯ ka tõsi‿`õige. Jõgi on `kińni kasund ja rohu`partsu täis. Kalad ja vähjäd on ummus ärä `võtnud ja mis `järgi on jäänud, ni̯i̯d on noodamehed aras `tampnud. Vanast sai õngel `käies paelu kalu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

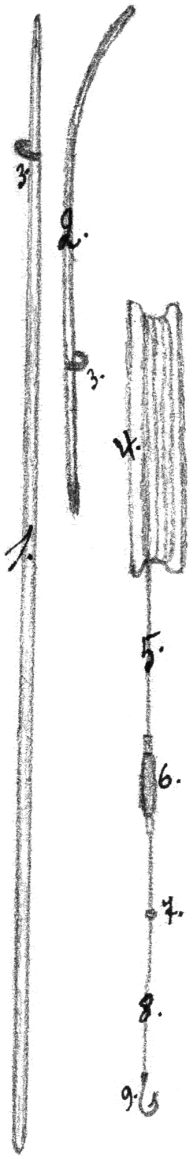

Joonis 24. *Õng*: 1. *õnge lat't*; 2. *pil'lirụụ jakk*; 3. *lekist võrud*; 4. *nöörilaud*; 5. *õngenụụr*; 6. *õngekoŕk*; 7. *tina*, *jänessä‿`aavel*; 8. *kõõlus*; 9. *õngekonks*

Ei ole ilusamad `aśja siin kerä pääl, ku ilusa suve‿ommukuga jõe pääl kalu õngitsedä. Kalad `mäńgsid, kägu kukkus ja kiik teeśed linnud tegid oma`mụụdu äält. Nõnna ilus `ol'li, et võt'tis südäme `ärdäs, ku pöhäbä‿ommuku kiriku`kellä `lụụdi.

Kiige paremad õngekalad `ol'lid siin ennemält `säinäd. Nịịd tahavad rahulikku `kohta, kus neid `kịịgi ei irmuta. Kui neid `kuśkil kärestiku ääres auva serväs `mõnda `aega vagusi on söödetud, tulevad nad alati `sinna tagasi ja mäńgäväd. Siis on nähä, ku nad vịịst pauhh ja pauhh `väl'lä `kargavad. Solistamist ja kiigutamist nad ei taha.

Omal aal `ol'lin küläs kiige `kangem `säinä-`püidjä. Jõe pääl `käimise jaos `ol'li mul künä. Sellegä saab `kõrkast `äśti läbi ja ei kiigu nõnna ku loot'sik.

Õngelat't `ol'li kuusepuust, kaksteist `jalga pikk ja kanis peenike, otses kolme jala pikkus pil'lirụụ jakk. Rụụg vedrutab, ku kala `otsa tuleb ja oiab, et nụụr `kat'ki ei tule.

Künä, nụụr ja lat't `ol'lid nõnnasama ku `muudki asjad mu `endä `tehtud. Nööri tegin rul'liniidist kolme`kordselt – üks kịịl `valge ja kaks `musta. Nööri `otsa `sõl'masin `ummes jala pikkuse kõõlussa ja sõlme `kohta pańnin jänessä‿`aavle. Tina viib söödä ruttu `alla ja oiab koŕgi `püśti. Kõõlussa `otsa pańnin `kopkalise õngekonksi. Laias `lụụdud sabaga konks on parem ku `rõngaga konks. Koŕk `ol'li liiätsi `jämmus ja nööri külles kummagist otsest anisule luksiga `kińni.

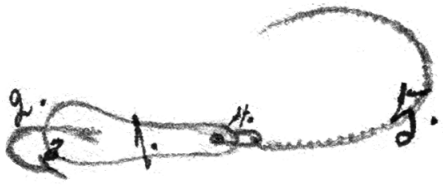

Joonis 25. *Vaśkõng*: 1. *lipats*; 2. *konks*; 3. *kida*; 4. *rõngas*; 5. *raad'*

Kui säenäs võtab, `tõmmab ta koŕgi pnäuh vii̯ `alla. Just selsamal aeal piab ka `püidjä `tõmmama, mud'u `puhkab säenäs söödä suust `väl'lä. `Sü̯ü̯mise jaos on tal kurgus kaks kõva luud, nendegä pureb ta söödä peenikses. Kiige parem `säinäsü̯ü̯t on keedetud `erned, neid tuleb `juuremeelitämise jaos jõkke `pildu ja üks mud'ugi ka õnge `otsa `panna. `Säinid saab ka vii̯l nisujahu`tainaga, kiinigä ja levä`kuulega püedä.

Kiige suurem `säinäsaak `ol'li mul `ummes nelikümmend `aastad tagasi. Sii̯ `ol'li juunikuu sii̯s, ommukupu̯u̯lt `päevä `ol'li `vihma tulnud ja taevas alles `pil'ves, ku ma `õhtsapooliku õngele läksin. `Säinäd `võt'sid `kangeste ja tükk `aega enne päevä`vii̯ru `ol'li mul juba nõnna paelu kalu künäs, et änäm ää püedä ei olnd. Kalatorp `ol'li `veike, läksin kodu uut kot'ti `ot'sma ja naesele `ütlemä, et ta kalad jõe veerest ärä viib. Sii̯ `ol'li ärä `küllä lähnud ja `juhtus tii̯ pääl `vasta, ku ma kalakot'ti kodu tirisin. Naene arvas mind jõe veerest `kändä liidi‿aluse jaos toova ja imestäs, ku ta kodus kalu nägi.

Sii̯ es ole sii̯kord vii̯l kiik: läksin ruttu jõe `pääle tagasi ja akasin uuvesti `püidmä. Ku ma `ü̯ü̯si kodu `tul'lin, `ol'li mul `ummes nõnnasama paelu `säinid kot'is ku `enne. Sii̯kord sain kokku üle saa kala.

Pääle `säinä on siin purik suurem kala, kis `õnge võtab, ja arukord on ka paarinaalasid ahvenid nähä olnud. Linask, luts ja koger kasvavad kah kani suures, aga nii̯d siin `õnge ei võta. Purika‿õng on pia‿`aegu sihukesama ku `säinä‿õng – koŕk on suurem ja kõõlussa asemal on raad' nööri otses, et purik ammastegä `nü̯ü̯ri `kat'ki ei saa tehä.

Purika jaos püedässe kiigepäält `veike kala ja pannasse siis külle`nahka pidi elusast päräst (elusalt, elusana) *õnge `otsa nõnna, et ta paelu `aiged ei saa. Siis ta mäńgäb ja ei sure ruttu ärä. Ku purik kala suhu rabab ja `nii̯lmä akkab, `tõmmab `püidjä ta õnge `otsa.*

`Veikse kalade jaos on `veiksem õng: lat't löhem, koŕk ja konks `veiksemäd ja kõõlust egä tina ei ole vaea. `Veiksid kalu püedässe arilikult uśsiga, aga võib püedä `kärbläsegä, kiinigä, parmuga, levä`kuulega, `tainaga.

Õngitsemise juures on ka imelikkä `juhtumisi trehvänud olema. Ükskord laśsin `siplejä uśsi õnge otses liiväse põhja `pääle – sedäsi võtab ahven `äśti. Õnge lähedäl `ol'li suur kivi põhjas ja läbi `sel'ge vii̯ nägin – üks vari rabas uśsi ja `kiskus kivi `alla. Ku õnge `väl'lä `tõmmasin, `siples sääl otses poolenaalane luts. Il'lem `ol'li sihuke juhus, et vähi `ol'li `sõrga pidi õnge otses.

Unnapüük

Õnge `mu̯u̯di asi on ka unn, kellegä purikid püedässe. Unna jaos `võetse araline puu‿oks ja sellest tehässe unna‿aŕk. Sii̯ on `ummes nel'lä tol'li pikkuste

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

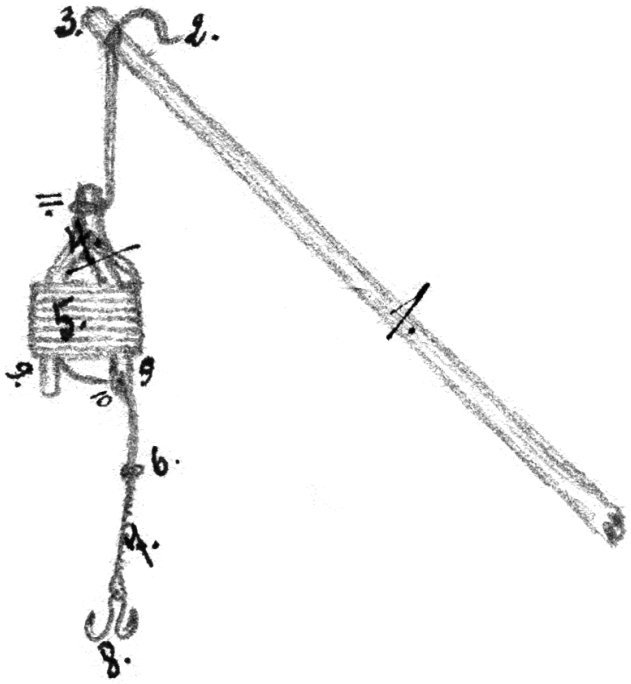

Joonis 26. *Unn*: 1. *unna lat't*; 2. *nööri ots*; 3. *lat'i ots*; 4. *unna ark*; 5. *unna nüür*; 6. *nööri sõl'm*; 7. *raad'*; 8. *unna konks*; 9. *argi arud*; 10. *argi aru otsa ragu*; 11. *säke ja nööri sõl'm*

arudega. `Sinna `otsa, kus arud kokku lähäväd, tehässe räk's ja `seotse viie-ehk `rohkemsülläne nüür nõnna, et nööri teene ots argi `kül'gi lühikselt jääb ja sellegä `unna jõkke tiku `kül'gi saab siduda. Siis keritse nüür argi `ümmer. Nööri `otsa sõl'matse `ummes jala pikkus raadist jakk, selle `kül'gi käib viil kahe araline unnakonks. Argil lõegatse öhe aru ots vähä `lõhki ja tõmmatse nüür `sinna vahele nõnna, et raad'* (traat) *ja konks jõkke ulatavad ja nüür tõmmates `õlpsaste `lahti tuleb.

`Püidmise jaos `võetse `veike elus kala, `aetse tal `kitsa `taskunoa terägä külle päält naha alt tol'li pikkuselt läbi. Siis `aetse säält unna raad' läbi, pannasse konks `otsa ja unnaga võib püedä.

Purik `tõmmab `süütä rabades nööri `lahti ja `niiläb `kuśkil varjus konksi öhes söödägä `kõhtu. Otsest ärä võttes lõegatse purikal kõht `lõhki. Kiige suurem purik, mis ma unnaga olen saanud, `kaalus kakskümmend viis `naala.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vedel

Kevädi, pääle iäminekud, püedässe purikid vedelägä. Sii̯ on `veike `al'last lekist `tehtud vuŕr, mis vii̯ sii̯s nööri otses vidädes peenikse raadist võl'li külles `riŋgi veereb. Taga, võl'li otses on tal kolme aruga vedeläkonks punasest `lõngest tut'i sihis. Ku purik vedelt rabab, siis jääb ta `lõugu pidi konksi `otsa `kiŋni.

Vedelt `veetse kaheksi, üks sõuab ja teeńe oiab vedelä `nüü̯ri. Suve, kui jõgi `kõŕkid, kupu`lehtä ja muud rohu`partsu täis, änäm vedelt vidädä ei saa.

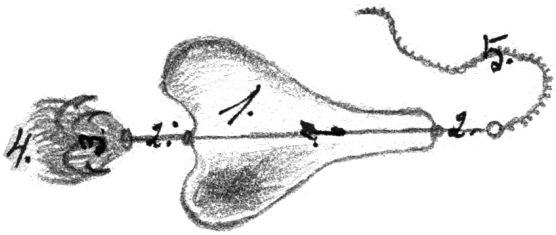

Joonis 27. *Vedel*: 1. *vedelä vuŕr*; 2. *tel'g*; 3. *kolme_araline konks*; 4. *saba tut't*; 5. *vedelä raad'*

Västraga tulusel

Purikid püedässe ka sügisi suure vii̯ aeg tulussal. Selle jaos `võetse lühiksid, vaegusid puid ja raadist koŕv. Koŕv pannasse künä ninä `kül'gi, puid täis ja tuli `otsa. `Üü̯si kala tuld ei karda ja laseb ligi, nõnna saab tedä `västregä `lüiä.

Miu `väster `ol'li kahessa `tol'li lai ja `seitsme aruga. - - - . Laba `kül'gi käis nüü̯r ja vaŕs `ol'li süllä pikkune.

Kiige suurem purik, kelle `västregä olen löönud, `kaalus kolmkümmend kuus `naala. Liha `ol'li tuim ku saepuru. Nõnna suurt kala `pańti `immes ja sedä `käiti `vaatamas.

Joonis 28. *`Väster*: 1. *vaŕs*; 2. *`västre laba*; 3. *`västre arud*; 4. *kiad*; 5. *raadist seoss*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Olen `kuulnud, ku kala`püidjäd `kõtra aeavad, et mede jões on `nähtud nõnna suurt purikad, kellel `samlad sel'läs olnud. `Kiigi aga põle kõneland, et ta sihanst suurt purikad isi oles näänud.

Mia aga olen elädes `kahte küllältki suurt elukad `juhtund `trehvämä, mõlemid tulussal. Esimest lõin `västregä, õńn aga es ole peri. Ku selle `rahkama ańnin, lõi ennäst künä alt läbi ja `västre varre pooles ku peeru. Jões `ol'li kuulda, ku `väster tilinäl `põhja kivide `pääle kukkus ja ku `nüüri külles põles olnd, oles `väster `sinna jäänudki.

Teist nägin ükskord il'lem. Ma ei olnd tähelegi pannud, ku `ol'li künägä just kõruti. Sii `ol'li `ulka suurem ku `eńdine ja künäst tüki pik'em. `Laśsin künä tasaksi edesi `mińnä ja ei löönudki – sihandse eluka lihaga ei `tehtä ka midägi, sii on ullem ku puupuru.

`Västregä saab koe‿aal ka `päevä `lüiä. Mõnikord sai linaskisi peris paelu. Linaskid `koevad sõnikuveo‿aal `kõrkamülgästes, säält on neid ää `rapsi.

Liiv, mütt

Liiv on `lihtne püigiriist – `ummes sülläpikkusel kolmekańdisel raamil on `kahte `kül'gi ja `otse pääle võrk tõmmatud, kolmas kül'g on `lahtine. Ku liivigä `päevä püedässe – liivigä piab ikki kaks `püidjäd olema –, siis võtavad `püidjäd liivil teeńe teesest otsest, lähäväd jõkke ja panevad liivi kas `kõrkatukka või `kalda ette maha. Liivi `lahtine kül'g jääb `sinnapoole, kust kala piab tulema.

Siis akatse müttegä `lüümä. Akatuses lüiässe laialt, siis pik'kämisi `kuumale, sõni ku mütäd liivi ette kokku löövädʼ, tõstetse liiv viist `väl'lä, nõnna et `lahtine puul üle poole on. Kalad korjatse kaalakoʼti.

`Üüsi püedässe liivigä ka ilma müttetä. Siis `veetse `liivi `põhja `müüdä `vasta vett üles. Siis saab mõlemid – kalu ja `vähju.

Püksid ja korv kahva asemel

Olen `kuulnud `nal'la `aetava, et vaist on `püksegä kalu `püitud. Miul on kala`püidmise juures mitu `korda `püksä tarvis tulnud.

`Aastid tagasi, `kangeste ilus soe `õhtsapoolik `ol'li, lapsed ilatsesid tanuma pääl ja naene `ol'li parajaste kodust ärä, ku vend Jaań `juhtus meile tulema. Miul `ol'li puul `tuupi `viinä käepäräst, `võtʼsin selle `väl'lä, aga Jaań `küśkis: „Kas sul kala ei ole kah?" Es `trehvä siikord olema.

`Võtʼsime liivi ja läksime `püidmä. Vana-Kihnu saaretse juures `tul'li kanis suur purikas `liivi ja läks läbi – [jõe]*kääru `sisse. Liivi parandasime ärä ja arvasime, et egä ta `kuśkile ei pääse – nõnna ku ta `sisse tuleb, tõstame liivi*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

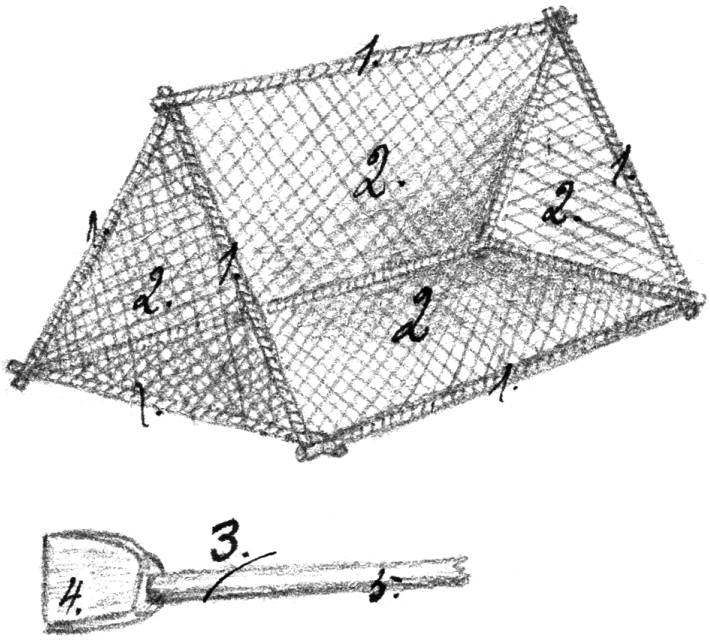

Joonis 29. *Liiv*: 1. *raami puud*; 2. *liivi võrk*; 3. *liivi mütt*; 4. *mütä nui*; 5. *mütä vaŕs*

ruttu `kalda `pääle. Sa raebes, ku ta `jälle `sisse `tul'li, ei saand me `liivi vi̯i̯l üles `tõstagi – uuvesti läks läbi. Nägime, et ta ikki alumisest poolest läbi läks.

`Võt'sime siis mõlemad püksid jalast ja sidusime nõnna `äśti, ku saeme, liivi `alla võrgule toes. `Kat'sime uuvesti ja saemegi teeśe kätte. Ilmatu suur ta es olegi. `Ummes öhessä või `kümne naala riṅgis. `Süidi `ol'li liiv – võrk `ol'li juba kani pude.

Päräst läksin ükskord naesega kodust `verstä viis marja`metsä muśtikid `ot'sma. Muśtikamets `ol'li su̯u̯ ääres ja säält suur raav Kõvera oeasse kaeutud. Si̯i̯ suve `ol'li `kange kueu ja raavist vesi peris ärä kadund. `Pal'lalt öhe koha pääl `ol'li vi̯i̯l kanis sügäv vesi, si̯i̯ kihas ja eläs – vesi `ol'li kuevalt kalu täis. `Võt'sin koŕvil sanga ärä, paṅnin toki varres järele ja akasin justku kahvaga kalu `väl'lä `tõstma.

Meil `ol'li kaks `koŕvi öhes, ni̯i̯d said kalu täis. Siis `võt'sin linatsed aluspüksid ja sidusin sääre‿otsad `kiṅni – ni̯i̯d said kah täis.

Raavis `ol'li purikid, `lutsa, `säŕgu ja `kokre, ni̯i̯d `ol'lid kevädi suure vi̯i̯ aal `sinna tulnud egä saand päräst änäm tagasi `miṅnä. `Ki̯i̯tes `ol'li neil `kange muda maik juures, aga `süiä ikki kõlvasid.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kalade soolamine ja kuivatamine. Verisool

Nagu `öeldud, sai mõnikord paelu kalu `püitud, `kiike ei saand korraga ärä `süiä, muist `pańti talves paegale. Siis sai ka kalu soolatud ja kuevatud. Ku soomussad ärä kaabitud ja soolikad `väl'lä `võetud, pannasse nad kahes päeväs veri`su̯u̯la. Päräst `võetse `väl'lä, `aetse `nüü̯ri ja pannasse päevä kätte kueuma. `Ummes nädäli päräst on nad juba ääd kuevad.

Kuevad kalad `laotse `koŕvesse ja pannasse `kuśkile lakke õhu kätte rippu. Ka `sisse`su̯u̯lamise taŕvis tulevad kalad `enne veri`su̯u̯la `panna.

Noodapüük

Alati tõmmasid noodavidäjäd paelu kalu `väl'lä. Nu̯u̯t on paaŕkümmend `süldä pik'k `jämmest niidist võrk. Kesskohalt on ta kot'i `mu̯u̯du kokku `võetud – si̯i̯ on nooda perä. Nooda all ja üleväl ääres on tugevad köied. All köede külles on kivid, pääl on koŕgid ja puulot'sid. Ku nu̯u̯t vi̯i̯s on, kisuvad kivid `alla ja koŕgid `pääle, nõnna seisäb võrk `sirgu.

Nooda `tõmmamise `juure on kolm ehk neli inimest vaea, kis jõest `nu̯u̯ta mõlemast otsest köedegä `kalda poole ja `kalda `pääle `viavad. Vidämise aeal tambitse `kalda‿äär oolega läbi ja irmutse kalad müttegä `nu̯u̯ta. Ku nu̯u̯t `väl'lä `veetud, on kalad noodaperäs ku̯u̯s, säält korjatse nad ärä.

Nooda `tõmmamine on siin jões kalade ävitämine. Müttegä tambitse `säinäd ja teeśed suuremad kalad `pi̯i̯su, kevädi rikub si̯i̯ kalade koe‿aea ärä. Mede all `ol'li mõnes auvas sihande lugu, et sääl noodamehed kauvad aad ei saand `nu̯u̯ta vidädä – nu̯u̯t jäi `kińni ja tul'li `lõhki. Arvati, et põhjas on puu`kanda. Aga olen ka `kuulnud, et õngitsejäd tagund jõkke lat'ta, kel vanad vikatid külles.

Mõrrad

Kiik kalapüigiriistäd tegime siin isi. Talve pikä `õhtategä kedräti okiga tat'tninätule `valgel linadest `niiti ja siis said ka mõrra- ja kahvavõrgud `koetud. Linu `ańksime peremeeste käest tü̯i̯ i̯ist.

Mõrrad `tehti meil nõnna: kiigepäält `tehti kaks suuremad ja üks `veiksem kuusepuuvõru. Suuremate võrude `pääle tõmmati kot'i `mu̯u̯di võrk, kel kaks `lahtist `õlma külles – ni̯i̯d on mõrra siiväd, mõlemad paaŕ `süldä pikäd. `Siive akatuses on kiige suurem võru, selle küllest lähäb suurema kot'i `sisse `veiksem ja löhem kot't, si̯i̯ on `lahtise otsaga ja lõpeb `veikse võruga. `Veikse võru küllest lähäb mõrra perässe neli `nü̯i̯ri. Ku mõrd `sirgu, siis oiavad ni̯i̯d nöörid ka `veikse kot'i, pueussa, suure kot'i sihis `sirgu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

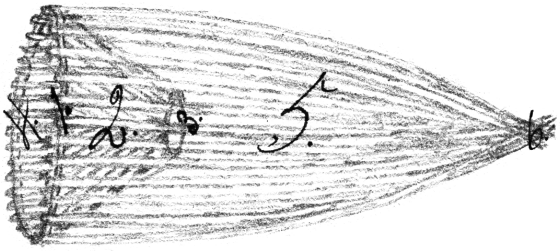

Joonis 30. *Vits- e paunmõrd*: 1. *võru*; 2. *pueus*; 3. *pueussa võru*; 4. *mõrra suu*; 5. *mõrra kere*; 6. *perä ots*, 7. *vitsa `tüikäd*

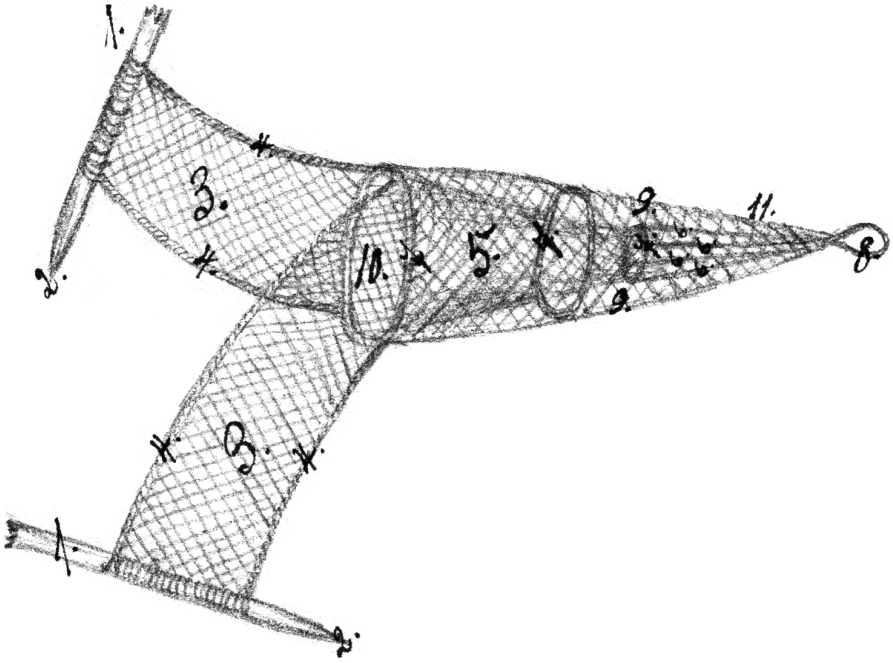

Joonis 31. *`Siivegä mõrd*: 1. *siivä tikud*; 2. *tiku teräväd otsad*; 3. *mõrra siiväd*; 4. *siivä nöörid*; 5. *pueus*; 6. *neli pueussa `nüüri*; 7. *mõrra võrud*; 8. *kuuse‿oksast perä‿aas*; 9. *mõrra kot't*; 10. *mõrra suu*; 11. *mõrra perä*

Mõrra `päälmine kot't – kere, lõpeb koonussa `mu̯u̯du `umselt ja lõpus on kuuse‿oksast `tehtud aas. Sellegä saab mõrra perä perätiku `kül'gi `panna.

Ka pueus on koonussa `mu̯u̯di, olgu et `lahtise otsaga. Mõrra `siive* (tiibade) *ääres on ääd nöörid ja `otse külles sülläpikkused tikud, ni̯i̯d on siivätikud. Ku kala `siive vahe`kohta tuleb ja pueussasse edesi lähäb, näeb ta, et pueussa ots `lahti on ja tükib säält läbi. Mõrra peräst ta aga änäm läbi ei saa, pueussast ka tagasi ei mõesta tükki ja `jääbki `mõrda.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kahv. Silmapulk. Hui

`Kahve tegemise jaos `võetse igä kahva jaos kuuse_oksast `tehtud võru. Võru `pääle, `keskelt üle, lüiässe naaldega paari tol'li laiune ja tol'li `paksune puu. Puu `keskele tehässe `ummes tol'li `jämmus auk. Sedäpidi saab `kahva varre `otsa `panna ja ärä võtta. Võru `kül'gi nõõlutse ümärik võrk. Ku kahva varre `kül'gi nül'litud konn, kala või tükk magedad liha siduda ja kahv vart pidi jõkke põhja `pääle maha vaeutada, tulevad vähjäd söödä kallale. Ku siis kahv `väl'lä tõmmatse, jäävad vähjäd `sinna `pääle ja saavad kot'ti `pantud.

Võrgu kudamise `juure on kaks `veikest `riistä tarvis: sil'mäpulk ja ui. Mõned `õikavad uid ka piirits. Sil'mäpulga `ümmer `koetse ja piiritsegä pištetse `niit'i läbi. Kala- ja vähjä`mõrdu tehässe ka `vitsest ja pilbastest, aga ilma `siivetä.

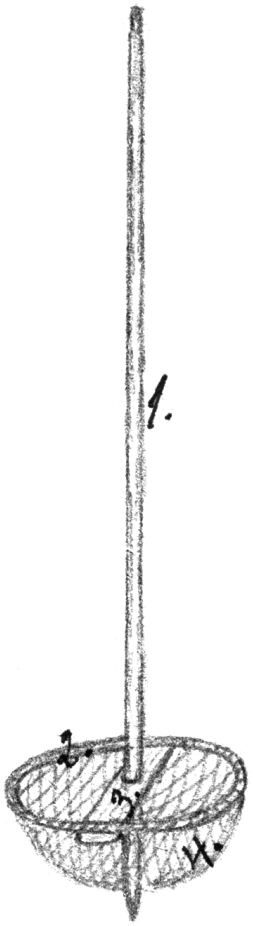

Joonis 32. *Kahv*: 1. *vars*; 2. *võru*; 3. *ristpuu*; 4. *võrk*

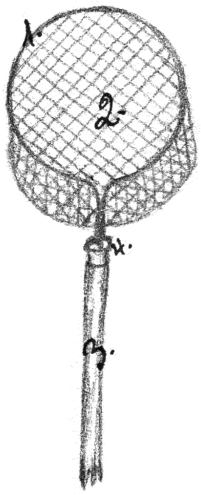

Joonis 33. *`Säinä kahv*: 1. *raadist võru*; 2. *võrk*; 3. *vars*; 4. *torust lõegatud luks*

Joonis 34. *Sil'mäpulk*: 1. *pulga otsad*; 2. *serväd*; 3. *kül'g*

Joonis 35. *Piirits*, *ui*: 1. *piiritsä ninä*; 2. *sil'm*; 3. *kiil*; 4. *saba_ark*

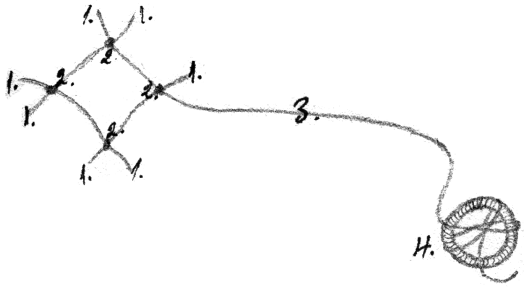

Joonis 36. *Võrgu sil'm*: 1. *niidi otsad*; 2. *sõlmed*; 3. *võrgu niit*; 4. *kerä südä* (*ani kõrist `tehtud*)

Küna

Künä `ol'li mul kah `endä `tehtud, vaist tegin neid testelgi, sest `ol'lin ju puutüümiis. Künä pikkus `ol'li öhessä või kümme `jalga, `kül'ge `laius puulteist `jalga, põhi `ol'li kiige laiemast kohast `ummes neli `jalga lai. Sihis `ol'li kolm `viṅkles toepuud, mitte `luukas kaared nagu lootsikul. Niid puud pidid olema sihaksed kasund ja `ol'lid `rasked leed'ä* (leida). *Iis ninäs `ol'li künäl kaśt kala ja `vähje jaos ja ninäpaku külles ket't. Sellegä sai künä `kalda `pääle pośti `kül'gi lukku `panna. `Sõutud sai öhe mõlaga.

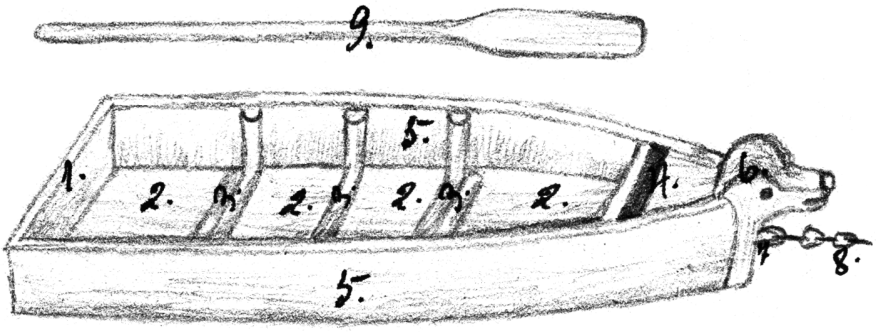

Joonis 37. *Künä*: 1. *tagumine otsalaud*; 2. *künä põhi*; 3. *kaared*; 4. *künä kaśt*; 5. *küllelauvad*; 6. *ninäpakk* (*koera pää*); 7. *keti aas*; 8. *künä ket't*; 9. *mõla*

Vähkidest. Tulus vähipüük. Vähkide vaenlased. Vähikatk. Püügikeelukatsed. Vähkidega kauplemine

`Vähju `ol'li mede jões `kolme `sel'tsi: *`veiksed `muśtjaspruunid – kasvavad kolme ja poole tol'li pikkuseni, mustad – kasvavad vaist `kümnetol'lises*, *ja sinäkäd `karva vähjäd – kasvavad `ummes sama suures ku mustadki. Mõned `arvavad, et vähjäd päräst `kuuŕmist sinised on, aga sii põle `õige. Olen tähel pannud, et sinised eläväd sügäväs kärestikke `rinde pääl al'likate lähedäl, kus jõepõhjas kivä on ja mudane põle.*

`Veiksed pruunid vähjäd tahavad õhukst liivä`põhja ja käredäd joosuvett. `Muste `vähju on siin igäl puul. Sinäkäd vähjäd on `keskelt, `enne laka akatust, testest `jämmemäd.

Põle ka `õige, et öhed isä- ja teeśed emävähjäd on. Igäl emävähjäl on lakk laiem ku isävähjäl ja kõhu_alune sile. Isävähjäl on kõhu all laka akatuses juussoemed (-uimed).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

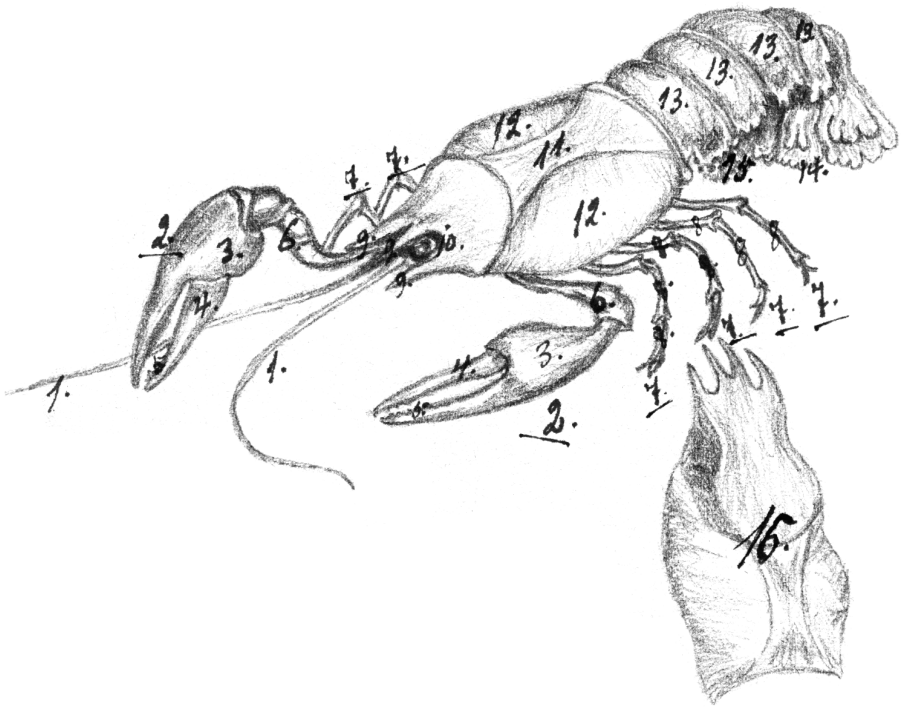

Joonis 38. *Vähi*: 1. *vuńsid*; 2. *sõrad*; 3. *sõra päťsid*, 4. *sõra näpistäjä aru*; 5. *sõra `ammad*; 6. *sõra tagumine liige*; 7. *vähjä jalad*; 8. *jala lülid*; 9. *ninä `astlad*; 10. *siľm*; 11. *seľlä kiľp*; 12. *külled*; 13. *laka `liikmed*; 14. *sabajõhvid*; 15. *vähjä mari*; 16. *vähjä kṵṵr*

Vana‿inimeste `tarkuse järele võib `vähju püedä ja `süiä nendel `kuudel, kus nime sihis `ärru* (r-häälikuid) *ei ole. `Öelse, et päräst sedä tek´kivä vähjässe uśsid. Talve on vähjä lakas `tõeste `kiṵrdus niit, olen neid siis söönud küll, aga ei saa aru, et nad siis teist `maiku on.

Vähjäpüigigä sai alati maikuu sihis akatust `tehtud ja nõnnakauva `püitud, ku jõel nṵṵr iä `pääle akas tulema. Pik´äd sügisi‿ṵṵṵd `olľidki püigi jaos paremad ku lühiksed suve‿ṵṵṵd. Vaist, ku sügisi‿`õhtatel kahvult kodu `sṵṵṵmä `tulľin, `olľi kot´t nõnna täis, et peris `taśsi `ańdis. Siis `olľi alles `õhta kellä `kümne `paiku ja päräst `sṵṵṵmist sai `püitud ikki ommukuni.

Vähjäd söövädist `pääle talve tulekuni üksi vana kuu sihis. `Kṵṵrmise aeal ja südä‿`ṵṵṵsi nad ei sṵṵṵ. `Siiski on ka `aastid olnd, ku `vähju es tule, mitte sellepäräst, et nad es sṵṵṵ, `lihtsalt neid es ole.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Mede jões `ol'li `vähjel kolm `kurja `vainlast: ummus, vähjäkatk ja inime.

Ku pikäd ja kül'mäd talved `ol'lid, kül'metäs jõgi vaist nõnna kõvasti `kińni, et vähjäd jões änämiste kiik ärä `suŕrid. Kis vi̯i̯l eläsid, ni̯i̯d ronisid al'likate `pääle unikus `väl'lä. Säält `taśsid (tassisid) *varessad neid tohandete `kaupa `rińgi lume `pääle laiali. Kevädi `ol'li siis suure vi̯i̯ aeal jõe põhi ja `kaldad `surnud `vähju täis.*

Vähjäkatk `ol'li mede jões viimäst `korda `ummes kakskümmend viis `aastad tagasi. Siis läks `vähjel ku̯u̯r tükäti `pehmes ja punases ja nad `suŕrid ulga`kaupa ärä.

`Vähje kiige suurem `vainlane `ol'li ja on inime. Mõned `püidjäd läksid nõnna `ahnes, et es lase änäm `ühtegi vähjä`poega jõkke tagasi. Mis ärä es süńni `süiä või `müiä, ni̯i̯d söödeti sigadel.

Ka jões ja jõe lähedäl lina`leotamine ävitäb paelu `vähju. `Sääduse pu̯u̯lt on si̯i̯ küll alati ärä keeletud, aga salaja `leotadi ikki ja kis jões es `leota, si̯i̯ `leotas `koplis `endä maa pääl raavis või al'likas, kust `aisja vesi ikki ärä jõkke läks. Lina`leotamise aeal on vähjäd uemased, neid võib jõest igäl pu̯u̯l `peoga `kińni võtta. Mõni jagu ronib `väl'lä `kalda `pääle kuevale `maale.

Lina`leotamise `järgi vaadas uräätnik. Mede külläs `ol'li öhe pereme nime Kihnu Mat's. Selle tü̯ü̯poiss, si̯i̯ `ol'li `kuśkilt `kaugemalt tulnud vana mi̯i̯s, `pańdis parajaste linu jõkke, ku uräätnik teeśelt pu̯u̯lt jõge `tul'li. Uräätnik, veneläne, `nõudis: „Mis peremi̯i̯s nimi?" Sulane ei ütelnd kedägi. Uräätnik vihastas ja `küśkis uuvesti: „Jopp või mat't, mis peremi̯i̯s nimi?" Poiss ütel, et temä ei tää, kas on Jopp või Mat't või Külimitu Mat't. Uräätnik es saa jõest kudagi üle ja läks `kange vihaga oma ti̯i̯d.

`Vähju `püiti ikki `kahvega, sai `siiski ka vi̯i̯l `mõrdega `püitud ja mõnikord `päevä isigi `peoga.

Kiige suurem vähi, kelle `kińni olen `püidnud, `kaalus kaks ja pu̯u̯l `naala ja `ol'li üksteist `tol'li pikk. Selle sain `ü̯ü̯si kahvul. `Vähju mõõdeti `sil'mest saba`jõhveni ja `alla `kolme `tol'li ei `tohtnud sel aal `vähjä `müiä.

`Peoga `püidmise juures piab `mõistma vähjä‿`uŕkid üles `ot'si. Ku auk `kalda ääres, kivi all või põhjas käe, siis on `õlpus säält `vähjä `väl'lä tõmmata.

Ni̯i̯d jutud, mis vi̯i̯‿`uśsest ja muust kõnelse* (kõneldakse)*, on tühjäd, mede jões sihuksid elukid ei ole. Mõnikord `juhtub küll vähjä‿augus luts olema. Si̯i̯ on `kangeste libe, aga ku sõrmed lõpustesse aab, siis saab kala. Isigi nõõl`uśsa põlnd jõe veeres eeńämäs. Sel aal pesitäs jõe ääres toone`kuŕga, ni̯i̯d pańnid uśsid `nahka. - - -

`Enne* [Esimest] *ilmasõda `ol'li paelu `aastid `vähje `järgi `nõudmine suur. Üles`ośtjad `ol'lid jõe pääl ja käesid kodus. Siis kõneldi, et mede kiige suurem vähjä‿`ośtja on Saksamaa ja vähjäd elusast päräst (elusana, elusalt)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Keelejuht Tõnis Kurt. Helmut Kurdi joonistus

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`sisse pakitse ja `sinna saadetse. Kudas neid just pakiti, selle üle `vaidlesime `eńdi vahel paelu.

Mõned `püidjäd `tõendasid, et pakiti `niiske `samla `sisse. Mia aga arvasin, et `niiske sammal lähäb kuumas ja vähjäd surevad ärä. Kiźnäl on, et kodus tuleb `vähju ikki kuevalt oeda, siis eläväd nad mitu nädält. Kis `vähjele `tu̯u̯rid nõgessid sekkä paneb ja usub, et vähjäd neid söövväd, sel surevad nad ärä.

`Vähju sai paelu `aastid oolega `püitud ja neist sai ääd `inda. Mia `ti̯i̯nsin mõni ü̯ü̯ kümme kuldrubla ärä. Sel aal `maksis sai üks kopik ja `päilisel `ańti päeväs kahessakümmend `kopkad. Teenistus `ol'li ää ja sel aal eläsin oma peregä `jõukalt, olgugi et ma saanami̯i̯s `ol'lin. `Moskovski saiajahu, `suhkurt, `riisi, makaroni ja iinä ti̯i̯d `ol'li alati küll käe ja lastel sai alati `kiike`mu̯u̯du `aśju ja `maiust `tu̯u̯dud.

Mõned `püidjäd läksid ommuku päräst raha `saamist Tänässilmä `kõŕtsi, jõid sääl lakekoerdega mitu `päevä ja alles siis, ku raha otses ja pää lahedas magatud, vaadasid `jälle, mis saab ja on.

Saanameeste ääd teenistust ei näänud maa‿omanikud, peremed, ää meelegä. Mõned `ki̯i̯lsid vähjä`püidmise ärä ja kaevasid, et ein sõkutse maha. Si̯i̯ es ole aga `õige. Igäl `püidjäl `ol'li künä ja `püidis jõe pääl. `Ki̯i̯lmise `õige põhi `ol'li teeńe – talust `ańti päeväs kahessakümmend `kopkad, jõe pääl sai aga `ü̯ü̯gä mitu rubla ärä `ti̯i̯ni, sellepäräst `püidis mõnigi `vähju ja es lähä talu`tü̯ü̯sse.

Ka meie, saanamed-käsi`tü̯ü̯lised, käisime igä suve `mõnda `aega talutü̯ü̯s `u̯u̯ne‿alutse maa i̯i̯st peremel `päivi tegemäs. `Mõista, et peremed mede raha`saamist `tahtsid kitsendädä ja sellesama päräst vähjä`püidmise ärä `ki̯i̯lsid. Sellest aga ei `u̯u̯l'nud `ki̯i̯gi.

Üks saanami̯i̯s, Muŕs, ku ta ommuku vähjäd jõe pääl ärä `ol'li müenud ja ti̯i̯d `mü̯ü̯dä kodu läks, sai mitu `korda sihakse ruť stükigä akkama, et `oidis öhe peo pääl õberublasi ja teeśe `käegä `pildus neid talumeeste nähes üles ja `püidis õhust `jälle `kiźni.

Ükskord `tul'li ülejõe roonu`mõisa `reńtnik Oltsmeiär `Muŕssi vähjä`püidmise päält `ki̯i̯lmä. Muŕs `käśkis tedä ruttu kodu `miźnä ja tule saana‿`ahju tehä. Oltsmeiär `küśkis, et mis ma sest tulest siis sinna saana‿`ahju panen. Muŕs `ütles: „Sa akkad ju ullus minemä."

Püigi`ki̯i̯ldu `ki̯i̯gi ei `kuulnud ja talumed kaevasid meid `kohtusse. Me läksime Vil'ländi advukaardi käest nõu `küśkmä ja si̯i̯ `ütles, et peremed meid keeldä ei saa. Advu`kaardi me `kohtu ette es võta ja kohus `ol'ligi lühike. Tõl'k `küśkis peremeeste käest, kas me eeńämä päält `püidsime või jõe pääl `ol'lime.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Talumed `ütlesid, et jõe pääl, ja kohus `läkski `tühjä. Päräst ei tulnd talumed meid änäm `ki̯ilmä, `kuigi nad es taha, et me jõe pääl käisime.

Kelle oma jõgi sel aal `ol'li, si̯i ei olnd meil peris `sel'ge, aga arvasime, et roonu vesi. Kuulu järele `ki̯ilis ka Tuśti `mõisa valitsejä mõnikord kala- ja vähjä`püidmist ja `miagi `juhtusin kalu püedes korra temägä kokku.

Si̯i `ol'li öhekorra talve‿`õhta, mia `kat'sin* (vaatasin) *kuu`valgega jõe pääl `mõrdu, ku valitsejä `tul'li `sõites, kelläd pääl. Miu juures `piatas `kińni ja `küśkis, kas kalu tuleb kah. `Ütlesin, et tuleb ikki, valitsejä‿ärrä, ja `paksin temäle kah keedu kalu. Valitsejä `võt'tis kalad tänädes `vasta ja es lausu keelust sõnagi. `Ültse `ol'li valitsejä miu `vasta alati ää mi̯is.

Jõe pääl `käies `ol'li mul mõnikord ka püśs ligi, vaist `juhtus, et `lu̯u̯ma või `lindu sai `laske. Öhekorra `laśsin jõe pääl `olles luega (luige). *Si̯i `kaalus nelikümmend viis `naala ja `müies sain ta i̯ist kakskümmend viis rubla.*

Poha, mis kala- ja vähjäpüigi `kohta ääd saab üteldä, on `mü̯ü̯dä lähnud. Jõgi on kuevas jäänud ja ärä umistand. Kalu ja `vähju põle änäm. Ku ummus vaist jätäb mõne järele, siis säält ikkigi suurt püedä ei ole. Isi olen vanas jäänud ja jõe pääl änäm ei käi. Tüdär ja poeg kah selle asjaga tegemist ei ti̯i. Meil põle änäm püigi`riistugi. Ilm ja aeg on ennäst `muutnud, mia olen vana mi̯is ja kaon öhes vana‿aa `aśjega.

Tõnis Kurt, s 1856. Survaküla

Peremehed ja popsid. Sauna- ja toamehed. Vastuolud. Toameeste ja peremeeste vähikohus

`Survaküläs jõe lähedäl olen ma `süńdind ja kasund. Eks säält ole sis jõe pääl küll ka `käitud. Vana‿inimeste aru järele olen ma noorema põlve mi̯is, aga noh `päivi on `miulgi. Ja peris vanad, ni̯id on änämiste `ammu mullas. Miu isä eläs Mursi talus, sääl, kust Tõnisson Jaań perit `ol'li. Sellepäräst `ol'lin küläst vähä väl'läs, aga nägin ja mäletän külä selle‿`aegsed vanemad inimesed ärä kiik.

Kalu `püiti siin ennem vist `rohkem ja `vähju vähem. Vähjäpüik läks alles miu poisiksepõlves `mu̯u̯du, ku neid kõvasti üles akati `ostma. `Püidjid `ol'li mõlemalt pu̯u̯lt jõge `mõnda `mu̯u̯du, aga mede külä `püidjäd `ol'lid kiik änämiste saanamed.

Saanamehi `ol'li `enne mind küläs `äśti `rohkem olnud, aga päräst jäi neid öhe ja teeśe asja päräst vähemäs. Egäs saanamed `ennevanast käsi`tü̯ü̯lised põlnd, ni̯id käisid taludes päiviti tü̯ü̯s ja mõni võt'tis talust ka natuke maad pidädä. Saanameeste kiige suurem patt `ol'li vanaste, et nad

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`ol'lid `vaesed. Rikkamad `kartsid `kangeste, et nad `vargile akkavad. Võib ju `olla, et sel asjal kübe `põhja ka all `ol'li, aga `lahti neist `püiti `saada. Kis nii̯id saanamed peris `ol'lidki? Talumeeste sugulased – `väimed, vennäd, poead ja onud, kis `keńnigi `ol'li. - - -

Miu isä `ol'li talu `kortnes ja mia akasin poisiksepõlves `rätsepä juures `tü̯ü̯sse. Ku ma Poolanile `tul'lin ja toamehes akasin, `ol'lin juba täismii̯is. Selle‿`aegsed toamehed tegid kiik käsitü̯ü̯d `pääle Kuŕt Jaani. Temä tegi `endä toa `mõisa metsä `ääre, lõegas puid, `püidis `vähju ja istutas suure õõnapu‿aia.

Mursi talu, kus miu isä eläs, `ol'li jõe veeres. Isägä `püidsin juba poisiksest päräst (poisikesena) *kalu ja `vähju. Päräst `püidsin neid alati, ku `mahti sain.*

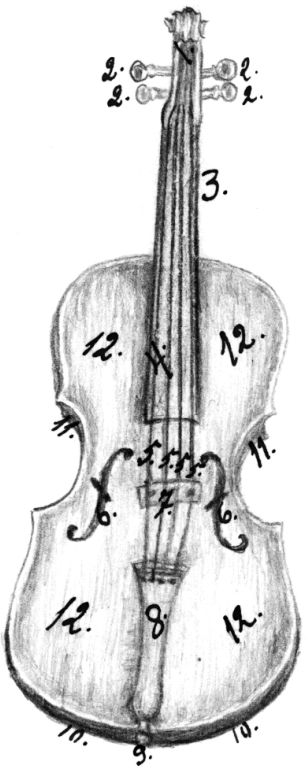

Kiige `kangem jõe pääl `käijä `ol'li `Survaküläs vana Kuŕt Tõnis, temäl `ol'li üle kolme`kümne `siivegä mõrra, liiv, neli- või viiskümmend vähjä`mõrda, üle saa kahva, vedeläd, õnged ja jõe pääl `käimise riist – künä.

Omad püigiriistäd `ol'lid igäl mehel, kis `püidmäs käisid, aga Vana Tõnist `peeti just kala`mõrde päräst rikkas mehes. Nii̯id es ole ju mõned pottengarni mõrrad, aga nende muretsamine `võt'tis ikki kah `ulka kulu ja tü̯ü̯d.

Niidist püigi`riiste i̯ist oolitsamine ja `oidmine `ol'li `raske. Päräst `püidmist `tul'lid nad alati ilusti ärä kuevatada ja ärä `panna. Aga kudas ärä `panna? Ku niisamma ärä `pańti, sis närisid iired ja rot'id nad purus. Ärä `pannes `tul'li paksult nõge vahele visata.

Vana Tõnist `tuńdsin juba oma lapsepõlves. Temäl `ol'li sel aal juba roonus ärä `käitud ja tegi küläs puutü̯ü̯d: `ol'li si̯i sis viiul, püssilaad' või puunõu, ta sai kiigegä akkama.

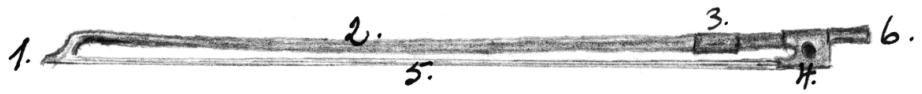

Joonis 39. a) *Viiul*: 1. *pää*; 2. *pulk*, *pulgad*; 3. *kaal*; 4. *äälelaud*; 5. *ki̯il*, *keeled*; *viń*t; 6. *ääle‿augud*, 7. *ru̯u̯p*; 8. *keelde `oidja*; 9. *naba*; 10. *ots*; 11. *külled*; 12. *lagi*;
b) *Viiuli`pu̯u̯gen*: 1. *ots*; 2. *vibu*; 3. *`vakstust võru*; 4. *`jõhve piŋgutaja*; 5. *jõhvid*; 6. *sabaruvi*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viiult `ol'li ta `kange `mäńgmä. Mia isi `mäńgsin kah viiult. Temä `ol'li vanema põlve mi̯i̯s ja `mäńgis vanemid tükkä, mia `mäńgsin uuvemid lugusi ja käisin väl'läski. Temä paelu väl'läs es käi ja päräst `ańdis pil'ligi ärä.

Päräst käisime me kalu `ühte`puhku öhes `püidmäs. Toad `ol'lid meil küläs lähestiku.

Asi `ol'li sedäsi, et teeśeti es `saagi. Ku talve mõrrad `sisse `pańti, `tul'li järest ette, et mõrrad ärä katsuti. Ku neid `pal'lalt katsutud oles ja päräst tagasi `sisse `pantud, oles ju ärä kannatand, aga mõrrad visati augu ääre `pääle ja kül'metäsid jää `kül'gi `kińni. Ja ti̯i̯ sis mis sa tahad, raiu jää si̯i̯st müräkäs öhes mõrraga `väl'lä ja võta `sel'gä või ti̯i̯ tuli maha ja sulata `lahti.

Tõnissaga valvasime ja vaadasime sel aal sis `korda`mü̯ü̯dä üksteeśe `mõrdu. Kis pagan neid `mõrdu `katsus, kis sedä tääb. - - - . Talumed `kat'sid `mõrdu ikki ommuku vara `enne `valged, `päevä `ol'li muu tü̯ü̯ ja põlnd `aega. - - -

Miul `ol'li toategemine poolel, `rätsepätü̯ü̯ `tahtis kah tehä ja es saa just alati `mahti jõe pääl `käiä. Sisimese tü̯ü̯ tegijätel `ol'li vanaste ja ka nüid tarvis toast tolmuse õhu käest vaist `väl'lä `mińnä ja liigutada, selle jaos `ol'li jõgi ää koht.

Noh suuremad ja rikkamad siin sedä ää meelegä es näe. `Mõnda `aega `enne, ku ma `küllä toa tegin, `ol'li siit toameestel peremeestegä vähjäkohus. Peremed `nõudsid, et `popsel jõe pääl `käimine ärä keeletse. Keelust es tule küll kedägi `väl'lä, aga eks peremed `mõtlesid oma`mu̯u̯du ikki edesi.

Ükskord arvas Epuni Oea, si̯i̯ `ol'li Taageperä pu̯u̯lt tulnud peremi̯i̯s, miu `kohta – ah! ei viitsi `nõeluda, käib jõe pial `kõelumas. Kas sääl jõe pääl `maksis `käiä või `mitte, sedä näedäs elu isi.

Vana Tõnis eläs `endä elu ilusti ärä, põlnd tal kellegigä tegemist egä kellegist `puudust. [Esimese] *ilmasõa aeg viis Vene roonu pank tal tohat kakssada rubla minemä. Oles selle raha i̯i̯st ostetud, selle i̯i̯st oles paari`kümne vaka`maalise koha saand `osta ja egä tal setusamma põlnd. Kodu kappi jäi kah vi̯i̯l.*

Miul jäi kappi üle paari tohande rubla. Sääl sias on mõnigi kopik vähjäpüigigä teenitud. Sel aal `ol'li peremeestel imelik `arvamine saanameeste `kohta, justku ni̯i̯d oles näl'läs elänud. Aga asi `ol'li teeńe. Peremed `siplesid isi kaalani ostu`võlge si̯i̯s ja vaadasid, kudas nad sellegä akkama said. Raha-`saamine `ol'li neil ju vanast koguni kidur. Linadest si̯i̯ natuke ja si̯i̯ `ol'li poha. Liha ja võid sel aal `kuśkile `panna es saa, sedä `tu̯u̯di tü̯ü̯ i̯i̯st küll ja küll ja toojal `ol'li ää mi̯i̯l, ku ta käest raha es `võeta. Toameestel põlnd kellegigä `võlga, neil `ol'li igäl raha ja kiigil paremad `rõõvad sel'läs ku talumeestel.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Õngepüügist

`Mõrdega kala`saamine es ole ime, aga õngega jõest neli või viis `puuta kalu korraga `väl'lä võtta, si̯i̯ `ol'li teeńe asi. Küläs `ol'lime me Vana Tõnissaga aenuksed mehed, kis sellegä akkama said. Me `püidsime `säinid. `Veiksid kalaräbusi sai teste kalade söödäs `püitud ja mud'u `ol'li si̯i̯ ikki poisikste tü̯ü̯.

Tõnis sai `säinid küll `rohkem, ku mia sel aal, ku neid sai. - - -

Noodavedamisest

Õngega `püidmise `riksid siin mõne `aasta noodavidajad `su̯u̯tus ärä. Vanaste, ku jões vett `rohkem `ol'li, on siin vist `nu̯u̯ta ka `rohkem `veetud. Epuni Oea `kopli kohalt õegatse jõge vi̯i̯l `praegu Nooda‿aia‿ots. Mihake si̯i̯ nooda‿aid `ol'li, sedä ma ei tää, aga nime on alles.

Miu aeg siin inimestel `nu̯u̯te paelu ei olnd, võib`olla tükki paar, aga `tul'ti alati `seitsme-kahessa mehegä ja `lü̯ü̯di jõgi segämini ja porile – `säinid sis änäm es näe.

Jõgi riisuti ja kaabiti oolega läbi ja nõnna põhjalikult, et Nooda‿aia‿otsest ükskord saksamaa ader `väl'lä tõmmati. Epuni Oeal `ol'li `ü̯ü̯si väl'lält ader ärä kadund ja `tuńdis `endä tü̯ü̯riistä ärä. Oea `ol'li sihuke meheke, kis teste `aśje `kohta vali `ol'li `ühte ja teist `arvama. Kis tääb, kis selle adra tal väl'lält jõkke toemetas.

Jõest ja kalasaakidest. Jõe rentimine. Kivisõda üle jõe

Eesti riigi akatuses pidäsime Tõnissaga aru, et reńdime mõni tükk jõge ärä. Temä `ol'li vana ja põle ime, et tast `aśja es saa. Aga mia `reńtsin `siiski jõe Tänässilmä kõŕtsist saadik Tuśti sillani ärä. Suurt li̯i̯nt sest aśjast `siiski es ole. Jõe pääl käis igä‿üks nõnna paelu, ku ta `tahtis ja valitsus jagas Tänässilmä ja Tuśti `mõisa maad kohe õhes vi̯i̯‿`õigustegä ärä. Paber `ol'li sedäsi `tehtud, et ku poole `aasta reńt `võlgu jääb, sis leping änäm ei loe.

Ja mia es maksa ka änäm `reńti edesi. Sedäsi läks üle kahessa `aasta `mü̯ü̯dä, sis akati miu käest `reńti `nõudma – ja kiige aa i̯i̯st. Sis läksin ja tegin `sel'ges, et Issä Loojake, te olete jõe juba kahessa `aastad tagasi ärä müenud ja mis i̯i̯st te miu käest sis sedä `reńti tahate! Suure vaevaga sain selle aśja viimäti ikki `õiges.

Eesti aeg on siin jõe pääl ikki `käitud kah, aga suurt `ki̯i̯tu (keedust) *põle siit änäm `keńnigi saand egä saa vist ka `saama. Viis-kuuskümmend `aastad tagasi `ol'li teeńe lugu. Sis `ol'li jõgi `rohkem ku poole laiem, jões `ol'li vett ja vi̯i̯s `saaki.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Praegu võib poisike jõest igält pu̯u̯lt kivigä üle visata, sis küll es jõuva. Ja või sedä kividegä `pildmist poisiksepõlves ette es tule! `Survakülä poisid ja Venekülä poisid es lepi ükstestegä kunagi peris `äśti ja kivisõda `tehti mitugi `korda. Kellele si̯i̯ võit kunagikord ka jäi, aga mud'u ikki Venekülä poestele kividegä es saa valu `anda, ku loot'sikuga `enne üle jõe es lähä.

Ku sel aal `püiti, sis `saadi ikki paelu. Kalad `sü̯ü̯di kodus isi ärä, vanaste es saa neid `kuśkile moeale `panna. Peremed, ni̯i̯d `ol'lid obesamehed, aga es saa võid egä lihagi `linna. Nõnna alvad `ol'lid vanaste ti̯i̯d.

Veel tulusast vähipüügist ja vähkidest. Vähisööt

Ulk `aastid `enne [Esimest] *ilmasõda akas Saksamaa Venest `vähju `ostma, sis läks vähjäpüik igäl pu̯u̯l kõvasti `u̯u̯gu. Ku ma poisiksest päräst* (poisikesena) *Mursil eläsin ja `vähju `püidsin, sis es osta neid mu käest kunagi muu `ki̯i̯gi ku mõnikord talus Tõnisson Jaań – Koodi Jaań. Temä `ol'li sel aal tuudeńt.*

Ku `püidmine `u̯u̯gu läks, akasid siin mõned Venekülä mehed `vähjegä angeldama ja üles`ośtjid `tul'li moealtki.

Vähjä`ośtjad kaevasid sis järest, et paelu `vähju `väntsub `linna vidades ti̯i̯ pääl `surnus. Mud'ugi kaevasid nad sedä `aśja ka ullemas, ku ta just `ol'li. Üles`ośtjad `ti̯i̯nsid sel aal `äśti. Ülejõe `Riuma Kusta angeldas `vähjegä ja `ośtis sel aal `endä kohale paaŕ `kohta vi̯i̯l `juure. - - -

Üles`ośtjate aeg läks vähjä`püidmine nõnna kõvasti `u̯u̯gu, et isigi talu poisid* (sulased) *es saa`ü̯ü̯si änäm magada ja akasid `vähju `püidmä. Nende `aege sihis siit kańdist `konna änäm es leiä. Ku imelikul viisil mõni `juhtuski olema, sis tõmmati sel nahk kohe maha ja `pańti kahva `pääle.

Vähjä`sü̯ü̯tä `tul'li teist`mu̯u̯du `ańki. Selle jaos `püiti kalu ehk `laśti vares või mõni muu lind maha. Vares kakuti ärä, kõrveti õletule pääl ja `seoti tüki`kaupa `kahve `pääle. - - -

Alati es saa ka püśsigä vähjä`sü̯ü̯tä, sis `ol'ti peris kimbus. Sihaksel aal ot'siti `mõisametsest `konne või `tu̯u̯di linnast liha. Linnas `käimine võt'tis oma seet'se või kahessa `tuńdi ärä, aga sest es saa `u̯u̯li. Mõned `tapsid vaist ka `koeri, `kaśsa ja kanu vähjäsöödäs.

Akatuses, ku ma mäletän, `ol'lid jões suured vähjäd. `Kümnetol'line vähi es ole sel aal mõne ime‿asi. Ku suured vähjäd kahva `pääle läksid, es tohi `veiksed `näolegi `miṅnä. Suured oles nad ärä pitsitänd. Meil, Mursi all, `ol'lid kiige suuremad vähjäd. Ni̯i̯d `ol'lid sinised ja sõrad `ol'lid igävesed pirakad külles. Kueva pääl ronides es jõuva nad `sõrgu `äśti järel vidada.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Egä sel aal vähjäd igäl pu̯u̯l öhesuurused es ole. Oiult Kit'sipil'lini Tänässilmä jões `vähju es ole. `Saugast `pääle Tuśti `alla sai suuremid `vähju. Kuudekülä ja Ruudikülä kańdis `ol'lid `veiksed vähjäd. Ni̯i̯d `ol'lid pruunid, `veikste `sõrgega ja `kangeste ergad ja kurjad. `Suura `vähju võib ü̯ü̯ läbi püedä ja `ükski ei pitsitä, aga `veikste `vähjegä tuleb sedä `ühtelugu ette. `Vähjel on sõra_arude vahel `veiksed `valged `ammad, ni̯i̯d on `kihvtised. Ku vähi pitsitäb, akkab `kat'kine koht mädänemä.

Ku mõned `aastad juba `püiti, jäid vähjäd `veiksemäs. Neid `ol'li ja kahvad `tul'lid kubinal täis. Mõne kahva pääl `ol'li vaist pańgitäis, aga sihaksid `vähju, kis mõõdu `väl'lä `ańdsid, `ol'li vähä.

`Püidjäd `püidsid sel aal loot'sikute ja künäde päält, mihake riist kellegil just `ol'li. `Kalda päält `püiti vähä ja es `saagi püedä, `kaldad `ol'lid kole mädäd.

Egä si̯i̯ ka üks ta poha es ole, kus kahvad `sisse `pańti. Ää `püidjä `tuńdis ärä, kus `vähju `ol'li ja sai paelu `vähju. Kis `aśja es tunne, jäi ilma kah. Vähjä`püidmine põlnd sugugi `kerge tü̯ü̯. Si̯i̯ `ol'li omast kohast ka `orjus küll. Ü̯ü̯ läbi sõuva ja litsu läbi `kõrka ja pil'liru̯u̯ nõnna, et końdid `aiged. Ommuku sis sai paar `tuńdi magada. `Päevä `tul'li vaadata, kust `kahve `pääle `sü̯ü̯tä saab ja `õhtas kahvad `ju̯u̯nde säädä.

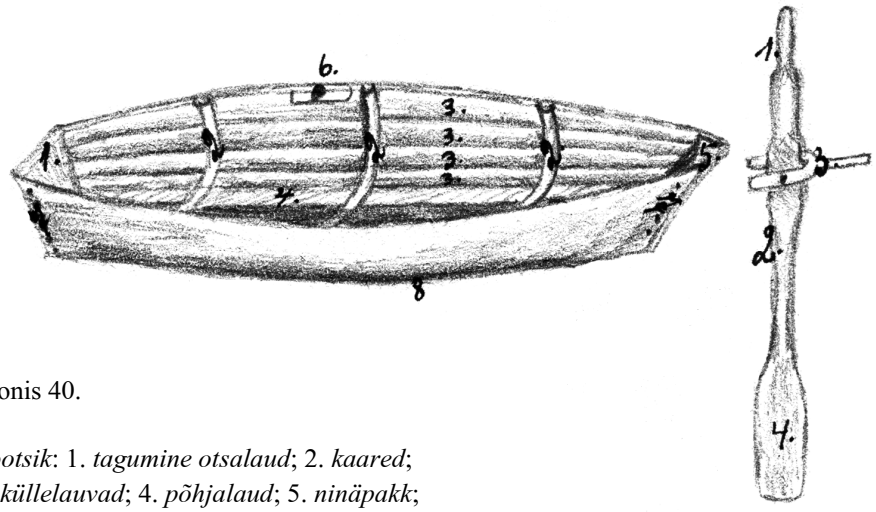

Joonis 40.

Lootsik: 1. *tagumine otsalaud*; 2. *kaared*;
3. *küllelauvad*; 4. *põhjalaud*; 5. *ninäpakk*;
6. *mõlarauva auk*; 7. *naalapäädad*;
8. *lootsiku põhi*.

Mõla: 1. *saba*; 2. *ru̯u̯ts*; 3. *raud*; 4. *laba*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Öösiti jõel. Öised meestejutud. Kõrtsilood

`Õhta, sis `ol'li jõe pääl vaist paelu inimesi ja mõned läksid `õhtsapooliku juba `val'mis, et teesed paremid `kohte ärä ei saa võtta. Südä‿`ü̆ü̆si vähjäd es sü̆ü̆, sis läksid `püidjäd üksteeśe `juure kokku `suitsu tegemä ja juttu aeama. Kõneldi ilmast ja maast, mis juttu kunagikord `aeti: sõdadest, tü̆ü̆st, mud'u elust-olust, Venemaale minemisest ja muust `aśjest. - - -

Ku muud juttu änäm `aada põlnud, kõneldi peris `enne`muistsid jutta, mis sis `keńnigi mäletäs või `täädis. Kõneldi `vaimest, `tońtest, kodu`käijätest, `al'djatest, muru‿eedest ja ta tüdärdest, kuningapoeast ja tuhkapuśsist, koera`kŭ ŭnlastest ja reeńuvaderist, vanapaganast ja Ansust, ärjäpõlvemeestest, raha‿`aukest, luu`painajast ja kuldkalast. Kis sedä poha änäm mäletäb, mis asjast sääl kiik kõneldi.

Ku räägk eeńämäs äält akas tegemä, sis akati `jälle `kahvu `katsma.

`Ụ̆ŭri nal'lalt kellegil põlnd, keskü̆ü̆d arvati selle `järgi, ku kukk `laulis, aga Muŕs Tõnis es usu kunagi sedä. `Kuulsin, ku ükskord läksid `vaidlema. Ei mäletä, kis ta `ol'li, `ütles: „Kell põle vĭĭl kaksteist!" – Muŕs `küśkis: „Kust sa tääd?" – Teeńe `ütles: „Noh, kukk põle vĭĭl `laulnud." – Muŕs `küśkis: „Kukk on sis uuri `ostnud ve?" – „Ei, noh, ta tääb isi!" Muŕs `ütles, et kuked ei tää kedägi, põrutas paar `korda `käegä `vasta `saapasäärt ja `laulis kuke `mŭŭdu ja – külä kuked akasid kohe kiik korraga `laulma.

Sĭĭ Muŕs `ol'li oma aal vali mĭĭs ja `kange kõŕtsis `käijä. Isi `ol'li ta lühike ja kõvera kaalaga, aga mis nõiavõim tal `ol'li, sedä ei tää. Ku kõŕtsis kakeldi, sis `ol'li sĭĭ pŭŭl ikki võedumĭĭs, kus Muŕs sias `ol'li. Tülitegijäd `ol'lid alati Venekülä ja `Survakülä poisid. Ku Venekülä mehed `ü̆ü̆si kõŕtsist kodu läksid, `küśsid kodused mehed: „Kudas tänä läks?" – „Ah, mis ta läks, kõvera kaalaga Muŕs `ol'li `jälle sias." - - -

Ommuku `enne koduminekud, ku vähjäd `müitud, `ośtis igä‿üks `pekre juurest või poest ärä, mis tal taŕvis `ol'li. Mõni võt'tis `suhkrupää, teeńe kot'i `moskovski jahu. `Võeti `saia, vehvermeńsi`kŭŭka, `komvekkä või `mõnda muud `aśja.

Mõni kodu es lähägi ja jäi `kõŕtsi. Siski `Survakülä meestest `ol'li neid vähä, kis sääl käisid. Kõŕtsis sai vaist uudist ja `nal'la nähä ju küllält. Suure tĭĭ veeres käis `mü̆ü̆däminejid sihis, kis `ol'lid kust ilmast ja maast perit. Ku es taha raha raesata ja ennäst täis lakku, võis peris põnevusega nõnnasamma kas või mitu `tuńdi vaadata. - - -

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kalapüügi laul on läbi

`Vähju on jõest siiä`maani `püitud. Peris ilma ei jää `praegugi, aga kalapüigigä on päräst sedä, ku `Sauga tamm maha `võeti, laul läbi. `Enne, ku jões vett `ol'li, es ole kala`saamine õnne‿asi, ku riistäd käes. Aga nüid `juhtub vaist `terve jõe `kohta suure ummussa aeg, et mõni paar `puuta kalu saab.

Jõe `veikses `jäämise juures põle ka üksi `Sauga tamm `süidi – `luudus kasvatab isi viid kokku. On ju nähä, et siit suud ja oead on `enne kiik jõed ja järved olnud ja kis tääb, ku suured viil.

Tarvastust Kõksi rabast kaeusid inimesed `enne* [Esimest] *ilmasõda vanad laeva tükid `väl'lä ja `ulka kivisüsä. Sääl pidi `enne ikki järv või meri olema, kust sii laev `sinna mud'u sai. `Öeldse ka, et viid sis ärä `kaovad, ku metsäd maha raiutse. Miu elu‿aa siis on siin `rohkem ku pooled metsäd maha raiutud. Jõkke ei `saagi änäm `kuśkilt vett `tulla.

Miu mäletämise järele `ol'li siin jõeveeres ennem paelu al'likid, kedä nüid änäm ei ole. Kur'di ja miu toa vahelt käis sügäv lohk `alla jõe `viire. `Sinna `juusid igä kevädi kiik metsäviid kokku ja säält edesi pahinal jõkke. Sedä õegati Oea lohk.

Miu poisiksepõlves läks jõe puult Nässä saana tagat Oea lohu põhjast suur al'lik jõkke ja al'likas `ol'li paelu `suura luukarnitsid ja kala`poegi. Poisiksed tõid kodust eredäd vahe`vuudert, sellest tegime nooda ja sis `püidsime. Nüid on sii al'lik suve kueu.

Selle‿`aegsed jõe pääl `käijäd, ku säält kedägi viil `saia `ol'li, on änämiste kiik mullas ja nooremad saavad ehk ilma `jõetagi läbi. Ilmas `ol'li paelu `aśju, mis nüid ei ole, ja viil `rohkem on `aśju `juure tulnud, mis `enne es ole.

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

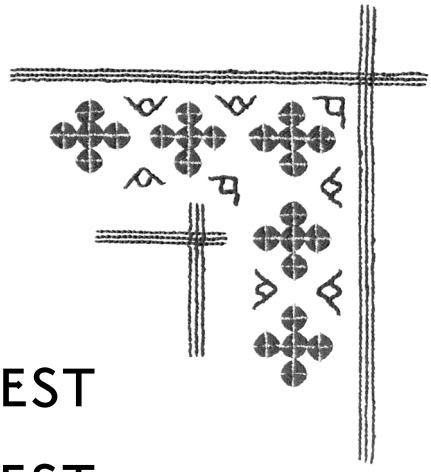

VIII. Haigustest ja ravitsemisest

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1983. ES KT 302: 1–14

Kupupanek

Miu emä (1874–1964) *perisi oma nännilt kupariista ja `tii̯dmise. Oma elu‿eän `näie küllält, ku emä tu̯u̯d tü̯ü̯d `teie. Kigepäält pidi oleme vana kuu, siss `kuivive aava ruttu ärä. Sann küteti kuumast, mitu ädälist `tullive kokku ja emäkene naid sääl kupat'. Kigen `olli `süüdü alb veri. Alb veri pidi `vällä `tõmbame, ku `tervüst `tahtset.*

Kotun `käise si̯i̯ asi nii`mu̯u̯du, et emä sääś `endäle `valge pu̯u̯lpõlle ette, `puhte palaje sängü pääle. Kapist `tu̯u̯di `vällä kupakotikeni, kos kikk si värk sisen `olli: kupamassin, laasike piiretuse vai ka `pensinige, tat'tnõnalamp, üits raadist `vardake, kos pu̯u̯mvillatutsak otsan, ja kupalaasi.

`Aigele tetti linatse vai paglatse rätige `kuuma avvutust. Siss määriti laaś tolle `vardage si̯i̯st `pensinige kokku, tuli tat'tnõna otsast `vardage `sisse ja `pauhti avvutedu kotusse pääle – `jäie `kinne! `Olli kohe nätä, ku nakass ihu üless `kiskme. Naid müteti kõrrage viis-kuus tükki `pääle, kos ädä pidi sisen oleme, kas pihan vai ristluien. Mu emäke `olli väegä `julge tõse ihu man. Üitskõrd `näie, ku tä ütele valla`vaesele `olli pähä ladunu kolm vai neli kuppu, et siss pidive silmä `selgempes mineme.

`Kuiki`mu̯u̯du joba küllänt tu̯u̯ kupp `olli ihu üles `kiskun, siss `võeti `tassa laaś ärä, `panti kupamassin pääle ja vedrust tõmmaten lei kaits`tõisku `riipsu `sisse. Jällekina tuli `laasi ja uueste (!) *pääle.*

Kos nüid nakass verd `tõmbame `sisse. Mõnel `olli tä nigu tökät must ja paks, mõnel `olli küll säände nigu vesine tõne. Ku verd `äste `tulli, et kaits-kolm `kõrda `võise `laasi `panda, `olli emäkesel ää mi̯i̯l, et alb veri ja `aigus tule `vällä. Ku verd es tule, siss tä ütel', et alb ihu, ei anna `aigust `vällä.

Noh, kige viimäte pühiti nu kotusse `puhte vi̯i̯ vai viinage üle ja `kästi `u̯u̯ta, ku ihu ärä `jahtuss. `Sanna es kästä enne `minnä, ku aava ärä kujunu.

`Vaeste käest mu emäke `massu es võta, rikkambe `tõive esi, kis maalt, midägi söögi`raami. Küsüde tä es küsü. Mis `keäki esi `tõive, `tervüse jaoss es ole kellekil kahju `anda. Ku emä ärä `ku̯u̯li, `tulli vi̯i̯l mitu `kõrda inemisi, et las mul panna. Ei `julgu mia, ma `pelgä verd! Kupakotike sais kapin priiperäst.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Roosiarst

Üitskõrd `tulti emäle `järgi, et `ruusi `arstme. Emä kakel `vasta, et tä ei mõesta! Inemene es usu mitte, et ku joba verd mõist `laske, siss `ruusi ka iki. No, mis sa eng tiid, tõne palles et sil'min vesi. Emäl nakass irm ja alle, võt't siss me kooli‿`ehvti sinitse kaase, kirut' mõne sõna midägi pääle, õõrś kikk musta liietsige üle ja opass, et pangu `aige kotusse pääle ja kõvaste `lämmede `kinne `mähki. Ei tiiä, kas usk vai tuu paper, aga tõne päiv `tulti ja tenäti, et oleved kohe avitenu. `Tuudi kotitäis ubinid ja tõne `kartult.

1975–1977. KS. **Egäle‿ütele ruuś ei lüü. Ma ole küllält `eitunu, `ruusi ei ole seeni ollu. Roosi‿arst `olli vanasti `tähtjass inemine. Tei oma kuńtsi ärä ja ädä `peoge `võetu.**

Maalised

Ku ma `lat'ske `olli, nii 12–13-`aastene, käisi üits suve Ummuli Ama talun karjan. Keväje `olli säände ull tükk, et `maalitse `tullive `sälgä. Tuu om nii, ku kikk ihu tule `sääntsid nigu plaagan `punne täüs. Jalaseere ja käe ka, kikk `süitseve nii, et magade ka es laseve. Leenu, vana `virtin talun, opass peräst muid `sanna `minnä, toores lepälehine viht tuha `sisse `kasta, `suula `peoge kerissele visate ja siss kuuman `kõvva `vihtu.

Nii ma siss `teie kah, `vihtli tuhan ja soolan ja kuuman. Ja ometigi, nii ime ku ime, tostsammast kõrrast ärä na katteve, enämb es süidä `kostki ja ihu sai `puhtast. Leenu ütel', et `maalitse tuleve, ku inne müristemise- vai vanembe`vihma maan istut. Maa ollev `ihvtine.

Kui kael valutas

Miul `jäie kaal valusess. Neeläte es saa `kuiki. Lõvvaluu nukan katel puul `olli kaalarahu üless paistetenu. Üits vana‿inemene opass, et `kuuma `tuhka `panda kura jala villatse suka `sisse ja siss `üüsess ümmer kaala `mähki. Nii ma `teie kah ja kuristi soola`viige `kurku. `Tervest küll `saie.

Üits tõne opass, et `kuumi `kuivi `kaaru kotige ümmer kaala panna. Kost ma noid `kaaru `võtse, mia panni tuud `kuuma `tuhka.

Soonte tasumine

Vanasti `olli, ku mia laits `olli, inemistel väega rasse tüü maal. Kigil `olli kaala- ja pihasoone ku palmigu üless aanu. Mi `ollimi sõsarege tuukõrd `Kaagvere Puurine talun `tiinman. Sõsar `käise t'sikku man, mia eläjide karjan.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vanaperemiis `lasse ennäst puulsälikile sängü puust otsalavva pääle ja öörit edesi-tagasi. Meil sõsarege `olli egä õdagu suur sällä `sõkmine käsil. `Pernane `eitse `sängü, ma pidi täl kikk kaalasoone läbi pitsiteme ja peräst kate jalage `müüdä `sälgä `sõkme. Puul `tundi tõnekõrd pidit sällän oleme, inne ku `käise üits roksavus sällän. Siss ütel' `perna, et ää küll, roksavus `käise, nüid avites. Sõsar `olli `säitsme‿`aastene, tuu pidi pereme sällän `sõkme, nigu kirp tõne! Vahest `jäie peremiis `suikme, laits `tanse iks sällän.

Tiisikus

Tiisk om üits salalene `aiguss. Edimält ei tunne täst midägi. Inemine nakkass mudku köhäteme ja jõud kaoss ärä. Söögilavva man mekutess enne, ei ole üits ää ega tõene. Es ole ka `õigid `rohte olemen ja inemise es usu ka `tohtrid nigu nüid.

Tuusamma Ama vana Leenu `olli küll omma `velle ravitsenu nii, et `juutnu egä nüpsi `aigu tälle terve toobitävve lämmit `piimä `sisse.

Siss oleved ta `panden pudeli `sisse põdra`sambla ja pedäje `kasve viinäge. Tuu putel `pantu leeväpätsi `sisse küdsämise `aigu `ahju, kos tä siss `audunu üten tõiste `leibuge. Tuud `rohtu joonu siss egä päiv. Leenu ütel', et veli saanu `tervest.

Ma ei tiiä, mi külän `elli üits vana Saaremaa miiss Jakub. Toda `olli opatu, et latse kust `juuva. `Olli joonu ka tõne, aga `aiguss lännu iks suurembes.

Tuukõrd, 1920–1940 `elli Valga liinan üits tark `tohtri, Millersun Juhan, tä vist ol'l vanapoiss. Mia ka käve üitskõrd temä man, mul ol'l mitu nädälid kõtt `valla. Kulless ärä minnu, siss kobisi olaluid: „Sa olet väega kõhn." Kirut mänestki `rohtu ja kalamassa‿elli söögi‿isu jaoss. Peräst ussest `vällä `saaten ütel: „Tule õdagu tagasi, kõneleme!" Ma lätsi tagasi, kos ma `tiinse. Kos ma `saie nii temäge kõneleme jäiä.

Tolle Millersuni manu `olli siss tuu Jakubike ka lännu viimäte. Millersun küsinu: „Mis `rohtu olet ka tarvitenu?" Jakubike ütelnu: „Kust ole joonu." – „Mine siss mineme, süü sitta ka pääle!" vihastenu `tohter.

`Olli ikki midägi `rohtu kirutenu ka tälle, aga egä ta änäp `tervest es saa. Ärä `kuuli, vast viie`kümne tä olli. Inemise olli rumale. Üits emä olli `poiskest `oitnu kuuma lehmä‿uniku man kumarusi, esi segänu pulgage, et engäku `sisse.

Kuresaapad

Kikk suve‿`aigu käiseve maalatse enämbisti `pallide `jalguge. Ommuku `kaste ja õdagu tahra‿`aidun virtsa seen. Es ole tuud `muudugi, et `määntsidki

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`saapid egä päiv `jalga sait. Kure`saapa, nu `tullive esi‿`endest `jalga. Poolest seerest lätsive jala verevess ja säändse veritse kriipsu nigu väidsege tsäunitu `tullive pääle. Küll na viil ilman kipitive! Peni vahest `lakse, siss `olli ää. `Perna `kässe õdagu paksult seebige kokku `määri. Õh, siss viil periss kipiteme nakass! Ku `apnakoorege `määri saie, tuu `võtse nigu `kuumust ärä ja tei `pehmest.

Virtsa seen lahesive kondsa ärä ja `varba`vaihe `audusive. Noile sai mõtsan iks kuuse`vaiku pääle `pantuss ja tii`lehti `varbide vahele. Ärä iki viimäte kikk parasi ja es ole ädä midägi.

Ussiõli

Inne jüri`päivä, ku päiv suu pääl mättä joba `vällä om `paistnu, tuleve uisa `vällä `lämmele. Na omma viil nigu oematse, siss om `kerge `putlede aade. Tuu om periss üitskikk, määndse uisa saat, kas rästik vai nastik. Kotun valatess putel' `valget `viina täüs ja lastass paar nädälit saista, om ussi‿eli valmiss. Toda `antass `sisse `luumele ja inemisile. Ku luum, elläi, t'siga vai lammas ei süü, sais, ei mälete, tähendes, täl om sisen valu, `antass ussi‿eli `sisse. Ku tä siss `tervest ei saanu, tapeti ja liha `süüdi, egä rohi lihale midägi es tii.

Inemisile ka `aṅti, ku sisen valu `olli. Laari `rahvil `olli kolme‿`aastene `Astrid `kangen kõtuvalun, `anti ka tii`luitsage õnguke `sisse. Ma ole ess ka ärä nal'laperäst `maitsnu. Nigu maa vai mulla mekk olli mänekine. `Rohkemb iks määriti pääle, ku `liikmejaku valutive.

Lendva

Selleperäst tä `lendva kutsutes, et tule nigu lennul. Egä ta `kuiva (kõhna) *inemist nii ei putu ku `pakse. Enne om nigu süä alb ja kõrva kohisese, siss äkki lüü `kange valu rist`luide, et kas vai röögi. `Kuume kumelikompressi vai ka lii*[*v*] *kuumast `aetu*, *kotige pääl `oita ollev ää. Magame piab `korge pää‿alutsege ja ei tohe midägi üle‿aru väsitede ennäst.*

Kui naabrimees halli sõitis

Kui `naabrimiis `alli `sõitse.

Lätsi tuukõrd sinna niisate `kaeme, et mis sääl ka tetäss. Alleksel al'l sällän! Enne `kange kül'm, siss `kuumus, jälle kül'm, jälle `kuumus. Värisi ja lõdisi kikk aig. Naene `kiitse piima seen vehver`mentsi ja `anse `juua. Igi `juusse ku tsirrin `müüdä näku. Ma `olli kuulu, et lehepuu‿üdsi piab `tampme ja `andme. Naene jäie tegeme, ma es taha `vahti tõse ätä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Hambatulek

Laits topp `kangede `sõrmi `suvve* (suhu) *ja püinäb kikke salude, mis kätte saa. Mul `salvi poole‿`aastene laits sülen ollen iki mul `endäl lõvvast. Igemekse `olli kuuma ku tuli tunda. Kõtt ka `olli `valla latsel ja kikk aig muku virisi. Egäs siin muud es saa tetä ku `u̯u̯ta, kunas kiki `vällä tule. `Lu̯u̯dus om nii loonu, et valuge tuleve, valuge läävä. Ma ole kuulu, et mõnel latsel om `tohter pidanu igime `kat'ski `lõikame, muidu ei tule ammass `vällä. Ariligult iks tule.

„Ritsik, seh luu‿ammass, mulle anna raudammass," ööldi, *ku piima‿ammass ärä `tulli ja ahu pääle visati.*

Harjaste võtmine

Tillikestel `latsil om mõnikõrd nigu `vistrigu sällän. Tä om kas vereviga vai tule ka üle‿aru kuuman `oitmisest. Siss `olli edimene asi, et arjatsid vaja võtta. `Lat'skese nägu, kikk pää ja ihu üleni määriti rüä- vai üitskikk mis pärmi-jahu`taignege kokku. Kuuman sannan siss tedä vihelti nii, et kibenekeni är närveti kätte. Egä tost `keäki es kae. Ku arvati, et küllält saa, `mõsti ja loputedi `tu̯u̯bren `puhtes. Siss jo `latsi ni es tohterdede. Kis kõva `olli, jäie `ellu kuuman ja külmän. Kis kõva es ole, tu̯u̯ `ku̯u̯li. Tolleperäst `olligi vana‿`aotse inemise tammitse.

1984. ES KT 307

Maanaise elu – lihtne kui päevatõus. Sünnitamine

Vanal aol olli maanaese elu `lihtne `õkva ku päivätõus. `Lihtsale `tu̯u̯di `latsi `ilma, tetti egäpäiväst `lihtsat talutü̯ü̯d ja viimäte, vagusi `minti ilmast ärä. Joba omi emädest ja emä‿emädest mõni vana‿inemine külä pääl mõist verd `laske, inemisi ja `lu̯u̯me naide `ilmatulekin avite. Ol'l `naisi, kis es tarvitegi kellegi kätt. Esi sääś `endele kikk vi̯i̯ ja lupardi lähidäle. `Lambaravva kah nabanööri `lõikamises ja `ju̯u̯nde ta nii`viisi `endege esi `saie. Ku pere õdagu `sü̯ü̯me `istse, `kiiku laits joba `pernasel ällin. `Säändse naese üteldi oleved obese `mu̯u̯du, obese `tervüsege.

`Soorun, `Pusmarmarga talun, Kadri nimeline `perna vei ainalistele Emäjõe `vi̯i̯rde süvvä `järgi ja `tulli `õkva sääände tükk ette. Minnän kai, et illuss ain ütel kottal, kak'k sällätävve val'mis, ku kodu lätt, vi̯i̯ õdaguss eläjile ette. Kos, sääl`samman kottal tagasi tullan, latse‿ädä pääl! Sünnit latse ärä, puhass (puhkas) *raasike, võt't latsekibene põlle `sisse ja ainasällätävve `sälgä.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Õdagu söögilavva man es ole `keäki `vällägi tennü, a üits päiviline miiss ütelnu: „Eläjelõõm `jäetes ka `sääntsel aol `lauta, ei aia `karja, inemine piäss ka iks mõni päiv kõrvale `oitme.”

Ku ol'l oolik miiss, tõõ küll `kutse oma naesele abilise `sääntsel aol. Küteti `sanna ja vihelti naist `kõvva, et inemine `kergembede vaivast `valla saass. `Anti `tühjä pudelide `puhku, siss pidi tõsepoole ruttu ärä tuleme.

Tüdriku `vaesekese, kel ol'l poesige asi `sassi lännu, nõõ sünnitive `vargusi. Kes kõva `olli ja äpi pelläss, üits `olli visanu* [vastsündinu] *kohe tsikku kätte, mu emä kõnel'. Kis õrnemb `olli, `kõõli ärägi `paossin verejoosu kätte. Es (eks) *sääl enge‿ädä `olli suuremb ku ihu‿ädä, ku säände asi ette tul'l. Ku eng `aige, om ihu ka nõrk.*

Et kõht oleks korras

Mis ädä küll kikk inemisel `külge ei tule temä elu‿eän. Nooren ei tunne midägi, jalg om `kerge, miil ää, taivass `käege kobide ja meri põl'vist `saanti. Vanan ei ole kotust, kos ei `valte. Kõtt ka tükiss `kinne `jääme ja tõnekõrd jälle `valla ku nellä`kümne `numbre niit. Vett piab ommukuti `jõõme tühä kõtuge! Toomepuukoorest tiid `kiitä vai `jällegina parberit* (rabarbrit) *süvvä, niisate aiast `murda ja näride, ku `amba suun omma. Ku `ambid ei ole, siss läbi massine `aade ja toda vedeled võtta. Nu teevä kõtu `pehmest.

Siss tule `muśtkid süvvä, kõvva munna vai peris `kartulijahu `viige `sisse võtta. Miu kadunu emäke sei siss alasi tammetõhva kohvijahu kuivalt, tõõ avit. Mia esi ole `võtnu peenikest pipert viinage. Suu `õhkas küll, a avites `äste.

Kui uss nõelab

Mia ole oman elun vast viis `ussi nännü, kige noore- ja latse‿`eage kokku. Ma ei ole näid puttenu, ole ütelnu, et mina lää `omma tiid, lase sa enne `omma ja nii`mõõdu olemi tennugi. Mõni inemine näge näid egäl põõl, egäl põõl om nä `risti iin. Üteldes, ku näid tapat, siss sedä enämb näid ette tule. `Vannul aol ollu näid `õige pal'lu, siss saanu inemise hätä ka nätä, aga `rohte ollu ka `sääntsid ja `määntsid.

Ku eläjed uśs nõglanu, siss tolle `toikage, mis `ussi `lüüdu, õõrutu ja litsutu `aiget kotust, kunni paistetus alanenu. Eläje ihu siist lätt ussiviha ennembide `vällä kah, inemesel sii ei avite suurt.

Määrõigass om `väegä ää. Kaabe pannass linatse vai paglatse närtsuge paksult aava pääle, tõõ kisk `ihvti `vällä. Mõni tege nii, et pannass jalg, mis iks kige `rohkemb susate saa, savimaa `sisse. Maa kisk ka `ihvti `vällä. Viil mõni

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

oppass, et inemise `mustust pääl `oita. Üits poiss `jõie pu̯u̯l `tu̯u̯pi `viina ärä, `saie ka `tervest.

`Uśse om ka mitut `mu̯u̯du, üits vaśkuśs, tu̯u̯ om kige ullemb, tollege om asi `kahtlene. Aga mudu jah, võip vi̯i̯l su̯u̯l`vi̯i̯ge vai inemise kusege, ku muud äkki saia ei ole, `mõske.

Suur abi om, ku tõne inemine oma `suuge `ihvti `vällä ludsib, aga siss piab `endäl suu si̯i̯st ja välläst terve oleme, mudu ihvtitet `ende ärä.

`Täämbe `näie vana Kralli Bettikest liinan. „Sa nigu vana mõtsa`ti̯i̯ülise laits, `ütle ussi`nõklamise `rohtu," `küsse ma. „Piiretust, piiretusege `määri, `sisse ka `juuva," ütel Betti, 82 aastet vana. „Kos sa latsele siss ni piiretust `sisse aade võit," `ütli ma `vasta. „Jaa, latsege `olli meil nii, midägi kotun es ole, `poiskest uśs `salvi, `naabrimi̯i̯s opass peris `kuuma siasitta närtsuge pääl `oita. Ja `saiegi latse jalg `tervest."

Kui hammas valutab

Mõni ütsik inemine, kis `ambavalust ei tiiä. Üteldes, et valuge tuleve, valuge läävä. `Rohte om ka egätsugutsid selle ädä `vasta `rahva seän, mis valu võtt. Aga na `valtese edesi ja ei `saagi muud, ku maha kaksate. Mõni `ütless, et välgu `li̯i̯ü̯du puu tikuge aiget ammast `sorki.

Mõni käsk `viina suun `oita, mõni `sisse juvva.

Mõni ullikene om `suitsu akanu tegeme ja ei `saaki sest enämb `valla surmani. Üteldes vi̯i̯l nii, et `ambavalu ja `varbavalu võtt mihel meele pääst.

Ma näi ärä, ku sulatsel ammas valut'. `Köitse kõva linatse nööri `amba `ümbre, tõse otsa usselingi `külge. Esi `oitse lauast `kinne ja `kässe karja`poisksel `vällä minna, uśs `kõvva `kinne tõmmate. `Poiske läits, üten nööri ja `ambage!

`Ambavalu om ull, mul läits ta irmuge üle `amba‿arsti `ooteruumin. Kai, ku tuleme sai ja valu ka katte.

Konnasilmad

Kis `pastlid vai `äste lahedid `saapid `kandse, ega nu̯u̯ es tunne toda ätä. Konnasilmä `tullive `varbide vai ka peris talla `külge, ku jalanõu pitsitive. Paksuss pitsitedu naha kottal ai üles `punni konnasilm ja valut', et änämb es saa midägi `jalga `panna.

Minu teedä om vere‿urmarohi, mis kasuss aiaveerten vai puru‿unikide lähidal, ää rohi. Nonde varre si̯i̯st tule pitsiten kõllane li̯i̯m. Toda närtsuge pääl `oita, iks mitu-mitu `kõrda, seni ku silm kadunu ja pal'las ase jäänü.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Mõni `ütles küll, et tuhaviĩ libeda seen `jalgu `leotede ja sukke vahetede vai `mõske. Tuũ silmä muna om kõva. Ku ta iks `äste `pehmess om `leotedu, siss vanal aol raputedi viinakivi`suũla pääle, tuũ `lahkse ka ärä. Aga na maida tükisse iks jällegina tuleme tagasi, ku `kitsid `saapid kannat.

Iludusest

Illuss olla `tahtse egä‿üits. Kikk `tahtnuva olla nigu kässige tettü, ma ka `tahtse. Ma ei tiiä `praegalt enämb, kas mul midägi vika ol'l vai ei, aga illuss ma `tahtse olla ku `engli. Ma `mõtli latsen, et ma ole vist maa‿ilma naba, kikk `kiĩrles miu ümmer ja kikk `kaesse minnu. Siss ma kullessi kikke, mis vanembe inemise kõnelive, kuiss ilusess `saia. 12–13-aastetsen karjan `kävven närisi ma egä kõrd lepäkuũrt, et moka oless punatse. Keväde lombi veeren võti konnakude ja `õõrse näku, et pidi tedre`tähni ärä `oitme.

Suure tüdriku `mõsseve paksupiimäleemege nägu, et `valgess ja rõõsass saia. Ma ka tei `järgi!

Siss `käise talun üits Kure Lota. Ku tol `kästi `leibä `kasta, egä kõrd peräst kässi mõstan tolle kässimõsu `viĩge `mõsse nägu. Iks, et illuss olla. Igävest `nuũrust ja illu `tahtseme `saia. Siss jaani‿`ĩũse kellä kate`tõisku `aigu joosime `vällä, `kastege ennäst `mõskme. Oh sedä `janti küll, mis `saie tettüss! Siss `kuuli viĩl, et piimäge piäb näku `mõskme. `Olli joba nellä-viie`tõisku `vannu, `elli liinan, koolin. Taren es `julge ommi tükke tetä, viisi piimätilga väiku pudelikesege kate maja vahele ja käve säält näpuge õdaguti pääle `määrme. Kos üitskõrd tõse maja `perna sääl vahel `kol'knu, `löidnu mu laasikese ja `juũsse `rũũkin `vällä: „Siin om `keäki `nõidust `tennü, om inemisile vai `luũmile hätä `pannu. Ah? Kis si kurjavaimu nõid `olli!"

Kikk kuulive kärä, `keski es tiiä midägi. Mia teesi, ma `olli vakka ja vihane, et tä mu saladuse ilu‿asja `vällä `nuhkse. Noh, kui jo suuress, täis tüdrikus `saie, siss `mõsse kumeli`tiĩge `juussid, ollive iluse kõllatse.

Nüüd vanan eän lätsi üitskõrd tan saman üle tiĩ `tutva naese poole. Koputi, asti `sisse. Kate aseme pääl kaits naist pikäli. Ma‿ss saa edimält arru, `naksi kõneleme. Nemä ümisi ja `vehksi käte-`jalguge ku ullu `vasta, näo ku laaś pään. Ma `isti maha, `mõtli, mis kurivaim näil sällän om! Peräst tul'l viimäte `vällä, et näil pidi `körtsude `vasta muna`valge `maske tükk `aiga pääl `saisme. Ma‿ss saa arru midägi, `körtsu olli nail iks omma`muũdu.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

1975–1977. KS

Niljane

`Varbavahe olli joba kikk valuse ja nil'lätse, egä päiv viin `tampin `jalgupiti. Nil'läst kotust määriti muna`valgege, tuu tõmmass nigu kalless. Sängü‿`aige lätt kotutside nil'lätses, ku liigute ei saa.

Pokad

Mul om ka pokatähni näo pääl, et küll vallamaja man pokke `panti `väiksen.

Lausumissõnad

Ku latsel kõtt valutesi, siss `tassa õõruti ja `loeti: „`Kiirmus, `kaarmus, varesselle valu, arakulle `aiguss, mustal sirgul muu tõbi, latse kõtt `tervess terävess, `tervess terävess."

Emmi Unt, 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLİSTE

ALMA UTT, 1943. ES KT 60: 12–15

Lapse kaitsmine kahetamise ja vahetamise eest

Vana‿inimese olliv ik laste man. Vana naine, laste vari, mädäpuu, tule pidäjä.

Kolme-nel'lä nädäli peräst ristiti laits ärä. `Kaeti ruttu är `risti, vanapagan vaheteb mud'u latse är, paneb oma jao asemele. `Issämeie `loeti egä `õhtu latsel `pääle, `päevä kah, ku laits `äl'lu magame `panti ja esi `vällä lätsid. Siss es saa vanapagan är vahete. Ku laits `aige või midäg viga olli, siss ütelti, et vanapagan om är vaheten. Mõnel ollu ka `siante must, kärnäne [nägu]*, sii̯ ollu vanapagane laits siss.*

Ku vanapagan är vaheten ollu, siss ku levä ahjust `vällä võet, pant laits levälappi‿bäl ja tahet `ahju lasta. Ku siss vanapagan tõmmanu oma latse lappi‿bält ärä ja visanu tõise asemele. Selle moodug saanu iluse latse tagasi.

Egä ilma `riśtmäde last es `jäete ütsinte. Võõrastele egä‿ütele es taheteki last `näütäki, mõni os (oleks) *latse är kaheten.*

Juudisitta `panti raasike `ü̯ü̯kse tutu `sisse, sii̯ `aise, siss es saa är `nõidu. Vanast nevä müüsiv ka, arjukse, juudisitta ja. `Mõskmisvii̯ `sisse `panti egä kõrd õberaha ja mõni terä `su̯u̯la, siss es lää* [*laits*] *`kärnä.

Latse kahetemist pel'läti vanast `irmus. Laits rü̯ü̯k's, ütelti, inimest kävve‿bäl `ilmast `ilma, kahetev latse är. Ku laits är kaheted olli, siss suidsutedi last. Korjati `miastig puru või jalajäl'le‿bält `mulda, või mis arvati selle naisest maha jäänü, ken är kaheť. Mõni kasukukaru või `kaeti mõni `rõõvanäru temä kül'lest saia* (saada)*, `panti panni‿bäl või paa `põhja, `panti tuli `otsa. Latse kül'le alt `võeti ka vaśt `põhku esi.

Vaśt olli neid kurja sõnag inimesid pailu. `Nu̯u̯ri `lu̯u̯me, sia`põrsid ja vasikid kah, `irmus pel'läti.

Ku latsel midäg viga olli või `kärnä läits, siss olli irm `jälle, et vaśt om `mõskmisevett `kuskile alampe kotuse‿bäle maha lännü, `jalga ala ve (jalgade alla või).

Neil olli üits kotus, kus vesi kallati. Siss `minti targa‿ma*[*nu*], *sii̯ aṅd topuseg rohi. `Su̯u̯la ja mis säl olli, õbekest, punast `lõnga ja, mõni küben. Siss

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

temä üteľ ärä kah, kust ta tulli, näüdäb raamat. Siss tulli sinna maha visate sii rohi.

Mõnikõrd olli suure inimesel peris, külä sannast saanu ve. Siss pidi `sinna `sanna rohi `viimä mineme, ninda sala, et `kennig inimene es näe egä kukk es kuule. Muď uki `õhtud_üüd pidi mineme, siss kukk magaś. Es tohi `kennig `vastu tulla egä. Mõnikõrd olli peris kuri `võõra `uunes saia sedäsi, et `kennig es näe.

Latsel köüdeti pää `väiksen `rõõvage kõvasti `ümmert otsa `kinni, et pää laias egä pikäs es kasva. Sii õigati latse otsaköüdüs. Mõni nädäl `oiti sii köüdüs `ümmer.

- - -

1944. KS

Nigu

Ku mõni luksub, siss raba ütelte: „Nigu sull ja nimi mull!" Tõine `ütleb: „Nigu nime `kandjale!" Muď u tuleb nigu `siule.

Nõsted

Ennempelt olli `muste `nõstid. `Nõste_aseme. Vanast olliv latse pailu enämp `nõstin ku nüüd. Nüüd ei näe kellekil noorel inimesel ämp `nõste_asemid näo_bäl. `Siantsid viie`kümne_`aastasid om pailu `nõstliste nägudege. Nüüd pannas lastel egä `aasta `nõstid.

Veel kahetamisest

Vanast es tohi tõise loomale mitte ilus ütelte, oss ärä kaheten. Loomal oss mõni viga manu tullu, oss `aiges jäänu.

`Latsi kahetive vanast ärä ja seebi `kiitmise manu es või `võõrid lasta egä. Mõnel inimesel olli õige kuri sõna. Pidid `vastu `sõimame ja kahetsesõnu `mõśtma.

Värniku ruvval oleved kuri sõna ollu. Temä esi `tääden ka sedä ja `käsken sõimate `ästi `vastu, ku ta johub midäg `ütleme või `kitma `luume ve. Sii om luud* (loodud)*, ku kellekil kuri sõna om, egä esi midäg `sinna tetä_i saa.

Kahetsekõlla vett andas `luumel, sigadel, ku es süü. Temä kihtine, ei tohi pailu anda. Kahetsekõlla om pia karukõlla `muudu, mutku nevä kasvave üits tuť t maast üles, tumempe kah. Kasvave männämõtsa all.

Anu Utt, s 1871. Saapaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1942–1946. ES KT 114: 23, 27–33

Ravivahendid. Külaarstid ja -targad. Koonussakivi tark. Tõnni vakk

Kedä sel aal targas `peeti, selle käest `miṅti igäs aśjas abi `saama. - - -

Ülejõe ja kauvemal `ol'li sel aeal nikatse‿`aitajid ja muid `tohtrid paelu. Vana Kopp, si̯i̯ `ol'li puujalaga vana mi̯i̯s, `laśkis kuppu. `Ühte karguga vana naist õegati Viirätsi Ri̯i̯t, si̯i̯ `laśkis `aadert ja aedas `naisa ja tüdrikid, ku ni̯i̯d `jämmes akasid minemä. Temä `aṅdis siss natuke elävädõbedad ja `veikse pudeli `liikväd. Elävõbe `tul'li siss `alla neelata ja `liikvä kohe `pääle võtta. Ku naesed ja tüdrikud päräst mitu kuud `aiged `ol'lid ja ärä `lõpsid nõnnagu luu ja nahk, `öeldi, et Viirätsi Ri̯i̯t on `jälle karguga sorganud.

Üks naene käis mõnikord Tarvastust, sel `ol'li must koer alati õhes. Si̯i̯ `nõudis rohutegemise `juure sihakst nuga, mis `käesse `ol'li lõegand või `mõnda muud `mu̯u̯du inimest aavanud. Temä `kaapis sellegä `aige küünt pudeli ja kallas `liikväd või `mõnda muud `rohtu `pääle. - - -

`Aavu ja `veiksemid `aigusi arstiti vanal aal isi. Ku kõht `lahti `ol'li, keedeti toominga- või tammekooreti̯i̯d ja `sü̯ü̯di muśtika`marju ehk `tu̯u̯di sepä käest rauvatagi ja `võeti sedä `sisse.

Soeatõbe aeal `võeti lõnga‿eli ja ku mõni `täädmätä `aigus `tul'li, siss `võeti `liikväd või `viinä ja `miṅti `sauna.

`Aave pääl `paṅti nõre `vaiku või vägeväd liha ja `tehti linatse `rõõva `suitsu ehk `seoti nõnnasama mud'u ilbuga `kiṅni.

Sorgatud koha `pääle ehk ku `ummusi üles aeas, `paṅti anisitta ehk võileväpuru. Sammaspooliku `pääle määriti sammaspooliku‿eeṅä `piimä, põleti pabert `valge taldriku pääl ja tõmmati sedä `musta igi säält `pääle. Mõned tegid pigist ja sil'mäkivist lapi ja paṅnid selle `pääle.

Süidikäte jaos `tu̯u̯di linnast elävädõbedad ja `võeti vana sia `rasva, sedä tambiti segi ja määriti sellegä.

Ku `liikmed `aiged, nikatand või mud'u paestetand, `seoti `sinna `ümmer ät'ikälapid või määriti viinä, tule‿eli, tärpendiini või tiṅkpiiritsegä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Alvatuse ja `juusja `vasta `tehti pueussa, kalmussa, müńdi või sipelgäpesä `vańni ehk `tuudi `kuśkilt täädu koha päält suust muda ja `leoti selle siis.

Ku must paestetus `ol'li, sii läks liiget `müüdä ruttu üles, siss tehti ät'ikäst ja savist puder ja `seoti sii `ümmer.

Ku uśs nõõlas, `peśti `aiged `kohta tubaka`viigä, `aigel `ańti `viinä `juuvva ja ku mud'u es saa, siss `pańti `aige liige `maasse.

`Täie jaos `tuudi linnast kibe`til'li* (? sabadilli) *või määriti tule‿eligä. Karva`täiä `kaoti elävõbedasal'viga. `Luume `täiegä `tehti viil ka sedäsi, et `laeti mõned natukse elävõbedaga öhes `püśsi ja `laśti püśs looma `sarve vahelt läbi põhja poole `lahti.

Ku sihist valutas, siss `võeti türgi pipart, koi‿`einä, `võeti `liikväd või `tuudi linnast rebäse`pät'si. Inimest rebäsepät's ärä es sureta, aga sihaksid `luume suretas küll, kes pimedäd `süńdind.

Ku kõhu‿uśsid `ol'lid, siss `võeti tule‿eli ja tärpen`diini segämini. Linnast `tuudi mõnikord ka uśsi`rohtu.

Päävalu `vasta aedasid kül'mäd lapid ja ku sil'mäd `aiged, siss `peśti neid kül'mä `viigä. Vaist `pańti õberaha või õbesõrmus nõu `põhja, sii pidi sil'mänägemist teritämä.

`Maaliste‿`aigust arśtiti sedäsi, et kaabiti õberaha küllest õbe`valged maha ja vaeutadi `aiged `kohta selle mullaga. Ku täädä `ol'li, kuskohalt `aigus `saadi, siss vaeutadi säält selle mullaga. `Koplis kasus mätäste pääl sihake ein, kellegä `maalisi arśtiti. Ku sedä `tehti, siss lõegati mätäs `lahti ja vaeutadi sellegä. Mätäs `pańti vana koha `pääle tagasi, vaist kaabiti `sinna ka õbe`valged.

Roosi `pääle `pańti musta `lamma `villu ja `tehti roosipabert. Roosipaberi jaos `võeti sinist `suhkrupää pabert, õõruti tinapulgaga mustas ja `pańti siss roosil `pääle. Mõned vanemad inimest `mõistsid ka roosisõnu, neid `laśti roosil `pääle lugeda.

Lubja`kärnu toherdas mede kańdis Kihnu Mat's. Sii `aigus `ol'li sihake, et päänahk akas korbatama ja `juussed `ol'lid nõnnagu `lupja täis. Kis `aigust `tahtis `arśti, sii pidi Mat'si `juure `aastas aas `tüüsse `jäämä. Mat's sulatas vaha, sil'mäkivi, `al'li `viivelt ja tärpen`diini segi, lõegas ädälise `juussed löhemäs ja sulatas siss sellel nõnnagu juudi müt'si pähä. Mõne nädäli päräst tõmmas ta `aigel selle pääst ärä öhes `juustega ja tegi uuve `jälle. Pää `ol'li akatuses verine, aga ku `terves kasus, siss `ol'li sile nahk, nõnna et `läikis. Mat's kasvatas `aigel päräst ilusad `juussed pähä, aga mihukse rohuga ta sedä tegi, ei tää.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Koonussakivi tark. Tõnni vakk. Vanade jutte `järǵi on mede külä lähedäl öhekorra `kuulus tark olnd. Sel aal kasund siin paks mets ja inimesi olnd vähä. `Mõisa põle `kiike talusi `täädnki. Kauvemal jahi pääl `käies `leitud `jälle mõni talu, sel `pantud siss maks `pääle. Selle targa urtsik või üt't olnd paksus metses suure kivi kõrval. Tark isi `arstnd `aigusi ja kuulutand tulevikku ette. Kis nõu `küśkmä lähnd, sel `ol'li ka muus aśjas nõu and.

Sedä `tarka õegatud Koonussakivi targas ja temä juures käend ilmatu kauvelt inimesi. Abi`tahtjad toond alati tal `kal'lid `aśju ja toedu`mu̯u̯na. Mõned jäänd isigi pikemäd `aega `sinna, sõnigu abi said. `Sü̯ü̯ki ja `veiksemid `aśju `pantud kivi `otsa või vaka `sisse. Siinpu̯u̯l kańdis on mõnes kohas `sü̯ü̯ki vi̯i̯l il'lemäl aeal vaka `sisse `pantud. Vaaba talus `ol'li Tõńni vakk viiskümmend `aastad tagasi vi̯i̯l alles.

Sel targal `ol'li kivi vaim abis olnd ja inimest põle säält kunagi ilma abita ärä tulnd. Kõneldi sedäsi, et õege vanal aal olnd sõda ja inimest poha metses peed'us. `Vainlast `juhtund külävanema või targa, kis ta siss `ol'li, kätte `saama. Koonussakivi `otsa `laotud agu ja puid, päräst `pantud külävanem `sinna `otsa `istma. Siss `küśtud, kus külä‿inimest öhes varandusega peed'us on, aga si̯i̯ põle kõneland. Agadel `pantud tuli `otsa ja külävanem põletud elusast päräst ärä. Selle vaname vaim pidigi Koonussakivi targal abis olema

Tõnis Sild, s 1850. Survaküla

1953. ES KT 135: 34–37

Haiguste tohterdamine saunas

Saanas toherdadi vanaste ka `aigusi ja neid `juhtus sellel aal samati ku par`aegu. `Ol'li särlad, `li̯i̯tred ja `rõuged, kuutõbi, `langetõbi, kõllatõbi, al'lisõit, sammaspoolikud, süidikud ja `maalised – `kiike toherdadi saanas `ühte- või teist`mu̯u̯du.

Ku `ju̯u̯śja `ol'li või końdid valutasid, siss vihuti `kange leeńuga ja määriti tärpendiinigä või tińkpiiritusega. `Ju̯u̯śjad vihuti ka nõgestegä.

Süidikid määriti päe või kaks `enne `saunaminekud vana sia rasvaga. Mõni `määris al'li `vi̯i̯vle- või elavä‿õbedasal'viga. `Lauba vihuti sal'v päält maha.

Vaist toherdadi ka sihakse aśjaga, mis ää es ole. Määriti saanas süidikute `pääle viterjoni‿eli või sil'mäkivi – si̯i̯ põletas naha vi̯i̯l ullemini `kat'ki ku enne.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Maalisi toherdadi mõnikord sedäsi, et lõegati sihakse mättä päält, kus `maalise‿ein kasus, tükk õhes rohu või juurdega `väl'lä ja vaeutadi sellegä `maalisi. Päräst kaabiti mättä `pääle vana õbet ja `pańti `väl'lä lõegatud tükk uuvesti `eńdise koha `pääle tagasi.

Ku si̯i̯ es `aita, siss katsuti saanas. Ku `lauba‿`õhta `vihtma `mińti, siss kaabiti saana‿ahju `juure `nurka vana õbet maha, `võeti säält `mulda või `pühkid ja vaeutadi sellegä `maalisi.

Sammaspoolikid vihuti `enne saanas ja määriti siss paberi‿igiga või sammaspooliku‿eeńä piimägä. Paberi‿igi `tehti sedäsi, et taldriku või laasi pääl `lasti aealehepabert põleda.

Kel ru̯u̯ś ol'li, si̯i̯ `vihtus saanas enne `aiged `kohta `kange leeńuga ja `mäśsis päräst `peskmätä musta `lamma villaga `aige koha `kińni.

Ku `vistrikud ihu pääl või viṅnid näos, siss määriti ka neid saanas `käies. Või ku `juused pääst maha `tul'lid, `peśti pääd saanas takilehe `vi̯i̯gä.

`Mõnda `rohtu `määrsid külä`tohtred `aigel saanas isi `pääle, nõnna et ei tää, mis asi si̯i̯ alati `ol'li. `Aadert või kuppu laśsid nad ka alati saanas.

Külä`tohtrid `ol'li siinpu̯u̯l olemas – mõned parandasid igät `aigust ja mõned toherdasid `pal'lalt `ühte ja sedäsama ädä. - - -

Helmut Kurt, s 1907. Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

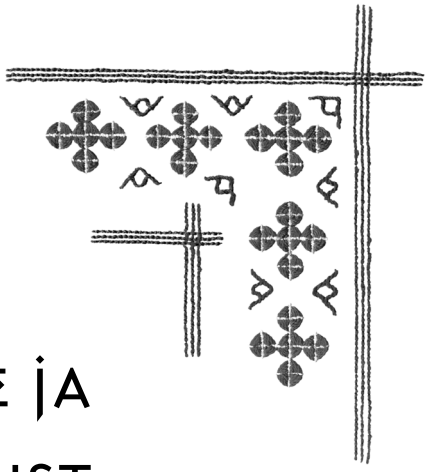

IX. JUTTE JA RAHVATARKUST

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HELME

EMMI UNT, 1989. ES KT 320: 3–6

Sõjamälestus 1944. aastast

Tol suvel joosime kikk keä `koekile sai, liinast `vällä sõapakku. Mii ka mihege pagesimi läbi `mõtsu `vinka-`vonka Läti poole `Turna `kanti. Temä sõsar `elli sääl asunigutalun oma perege. Sinna `saimi, `tulli paari päivä peräst sõda ka `järgi. Saks pages. Külärahvas kihutive `kuurmidege, aive eläjid, `lambid, `kannu, `koeri ja `kaśse läbi mõtsa `alla jõõ `viirde pakku. Kikk ol'l ku `viimnepäiv tulekil.

Vana lehmä lätsi `mõistligult `müüdä tiid, kos `aeti. Noore õhva, talle ja latse, nuu selle müllüge es saa midägi arru, `karglive perset `pildun mõtsa all, nigu nali oless ollu. Ütekõrrage `saie jõõ`viirne ainamaa nigu `mustlaste `laagri: tsia ja pini `tükseve küini ala, kana lennässive kuuse `otsa küüni takan `üüsess. Inemistel es tule uni, istime ja ja kaime, kullessime irmuge, ku sõamassine üle `taiva ja maa kihutive. Külä puult, kost kuuli räginät, ol'l `suitsu nätä. Egä peremiis rehkent suitsu `järgi, et temä kodu es pala. Irm ol'l, aga `lootus es jätä kedägi maha.

Tõne päiv ommuku jäi nigu vakka kikk ümmer`tiiru ja `perna nakass muretseme, et ramm emmiss ning suur kuri pul'l jäive `lauta. Naid es saa üten `aada, piass `keski `kaeme ja `süütme mineme. Mia `olli tuukõrd nuur, `julge, välle, `latsi ka viil es ole, ma lätsi.

Ku mõtsast `vällä sai, näi, suuretii pääl `vuurse iki viil `kuurmid ja inemisi edesi-tagasi. Mõnel puul suidsassive `nurmi pääl villäkubina. Sõakäräst-müräst ärä `eitunu, ärä `essinu `lehmi-`lambid `juusseve `müügin-`määgin nõna`sõõrme pohevile, silmä suure, ka ei tiiä, `koede.

Sööd nu looma siss ärä nigu vaja ja lipassi tagasi mõtsa poole. Tiiveeren vanast `mõisa küünist tul'l ussest `suitsu, säältsammast kośt nigu obese irnätüs.

Tormassi joosten `sisse ja suidsun läkästen näi kül'leli maan suurt verevet `võõramaa `tõugu obest. `Tunden inemise lähidust tõst aavatu luum vaivage pää ja tä joba rähmätsist silmist `tsilku `suuri pisarid.

`Endäl ei ole mul küll konagi obest ollu, aga kikk elu‿aig ole ma täd `vahtnu, ta om mu kige `armbsamb luum. Nüüd ol'l obene mu `jalgu iin maan

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

suidsun, tulen ja aavatu ja kuts appi. Mõttin viisi tä sülen `vällä `al'la aina pääle.

`Tõeligult `kisse (kiskusin) *ikken täd jalust ja töbisabast, `mõtlemede, et jõua ei midägi oma `veitsi `jõuge. `Mõtli, mu südä `lahkes valust, aledusest ja vihast. Ku tuleliik joba mu `jalgu kõrvet', pidi `jätme kikk sinna`paika nigu `jäie ja pageme `mõtsa.*

`Pernasele `ütli, et looma om tallitedu, maja ka alle. Esi lätsi eräldi `puhmade, isti ja `mõtli vihage noide pääle, kis sõa `valla teivä. Nii pal'lu vallu inemisile ja `luumile. Vai om sii jumale karistus, aga mis iist?!

`Ellime pia nätäl suu pääl, siss inemise `nakseve `aigu`müüdä `vällä `tükme, ku sõamürrin jo kavvembele lät's. Mõtsatii‿aru ol'l jällegina inemisi ja `kuurmid, `luumi ja `õikmist täüs. Egät kipit mõte, mis kodust om saanu. Vällän näimi `mitmil puul maan säksa ja vinne soldatid. Noore inemise! Mille iist? Mihe‿õe talu piirin ol'l kokkurääbit kääbäs ja toki otsan `papreraas. Mihe‿õde mõist är `viiri, et veli matt velle, palles `paika `oida raasike, esi piab edesi `lahkame sõatiid.

Ulga aa peräst `viidi `langenu ärä surnu‿`aida `muide tapetuide manu. Sugulise tare ol'l ka maha palanu ja kikk, mis ol'l. Mille iist?

1975. ES KT 274: 1–3

Kuuds, kuuds, kullike

Kuuds, kuuds, kullike.
Kos om kulli pesäke?
Taga tare tamme otsan.
Kos sii tamm `jäie?
Vanamiis ragus tamme maha.
Kos sii vanamiis `jäie?
Vanamiis `kuuli ärä.
Kos vanamiis mateti?
Pikä põllu`pendre `sisse.
Kos sii penner `jäie?
Must ärg `kündse `pendre üless.
Kos sii must ärg `jäie?
Karu `murdse musta ärjä.
Kos sii karu `jäie?
Karu karass `ruugu.
Kos sii ruug `jäie?
Vikat niits ruu.
Kos sii vikat `jäie?
Luisk kuluts vikati.
Kos sii luisk `jäie?
Luisk satte liiva `sisse.
Kos sii liiv `jäie?
Kana sabits liiva.
Kos sii kana `jäie?
Kul'l murds kana.
Kos sii kul'l `jäie?
Kul'l lennäss üle mere vurr!
Kuuds, kuuds, kullike.
Kos om kulli pesäke?

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vana saun

Sa saisad alan lohun lombi veeren.
Ni `urvi `vaonu vana `laonu sann.
Me `latsi meelen nigu mere veeren,
Ku üsän `sanna `veie imä Ann.
Es `mi̯ildu mulle joht no sannapäävä,
Sest mõnikõrd sääl `olli `väega kuum.
Ma `tahtse `sanna siss poiste `kävven
Ja `tossu tääs es ole sannaruum.
Sääl sannan sai ka vahel pal'lu `nal'la,
Ku loputesi, soputesi end.
Ku `lompi `ju̯usse, kintsu `olli `pal'la
Ja kaalani ma `saise jahhen vi̯in.
Ka vahest suure koerustükü `teie,
Ku `vastse `amme `külmä vette vei.
Vai seebitükü keresselle `visksi,
tu̯u i̯ist ma `persse pääle `pessä sai.
Oh, saass ma vi̯il üt's`kõrdki kodu `tulla,
Siss kütäss sinnu, vana `laonu sann.
Mis tost, et sammalt saina vahelt `kaonu,
tu̯u noorelt suidsu_ädän `võetuss sai.

(Kuuldud lapsena emalt Mari Rebaselt.)

1983. ES KT 302: 11

Luupaine

Kikk inemise ei saa tõiste omasugutsidege läbi, nigu `keäki nüid om. Üteldes küll, et üits peni ei purele ja nii ta iks om kah. Inemine makass ja täl om `säändene tunne, et tõne täl sällän vai `rohkemb `rindu pääl sõkk, tu̯u `vaindline. Siss tahat `rü̯ü̯ki, appi `õiku, elü `vällä ei tule ja ni rasse om, et engäte ei saa. Esi es tiiä `endel `vaindlisi oleved, a luupaene mul lamesi küll ka üitskõrd pääl. Si̯i `olli ammu.

`Tulli õdagu tü̯ü̯st, emäl `olli õige ää uasupp keedetu. `Parkse ende tääs ja lätsi magame. Kos `ü̯ü̯se Kalatsi Ann mul sällän! Üitskõrd villäpessumassine `aigu raasike nigu nägelime, peris tühjä asja peräst. Noh, nüüd mia nigu pressi

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

all. Viimäte `kuiki saie ennäst liigute, tõugassi `Anne, `kaie, es oleki kedägi. `Olli emä kask ennekine. Ei tohe ennäst õdagu täis `aade `kõvva `sü̆ü̆ki.

1984. ES KT 307: 3. *Ma ei tiiä küll `endel üttegi, ei nooren ega ka vanemben ean, `vaindlist oleme, a vanembe inemise `ütlese, et luupaene om tõne inemine, kis viha kand. Nii `olli mul üits `ü̆ü̆se tu `vaivaja sällän. Ma‿ss saa arru, kas tä `olli meeste- vai naesterahvas. Pää täl `olli otsan küll ja kuiss tä `vańdlane minnu `litse.*

Tä `litse ni ulluste, et ma‿ss saa enämb engäte. Midägi tä es `ütle, a ma `saie röögäte, et jätä `järgi ote, ma ei saa engäte. Esi `saie ennäst nigu kül'le pääle käändä ka `kuiki.

Nii läits tä ärä, ma `saie engäte ja ärgässi üless, aga kikk ihu `olli sällän like. `Päivä ma selleti `tütrele, mis jant mul `ü̆ü̆se `olli. Temä üteľ: „Sĭĭ `olli `saisma jäänu veri `koskil ihun alvast asemest vai seit (sõid) *õdagu pal'lu.*"

1983–1984. KS

Külakorda käima

Mu emä sellät, temä `aigu käinu pimme Taarta külä`kõrda. `Vaene armetu vana‿inemine `panti valla pŭŭlt `käümä päivilde vai nädälä`viisi perest perede `sü̆ü̆mä ja magame. Miu emä kandin ollu üits pimmekeni, tŭŭd `veetü obesege. Egän peren ollu kolm `päivä, siss `pantu jälleginä obese pääle ja `tõiste `majja `viidu. Armetu asi ollu küll. Kuiss `koskil süvvä `antu peräsid. Kos `ol'li alestaja inemise, viinuve `sanna ka. Muidu ollu ni must et irmus. Üits ainumas paglane `ammeribul sällän ja mänekine körtsik ka `ümmer.

1975–1989. KS

Rahvatarkust, tabavaid ütlusi

Aa käe kõtust `väl'lä (aeglase tegija k).
Aig `antu eläde, aig musta mulla seen magade.
Aig `asju küdsätess.
Aig kikk asja lõpetess.
`Aiga`mü̆ü̆dä asja käivä.
`Aigu lätt, a `asja saa.
Ame ligi, surm vĭĭl ligemb.
Anna `aiga `atra `säädä.
Egäss korembale ei `lendä, ku siiva `kandva.
Egäss lorri aia kuńts ole, ku eesti kĭĭl `seľge (kerglase jutu k).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Ei saa ilma suud `kinne `panda.
Elu ku `ernen, `põlve ku `põrssal (öeldi jõude elava inimese k).
`Endä kituss aisass.
Esä kogub, poig `pillab.
`Jalge‿alune lätt kuumast (kui kohapeal pahandusi on).
Kas jala maa `külʹge ommave kasunu (öeldi aeglase k).
Kas sul suud pään es ole (öeldi, kui inimene vajalikul kohal sõna ei võtnud).
`Katsast* (kaheksast) *`kõvver (lohaka kehahoiuga inimese k). *Kiisa Kai olʹl `katsast `kõvver, a mihele tä `saie.*
Kedä naaretess, toda aaretess, kedä rotsitess, toda otsitess.
`Kennigi ei ole nii ää ku kitetess, ei nii alb ku laidetess.
`Kergede `saadu, `kergede lännu.
Kigest saat üle, avvast änämb üle ei saa.
Kikk ei mahu marjamaale, muist piab `jäämä karjamaale.
`Kińkjä oleved kivisilla päält `alla sadanu (öeldi kinki mangujale).
Kis egäpäiv `ehtin, si̯i̯ arukõrd alasti.
Kis ilma suud jõud `kinne panda.
Kis jõud ilma pilli `järgi `tantsi.
Kis `kopkat ei `korja, rublat ei näe.
Kis pini `ändä kergitess, ku pini esi (öeldi kergatsi k).
Kis `virka sü̯ü̯b, tu̯u̯ `virka lü̯ü̯b (öeldi tragi inimese k).
Kos pää pist, sääl päivä viit (öeldi, kes pikalt külas käis).
Kos sa tõse `aava mähit, ku `endäl veri ju̯u̯sk (ise hädas, kus teist aitad).
Kost tuul, säält mi̯i̯l.
Kotisuu `olʹli nii lobevede köidetu, põrss `pässi `vällä ja läits kos kolmkümmend (kadus kiiresti).
Ku eha ruttu kistuss, siss tule tuult.
Ku enämb midägi näride ei ole, kästäss `amba `varna riputede.
Kui konnakude om lombi veeren, tule lämmi suvi, ku lombi `keskel, tule külm suvi.
Ku kikk aig läät, jääss pikk ti̯i̯ ka lühükesess (öeldi ergutuseks väsinule).
Ku konn kannu vai kivi `otsa roniss, nakass sadame.
Ku om `sõira, siss om `sõpra.
Kuiss ma saa `taage leppi, ku ta kikk aig `ambid `näitäss.
Kuuma leeväpätsige pähä saanu (öeldi, kui inimene ei osanud enam seisukohta võtta).
Kõnele ahole vai timäle, üitskikk (öeldi kangekaelse k).
Kõveren ja `ku̯u̯kan ku kolga sandi piibu üdsi (öeldi pahatahtlikult hädise inimese k).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Käi ku kana pakalden (saamatu naise k).
Käi ku munavalun kana (eesmärgita edasi-tagasi käija k).
Käsi mõsk kätt, kaits kätt `mõskva nägu (öeldi vastastikuse abi k).
Küläline om armas, ku tuleb `arva.
Küsijä suu pääle ei `lüvvä.
Lai ja matal ku ristikaina ätäl (matsaka tüdruku k).
`Laiskus lätt `aiga`mu̯u̯dä i̯in, `vaesuss joosten takan.
Laits `ru̯u̯kin kasuss, vana ojaten (oiates) *eläss.*
Lase saṅt `sanna, taht laudile kah (öeldi, kui inimene kõike mangus).
`Lat'skese omma nii `et'si täüs (täis elurõõmu) *ku voonakese keväde.*
Lauld ku kukk üte tooni pääl (öeldi, kes viisi ei pea).
Lipe ku lutsukala (öeldi pugeja k).
`Luśkuge võtat, kulbige anna tagasi.
Läits nigu jala es putu maa `kül'ge (tulistvalu lahkuja k).
Magaja `silmi ja peni `ambid ei või `usku (magaja võib ärgata ja koer hammustada).
Mat'sist või küll saks saia, saksast `mat'si ei saa.
Midä `armsamb laits, sedä valusamb vits.
Mi̯i̯s ku `päsmre perä (lühikese jässaka mehe k).
Mi̯i̯s om küll naese pää, a naene mihe kaal.
Minil mitu viga, ämmäl ädä üttegi.
Mis ti̯i̯t, ti̯i̯ `aigsale, ütel vanarahvas.
Mis ti̯i̯t, ti̯i̯ `virka, ommen võit `ildast `jäiä.
Mis tu ammaste `näitämine avitess, ku `ambid ei oleki (jõuetu vastupanu k).
Mitu pääd üte mütsü `alla ei mahu (keegi peab ikka eestvõtja olema).
Must `karva aab, a `mu̯u̯du ei jätä.
Naard ku jõõ͡obene (mürinal naerja k).
Naesel juuss pikk, aru lühüke.
Nigu kana, nii muna.
Nigu `mõtsa `õikad, nii mõts `vastass.
Nigu napake, nii kaaseke.
Nii ulluste satte, kodu sai, es ole `kuiva kotust `amba all.
Noorel om kikk ilm i̯in `valla, astu ääle vai kurale poole.
No tä `ol'li küll säände näunahk, et tä es või nätä, ku tõsel parembede läits.
Nõgessid ei künnete, külvete, nu̯u̯ kasvasse esi.
Nädäline näeb, kuune kuuleb, katekuune kannab `kaala, viiekuune võtab vitsakese (lapse arengu k).
Nägu näet, `süämede ei näe (tundmatu inimese k).
Nüid pane aga `amba `varna (öeldi, kui puudus majas).

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Obene `ol'li ni ärä `aetu ku `mõstu.
Obene osta rikkast majast, naene kosi kehväst kojast (et oleks vähenõudlik ja töökas).
Obest `kaetess `ambast, tüdrikut jalast.
Obestege tule, `är'gige lätt (haiguse k).
Om küll üits ädäpassun (viriseja lapse, saamatu inimese k).
Ooletuss i̯i̯n, õnnetuss takan.
Orasse `järgi `vil'lä tundass, teo `järgi inemist.
Pal'lu näe, vähämb kõnele.
Paremb kuri kodu ku ää külä.
Paremb raasike ku periss ilma.
Paremb üits `aaste `u̯u̯ta ku kaits `kaetsede.
Pia pu̯u̯l' suud `kinne (palju rääkiva k).
Pia tetäss pilla-palla, kaua tetäss kaunike.
Pill tule pika ilu pääle, pi̯i̯r suure naaru pääle (öeldi, kui lapsed väga lõkerdasid).
Pini, kedä kutsutass, `õige mi̯i̯s lätt esi (ütlesid kontvõõrad).
Pini pinni tund (kui kaks kelmi ühel nõul näikse olevat).
`Pirrass ku kihuline kõrva man (tüütu inimese k).
Puhass südä om pehme padi magade.
`Pulli `pelgä i̯i̯st, obest takast, a `õõlat inemist egält pu̯u̯lt.
Punatse ärjä aset om vi̯i̯l ütesse `aastet tunda (tulekahju k).
Raasike mõtsa poole (kohtlasevõitu inimese k).
Rikass eläb, nigu tahab, `vaene, nigu võib.
Rikass nigu Riia kikass (hoopleja k).
Rind i̯i̯n ku rüäkõrre konnal (öeldi, kes nina väga püsti ajas).
Rummal ku rublane põrsass (taipamatu inimese k).
Sa temä käest `kopkat es näe, üits viimäne näunahk `ol'li elupäivin (kitsi inimene).
Silm näge, süä imustess (öeldi hea pala k).
Silm `sirkel, nõna `vinkel (kes ilma mõõteriistata midagi ehitas).
Silmä ku õle`sü̯ü̯jäl (öeldi, kes silmi pungitas).
Siss enämb ei `mindä `kaivu tegeme, ku `juvva tahetass.
Suu oia `kinne, süä `jahtuss är (liiga avameelse k).
Suu `putru täüs (kui vajalikul kohal sõna ei võta).
Sõkutu ti̯i̯ pääl ain ei kasva (varem ulaelu elanud lasteta naise k).
`Sü̯ü̯jäl pikk käsi.
Targa `pääge `mõtless, purju `pääge `ütless.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Tä om `ernen tettu (lokkispäine).
Täl om obese kannatus (kõvade närvidega inimese k).
Tühi tu̯u̯b tüli `majja.
Tühjä pää om kah `püstü (kehkenpüksi k).
Ullu aruge (nõrga mõistusega) *inemisele kästäss siililiha `sisse `sü̯ü̯tä, siss saavat `tervess.*
Uma olge tulla, minnä, `võera olge eläde (öeldi, kui lähedastega polnud läbisaamist).
Unete uni, mälete mälu, pia mihe `püksü meelen (öeldi noorikule, et mees lagunud riietes ei käiks).
Ute nägu, soe tegu (salakavala k).
Vaiv om vanass `saade, vanan ää eläde.
Varass jätt saina `püstü, tuli ei jätä todagi.
Velle arm vesine, sõsara arm `sõkline, esä arm eräpooletu, emä arm igävene.
Venüss ku villane lang. Ta mitte minnä ei taha, venüsi ku villane lang (laisa k).
Võtt ku viie vallage (lärmaka inimese k).
Äbi om äl'lin, kaits `jalga kabla pääl (lõõpiv vastus häbistajale).
Ädä tege alliss, mure mustass.
Är `püüdku suurembet suutäüt, ku mahuss (öeldi üle võimete püüdva k).
Ärä enne õdagut `õiska.
Ää naene om maja lukk (kokkuhoidliku perenaise k).
Ää `ol'li, `otsa `saie, makuss `ol'li, maha satte (naljasõna pärast maitsvat suupala).
Ää põli aab inemise ukka.
Ääl mihel `suska üits silm, alval mihel kaits `silmä `vällä (öeldi, kui mees rahaga väga kooner oli).
`Ääle om `kerge ää olla.
Üits emä sü̯ü̯t põlle si̯i̯st säidse last, säidse last ütte emä ei jõvva `sü̯ü̯tä.
Üits inemine igu (ihub) *joba ammu mu pääle ammast tolle pini peräst.*
Üits jalg avvan, tõne avva veere pääl (vana hädise inimese k).
Üits silm kaess tare, tõne mõtsa poole (kõõrdsilmse k).
Üitskikk ku pikk puu, `taivade kasude iki ei `lasta (suurelise k).
Üte õnnetus tõse õńn, üte kahju tõse kasu.
Ütteviisi täl tõne inemine ammaste vahel, muku järäb.

Emmi Unt, s 1914. Hummuli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

KARKSI

MARI SARV, 1941. RIIGIARHIIV, F R-2362, N 2, S 123, L 32

Iseendast

Emä ütel', et ma olevet `sündünü 20[del] augustil (v. k.) 1884. a. Emä olli esäl tõine naine. Edimese naise jaost ollu enne kaits last – tüdär 14 `aastet vana ja poig 1½ aastet. Kolm `aastet ollu [emä] noorik, sii tähends, et ilma latsete. Aga nää. Selle `tütrege tullu kohe tülü `majja. Esä olli luteruse `usku, emä vene `usku. Miu olli ristit `mõisa tädi `tahtmise `järgi – sii olli `mõisa aidamehe naine – luteruse `usku. Aga emät es joole änäp lavvakirikus võet, enne ku kolme `aaste peräst ristit tõine tüdär vene `usku. Siss olli `seande `säädus. Sii [tüdär] surri kolme‿`aasteselt ärä. Kate `aaste peräst tulli vii üits tüdär. Siss ma olli `katsme‿`aastene. Kokku olli meid neli.

Elukotus olli meil `Karksi `mõisa põllumoonaksen. Esä olli sääl elänu 44 `aastet `summa. Sedä kotust kutsuti Irmu. Asupaik olli Mudakurun. Elu olli sääl otsast lõpuni `raske ja `äärmiselt kehv. Põld, midä olli egäl perel 10 vakam[aad], olli kivine ja vesine. Üte katuse all `ellime 8 peret. Suvel koguti `mõisa põllutükke, talve tegis mii egä nädäli kolm teo`päevä. Kikk läits selle põllu ja 7 vakamaa einämaa rendi ette.

Latse pidive koolin `kääma kolm talvet, 15. oktoobrist 15. aprillini. Edimese talve `puudunu `päevi ei tää, neid olli peris pal'lu. Sai põet `leetrid (`nõstsid) ja kurgu‿`aigus ja mis sääl kikk olli. Tõine tali om `puudu 30 `päevä. Kolmas tali kah 30 `päevä 118[est] päeväst. Pal'lus neid kooli`päevi siss vii `jäigi. Õppus `olli mud'ugi vii vene keele pääl.

Kõrvuti koolige tulli suve karjan `kävvä. `Summa käüsi viis suve. Karjatsel olli suvel sii kodune elu ka kikk kõrran oida. Suure inimese ollive `mõisamaal. Üte karjatalve olli kodun, sai koet sukke, `kindid, kedrät linu-`paklit. Kaits talvet olli `õmlemist `õpmen. Tädi – emä sõsar – kiṅks mul `väikse `õmlusmasine. Sellege siss `tiinsi omal talve kulukopikut. Suve olli põllutüü, kodun oma, ja `mõisamaal.

Tüü olli küll `raske ja elu kehv, aga me noore ollime `siski `kangest lõbuse ja elu`rõõmse. Sedä `laulu, `tantsu, `mängu ja `nal'la, mis sääl ärä peet sai. Oh, sii om joba oma‿ette elu-ilm, ei sii mahu `siia. Meid olli jo pal'lu kogusen. Egäl perel olli `latsi, `suuri ja `väiksid. Tõise Irmul 8 pere`k[onda],

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kullil 9 pere`k*[*onda*], *`Kaldal 8 pere`k*[*onda*], *Kadrinen 24 pere`k[*onda*]. *`Kaugepelt tulli ka viil. Mudakuru `simmani ollive oma aal peris `kuulse.*

25-`aasteselt ma lätsi `Aines (Ainjasse) *ja akasi oma käe pääl `õmleme ja `kangit kudame. 26-`aasteselt sai mehel. Siss mii lätsime Vil'ländi`maale Aedu `valda `Vardja `veske`tallu `kortless. Sannal olli kammer manu ehited. Sannast sai sepikoda, `kamrest miu tüütuba. Sii olli 1911. `aaste sügüse novembrikuul.*

1914. `aaste 28. juulil* [vana kalendri järgi] *`viidi miis ilmasõtta. Siss mul `olli kaits last joba, tüdär 2 `aastet vana ja poig 9 kuud. Sõan olli miis 3½ `aastet.

Ellime viil `Vardja pääl seni ku 1924. `aaste 6. `maini. Siss kolisime `Nuia `kortles. Siss mul olli kolm last. Suurebe käüsive koolin. Üits olli 4-`aastene. 2½ `aastet ollime `kortle pääl. Seni olli oma maja katuse all ja siss tullime `sissi eläme kah. Siin siss om `latsi koolidet ja elu‿aset kohendet `kümne küüdse tüüst-vaevast. Lastel sai võimaldet egäl kolmel gümnaasiumi‿aridus. Küll om jo vilets, ku olet rumal, sedä saap `endest küll tunda. Nüid kikk ilman laiali, oleme vanage `jälle kateksi nagu `algusen.

14. veebruaril 1941. a.

HELJU KUUS (VINK), 2007–2008. ES KT 325: 5–6; 17–19; 22–24; 26–36

Tobu-Tooma jutt

Mia lätsi `mõtsa. Olli pal'lu lume ja ninda kül'm, et kapuku külmeti jala `külgi `kinni. Nojah, mia lätsi `mõtsa ja löüsi tõhu jäl'le. Tõi kodu, `pandsi ahju `pääle kujume. Aga ärä ollive sulanu! Emä ütel, et ah, ega sedasi ei saa, kikke om vaja, `lõkse ja egät. Roti sööve kah sialaudal silmä pääst `vällä.

Olli joba suvi, ku mia `pandsi vana `Valge ette ja lätsi `linna `lõkse `ot'sme. Küll olli lämi, igi juuśk iki üle tii Sudiste poole (*sii om külä Vil'ländimaal*).

Siss tullive `vastu kaits ilust reilit. Ütel olli rikoo sel'län, teine olli puul'alasti päevävarju all. Mia `mõtli, et ega ta esi ei tää, et ta pia‿`aigu alasti om, et mia `ütle tal. `Ütligi, et vabandege armuline reili, te olede alasti. Aga tema sai vihatsess ja ütel, et uih sa äbemede, esi om siul ame naba kottelt londige köidet.

Mia `ütli, et mis sellest, et miul `pakline loṅt naba `ümmer om. Aga egä miul naba pal'lass ei ole.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Siss `jõudsi mia `veske manu. Tulli `vastu kaits tii̯d. Üits läits päält tammi, teine alt tammi. Mia `mõtli, et lää iki alt tammi. Lätsigi. Edimelt tulli iki särepuru, särepuru, peräst tulli `suuri ahvenit ku lups ja lups. Aga vana `Valge es lää änäp edesi egä tagasi, olli ärä uppunu. Ja mia esi sai üleni likess, suure vaevage sai tammi`päälse tii̯ pääle. Lätsi kodu tagasi, linn olli vii̯l kaven ja kus ma siss likest peräst lää. Lõksi jäivegi `ostmede.

Sii̯ jutt om õpet koolin jõulupiduss õpetaja Hilda Pikkuri pu̯u̯lt 1938. `aastel ilulugemisess. Õpetaja sures ärä vist kolme `aaste i̯i̯st 95-`aasteselt.

Nõidus, vaese usk ja lootus

Me eläsime Tindi talu `kortlemajan, kus olli muldpõrmatuge kü̯ü̯k ja kaits kammert. Teisen `kambren eläs Mari oma vigatse mehe ja latsege. Mari mii̯s olli lümbäk – teine jalg olli `sündümisest saadik peenike, lühemp ja kõver.

Me lähiksen Tedre talun olli kah üits kate `kambrege `vaeste `kortel. Üten `kambren eläs Leena, teisen Ann mehege. Annel olli Valgan rikass sõsar Risti, kes käis ilusti `rõõvin ja kah Anne man külän.

Üitskõrd Leena tulli meil ja kõnel', mis temäge `Karksi laadal olli `juhtunu. Ta `tahten midägi `osta, `vaaten siit ja säält, kus odavemp om. Siss tullu temä manu üits ää `näoge naine ja `küskin, mikeperäst Leena pal'lelt vaadep ja midägi ei osta. Leena muiduki ütelnu, et raha om vähä.

Sii̯ naine ütelnu, et temäl om laadel tuttav nõid, kes võip pu̯u̯l' raha manu `nõidu. Leena jäänugi `uskme ja lännu selle naisege nõia manu laadalatsi `kõrva lepikuss.

Põõsaste vahelt tullu iluste rõõvastege nõid, musta rilli (prillid) *ehen, suur kirivene pikä narmastege rät't `ümmer võet. Aga Leena `tunden nõia ärä ja ütelnu*: *"Tere, Risti!" `Saatja ehmaten ärä ja ütelnu ruttu, et nõid om vist `kuskil ärä lännu, ei olegi `pirla siin. Ja Leena es `saagi raha manu lasta `nõidu.*

Ku Mari, kes kah meil olli, kuuls Leena juttu, olli ku `puuge pähä saanu ja akass `ikme. Ja kõnel mineve‿`aastese laada‿äpärtuse. Ta es ole sellest seni kellekil kõnelnu pääle oma mehe.

Na ollive mitu `aastet korjanu lehmä `ostmisess raha. Et laits taht `piimä, esi saat kah ja saass kah `põrsa võtta kasume.

Mii̯s ollu tühün (tööl)*, es saa üten laadal tulla. Mari `vaaten iki ütte ja teist `lehmä. Kikk ollu `kalli ja temäl es ole nindapal'lu raha ku `küśti. Siss tullu üits naine temä manu ja `küskin, mikeperäst ta ei osta sedä ääd `lehmä. Mari ütelnu, et raha vähä. Sii̯ naine akanu lohuteme ja sooviten Marit tuttave nõia manu, kes mõistap ennuste ja kah raha manu `nõidu.*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lätsive siss nõia manu lepikuss. Nõid olli `umbes `säänte, ku Leena kõnel'. Vaats Mari käejut'te ja kõnel' Mari elulu̯u̯ kikk `õigest ärä – et om mehest vanemp, ämm ei salli, mii̯s vigane jne.

Mari mõtelnu, et nüid om küll `issanda `ingel temä manu saadet. `Anden raha nõia kätte ja `kulless, midä si̯i̯ vii̯l seletep.

Sedä pands küll tähel, et nõid käänds raha`papre kokku, pands manu vii̯l mõne `papre sehen `pulbre, käänds siss kikk `papre `sisse ja köits peenikse punatse lõngage `kinni. Es käse `nõidmisest kellekil kõnelte egä pakki `valla arute. `Käsken kaits nädält sängun pakikse pääl `audude, aga `päevä, ku üleven kõnnip, panna puhu `lämmess.

Ku Mari kate nädäle peräst rahapaki `valla võt's, olli selle sehen tühi `paprest kot't, vähä prääni̯kupuru sehen.

Risti olli Marit oma sõsare Anne man nännu, tunds ärä ja tääds kah Mari elulugu. Aga Mari temät `rille ja iluste rõõvastege es tunne ärä.

Maril olli ää mii̯s. Mõni teine oless `nõida `uskun naise maha löönu. Lehmä `jõudsive `osta alle `mitme `aaste peräst.

Si̯i̯ lugu `juhtus `umbes 75 `aaste i̯i̯st, ku mia vii̯l laits olli.

Kirpudest

Vanast olli egäl suurempel talul `kortel `tüü̯liste ja `vaeste jaoss. Nende köögin olli iki maapõrmat. Kae sääl siss `puhtust pidäde ja `kirpe ävite! Kirbu eläsive liiva, mulla ja kah laudpõrmatu ragude sehen. Laudpõrmatut `kambren kõrvetedi vahel kuuma `vii̯ige. Ja suvel `tu̯u̯di põrmatu pääle kalmusselehti. Mia ei tää, kas neist kah kasu olli.

Egä `õhtu enne magameminekut otsiti `amme si̯i̯st kirbu ärä. Suhun likess tett näpuge olli parep neid kinni püüntä.

Magamise jaoss teist amet es ole. Ommuku otsiti vii̯l ame ja palaje läbi. Mõsu`mõskmise aig kalleti `amme, püksi, palaje ja padjapöörä üle kuuma `vii̯ige või periss keedeti kirbumunade peräst. Tekk aga riigiti kuuma rauage läbi likke räti katelt pu̯u̯lt.

Miu esä kõnel', et vanast, ku naistel ja kah meestel ollive pikä `amme, siss `õhtu liidi või ahju suu ehen tule `paistel tõsteti ame üles`pu̯u̯le, `kennigi oids pää kottelt kinni. Ninda jäive nägu ja silmä `amme `sisse ja tule`paistel näit ärä, kus kirbu `amme sehen om. Teit jälle näpu likess ja sait kirbu kätte!

Koerakirbu ollive suurempe. Ni̯i̯ inimeste `selgä es tüki. Neid otsiti ja tapeti koera kõtu alt, kus na ollive parepest nätä.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vist 1947. `aastel käisi esäge temä vanapoisist vellel kardulit `võtmen. Onul obest-`atra es ole. Temäl olli kah maapõrmatuge kü̆ü̆k. `Kambren tegis ta ruuvipengi pääl puutü̆ü̆d: saags, öövelts. Ta olli mesinik.

Keväde kardulepanemise aig miu emä olli tal põrmatit `pühkin ja tennu selle jaoss lepä‿`okstest luvva. Onu ütel miul, et tal tuleve kah tüdruku appi ja et oless ää, ku ma temä elämist raasike koristess. `Löüdsi siss selle emä tett luvva suure `ot'smise pääle üless. Vahepääl es ole `kennigi põrmatut `pühkin!

Ku kardule saive ärä võet, `sõitsime esäge jälle oma kaitskümment `versta kodu tagasi. Aga meil akass tĭi pääl ihu `irmsest sügeleme. Tulli `vällä, et me `rõõva ollive `kirpe täis. Esä püksi`värvle sehenpŭŭl küllen ollive kirbu ku `el'me, vaśt pŭŭl sentimeetert egä kirbu vahet. Kodu lähiksen olli sügäv raav. Silla pääl võtime ihu‿alasti ja pannime `rõõva kivi ala vette. Esi `jŭŭsksime alasti `vankre perän kodu. Olli pia‿`aigu pimme, `kennigi meid es näe. Teine päe teime rõõvastel kuuma sanna. - - -

Vanaaegseid vaese mehe töid

Vanast muist ilma `maate inimesi saive tü̆ü̆d ja leväraha `tĭini taludess poisiss, tüdrukuss või karjatsess minnän. Ollive vahel `tallu kah mõne pakilise tü̆ü̆ pääle päevilisess kutsut. Ku ilma `maate mehel kah vĭil pere olli, siss olli `raske löüdä tü̆ü̆d, et saass leväjahu `osta ja `kortle ĭist `massa. `Kortle ja aiamaa ĭist taheti kah tü̆ü̆`päevi. Tulli õppi egätsugutsit töid tegeme.

Miu esä käis `talve emäge või paarimehege mõtsan puid `lõikamen kate inimese `saege. Sĭi olli `raske tü̆ü̆. `Rõõva saive likess ja lätsive katik. Mia es käi vĭil koolin, ku miut ommuku vara `aeti üles esä tü̆ü̆`rõõvit paranteme. Nĭi ollive `ü̆ü̆se ruubi kõrvan ärä kujunu. Emä sel aal tegiss esäl `süvvä ja sääd's leväkotti manu võtta.

Aga `õhtu peräst tü̆ü̆d tegiss esä vĭil külä`rahval muid töid. Esi tegiss `endel ruvvipengi ja reipengi. Edimelt reis puust piruku`voŕme. Vĭir lõigati sakilisess ja lek'k `panti veere `külgi `taigne katik`lõikamise jaoss. Sai nĭi vormi laadal kikk ärä müvvä.

Siss reis ta ilusit ümärikke `laudu kolme jalage. Laśk lavva saarepuu`karva ärä `värvi ja ku ärä müüs, sai viis `rŭŭni tükist.

Ta reis kah naistel ok'ke, tegiss taludel `vankrerattit, painut's obese`lŭŭke ja rĭijalassit. `Tel'mise pääle tegiss kah mõne õllevaadi ja muid puu`nõusit.

Egä‿`õhtutse tü̆ü̆ man laits pidi lambige tuld `näitme kellä kate-kolmeni. Jala `väśseve ärä ja uni taht's pääle tulla. Laḿp läits kähen `viltu ja lambilaaś suitsutsess. Selle ĭist sait vĭil tutiste.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Esä kätte `tu̯u̯di kah läbiroostetet, katik lännu plekk`nõusi tinute.

Külänaistel, kellel omal `pastletegijet es ole, tegiss esä `pastlit. Kah katikse `saapa ja keńgä `tu̯u̯di esä kätte `kinni õmmelte, `vastse pooletalla panna või rupsiku nina ala `lüvvä ja `vastse kontsapleki panna. Ni̯i̯ `panti paksust tallanahast, kuṁm es ole vist vi̯i̯l moodun.

Esä olli `kaitseväen ollu kinksepäss. Ja kodun akass ta peräst kah `vastsit `saapit ja `keńgu tegeme, ku `kennigi taht´s. Liistu tegiss ta esi. `Saapa- ja keńgäpäälitse laśk `kuskil õmmelte. Temä tü̯ü̯ss jäive pinsoli, `vu̯u̯dre, talla, kontsakapi ja kontsa tetä.

Esä käest tellit jalat´s tulli peremeestel vist odavemp ku poest ostet. Pinsoli `sisse `panti kase`tohtu. Mia ei mälete, mikeperäst si̯i̯ ää olli. Talla `lü̯ü̯di ala puutikkege. Esä tegiss tiku esi saarepuust, poest es osta. Naiste keńgä `kõrgempe kontsa tetti mitme`kõrdsest paksust tallanahast. Mustass värviti nigrussiinige.

Ku vaja olli `kuskilt õmmelte, tetti `mitme`kõrdsest linatsest lõngast keerutet pigiraat´, edimelt pigitet, siss vahage libevess tett. `Õmblemisess `panti raadi mõlempiss `otsa sia‿arjass. Õmmelti kõrrage kate otsage. Sia‿arjass olli `ästi `painduv ja egäst `naasklege sorgat august ää läbi `pistä. Nõglage es saa õmmelte.

Meeste `saapa tetti randige. Rańt olli laiemp tallavi̯i̯r, mis tetti kah mustass, pigitedi ja vahatedi ja õõruti randirattage iluse soone `pääle.

Üte ameti õpś esä meil vahel ü̯ü̯d ollu looma`velskre käest, kes külä pääl käis taluden esätsit `lu̯u̯mi `lõikamen ehk kohitsemen. Ku si̯i̯ `velsker ärä `ku̯u̯li, jäi temä amet miu esä pääle poolen vallan. Miul olli koolin vahel periss äbi, ku mõni talulaits teiste kuultan ütel, et mia `ütless esäl, kus temät oodets sedä tü̯ü̯d tegeme.

Esä akaśs suvel kah ehitustü̯ü̯d tegeme. Iki olli vaja mõnen talun uut katust tetä või peris uut `sanna, `lauta või muud oonet tetä. Mõnikõrd tulli kah `raavi kajude, ku muud tü̯ü̯d es lövvä.

Mõni `vaesemp ütel `väiksempe tü̯ü̯ või abi i̯i̯st pal´lelt `aiteh. Kes rikkamp, ańds kah raha. Mõni tõi raasike võid, mõne muna, tükikse liha, kilu`nõuge `piimä, toobige `tangu ja muud.

Üits ää peremi̯i̯s ańds mõne vana põllutü̯ü̯riista. Esä parant´s nii `endel ärä ja sepä man tegis manu, mis vi̯i̯l vaja. Olli sepä`tü̯ü̯gi ninda ärä õppin ja `lihtsempit sepätöid akass kodun tegeme.

Liidi ja ahju sütege ai raua kuumass. Adra ja `vankre tegiss kah esi. Ośt vana obese, reńts tüki maad ja akaśs kah `põldu pidäme. Siss es ole vaja ega kah `aiga änäp muialt tü̯ü̯d `otsi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lapsepõlve jõuludest

Me eläsime üte suure talu karjamaa veeren `kortlemajan. Majal olli kaits kammert ja üits maapõrmatuge kü̆ü̆k kate liidige. `Väiksempen `kambren eläsime mia, esä ja emä, teisen miust vanep tüdruk Seevi oma esä, emä, tät'ä ja pimme näńnäge. Nende käest mia vahel `kuulsi suurte inimeste jutte ja kah sedä, et egä talve tuleve suure pühä, jõulu. Niĭ om üte ammu `süńdunu ja surnu inimese sünnipäe. Ja et sedä peets kirikun ja kah koduden. Kirikun me es käi. Kirik olli kaven, vast kümme `versta. Obest meil kah es ole. Kodust `vällä sai jalgrada `mü̆ü̆dä läbi sügäve lume, ku tiĭ es ole ärä tuisanu. Suuretiĭ `pääle olli vast kaits `versta. Esäl ollive küll talvess oma tett sääriku `jalga panna, emäl ollive talvess kah `pastle. Pasteltege ei oless kõlvanugi kirikuss minnä. Ja siĭ pikk tiĭ oless tullu kah `jalksi tagasi kodu tulla. Esi me es käi `talve `kuskil, ku esä või emä `kuskil tühü es lää. Kikk suure taluse ollive kaven. Aga mõnikõrd pühäbe käisive meil kah taludest mõne mehe ja poisi, `mäńgsive `kaarte, aive juttu ja esä mäńgs neil kannelt või ärmoonikut.

Enne `jõule akass suurep koristemine ja `mõskmine. `Akneruudi `mõsti `puhtess, marlest kardine, ihu- ja aseme`rõõva kah. Asemel `panti siss muiduki `puhte palaje ja asemekoti `sisse `vastse einä, mis ollive juba suvel läve iĭist niidet ja kuivatet. Enne `jõule käisime kah Tindi talu sannan, ku sinna läits `jäl'gi läbi sügäve lume. Ku ma olli `väiksep, võt's esä miut tekige `sel'gä. Jalgraa pääl olli kah kelguge `raske minnä, kelk taht's ikki ümmer kääntä. Ku `sanna es saa, teime `kambren `vanni. Meil olli esä tett puust vańn.

Egäss jõuluss tõi esä `väikse kuuse, mis riputedi lakke, põrmatul es ole `ruumi. Olli ostet kah mõni iluss `läikive ja värvilitse `paprege jõulukomm, `valge `narma katen otsan. Lõngage riputedi kuuse `otsa, olli iluss `vaate! Üits koḿm lubati miul kah perast `jõule ärä süvvä, teise kommi `oiti `järgmisess jõuluss. Siĭ koḿm olli küll maguss, aga `valge ja kõva. Emä ütel, et `tärklise plõńn. Üitskõrd olli ostet kah mõni jõulupräänik, värvilitse `mustre pääl. Niĭ riputedi kah kuuse `otsa, suur südä sai kuuse `latva. Peräst `jõule seime niĭ prääniku ärä. Ollive ää! Jõulu`laube `õhtu `panti kuuse `otsa kah kolm küünält, egä‿üte jaoss üits, edimetsel pühäl kulutime kah kolm küünält ärä. Ülejäänu jäive kah `järgmisi `jõule `ŭŭtme. Raadist käänet `küünle`jalgu otsan ollive kulla- ja õbe`värvi munase ja männäkäbi. Niĭ teive kah kuuse ilusempess. Olli ostet viĭl `ingle`juussit, õbe`värvi `papreribase, mis kah peräst `oiti teisess `aastess.

Miu emä olli kunagi käinu kokakursustel ja mõists egätsugutsit `sü̆ü̆ke tetä, aga es ole meil, mikest tetä. Raha olli õige vähä. Raha iĭist osteti `sŭŭla, suhkurt, lambi‿eli, leväjahu, `pastle`nahka ja jõuluss paar-kolm kilu `pü̆ü̆gelt

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

saia jaoss. Juhusliku tü̯ü̯ i̯i̯st sai `arva raha.`Anti vahel `tange, tükike liha, võid, mõni muna ja vahel `piimä kah. Emä küdsäts jõuluss iki `saia. Sai ja leib küdsätedi liidi all. Liidi alt tõsteti tuhk liidiravva `pääle, et liit seisass lämi. Prae‿`ahju ja periss `ahju es ole. Pirukit ja jõulupräänikit es saa tetä tuhatse liidipõrmatu pääl. Prae`panni meil kah es ole. Pühädesöögiss küdsätedi liidi pääl sialiha, ku sedä olli ja praeti kardule ilusti pruuniss. Keedeti punatsit `pi̯i̯te või kõrvitsesalatit ja paatäis apukapustit. Kapusti ollive meil esi apentet. Neid seime pia‿`aigu egä `õhtu kardulte ja `räimi `kõrva. Räime ollive kah esi `sisse soolat ja ollive liha i̯i̯st. `Kõrva rüübäti magust ti̯i̯vett, ku suhkurt olli. `Piimä es ole, kohvi es ole moodun ja kallis. Et meil es ole omal siga, es saa kah jõuluss veri`vorsti ega `sülti tetä.

Päkäpikke ja jõuluvana olli mia nännu mõne meil pühädess saadet kaarti päält. Esi mia es ole neid nännu ega es tää neist midägi arvate. Aga üitskõrd näi ärä kah jõuluvana! Seevil ollive küllä tullu temä kolm onu ja kolm tädi. Kige nooremp tädi olli Seevist kaits `aastet nooremp. Meid olli kah kutsut nende `kambress. Meil lastel olli kolmeksi ää `mängi. Aga siss äkki koputedi usse `pääle ja `sisse tulli pikä abemege jõuluvana. Temäl es ole küll punatsit `rõõvit. Pähän olli kõrvik, sel'län kasuk. Kasuku ümmer olli köidet kabel ja kabla all kah vitsa. Me, latse, `eitusime kikk ärä! Mia laulsi jõuluvanal "Üiavad pasunad, `tõuske üles magajad..." ja sai kingitusess jutilise efti ja õhukse pildiraamatu, pääle rüket ind kümme `senti. Aga peräst mia `pandsi tähel, et jõuluvana kõrvikut olli mia kunagi Sassi pähän nännu. Saśs olli üits nu̯u̯r mi̯i̯s Tedre talust ja mitu `kõrda meil kah käinu. Ja ääl olli kah Sassi `mu̯u̯du. Aga sedä mia teistel es `ütle. Seevi emä pak's meil kigil süvvä. Saśs tulli kah peräst `sü̯ü̯mä. Ollive ää söögi – sült, verivorsti, liha ja praekardule, peedisalat, apukapusti, sai, õuna, prääniku ja kakao. Kõtt sai täis ääd `sü̯ü̯ki, jõuluvana ärä nätt ja edimene kingitus! Mis sa vi̯i̯l mõistat `tahta.

Meil es käi pühade aig kennigi külän ja meil es ole endel kah kuskil minnä. Saman külän, kavempel, eläś küll esä onu oma talun ja perege. Aga ni̯i̯ ollive rikka inimese ja `vaestege es ole neil läbikäimist, mia ei ole neid `kõrdagi nännu ega es tunne.

Miu `ku̯u̯limineku aass kolisime koolimajal lähempess. Sinna edimesse `kortlemaija, midä mälete, ei ole änäp kunagi saanu. Om jäänu pallelt latsepõlve iluss mälestus.

Lapsepõlvemängud. Lugema õppimine. Pupe

Mia kasusi ütsinti. Väike sõsar sures ärä. Ku emä ja esä mõlempe kuskil tühü lätsive, siss `panti miut `kambress kinni. Vällänpu̯u̯l usse kül'len oli

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

paksust lekist raḿp, otsan auk. August läits läbi aas. Aasast `panti läbi pulk ja uśs jäi kinni ilma lukute. Lukku meil es olegi. Pot'ṭ ja vist kah levätük'k jäeti miul `kambress. Vahel lätsive neil mõlempe miul `kambress jättä meelest ärä. Üitskõrd olli seina päält nööri otsast kaits suurt sibult maha pudunu. Mia ollu nii mõlempe poolest saadik ärä söönu. Ju siss kõtt olli tühi. Emä peräst arvaśs, et küll mia või sibulit süvvän ikke, aga es kuule `kennigi ega tule appi.

Ku esä või emä kodun olli, `vahtsi mia iki man, mis na teive. Aviti, ku olli vaja midägi kinni oida või kätte anda. Vahel olli vaja kah lambige tuld `näitä, poole `üüni, ninda et uni tulli `pääle ja jala-käe `väśseve ärä. Ku esä tegis puutüüd, sai `miagi vahel mõne puupulgakse või lauatükikse `mäńgmisess, ehiti neist maja või aia. Mängu‿`aśju meil es ole. Aga üitskõrd tõi onu August miul lepä`pulkest tett lehmä, mitu lammast ja obese. Lehmäpulgal olli üits ots katelt puult `luipa lõigat ja sinna rakś lõigat, et lehmäl oless kaits `sarve. `Lambal olli pulga ots ütestpuult `luipa ja sinna kah rakś tett ku `lamba kõrva. Oben olli kõverest pulgast ja saba kah lõigat. Kõtu‿alutse ollive lõigat tasatsess ja luum seis siss `püstü. Ku mia suvel joba karjan käisi, `anti miul manu käänis`pääge väits lehmä jaoss `vitsa lõigate. Siss mia sai kah esi neid `luumi tetä. `Luumege `mängsi `kambren ja karja man. Üits ää naine olli tullu meil läbi mõtsa ja miu jaoss korjanu mõne kuuse- ja männäkäbi. Karjamaa pääl `mände ja `kuuski es ole. Käbidege olli vällän ää `mängi. Nii ollive suurempe ja es kao einä* (rohu) *`sisse ärä.

Kikk talve `kuuliminekuni olli `kambren. Es ole lume `sisse minekus `rõõvit. `Kuuligi lätsi esä kuvvege, alle jõuluss sai edimese palitu. Es ole vällän `arjunu, edimetsen lassin olli mitu `kõrda `aige. Et kammer kah jahe olli, `ahju es ole, olli mia `ültse pal'lu `aige.

`Kortle teisest `kambrest Seevit õpati joba lugeme, miut es õppa `kennigi. Ku kokku `saime, siss temä uhkuśt, et tääp joba sedä või teist `tähte. Aga temä kõrvan sai mia temäst enne tähe ja lugemise `sel'gess, nel'lä‿`aasteselt. Siss osteti miul kah aabits. Sii sai ruttu läbi loet mitu `kõrda. Ku `kennigi olli esäl parantemisess midägi toonu ajalehe`papre sehen, sai mia kah neid `papretükke lugede. Üits suurep poiss tõi koolilugemise raamatu, midä tal `endel vaja es lää. Selle sehen olli egätsugutsit jutte ja õpetusi. Onu Elmar kaugelt emä kodust tõi kooliraamatu: J. Sitska "Ajaloo algõpetus", 92 pildige. Viimäne olli Edisoni pilt. Raamat akaśs kivi‿aast, siss Eesti akatusest, teistest `riikest, sõdadest, Napoleonist ja pal'lu muud, mikest es saa arugi. Emä akaśs miul kah kirjutemist õppame.

Ku keväde ilma lätsive `lämmess, sai vällan `mäńgi. Seevige ehitime lepä`pulkest riiule ja `mängsime `puudi. Riiulte päält müüsime üitsteisel `väiksit kive, lille ja muud. Raha teime lepä`lehtist. Ammastege teime `lehtil

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`numbre `pääle. Me küll `numbrit es tunne, aga si̯i̯ raha olli `kallimp, kus `rohkep `amba`jälgi pääl.

Mäe otsan kasusive mitu suurt `kaske `ästi ripakil ja madalte `okstege. Nendege `kiiksime ninda kava, ku käe ärä `väśseve ja maha pudusit.

Tädi Marie olli käinu Riian ja `osten miul pupe! Si̯i̯ olli iluss, kummist, tumesinine jutiline kõŕt ja luuse* (pluus) *sel'län. Sellege `mängsime Seevige kateksi, temäl es ole pupet. `Ü̯ü̯sess `käändsi pupe räti `sisse ja `pandsi esä sõdurekasti pääle magame. Aga esä es ole tähel `panden ja `tõsten naglakasti pupel `pääle. Pupe pää läits katik. Nägu olli küll `tervess jäänu. Mia `pandsi `paklit `valge `rõõvatüki `sisse ja `topsi pupe pää täis. Levä`taignege `liimsi pähä miu `ende iluse pikä `juusse, mis emä olli alle `oiden.

`Varsti aga katte pupe periss ärä! Roti ollive pupe vedänu `nurka kapi ala. Pupe olli päädpidi roti‿augu sehen, levä`taigen ja juusse ärä närit. `Topsi siss pää uvvesti täis ja kudagiviisi `õmbli tal pähä titamütsi. Olli nännu tita`mütsi Seevi `väikse sõsare pähän. Emä olligi miut joba õpanu nõglage sukke, `kindit ja katiksit `rõõvit kohenteme.

Aga `mäńgmise aig akass `otsa `saama. Talve lugesi, ku olli midagi lugede, aviti emäl koriste, joonisti, `õpsi kirjutemist, Seevi emä käest `laulmist. Miu emä es pia `viisi. Suvess olli ostet lehm, kes es taha ütsinti keti otsan süvvä, eit's magame. Mia pidi tal man `vaht'me. Vanast maal tetti ommuku enne `kaessat üit's söögivahe tü̯ü̯d joba ärä. Kell `kaessa `võeti ruukosti. Ku emä ja esä `tallu tühü lätsive, `panti enne lehm `vällä. Miul `panti midagi `lämmepet `sel'gä, villatse suka ja `pastle `jalga. Pidi lehmä `sü̯ü̯mä `aama. Suka-`pastle saive `kastege likkess, jala `audusive ärä. `Lämme päevä kähen tulli `miulgi uni `pääle, olli joba vara kah üless aet. Magasime lehmäge kateksi. Peräst sai kakelte, et lehmäl kõtt tühi. Üit'skord olli aga esä manu `juhtunu, ku lehm miut `sarve otsan olli raputen. Sai `aiget ja `rõõva ollive katik. Si̯i̯ lehm olli kuri, ka koeral virut's sarvege. `Müüdi ärä ja osteti ää rahulik lehm, kes ańds kah `rohkep `piimä.

Suvel pidi mia aviteme emäl kah aian `pi̯i̯nrit `kitsu. Lehmä‿einä `riismisess olli miu jaoss kah väike viie pulgage riha tett. Eina`kaaŕe segämine olli kah miu tü̯ü̯. Emä löüs, et suur laits, `mäńgmise aig om läbi, sügüse lääp `ku̯u̯li. Pupe `paetedi ärä! Ku me `kõrva tulli uus, suur ja ulga lastege pere, ańds emä kohe edimene päe pupe nendel lastel ärä! Sama päevä `õhtu löüsi mia lepikust joba pupe käe ja jala ja katik kist `rõõva! Es ole midägi tetä!

`Mõtle iki, et si̯i̯ pupe oless võinu jäiä kah miu lastel `mängi. Ku nemä ollive `väikse, es ole kah pupesit `kuskilt `saada...

Helju Kuus, s 1926. Sudiste k

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLİSTE

ALMA UTT, 1942. ES KT 28: 72–73

Pargiajajad

Mede tare olli Roodsi sõa aast jäänü, üle katesaa `aasta vana. Om `pirlaki alle kõva. `Kamre olliv peräst `otsa ehited ja lõhuti toona maha. Sääl taren olli sõa‿aig `pernän üte pargi‿aaja naise maha löönü. Pargi‿aaja tullu ja talurahvas pagenu ärä, koes `kennig saanu. `Pernän lännü ahju pääle. Vanast olliv pirrulõmmu ahju‿bäl kujumen, säält `võeti, ku vaja olli.

Pargi‿aaja lännü laiali oma `kormi `aama. `Vihtla taren ollu tuli paraviisi ahjun ja üits paks naine jäänü `sinna ahjusuu ette lämiteme. `Pernän `vaaten ahju‿bält, ku ta visanu tõise niśä tõise õla‿bäl ja `paśten* (soojendanud) *ennäst säl tule`paśtel (-paistel). *`Pernän võtten lõmmu ja `lasken naisel `mu̯u̯dä lagipääd. Si̯i̯ pudunu maha ku‿t´s kot´t. `Pernän ruttu ahju päält `alla ja vedänu pargi‿aaja ussiksest* (uksekesest) *läbi riha‿ala. Laudile või kus ta siss esi lännü.*

Ku siss tõise pargi‿aaja tullu ja akanu vana‿`eite `ot´sma. Iki õiganu: pabu uhu‿ii ja pabu uhu‿ii. Aga‿ij‿ol pabut ämp `kuskilt `löüden, ei ole kohekil ollu ja lännü viimäti ärä.

1943. ES KT 60: 58–59

Vanapagan

Üitskõrd lännü inimese Kerä `pulma mineme. Kurmi talu maa pääl om üits Kukeliste mägi. Ku pulmarahvas `sinna kottale saanu, ollu vanapagan säl kuuse otsan, ütelnu imeliku `jämme äälege: „Ku te `sinna Kerä `saaja saade, siss ütelke selle Üri Mürile, et Tibu `tiuker om Kukeliste mäe‿bäl mõtsakutsikide kähen kimbun.”

Pidu tõise päeväl ütelti, ku ää päevä läbi ollive: eilä olli seidse `paari `ärgi, `täemp‿ei‿ol ärjä ännä `otsaki. - - -

Vanast püüńds vanapagan neid inimesid irmute. Vahel olli ta inimese, vahel looma või mõne muu asja `mu̯u̯du.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Üitskõrd Leena tullu `pu̯u̯l'pe‿`õhtu `il'lä einämaalt. Saanu är Naśte‿oja‿bäl, nännü ku üits, ku‿nag suur einäsaaǵ, vajunu `risti üle ti̯i̯. Esi ollu `siante `valge nagu udsu.

1944. ES KT 110: 9, 16, 57. *Väist ei tohi kunag seliti panna, siss tuleb vanakuri `põrgust `vällä, viilib väidse‿bäl oma keti katik. - - -*

Vanapagan viilib `põrgun `ilmast `ilma oma ahelt. Vanal kuul jääb ahel ninda peenikses ku niit, noore `kuuge akkab `jälle kasume. - - -

Vanast pel'läti vanapaganid. Ku mia `õhtult `ussi `kinni pane ja, iki eidä egässpul ristikse ette. Ku kodust `vällä `minti obesege, eideti obesel ja `endel ka ristike ette. Kõneliv vanast ik, et vanapagan oleved näl'län, egässpu̯u̯l oleved risti pääl. Venemal oleved siasöömäl ka riśt `pääle tett. - - -

Kapuste istutemise aig tuleb nõges kivi ala panna, siss om vanapagan vangin. - - -

1944. KS. *Laudil ja tare‿bäl `el'leve* (elasid) *vanapagane. `Mõisa rehen ja Koodi‿orun `el'leve vanapagane. Säält olli ik `õhtult `kaimus `mü̯ü̯dä miṅnä. Ütsinte tare‿bäl miṅnä om `kaimus – vanapagan olli karjapoisi säl õlekubude sen sinises pitsiten. Pimmessen* (pimedas) *om ik sihante `kaimus olla.*

Tulihänd

Mõni inimene käüś tuli‿ännän. `Õhtult mõni `johtuś nägeme, ku läits `taeva‿alust `mü̯ü̯dä ku tuline joga, sinine tuli, änd olli perän. Katte (kadus) *kohekil aida‿bäl või riha‿ala ärä. Kaṅds `vil'lä tõise aidast oma `aita. Si̯i̯ olli inimene, üits üteľ si̯i̯, tõine üteľ tõine.*

Luupaine

Mõnikõrd matab magaden eṅge `kinni. Esi näed, et mõni inimene või kaśs ve, vajuteb sul rinna `pääle või makkab sul pääl. Liigute mitt‿ei saa. Ku sa siss ütte `sõrme või varbast är saad liigute, siss kaob luupaine ärä, `ärkud üles.

Mõnikõrd om ommukult looma laudan likke ku vi̯i̯tüki. Siss om `ü̯ü̯se luupaine `lu̯u̯mel sel'län ollu. Lina‿ari tuleb loomal `ü̯ü̯ses `sel'gä `köüta, pulga ülespoole, siss lääb luupaine `sinna `otsa. Kuri inimene, nõid, käüb luu`paines.

Katkuaeg

`Vihtlal ollu seidse tüdärt. `Katku‿aig kajunu ni̯i̯ omal esi avva `valmis, `sääden `vastse `rõõva är `sel'gä ja lännü esi avva veere‿bäl `u̯u̯tma. Ku är surnu, pudunu `auda `sisse. Puha koolu `katkus. Paaŕ `versti `Räṅglel, om jäl Kalmetumägi.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Rahvatarkust

Ei tohi `koldes egä `tulle sül'läte – moka lääve `kärnä.
Ei tohi üle leedi (pliidi) *nägu egä `kässi mõsta paan – käe ja suu lääve `kärnä.*
Elle inimesel om arva `amba.
Enne ei jätä `õhtud, enne ku esi* (töö järk) *`viirte saab.
Esi laia, latse laisa, vao pik'ä, vaimu nõrga.
Ii veeren istutse, vao veeren vaadetse.
Ken vaest vaderes aab või `santi `saaja laseb.
Koer käseb `ändä, änd ännä‿`otsa – karva, karrake.
Koer läits ku‿t's udsujut't.
Ku konnasil'mä käte‿bäl om, võta `suula, vajute konna`sil'mi ütese `kõrda ja `viska suul `ahju, ku levätuli ahjun om. Esi tuleb ruttu `vällä joosta, ninda‿t ragint ei kuule.
Ku külän `leibä andas, piab ruttu salume, siss saab ruttu mehele.
Ku sa tõisele `leibä annad, siss piab kolm `kõrda enne kül'lest är näpisteme, kas või nõglapää suurutse kübenikse, ninda‿t tõine ei näe, siss ei tule omal leväst `puudus.
Ku `siipi keedetse, siss pannas obeseraud seebi `sisse. Mõni sihante `ästi kulunu või poolik või vana obesenagel ve. Sihante, mis obesel all är ollu om, siss tuleb ää siip, `sel'gub ärä.
Ku suu süüdäb, siss saab küläkakert. Ku küläline midäg paremped tuub, `saia ve, siss om sii küläkaker.
Ku süük' `põhja om `kõrbunu, tuleb kolm `kõrda üle paasanga `tõsta ütele poole, paan esi iki, egä `liuda‿i tõstete.
Levä`mõhke egä karaskinõud ei tohi siist kunag mõsta, pal't `ästi `puhtes `kaapi, siss ei tule leväst kunag `puudus.
Mõni mõis või ahjutäüs `vorste.
Ommen om odra `puul'pe, `täempe om täku `riidi.
Paremp söönü `süütä ku koolu kosute.
Puine piśtäb, luine litsub, `vinder-`vänder veereteb `ümmer* (mõistatus). *Sii om `süümine: lusik, `amba ja kiil.
Puru‿unikud ei või mitte sehen olla lasta, siss tuleb talul võlg `pääle.
Siga tuleb tappa noorel kuul ja kige paremp `lõunatuulege, siss liha `paisub. Võib tappa ka põhja- ja ommukutuulege (idatuulega). *Ommukutuulege om liha kõva, tehe. Kige alampemp om `õhtutuul* (läänetuul) *– liha jooseb kokku.*
Sikke kannab `siidi, ellel ij‿ol `el'miki kaalan.
`Talve süä alle. Suvve silmä, `talve `amba.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Tõmbab `niitmist, et si̯i̯ ta võtt. Tõnis vihub, et si̯i̯ ta võtt!
Varas jätäb vadja `seinä, tuli jätäb tuha‿aseme.
Võõras võis seebi är ka kahete, ku ta `johtuś `ütleme, et ka (kas) *`putru keedäd,*
või midäg muud ninda. Siss tulliki si̯i̯p ku puder.
Üle paa sanga‿i tohi `sü̯ü̯ki `tõsta, siss akkab kõtt valuteme.
Ü̯ü̯ kooleb, kõtt ei koole.

Anu Utt, s 1872. Saapaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viljandi

HELMUT KURT, 1943. ES KT 90: 48–51

Teede olukorrast

Ku sest `rohkem kõnelda, sis tiid `ol'lid ikki alvad küll: suur tii `tul'li sellel aal talumeestel tehä ja jumal tääb, kudas tedä sis ärä es `tehtä. Mõnikord `veeti kübe `ruusa või tõmmati ägli ehk rattavitsaga üle ja sii `ol'ligi sii tegemine. Tii`raave sama `äśti ku es olegi. Ku `vihma `tul'li, `ol'li tii `laines, kevädid ja sügisid ärä kõnelagi. Tii `rüüpäd `ol'lid rattarummuni. Sügävämäs es saa rattad vaeuda, `vankre põhjalauvad akasid `kandma.

Või `linna `viimise `kohta arvati, et `mińnes tuleb koorelaśs `vankresse `panna. Ku `linna saab, on või `val'mis. Ükskord tegi üks leht sihakst `nal'la, nel'lä`kümne `aasta rińgis tagasi. Sääl `ol'li pil't siis, ku perenaene aas (kihutas) *obesaga, koorelaśs `vankres, ja tegi sedäsi võid.*

Eesti valitsus tegi tiid ikki ääs küll, aga jät'tis nõnnasama kõveras, ku nad `enne `ol'lid. Mis siit `sinna Vil'ländi otsejoones sis `saabki. Paestu kiriku tońn ja Vil'ländi järve tagat topukrahvitońn paestavad lähedält ärä, aga akka `linna minemä, sis annab jala peris `vańtsi, `enne ku kolme või nel'lä tuńniga `sinna saad. Mis aeg sii tii‿ase on kõverdud, kis sedä tääb. Märjämä mäge kaeudes `tul'lid tii põhjast aad* (haod) *`väl'lä, sääl `ol'li paaŕ Katariinä `aegsed vaśkraha, suur võt'i ja pooles raiutud punasest vasest mõõgatupp.- - -

Püssid. Püssiloa saamine

Mede küläs `ol'lid sel aal `mitmel toamel püśsid. Ku uräätnikul kümme rubla peosse piśteti, sis püśsiluba ikki sai.

Konna Alleks kõnelas alles il'luti oma lugu, kudas temä püśsiloa sai. Sis ta olnd alles nuur, kahessa`teisku `aastane. Poisikstel kiigel ju püśsi‿imu, temäl mud'ugi kah. Alleks eläs sis üle jõe Venekülläs uräätnikuga kõruti, lähnud ja kõneland sest aśjast, et kudas on, kas ei saa. Uräätnik `täädis mud'ugi, et Venekülä mehel raha ei ole, `ütlend sis et: „Tule raadsi mul söögivahe linu, küll ma sedä `aśja toemetan."

Uräätnik võt'tis Venekülläst kohaga naese ja pidäs `kohta kah. Alleks `ol'li küll kahessa`teisku `aastane, aga loa pil't olnd sihake ähmäne, justku

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

abetki `paistnud ja loa `pääle kirjutud vanadus – kakskümmend viis `aastad. Mõni pidäs `püśsi ilma `loata ja mis sest maa‿`ilma `ol'ligi, ku kätte `saadi.

Uräätnik `käśkis `õhta `endä poole `tulla ja `kümnelisegä sai aśja `jälle `korda. Aga ädä, kel raha es ole!

Öhel Venekülä mehel `ot'sis ta öhekorra kodust `püśsi kiik kohad läbi, kus vähägi arvata võis, aga es leiä. Püśs põle olnudki imeliku koha pääl: toasein olnd mud'u peris tühi, `pal'lalt säńgi kohal `ripnend vanad püksinärud ja püśs olnd sääl s͡iis. Uräätnik `ol'li `säńgi puestates neid mitu `korda liigutand, aga põle `mõistnud `sinna vaadata.

Jaak Lapp, s 1878. Survaküla

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

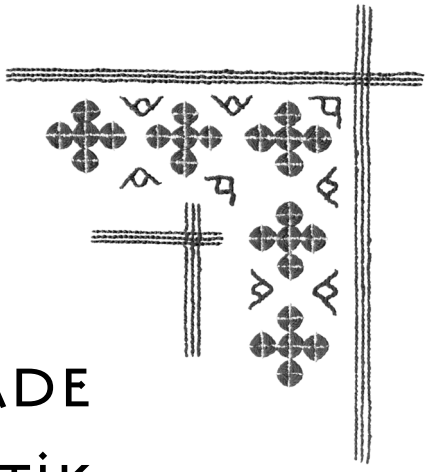

Murdesõnade sõnastik

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`Amme ja rüvvi `käüse_otsa `õmlus. Rõõvas `umbes viiskümment `aastad tagasi tett, kodun koet ja kedrät (Hls)

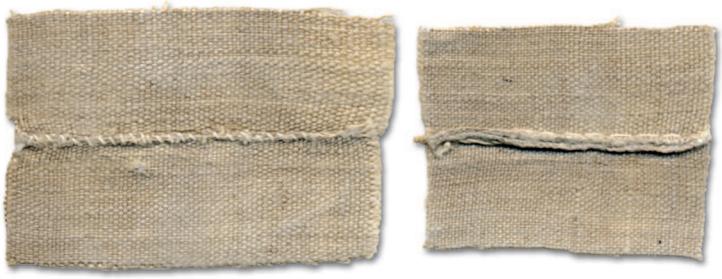

`Amme külʼle_`õmluse. Vana_`aigne rõõvas (Hls)

Vakaviir (Hls) *Iist palist* (Hls)

Siilu‿`õmlus* (Hls) *Külʼle‿`õmlus (Hls)

`Kääse kokku‿`õmlemine ja palist. (*Tüki võet vana‿`aigse rüvvi küllest.*) (Hls)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Kindakirjad (Hls)

Kuld`sõlgu kiri

Pokikiri (*vana‿`aigse `kinda veere, kirja ja värm*)

Kodun kedrät lõngast käterät´t (*viiskümment `aastad vana*) (Hls)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Pääräti palist (*seidsekümment `aastad vana*) (Hls)

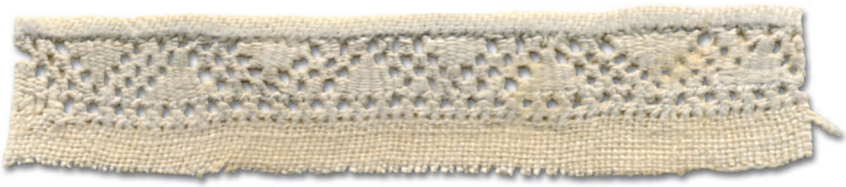

Randsikse pooleratta (*`umbes sada `aastad vana*) (Hls)

Meśte `amme `kaaltuke, *ristikideg* (Hls)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Viielõngaline tek´k kodun kaarit `villest. Kodun kedrät ja kaarit `umbes sada `aastad tagasi, kodu`vär´mege värmit (Hls)

Obese_ännä sõl´m (Hls)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Vammuse tük'k üten siilu‿`õmlusege. Kodun kaarit ja kedrät `villest. `Umbes sada `aastad vana ja käsitsi maaniidig õmmelt. Vammuse nüüṛ

Õlma palist, sellesamma vammuse kül'lest (Hls)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

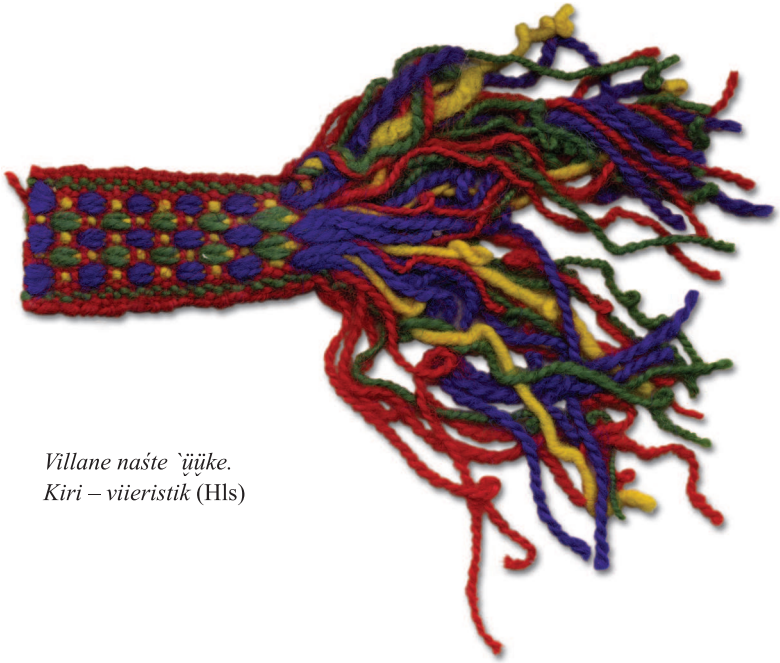

Villane naśte `ṷṷke.
Kiri – viieristik (Hls)

Meśte kõladeg `ṷṷkse (Hls)

Kördi pṷṷk (Hls)

aaderdama – värviga puusüüd imiteerima, (puud) mustriliseks värvima
aań om *aani* – puukraan (nt pesu-, taarinõul)
aasla|ńk om *-ngi* – rohttaim, aedvaak
adrakaśt – harkadra *raudpuu* ja *kurgede* vaheline ruumala. Vrd *pann*
`aerepuu → *aher*, *raudpuu*
aga om *aa* os *agu* – hagu, puuoks
aher om *-i* – harkadra künniraud. Vrd *`aere-*, *raudpuu*
(`)*ahti|ke* om *-kse* – ahas, kitsas
`ahtma*, *ahiti* – lõigatud vilja rehte partele kuivama panema. Vrd *`at|ma ~ *-me*
`aidu – aedik, sulg
`aigsale*; *`aikselt; *ajalt* – aegsasti, õigeaegselt
al – alles. Vrd *`all*(*a*) ~ *all*(*e*)
ala – alla
ala|mi̯i̯s om *-mehe* – pops, kehvik; *alamp*, *alampemp* – halvem, viletsam; *alan* – all; *ala|naine* – popsieit, kehviku, sauniku naine; *ala|rahvas* – väikekohapidaja, pops
alasi – alati
al'l om *alli* – halltõbi, malaaria. Vrd *allisõit*; *`alli `sõitma*
`all(*a*) ~ *all*(*e*) – alles, äsja, nüüdsama, just praegu → *al*
alle – alale, alles
allisõit; *`alli `sõitma* – halltõbi, malaaria → *al'l*
mitm *alukad* – väheväärtuslikud terad, kõlud
`ambli|ne om *-se* – hambuline. Vrd *ammuline*
ame om *`amme* – 1) särk; 2) kangamõõt (kaks käärpuuvahet); *`ammelti* ~ *`ammilti* – särgiväel
ammuli|ne om *-se* → *`ambline*
ammusuu – puuvankri rattapaare ühendavas vahepuus olev auk, millesse kinnitatava pulga abil oli võimalik vankrit käänata
mitm *angerpüt'sid* – angervaksad
anipaeu – hanepaju
`ao|ne om *-tse* – aegne
apantama – hapendama; *apusai* – rukkipüülileib. Vrd *rüä `pü̯ü̯gleleib*
arakmari – punane sõstar
arali – harudena laiali
(`)*ardu* om (`)*ardu* – varjualune, panipaik, hoonega külgnev poollahtine kuur (ka põhu, vankrite, hobuste v sigade hoiukoht) → *`artu*
arju|ke om *-kse*; *arju|s* om *-ssa* – harjusk, rändkaupmees
aŕk om *argi* – kahvel (söömiseks); *aŕk|jalg* om *-jala* – kolmest vihust koosnev rukkihaki südamik; *`arku* – harki
`artu* om *`artu. Vrd (`)*ardu*
aru – (kindel) määr, mõõt, arv
aru om *arva* – harv, hõre; *aru|kord* ~ *-kõrd* – harva
mitm [*ninä*] *`astlad* – teravikud vähi kummagi silma kõrval
`at|ma* ~ *-me*, *atta*, (ma) *ata* → *`ahtma

* Sõnastikus esitatakse üksnes need sõnakujud ja tähendused, mis leiduvad käesoleva valimiku tekstides. Sõnade tähestikulisel järjestamisel ei ole tähtede all või kõrval leiduvaid diakriitilisi märke arvestatud.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`auka|ma ~ -me, *auga|ta ~ -te ~ -de* – haukama, hammustama
mitm *au`kapsad* – kergelt kupatatud kapsapead (suuremad poolitatult), mis laoti tarenurka õlgedesse vaiade vahele, kus nad hapnesid, talvel ka külmusid; *auts* om *`autse* – (taari)hautis kaerajahust ja -kliidest; *avvutama* – hautama; *avvutu|s* om *-se* – hautamine

eben om *-e ~ -i* – 1) peenike puru, ude, helves, laastuke; 2) ehteke
edi|melt ~ -mält – esmalt, esiotsa; *edime|ne ~ edimi|ne* om *-se* – esimene; *edi|ne* om *-(t)se* – 1) eesolev ala, esine; 2) eeskoda, esik; *een ~ ehen* – ees, eel; *ehenpu̯u̯l* – eespool
ehvt om *`ehvti* – koolivihik
eie – heie. Vrd *äie*
eige – õige. Vrd *õge*, *`õigene*
`eitu|me, *-de* – ehmuma, kohkuma
elle – 1) hele, valge; 2) helde
elläi om *eläjä* mitm om *eläde* – loom
`elpsest* – hõlpsasti; *`elpus(s) om *`elpse* os *`elpust* – hõlpus
el'u ~ elü – 1) heli, hääl; 2) värving, helk
? *elureo terä* – mgi arstim
emälepp – sanglepp; *emäpuu* – tuuliku püstvõll, millest sõltub veski töötamine
eng om *enge* – hing; *`eńge_aig* – hingedeaeg, surnute mälestamise aeg (4 nädalat oktoobri lõpust kuni novembri keskele); *`engäme*, *engä|de ~ -te* – hingama
enne; *ennekine* – ainult, üksnes
enne(m)|bide ~ -pelt – ennemini, varemini; *-pi|ne* om *-se* – varasem; *enni|ne* om *-tse* – endine
enäm|bide ~ -bisti ~ -pist – enamasti. Vrd *änämiste*, *änäpest*

ep – just, nimelt
ere om *ere ~ -da ~ -dä* – hõre, sõre, harv
esi om *i̯i̯* os *ett* – esi, eesolev töölõik
esi – ise; *esi_eräldi* – eraldi; *esigi* – isegi; *esiksi* – ise; omaette, omapead, isekeskis; *esi`käijä* – isesõitja, auru jõul liikuv rehepeksumasin; *esit`mu̯u̯du* – isemoodi; *ess* – ise
`etsi tääs – täis elurõõmu

idsa → itsa
iguma – ihuma
ihvt om *ihvti* – kihvt, mürk; *`ihvti|ne* om *-se* – kihvtine, mürgine; *ihvtiteme* – mürgitama
i̯i̯skätt – eelkõige, peamiselt; *`i̯i̯smabe* – esmaspäev; *i̯i̯st ääl* – kõrge, esimene hääl, viisihääl
ike om *ikke* – linamurdmismasina osa, millest seadeldist edasi-tagasi keerati
ik(i) ~ ikki ~ iks – ikka
`ikma, *ikke*, (ma) *ike*, (ta) *ikk*, min (ta) *ik's* – nutma
iks → ik(i)
ilatsema – lõbutsema, (rõõmsalt) häälitsema
`ilda ~ `il'lä – 1) hilja; 2) hiljuti; *`ildäs `jäämä* – hilinema, hiljaks jääma; *illemp* – hiljem
il'läksi – hiljukesi, tasa, vaikselt; *`il'lä`tassa* – tasahilju
imbudet ~ imbuted leib – peenleib. Vrd *kolmepäeväleib*
imä – ema
inne – enne
ips om *ipsi* – kips
irmudu – hirmus, kole
`iskmä ~ `iśmä, *`iski*, (ma) *issi*, *issiti* – korrutama [lõnga]
`iśsis* [*`näoga] – mossis, loppis
`issämeie – meieisapalve
itsa ~ idsa mitm *`itsk|ma ~ -me*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

~ *`itsma*(*d*) ~ *`it´sma* ~ *`itsme*(*d*) ~ – hitse, külvirinna äärejoon
iva ~ *ivä* – 1) (vilja)tera; 2) teravili; 3) toit, toidupala, eine

jaań om *jaani* – jaanipäev (24. VI); *jaani*|*k* om *-ku* – 1) jaanipäev; 2) jaanituli
jakapäe – jaagupipäev (25. VII)
jakk om *jaku* – 1) jätk, pikendus; 2) kestus; *jakkuma* – jätkuma; *jakutama* – jätkutama
jalgpuu – kangastelgede osa
joga – juga, joon
joht – mitte, küll mitte
`johtume, (ta) *johub* – juhtuma
`jordan om *-i* – vee pühitsemine kolmekuningapäeval (6. I) õigeusu kirikus
`jorgen* ~ *`jorjen om *-i* – daalia, georgiin
juga- ~ *jugu*|*jala*|*s* om *-sse* – looduslikult kõverast juuritud puust reejalas
juh – ju, juba
jumala|*käpp* om *-käpa*; *-sõŕm* om *-sõrme* – jumalakäpp, rohttaim. Vrd *koradikäpp*
juńn om *junni* – 1) jupp, pundar, pabul; 2) kraasitud villarull
juudi|*sitt* om *-sita* – juudavaik (endisaegne arstim)
`jụụma, *juvva* – jooma
`jụụnig – otsekohe, kiiresti, joonelt, otsejoones
juur om *-e*; *juure*|(*n*)(*t*)*s*(*e*) os -(*n*)(*t*)*set* – leivajuuretis, juurekakk
`jụụśja* – jooksva, reuma; *`jụụskje_eli – tärpentiin; *`jụụs*(*k*)|*ma* ~ *-me*, *`jụụske*, (nad) *jooseve* – jooksma
juust om *juusta* – toit kohupiimast ja kartulipudrust
jõńm om *jõmmi* – jõmpsikas, 5–10-aastane poisike v tüdrukuke
jälede – jäledasti
jällekina – jällegi
`jämmu|*s* om *-se* – 1) jämedus, paksus; 2) jämedune, paksune
jänes(*e*)|*lil´l* om *-lil´li* – jänesvill, sootaim
järejest ~ *järest* – järjest

ka – 1) kas; 2) kae, vaata, ennäe
kaabiraud – [leivamõhe] kaapimisraud
kaal om *kaala* – kael; (`)*kaaltu*|*ke* om *-kse* – kaelus, krae
kaar om *kaara* – kaer
`kaardis – kaardus
mitm *kaari* – kraasid; *`kaaŕ*|*ma* ~ *-me*, *`kaari*, (ma) *kaari* – villu kraasima; mitm *kaasi*(*d*) ~ *kaasti*(*d*) – kraasid; *`kaaś*(*t*)|*ma* ~ *-me*, *`kaasti*, (ma) *kaasti* – kraasima
kabel om *kabla* os *`kapla* – köis, nöör
kade(*r*)*vä*|*ŕk* om *-rgi* – kaadervärk, kraam, varandus, koli
kadripäe – kadripäev (25. XI)
`kae*|*me*, *-de* ~ *kaia*, *`kaenu – vaatama. Vrd *`katsma*
`kaessa → *ka*(*t*)*essa*
kaeu → *kajo* ~ *kaju*; *kaeo*|*ma* ~ *kaeu*|*ma* → *kajo*|*ma* ~ *kaju*|*ma* ~ *-me*
kahama – kahisema
kaheteme – kaetama, ära tegema, nõiduma; *kahetse*|*kõld* om *-kõlla* – kattekold (igihaljas eostaim)
`kaimus – hirmutav, õudne
kait´s om *kate* os *katte* – kaks; *kait*(*s*)*`tõisku* om *kate*|*`tõiskme* ~ *-`tõisku* – kaksteist
kajo ~ *kaju* ~ *kaeu* – kaev. Vrd *läte*; *kajo*|*ma* ~ *kaju*|*ma* ~ *kaeo*|*ma* ~ *kaeu*|*ma* ~ *-me*; *`kaeva* ~ *kajude*; *kaeuti* – kaevama
kalasaba – teatavakujuline tapp puuosade ühendamiseks
mitm *kaldsa* ~ *kal*(*t*)*sa* os *`kaltsu* – kaatsad, endisaegsed linased v takused meestepüksid

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kalle om ⁽ˋ⁾*kalle* – kale, kare, kõva, kalk
kallerei – galerii
kama – mitmest tera- ja kaunviljast külm jahutoit, mida söödi eeskätt Mulgimaal ja selle naabruses 1) hapupiimaga kördiks segatult; 2) piima v hapukoore sisse tehtud käkkidena
mitm *kamassi* – kamassid, meeste haakidega poolsaapad
kamba|k om *-ka ~ -gu ~ -ku* – kamakas, suur tükk
`kampsu|ń om *-ni* – meeste ja naiste jakk, pihtkuub
mitm *kanakoolid* – varsakabjad
`kandli|k om *-ku* – kännustik, raiesmik
kandsujahu – tangude tegemisel odrateradelt eraldatud kestadest jahvatatud jahu
kanemp om *-e* – kanep; *kanempepiim* – kanepiseemnetest surutud vedelik toiduks
kangast `lu̯u̯ma – kangast käärima. Vrd *vedäme ~ vidämä*
kani – kaunis, üsna. Vrd *kańnu(s)*
kanne om *`kanme* – kandepael, seos, traks põllel v muul riietusesemel. Vrd *lińts*
kańnu(s) – kaunis, üsna. Vrd *kani*
kańts om *kandsi* – heinavirn
kapa|k om *-gu, -ku* – meestesokk
kapp om *kapa* – laudnõu, puukibu. Vrd *kibu*
kapust om *-e* – kapsas
`karma|n ~ -ń om *-ni* – tasku, kaugas
karran – jäätunud, külmunud
karre om *karre* – karge, värske, tahe (nt taar)
karu om *karva* – karv; *karu|kõld* om *-kõlla* – kold; *karu|ne* om *-se* – karvane; *karu‿ägel* – karu-, oksäke
kasevahuli|k om *-ku* – kaseriisikas
kasinest – napilt, vähevõitu
kask om *`kaska* – kasukas
`kast|ma ~ -me*, *`kasta, (ma) *kasta* – 1) kallama, valama, niisutama; 2) tainast sõtkuma
kasu – kasv; *kasu|ma ~ -me*, *-da ~ -de ~ `kasva* – kasvama
kateksi – kahekesi
kate|se om *-seme*; *ka(t)e|ssa ~ -s(s)e* om *-ssa(ma) ~ -same ~ `kats|ma ~ -me ~ `katsa* – kaheksa. Vrd *`kaessa*; *katessada* – kaheksasada
katik – katki; *katiku|ne* om *-se* – katkine; *`kat´ski* – katki
`kat´ski – teat pulgamäng
`katsma*, min (ma) *`kat´sin – vaatama. Vrd *`kaeme*
`katsme`tõisku – kaheksateistkümne
`kauga* – kaua. Vrd *kav(v)a*; *`kaugas – kauaks, hiljaks. Vrd *kava(s)*
kaugas om *`kauka* – omaaegse meestesärgi kahekordne pihaosa, mida kasutati põuetaskuna
⁽ˋ⁾*kauv(v)el* – kaugel. Vrd *kaven*, *kavetel*; *`kauv(v)ele* – kaugele; ⁽ˋ⁾*kauv(v)elt ~ `kauv(v)est ~ kavelt* – kaugelt, eemalt. Vrd *kavest*; *kaven* – kaugel. Vrd ⁽ˋ⁾*kauv(v)el*, *kavetel*; *kavest* – kaugelt. Vrd ⁽ˋ⁾*kauv(v)elt ~ `kauv(v)est ~ kavelt*; *kavetel* – kaugel. Vrd *`kauv(v)el*, *kaven*; *kavvembele*
kav(v)a – kaua. Vrd *`kauga*; *kava(s)* – kauaks. Vrd *`kauga(s)*; *kavemp ~ kavvep* – kauem
kavvembele – kaugemale. Vrd ⁽ˋ⁾*kauv(v)el*, *`kauv(v)vele*, ⁽ˋ⁾*kauv(v)elt ~ kavelt*
keedi|k om *-ku* – vesine, allikane maa
keeli|k om *-ku* – puuvankri rattapaare ühendav liigendvahepuu
keeri om *keeri ~ `keerme* – ketas, ratas kedervarrel, vokivärtnal, kus teine nööriharu peal jookseb

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`keitmä*, *`keitä, *keideti* ~ *keed'eti* – köitma, siduma. Vrd *`köütmä*
ken om *kenne* os *kedä* – kes. Vrd *keä*
keńg om *kengä* – 1) king; 2) (veskis) renn, mida mööda vili jookseb kolust kivide vahele; *ken*(')*gälti* – kingadeta, paljajalu
`kennig*(*i*) – keegi, ükski. Vrd *`keäki
keremb – kergem; *`kergede* – kergelt; *`keŕgem*|*pelt* ~ *-pest* – kergemalt; *`kergusi* – kergelt, kergesti
keri|*p* om *-pu* ~ *-bu* – kerilauad
kesi om *ki̯i̯* – viljatera kest, sõkal
kesi ~ *kes*(')*u* ~ *kes*(')*ü* om *kes*(')*va* ~ *kes*(')*vä* – oder
kestel om *`kestle* – juurtest, vitstest v õlevõrudest korv
kest`paika – keskpaika, keskele
kevädilt – kevadel
keä – kes. Vrd *ken*; *`keäki* – keegi. Vrd *`kennig*(*i*)
kibeneken(*i*) – pisut, natuke, väheke
kiber om *kibra* os *`kipra* – peenike korts, kurd, keerd, kruss; *kibrat* – kroogitud, kurrutatud; *kibruteme* – krookima, kurrutama. Vrd *`kiprama*
kibe|*til'l* om *-til'li* – sabadilliäädikas
kibu om *keo* – laudnõu, kibu. Vrd *kapp*
kida om *kia* – kisk, konksuke (nt västral, õngel)
kidseve – kitsas, tihe, pingul
kidsuma → *`kitsma*
kihti|*ne* om *-se* – mürgine
kiigest – kõigest; *kiik* om *kige* ~ *kiige* – kõik. Vrd *kikk* ~ *kik'k*
ki̯i̯l om *keele* – 1) keelpilli osa; 2) nööri-kee
kiila|*k* om *-ku* – okaspuust katuselaast
`ki̯i̯mä*, *`ki̯i̯ä – keema
kiiń om *kiini* – kiil (putukas)
kiiń om *kiini* – kiin, suure noa taoline terariist
ki̯i̯t om *keedu* – keedus, keetmine; korraga keedetav toidukogus
ki̯i̯t' om *keedi* – kee, kett
`kiiä|*mä* ~ *-me* – hullama, vallatlema, mürama
kiki – hammas
kikk ~ *kik'k* om *kige* ~ *kike* – kõik, viimane kui üks. Vrd *kiik*
kikk om *kiku* – leivaviilukas
kil'p om *kilbi* – vähi kehaosa, selja kitiin-koorik
kimavõrk – abar, kolmekordse linaga kalavõrk; selle keskmine, kõrgem ja väiksemate silmadega võrgulina
(')*kimmel* om *`kimle* – kollakashall v hallikaspruun [hobune]
kiźnäl os *kiźnält* – kindel
kipempest – kiiremini
`kiprama → *kibruteme*
kirbits om *-e* – kõrvits. Vrd *kõrnits*
kirive|*ne* om *-se* – kirev, kirju; *kirivene-kot't* – mäletsejate liitmao osa. Vrd *kordmagu*
kirjutse|*ku̯u̯l'* om *-kooli* – (van) vallakool
kirmi|*rät't* om *-räti* – loor-, pits-, tüllrätik
`kirve|*varn* om *-varna* – puuvarn seinal kirveste hoidmiseks
`kiskma,* min (ma) *`kisse – kiskuma
kisla – 1) kiisel, kaerakile; 2) väga hapu, kilehapu
`kistu|*ma*, *-me*, (ma) (')*kistu* – kustuma
`kitme, *kittä*, (nad) *kitäve* – kiitma
kit'sipaat'spu(*u*) – paakspuu
`kits*|*ma*, *-me*, *`kitsu, (ma) *kidsu*(*n*) – kitkuma. Vrd *kidsuma*
kitu|*ss* om *-sse* – kiitus
kiviru'l – väike mittesöödav kala; *kivi*|*tõŕs* om *-tõrre* – veskikivi puust ümbris veskis
koda om *koa* ~ *kua* – 1) püstroovikutest väli-, suveköök; 2) nelja seinaga laeta abihoone taluõues; 3) sauna eesruum

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`koede* – kuhu; *`koekil – kuhugi, kuskil(e). Vrd *kohekil*

kogus(*s*)*en* – 1) koos, lähestikku; ühes- (koos), seltsis; 2) millegagi kaetud v määrdunud

kohalt – 1) otsekohe; 2) otsejoones; 3) päris, väga

kohe – otse

kohekil → *`koekil*

kohlapuu – kuslapuu

koi_ein – koirohi

kolbits om *-a* ~ *-e* – linalõuguti, kolgits. Vrd *kol'gispuu*, *lõugat's*, *roobits*

koldas(*s*) om *`kolta* – kalda-, pervealune õõnsus

kolga om *`kolkme* os *kolgat* – puhastatud linapeo; peotäis linavarsi; *kol'gispuu* – linalõuguti, kolgits. Vrd *kolbits, lõugat's*, *roobits*

kolgutaja – tuuliku pealmise kivi keskel olevas augus liikuv puukepp, mis veski töötades pani *kol'u* põruma, et terad kivisilma jookseksid

kolk om *kolga* – (kauge) nurk, koht

`kol'kma*, *`kolki, (ma) *kolgi* – linu ropsima, linapeosid harima. Vrd *linu tegeme*, *roobitseme*, *`roṕsme*

kolle om *`kolde* – reheahjuesine, lee, kuhu tõmmati söed ja kus vanemal ajal ka keedeti. Vrd *tuhkaud*

kolmanti|*k* om *-gu*, *-ku* – endisaegne 1/3-vakaline viljamõõt; *kolmepäeväleib* – peenleib. Vrd *imbudet* ~ *imbuted leib*; *kolmi* – kolmekaupa

kol'u – lehtrikujuline põhjata kast veskis, kuhu jookseb jahvatatav vili

mitm *kombussad* – tapetud hane tiiva esimesed jätkud, pead-jalad, liivapugu

konna|*tatar* mitm *-`tatrad* – kassitapp

`konnegi* – kuskil(e)gi. Vrd *`kunneg(*i*) ~ *`kunnig*(*i*)

koodsel om *`kuudsli* ~ *`kuutsla* ~ *`kuutsle* – koonal

koole|*tama* ~ *-teme* – surmama, suretama; *koolu* – surnu, koolja

kora [*jalg*, *käsi*] → *kura*

koradi|*käpp* om *-käpa* – kuradikäpp, rohttaim. Vrd *jumala*|*käpp* ~ *-sõŕm*

korbatama – kõvaks ja krobeliseks muutuma

kordmagu – mäletsejate liitmao osa. Vrd *kirivenekot't*

korembale – kõrgemale

korevil – kohevil(e), kohevalt

`koŕgame, *korjade* – korjama

`kormi `aama – söögi- v riidekraami otsima, santima

koŕp om *korbi* – pärmitaignast kukkel v sai kohupiimast, munast ja koorest pealsega

korrali|*ne* om *-se* – jahvatamiskorda ootav veskiline

`kor*|*ten* om *-tne* – korter; *`kortlemaja – üürimaja

mitm *`kostmise*(*d*) – katekismuse peatükid, mida leeritunnis leerilastelt küsiti. Vrd *päälugemine*

`kot'la|*ne* om *-se* – rändtööline (nt kott seljas, küli mööda käiv, tööd otsiv linakolkija)

kottal(*e*) ~ *kottel*(*e*) – kohal(e); juures, lähedal; suunas, poole; [kellegi, millegi] kohta; *kotu*|*s*(*s*) om *-s*(*s*)*e* – koht, paik; *kotutside* – kohati, paiguti

kubin om *-a* – väike viljakärbis

mitm *kubu_alused* – rukkivihkude sidemed, mida rehepeksul tuli eraldi peksta

kueu → *kuiu* ~ *kuju*; *kueu*|*ma* ~ *-me* → *kuju*|*ma* ~ *-me*

kugar ~ *kugur* om *-a* ~ *-e* – linakupar

(`)*kuht*(*i*) om (`)*kuhti* ~ *kuhi* – naistejakk, pluus

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`kuiki – kuidagi; eriti; *kuiss* – kuidas
kuiu ~ *kuju* ~ *kueu* om *kuiva* ~ *kuju* – kuiv; *kuju|ma* ~ *-me*, *kueu|ma* ~ *-me*, *-da* ~ *-de* ~ *`kuiva* – kuivama
kuker|kuusk om *-kuuse* – põldosi
kukur om *`kukru* – kukal
kuku|ru̯u̯ś om *-roosi* – mais
kula – (puu)kulp
kuld`sõlgukiri – teat kindakiri
`kulle|ma ~ *-me*, *kulle|lda* ~ *-(l)de* ~ *-(l)te* ~ *-ta* – kuulama
kul'ämine – ajaviide, ajaraisk
kumarusi – kummargil
kuḿm om *kummi* – kaitselagi reheahju suu kohal. Vrd *vomm*
kun – kus
kuni – 1) puumuna; 2) vurrkann
`kunneg(i)* ~ *`kunnig(i) – kuskil(e). Vrd *`konnegi*
kuńt om *kundi* – kult
kuńts om *kunsi* – vigur, kunsttükk
kunts om *kundsu* – konts, tüügas, tüveots (nt ahjuluual, vikatilöel)
mitm *kuppe* – kubemed
kura [*jalg*, *käsi*] – vasak, pahem. Vrd *kora*
mitm *kured* om *`kurgede* – harkadra aisad, mille ülespoole käänduvaid otsi ühendas *käsipuu*
kure|kell om *-kellä* – õistaim
kurk om *kurgu* – 1) auk voki lühirauas, kust lõng värtnale jookseb; 2) jala varbaalune
kurn om *kurna* – pesuhautamisnõu
`kurt|ma* ~ *-me*, *`kurta, (ma) *kurda*, min (ta) *kuŕts* – püsima, kestma, seisma, olema; säilima
kuru – kitsas ruum ahju ja seina vahel; rehetare ahjupealne
mitm *kut'si|ga* ~ *-ka(d)* ~ *-ku* – kolmeosalise pakkäkke keskmised väiksemad vahepakud
kutsirautsi|k om *-gu* – sipelgas
ku̯u̯k om *koogu* – konks, vahend tapetava sea suu sulgemiseks. Vrd *ku̯u̯ń*; *`ku̯u̯kan* – kookus, kõveras
`ku̯u̯lma, *koolda*, (ta) *kooleb* – surema
ku̯u̯ń om *kooni* – nöörist ja puupulgast vahend tapetava sea suu sulgemiseks. Vrd *ku̯u̯k*
`ku̯u̯ŕma, (ta) *koorib* – koorduma, koorikut, kesta vahetama (nt vähid)
ku̯u̯ś om *koode* ~ *koone* ~ *koose* os *ku̯u̯nt* ~ *ku̯u̯st* ~ *ku̯u̯t* – kirvevars. Vrd *kuvvass*
kuusi|ne om *-tse* – kuusepuust
kuuskümmendkuus – teat kaardimäng
`ku̯u̯tsle|laud om *-lavva* – koonlalaud
kuvvass om *`ku̯u̯da* – kirvevars. Vrd *ku̯u̯ś*
`kõel(u)ma, (ta) *kõelub* – kõõluma, lonkima, logelema, tegevuseta laisklema
kõldsuteme – kõlksutama, taguma, koputama
kõlgas mitm *`kõlkad* – suvivilja käsitsi peksmisel ja tuulamisel eralduv õlepuru, jämedam agan; *kõlgu|s(s)* om *-ssa* ~ *-ssi* – aganik, põhukuur (rehielamu v laudaga ühe katuse all)
kõlu – 1) kelme; 2) liha ja ploomirasva ümbritsev õhuke nahakile; 3) silmakae
kõmama – häält tegema, kõnelema
kõreńt → *kõr(r)eńt*
kõrgas om *`kõrka* – kõrkjas
(`)*kõrgu* – kõrgune
kõri|k om *-ku* – pruudiseelik. Vrd *pallapoolik*, *sõbarät't*, *sõpu*, *sõu(ke)*
mitm *kõri|ne* om *-nte* – kangaspuude niieplokid, üle mille jooksevad niierihmad
kõrnits om *-e* – kõrvits. Vrd *kirbits*
kõr(r)e|ńt om *-ndi* ~ *-nti* – kõrend, roovik, varb, ritv, latt lae all (nt riiete riputamiseks)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

kõru om *kõrva* – kõrv; *kõru* – kõrvuti. Vrd *kõruti*, *kõrutsid*(*e*); *kõruli*|*ne* om *-se* – 1) kõrvaline; 2) põhitoidu lisa. Vrd *kõrune*, *kõrvane*; 3) kaaselanik, majuline, kes elas talukambris, saunas v sulastares (vallaline v perekonnaga, nt sulane, pops, saunik jts); *kõru*|*ne* om *-tse* – kõrva(li)ne; *kõruti* ~ *kõrutsid*(*e*) → *kõru*

kõŕv om *kõrvi* – punakaspruun [hobune]

kõrvan – kõrval; *kõrva*|*ne* om *-tse* – põhitoidu lisa. Vrd *kõruline*, *kõrune*

kõrvemaik – kõrbenud maitse

kõrvi|*k* om *-gu* – valge, mõru piimaga kõva seen

`kõtra aeama – luiskama, lobisema

kõtt om *kõtu* – kõht

`kõvva – kõvasti

kõõrukiri – teat kinda- v sukakiri

käe|*juť t* om *-juti* – käejoon; *-puu* – adra osa. Vrd *käsipuu*; *kähen* – käes

käo|*keng* – käoking, õistaim; *-põll* – õistaim

kärbi|*le*|*ne* ~ *-li*|*ne* om *-se* – krobeline, sakiline

kärbu|*s*(*s*) om *-s*(*s*)*e* – a) kärbis, okslik v ristpulkadega rõugupuu; b) karuäkke osa

mitm *käsilise* – torupilli osad, sõrmilised; *käsipuu* – 1) harkadra aiste tagumisi, ülespoole käänduvaid otsi ühendav põikpuu, millest atra juhitakse. Vrd *käepuu*; 2) voki osa

kõŕt om *kõrdi*; *kõrtsi*|*k* om *-ku* – seelik

köömel om *`kü̆ü̆mle* – köömen

`köütmä*, *`köütä, *köüdeti* – köitma, siduma. Vrd *`keitmä*

kübe|*n* om *-ne* os *-nt* [*`aiga*] – raasuke, väheke

küdsäkardul – küpsekartul; *küdsä*|*me* ~ *-mä* ~ *küdsäteme* – 1) küpsema; 2) küpsetama. Vrd *kütsü*

küdü – küdi, mehe v naise sugulane

küünäsnukk – küünarnukk. Vrd *küünäsperä*

mitm *külikured* – sügisel varakult, rukkikülvi ajal (põldudel toituvad) lõunasse lendavad kured; *küli*|*vits* om *-vitsa* – näsiniin. Vrd *küü*|*vits* ~ *näsipuu*

küllät – küllalt

küläkaker – külakost, külaleib

kül'ü|*mä*, *-dä* ~ *`külvä* – külvama

künnä|*p*(*u*) om *-pu* – 1) ristühendus ree kodarapaaride vahel, painard; 2) kõõlus, millega lihas kinnitub luu külge

künnüpäiv – künnipäev (14. IV)

`küśk*|*mä*, *-me* ~ *küsüme*, *`küśki ~ *küsüde* ~ *küstä*, ma *küsü*, ta *küśsib*; min ma *`küśse* ~ *`küśsi*, ta *küśk*; *`küśti* – küsima

kütsü – küps. Vrd *küdsä*|*me* ~ *-mä*, *küdsäteme*

küt'u|*s* om *-se* – kütis

`küünlepäe – küünlapäev (2. II)

küünäsperä – küünarnukk. Vrd *küünäsnukk*

küü|*vits* om *-vitsa* – näsiniin. Vrd *küli*|*vits* ~ *näsipuu*

laadi|*k* om *-ku* – kast; sahtel, laegas. Vrd *`laekas*, *suhvlaegas*

`laager* om *`laagre – 1) kuullaager, raudosa tuuliku peavõlli juures. Vrd *vähi*; 2) püstpuu kummalgi pool linamurdmismasinat

`laager* om *`laagre – lade, kogum (nt kaarutatavat heina, koristatavat vilja, tuulest murtud puid)

laaritsapäe → *lauritsepäe*

laaś om *laasi* – klaas

mitm *laaś*(*k*)*`pakla* – peentakud, linade sugemisel kõige lõpuks, läbi tiheda harja soetud takud. Vrd *ots`pakla*

laberi|*k* om *-ku* – lapergune, lapik

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

lade|(m) om *-me* – 1) tallatav viljalade rehealuse põrandal; 2) masinaga mahaniidetud, veel sidumata vili; 3) saadu panekuks kokkuriisutud kuiv hein
`laekas* om *`laeka – laegas, sahtel. Vrd *laadik*, *suhvlaegas*
laguma, *`laonu* – lagunema
lahede – lahedalt, lahedasti
lahemp – lahjem
lahing om *-u* – laeng
`lahki* – lõhki; *`lahk(a)ma, *`lahku*, min ma *`lahkse*, nad *lahesive* – 1) lõhkuma, kõvasti kloppima; 2) lõhkema, lõhenema; 3) lööma
lahv om *lahvi* – klahv
lait´s om *latse* – laps. Vrd *`lat´ske*
lakk om *laka* – vähi kehaosa
lak´ka – laiali
lamema – lamama
lape|ŕt om *-rdi* – 1) masin linaseemnete puhastamiseks. Vrd *lappermasin*; 2) voki tallalaud
lapi om *`laṕme* os *lapit*; *`lapju* om *`lapju* – labidas. Vrd *lappi*
lappermasin – masin linaseemnete puhastamiseks. Vrd *lapeŕt*
lappi → *lapi*
laśs om *lassi* – ankur, lähker
`lat´ske – lapsuke. Vrd *lait´s*
lat´t om *lat´i* – endisaegne pinnamõõt, kümneküünrane tükk linapõldu
latter om *`latre* – latern
`lauba* ~ *`laube – laupäev. Vrd *`pu̯u̯l'|ba* ~ *-be* ~ *-pe*
laudi om *laudi* – 1) lakapealne, laudadest v lattidest lagi rehetoal ~ tarel ja selle kohal olev katusealune ruum. Vrd *lõhn*; 2) seina- v nurgariiul; 3) saunalava
laug om *lau* – 3–4 part rehetoa lae all ning nendele kuivamiseks laotatud vilja- v linakiht
laurits ~ *lauritsepäe* – lauritsapäev (10. VIII). Vrd *laaritsapäe*
lausi – lauatükkidest kokkulöödud v seina külge ehitatud magamisase
lavvakirik – jumalateenistus armulauaga
legu om *leo* – linaligu
lehe|s(s) om *-se* – lehtedega oks; *leht´kübär* – kaabu; kübar; *`leht(l)i|ne* om *-tse* – leheline, leherikas
`leidmise aeal* – [lehma] poegimise ajal; *`leidmä – poegima. Vrd *`tu̯u̯ma*
lein om *leeńu* os *`leinu* – leil. Vrd *lõun*
mitm *`lemle* – takuebemed, pehmed, õrnad kiutükikesed, mis linade ketramisel v kudumisel eralduvad; *lemmenteme* – lemmendama, liperdama, hilbendama
lepiksi̯i̯n – piparriisikas
levä‿otsaksekiri – teat kindakiri
libas|tama ~ *-teme* – libisema, libistama
lige om *lige* os *liget* → *like*
ligi`korda – ligikaudu, umbes
lihade- ~ *lihavede|pühä* – lihavõtte-, ülestõusmispüha; *liha‿eide* om *-`eite* – vastlapäev
`lihtsale – lihtsalt
(`)*liigenahk* – lehmasarvest luti külge kinnitatud karvadeta lambanahatükk, millesse tehtud augu kaudu laps imes piima
`li̯i̯kame, leegade – ümber jooksma, lippama, liduma, ulama
`li̯i̯k'|mä* ~ *-me*, *`li̯i̯k'i – pleekima
li̯i̯m om *leemi* os *`li̯i̯mi* – supivedel, supp
lii`meister – kahe käepidemega vooliraud
liin om *liina* – linn
`liister* om *`liistre – kliister
li̯i̯t´ om *leedi* – pliit
liiv́ om *liivi* – kolmekandilisele puuraamile kinnitatud kalavõrk, mida kalastamisel 2–3 mehega mööda jõepõhja veetakse

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

liiva|ruhi om *-`ruhve* – jalgadel küna puunõude liivaga küürimiseks
like om *lige(dä)* ~ *likke* os *liket* – märg, niiske. Vrd *lige*
liḿps om *limpsi* – klimp
lina‿emä – jäme v kaheharuline linavars, kummagi haru otsas kupar; 2) õhuke valge pilvekiud taevas, soodne lina külvamise aeg; *lina`murdja* – kolme hammasrulliga puust seadeldis linaluude murdmiseks
`lingu `laskma – liugu laskma
lińts om *lindsi* – õla- v kandepael, traks (nt pükstel, põllel). Vrd *kanne*
linu tegeme – linu töötlema; linapeosid harima, ropsima. Vrd *`kol'kma*, *roobitseme*, *roṕsme*
lipats om *-i* – 1) plekist näpits, kuhu kinnitati rasvalambi taht; 2) õnge osa
lipe om *libeve* – 1) sile, libe. Vrd *`nil'be*; 2) *lipe* om *libeda* ~ *lippe* os *lipet* – tuhalehelis
lirts om *lirtsu* – kambrisse ulatuv pliidi tagasein
liru – lahja, vähetoitva toidu kohta
liud om livva – kauss; *livva|ke* om *-kse* – liuake, kausike
lobevede – lõdvalt, loiult; *lobevemp* – lõdvem, loium
lobi – sulp, rokk (loomatoiduna)
lobur om *-i* – asi, ese; kila-kola; mgi tööriista osa
lobusteme – lohakalt tegema
lok'k om *loki* – plokk, seadis raskuste ülesvinnamiseks (nt veskis)
`lompi – klompis
lońt om *londi* – takukeere, takust (ka heintest, rohust) lõdvalt keerutatud köis
loomalava – taimelava
`loṕ|ma ~ *-me*, *loppi* – kloppima
lot's om *lotsi* – klots
lualt – loalt, vabalt, soovi järgi, küllaldaselt
`luipa – längu(s), poolviltu
luits om *luidsa* os *`luitsa* – lusikas. Vrd *lusik*
luks om *luksi* – võru, rõngas, lukk millegi kinnitamiseks
lummer om *`lumbre* – number, arv
lupard om *-i* – kalts, narts
lusi|k om *-ka* ~ *-ku* – 1) lusikas. Vrd *luits*; 2) harkadra osa, mis mulda pööras
luukarni|ts om *-tsa* – väike mittesöödav kala
lu̯u̯m om *looma* – taim
`lu̯u̯ma* → *kangast `lu̯u̯ma
lu̯u̯s om *loosu* – loos, liisk
lõhmu|s om *-se* – pärn
lõhn om *lõhna* ~ *lõhnu* – rehetoa ~ tare partepealne ruum, kuhu vili kuivama aheti ning kus vahepeal võis hoida ka tarbepuid jm. Vrd *laudi*
lõnga‿eli – lahjendatud väävelhape; *lõnga|loi* om *-`loime* – haspel
lõnse – kõhn, lahja, isutu [olend]
lõuga|t's om *-tsi* – lõuguti, kaanega kolgispuu linavarte käsitsi murdmiseks. Vrd *kolbits*, *kolgispuu*, *roobits*
lõun om *lõunu* – leil. Vrd *lein*
lähiksen → *lähüksen*; *lähiksess* – lähedale
`läh|kur om *-kru* – lähker
lähüksen – lähedal. Vrd *lähiksen*; *lähiksess*, *lähükses* – lähedale
lämi|(s)teme ~ *-tämä* – soojendama. Vrd *`paśtme*, *peesiteme*, *`soetama*; *`lämmede* – soojalt; *`lämmest taol* – kuumana, soojalt; *läm(m)i* om *`lämme* – 1) soe, kuum, leige; 2) soojus; *`lämmämüür* – soemüür
läpäteme – riknema, halba maitset omandama
läte om *`lätte* – kaev. Vrd *kaeu* ~ *kajo* ~ *kaju*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

lätsäteme – plärtsatama, plärtsuma
`löige* → *`löüge
lömä – muda, sodi, praht
löösi|k om *-ku* – ajutine varjualune mõne hoone kõrval
`löüge* – leige. Vrd *`löige
lüheli|ne om *-se* – lüheldane, lühikesevõitu
lüht´ om *lühi* – voki osa, mille harude vahel keerleb kedrates värten
lüke om *`lükme* – kangakudumisel korraga riidepoomile lastav osa kangast
lümbä|k om *-ku* – lombakas, lonkur
lüsi om *lüe* os *lütt* – vikati vars
`lüü|ter om *-tre* – (van) käskjalg; kutsar

`maali|n(e)* om *-se* – 1) maas lamav, lamandunud, maha langenud [hein, vili]; 2) mitm *`maali(t)se(d) – maast saadud nahahaigus, sügelised. Vrd *süidi|ku(d)* ~ *-käd*, *süüdiku*; *maa|niit* om *-niidi* – kodus tehtud niit; *maa|põhi* ~ *-põrmat* – muld- v savipõrand
`maarjapäe* – paastumaarjapäev (24. III). Vrd *sia`maarjapäe
`maateme*, (ma) *`maate – magatama, magada laskma (nt karja)
magats om *-i* – magasiait
maǵavu|s om *-se* – maius, maiustus. Vrd *`matjus*
mahan – maas
make om *make* – mage; *makest taol* – magedalt, magedana
man – juures; *mant* – juurest; *manu* ~ *ma[nu]* – juurde
mitm *marjaku* ~ *marnaku* – umbrohuseemned
`masma*, *`massa, (ma) *massa* – maksma
mass om *massa* – maks (elund)
`matju|s om *-se* – maius → *maǵavus*
mitm *`matjus(s)e* ~ *mat´us(s)e* – matused
mauk om *maugi* ~ *maugu* – 1) kõlkahunnik käsitsi rehepeksul; 2) jäme verivorst. Vrd *mõuk*
mea ~ *mia* om *miu* os *miut* ~ *mut* – mina
mede – meie [oma]
`mel|der* om *-dre* – mölder; *`meldre|mat´s om *-mat´si* – teat kaardimäng
mesi|k om *-ku* – mesikas, rohttaim
mia → *mea*
`mian|te* ~ *mihan|de* om *-tse* os *miast* – milline, missugune; *mias* ~ *miha|ke* om *-kse* – missugune; *`miastig – midagi, mingisugust
`mihkel* ~ *`mihklepäe – mihklipäev (29. IX)
mike – mille; *mikeperäst* – mispärast
miśs om *missi* – meskitõrre hautis, linnased koos pealevalatud kuuma veega; õllevedelik enne käärimist
mit´t om *miti* – linaseemnekeedis lõimelõngade immutamiseks
mol´l om *molli* – jäme puumold, jalad ühe otsa all, kasutatud linakuparde eemaldamisel
`moskovski* – valge saiajahu, nn Moskva jahu. Vrd *`muskoski
muku – muudkui
`mulder* om *`muldre os *`muldrid*; *mul´ler* om *`mul´dre* os *mul´lert* – talu eluhoone seina alumine palk, kaetud väljastpoolt mullavalliga, millel saab istuda
mure|`toime* ~ *-`toim(i)ne – murdtoimne [kangas]
`muskoski* → *`moskovski
muśt – muist
mõeal – mujal
mõhk´ om *mõhe* – leivaküna
mõsi|laud om *-lavva* – pesupink; *`mõskme*, *`mõske* ~ *mõsta*, min (ma) *`mõssi*, (ta) *mõśk* ~ *`mõśkse* ~ *`mõśse*, (nad) *`mõśsev*; *`mõsti* – pesema

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

mõts om *mõtsa* – 1) mets; 2) põld; *mõtsakutsik* – hunt
mõuk om *mõugu* – jäme vorst; verivorst. Vrd *mauk*
`mõurama, *mõurata* – möirgama
`mõõlame*, *mõõlade* – mässama, vallatama, hullama, möllama. Vrd *`müüräme
mäe‿inimene – taluinimene, -rahvas; *mäe|rõun* om *-rõuna* – mäerinnak, -kink
mähits om *-e* – lapsemähe
mähk om *mähe* ~ *mähi* ~ *mähä* – puu koorealune mahlakas kude kevadel
mäle|teme ~ *-tämä* – mäletsema
mänekine – mingi(sugune)
männ om *männä* – pudrumänd. Vrd *pöörüss*, *`pü̆ü̆rus*
märdipäe; *märt* om *märdi* – mardipäev (10. XI)
määne om *`mään|dse* ~ *-tse* – milline, missugune
määru|ss om *-se* – määre, võie
määrõigass – mädarõigas
mügel om *müglä* – seebisoop, seebikeedu pära
mütt om *mütä* – vahend kalapüügil kalade püünisesse peletamiseks
`müüräme*, *müüräte* ~ *mööra|de* – jandama, möllama, mässama, ümber jooksma, vallatama. Vrd *`mõõlame

na – nemad ~ nad → *nemä* ~ *nevä* ~ *neä* ~ *nä*
naal om *naala* – nael. Vrd *nagel*; *`naalama*, *naalata* – naelama, hobust rautades naela liha sisse lööma
`naar|ma ~ *-me*, *naar|da* ~ *-ta*, min (ma) *naari*, (ta) *naard's* – naerma
naba – 1) voki osa, millele tugineb voki rindpuu koos lühipostidega; 2) torupilli osa, millesse kinnituvad torud; 3) viiuli osa; *nabapulk* – 1) harkadra aisadevaheline ristpuu, mis hoidis aisad parasjagu laiali; 2) ree osa
naber om *nabra* os *`napra* – ümber 4–5 hakkjala tehtud suur rukkivihkude kuhi
nagel om *nagla* os *`nakla* – 1) nael; 2) endisaegne raskusmõõt (400 g). Vrd *naal*
mitm om *naide* – nende. Vrd *nevä* ~ *neä* ~ *nä*
nakkama, *naka|da* ~ *-de* ~ *-te* – hakkama
napp om *napa* – väike pikergune kaanega puukarp (nt nööpide-nõelte jaoks)
naut' om *naudi* – nuut, vits, malk (nt kuhja- v rõuguharja kaitseks)
nel'länti|k om *-ku* – 1) endisaegne 1/4-vakaline viljamõõt; 2) omaaegne küttepuude arvestusühik; *nel'läskeeli* – teat moodus nööri kinnitamiseks
mitm *nemä* ~ *nevä* ~ *neä*, om *naide*, os *naid* – nemad. Vrd *na*, *nä*
nigrussiin om *-i* – must värvaine
nigu om *nigu* – luksumine
niis om *`niitsme* os *niidset* – (mitm) niidist silmused lõimelõngade vaheliku moodustamiseks kangastelgedel
niisate – niisamuti. Vrd *ninda`saati*, *nindsati*
niiste om *`niiste* – niiske; *niistest peräst* – niiskelt; niiskena; *`niistume* – niiskuma
nikats om *-e* – nikastus
nikats om *-e*; *nikś* om *niksi* – käe kaitseks kasutatav kerimispulk. Vrd *viiluke*
`nil'be – libe. Vrd *lipe*
nil'lä|ne om *-tse* – marraskil, lamandunud, lamatisene [nahk, ihu]
ninda`saati ~ *nindsati* – niisamuti. Vrd *niisate*
ninäpakk – küna, lootsiku osa
noori|k om *-ku* – pruut, laulatatud naine kuni lapse sünnini

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`norrame, *norrate* – nurisema. Vrd *nurama*
`nuiame, *nuiate* – nuiaga taguma
nurama – nurisema. Vrd *`norrame*
nuri|k om *-ku* – kaanega puunõu toidu tarvis, nurmik, lännik, vitsik; *nurikud `viimä* – vastsündinut koos külakostiga vaatama minema
nu̯u̯r|mi̯i̯s ~ *-mis* om *-me* – peigmees
`nõale – najale
[*äl'lü*] *nõdi* om *nõdja* os *`nõt'ja* – lapsehälli vibu
`nõklama, *nõglata*, *nõglanu* – nõelama
nõle‿`aigus – nõlg, hobuste tatitõbi
nõmm om *nõmme* – kanarbik
nõna – nina
nõre vaik – puust tilkhaaval nõrguv pehme, selge vaik
`nõstli|n(e)* om *-(t)se* – rõugearmiline; mitm *`nõst(s)e os *`nõstid* – rõuged; leetrite v mõne muu nakkushaiguse lööve. Vrd *poka*
nõõl om *nõõla* – nõel; *nõõlpuu* – okaspuu; *`nõõluma*, (ma) *nõõlu(n)*, *nõõluti* – nõeluma
nä – nemad, nad → *na* ~ *nemä* ~ *nevä* ~ *neä*
näkküme – näha olema, näima, paistma
näl'g|ein om *-eina* – umbrohi
`näl'günü – vilets, mittetuumakas (viljatera)
nämm om *nämmu* – imikule ema suus peeneks mälutud toit
näńn om *nänni* – vanaema; ema, memm
näńn om *nänni* – toidukraam
närb om *närvä* – isutu, vilets sööja; *närve|teme* ~ *-tämä* – 1) närbuma, nõrkema; 2) minestama
näsi|puu – näsiniin. Vrd *küli-* ~ *küü|vits*
näu|nahk om *-naha* – kitsi, kade, viriseja inimene
nüps om *nüpsi* – lüps; *`nüsme*, *`nüssä* – lüpsma; *nüs(s)i|k* om *-ku* ~ *`nüśku* – lüpsik
nüüdik – nüüdki
nü̯ü̯ir(') om *nööri* – endisaegne pinnamõõt, pikk kitsas põlluriba (1 vakamaa lai, 4 vakamaad pikk)

obese‿ännäsõl'm – kangakudumisel kasutatav sõlm, milles mõlemad lõngaotsad koos silmusest läbi tõmmatakse
ohess, mitm *`ohte* – ohakas
ohi|lõõg om *-lõa* – loogarihm, lühike nöör valjaste küljes, millega hobuse nina loogarõnga külge köidetakse
ohulil'l – mürgine õistaim
`oige – saamatu, uimane [inimene]
ojaten – ohates, oiates
oju|me, *-de*, (ma) *oju*, min (ta) *`oie* – ujuma
ok'k om *oki* – vokk
omitsi ~ *ommetsigi* – ometi. Vrd *ote* ~ *ottigi*
ommu|k om -gu ~ *-ku* – hommik; *ommukutuul* – idatuul
ooda|k om *-gu* ~ *-ku*; *oodu|s* om *-sse* – oode, vahepaluke, kerge eine (tugevamate söögikordade vahel)
ooli|k om *-gu* ~ *-ku* – hoolas, hoolikas
oori|k om *-ku* – orikas
oori(s)|jalg om *-jala* – heinakuhja varda v kiigevõlla tugi. Vrd *orijalg*
oppama, *opada*, min (ta) *opass* – õpetama
orijalg → *oori(s)jalg*
osa om *osa* – liha; *osakot't* – paks lihav loom v inimene; *oś* om *ossi* – liha
ote – ometi. Vrd *omitsi* ~ *ommetsigi*, *ottigi*
otsaköüdüs – rõivatükk, mähe beebi pea sidumiseks
mitm *ots`pakla* – keskmise jämedusega takud. Vrd *laaś(k)`pakla*
ottigi → *omitsi* ~ *ommetsigi* ~ *ote*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

paadsapootsik – korralagedus, segadus (nt koristamata toa k)
paal om *paala* – pael; *paalutama* – paelutama, köietama
paar(´) om *paari* – 1) kandepuudetäis, st kaks ämbritäit vett, piima jm; 2) (hrl mitm) sarikas; 3) mitm *paari* – kaelkoogud. Vrd *`õlpa*; *paari* – kaks lõnga kõrvuti; paariti, kahekaupa [niies]; *paaristura|k* om *-ku* – teat kaardimäng; *paaritsid(e)* – paariti
paase om *`paasme* – pasmas, lõngavihi osa (hrl 100 m)
paat´ om *paadi* – hallkollane, kollakas-pruun, beež
pabu – eit, memm
`pae|tama ~ -tema*, *`paeta – peitma
page|me, *-de*, (ma) *pae* – põgenema
pagla|ne om *-(t)se* – takune. Vrd *`pakline*
pagu om *pau* – pragu, lõhe
pahapidi|ne om *-se* – pahupidine
paia|s om *-(s)se* – poe-, vabrikuõlu
pailu – palju
paju|ne om *-tse* – pajust, pajupuust
pakal om *`pakla* – takk. Vrd *laaś(k)-, ots| `pakla*
pak´k om *paki* os *pakki* – 1) kiirus, rutt; 2) kiire, rutuline; *kige pakimp* – kõige kiirem
`pakli|ne om *-se* – takune. Vrd *paglane*
pakspiim – kohupiim
pala|jas om *-ja ~ -je* – voodilina. Vrd *pallai*
pala|ma ~ -me, *-da ~ -de* – põlema
pala|ma ~ -me, *-da ~ -de* – kaarutama, kuivamas olevat heinaloogu ümber pöörama, segama
palist – palistus
pallai → *palajas*
`pal´lalt ~ `pal´lelt – ainult, kõigest. Vrd *pal´t*
pallapooli|k om *-ku* – 1) vaipseelik, pikk valge linane linik, servas värviline pael, kasutati suvel seelikuna; 2) pruudi laulatusaegne peakate. Vrd *kõrik*, *sõbarät´t*, *sõpu ~ sõu(ke)*
`palle|ma ~ -me*, *pallede ~ palle(l)te*, min (ma) *`pallesi – paluma
pal´t → *`pal´lalt ~ pal´lelt*
palu|k om *-ka* – pohl
palutem(e), min (ta) *palut´s* – põletama
pang om *pangi* – ämber; *pangili|ne* om *-se* – pange mahutavusega [nõu]
pann om *panna* – harkadra *raudpuud* toetav *adrakaśt*
`paossin – peidus, varjul
paper om *`papre* – paber
*par`aegu* – praegu. Vrd (`)*pirla*; *parass* om *`parra ~ `parre* os *parast* – paras, sobilik; *paravi(i)si* – parajasti
pardi|k om *-ku* – padrik
pardsi|l, *-le* – parsil(e), partel(e)
parepest – paremini
mitm *pargi‿`aaja* – sõja järel külades käinud röövlid, riisujad
parts om *partsu* – pori, kõnts, sodi
pask|lepp om *-lepä* – sanglepp
`paśtme*, ma *paśta* – paistma, soojendama. Vrd *lämi(s)teme ~ -tämä*, *peesiteme*, *`soetama
paunmõrd – vitsmõrd
pedäje(s) ~ petäi om *pedäje* – mänd, pedakas
peesiteme, *peesite* – soojendama [toitu]. Vrd *lämi|(s)teme ~ -tämä*, *`paśtme*, *`soetama*; *peesitu|s* om *-se* – pulma-jook, õllesupp, millesse lõigati leiba, sibulaid, pandi võid
peial ~ peiel ~ peiäl om *`peidla ~ `peidle ~ `peidlä* – põial. Vrd *päiel*
pekker om *`pekre* – pagar
`pel´gäme, *pel´läde* – kartma
mitm *`pelted* om *peldete* – linavarte töötlemise kõlbmatu jääk

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

pel'ts om *peltsi* – lühike kasukas
penner om *`pendre* – peenar
mitm *peo`kinda* – labakindad
peripidi – päripidi
`perna*(*n*) ~ *`pernań ~ *`pernän*(*e*) – perenaine
persekil – istuli
perän – 1) pärast; 2) järel, taga
peräni – pärani, avatud [uks]
peräpakk – kolmekandiline puupakk harkadra *`kurgede* peal
peräst – 1) pärast; 2) ka oleva käände väljendajana: *`aigest peräst* – haigena; *priiperäst* – vabalt, küllaldaselt; *tervest peräst* – tervena. Vrd *päräst*, *taol* ~ *taolt*
pes – päris
`pesmä*, *`pessä, (ma) *pessä* – peksma, taguma, kloppima
petäi → *pedäje*(*s*)
pigi|(*m*) om *-me* os *pigit* – kammi, kraasi, soa pii
piha_aed – teibapaaride vahele kuuseokstest viltu põimitud tara
pii|*ge*|*ŕd* ~ *-ge*|*ŕt* ~ *-gä*|*ŕd* om *-rdi* ~ *-rti* – väike peenike puur, oherdi
`pi̯inlä|*ne* om *-se* – peenevõitu
piirits om *-e* ~ *-ä* – võrgukudumisnõel. Vrd *ui*
`piirmä, *piirätä* – juukseid lõikama, kärpima
pi̯iś om *peesu*, sisseütl *`pi̯isu* – peidukoht, varjupaik
`piiu – pihku
pikeri|*k* om *-ku* – piklik, pikergune; *pikkä`toime* – jämedatoimne [kangas]
pil'l om *pil'li* – väiksem püstvõll tuulikus
pind om *pinnu* – kuuseokas
pini os *pinni* – koer
pird om *pirru* – peerg
(`)*pirla* – praegu. Vrd *par`aegu*
`pirrama, *pirrata* – pirisema
pistu – teat kaardimäng
`pistu* ~ *`pistü → *`püśtu* ~ *`püstü*
`pitska – toit uhmris surutud kanepiseemnetest. Vrd *temp*
plaagan – laiguti, tükati
pluht' om *pluhi* – limonaad. Vrd *vurts*
pohevile – puhevili; kohevili
poiss om *poisi* – enamasti vallaline talusulane, kes tööpalgaks sai riidekraami ja harimiseks vakamaa linapõldu. Perekonnaga poisi naine oli talus tüdrukuks, lapsed karjasteks, elasid kõik talus. Vrd *sulane*
mitm *poka* – rõuged. Vrd *`nõst*(*s*)*e*
pokikiri – teat kindakiri
polu|*t* om *-ti* – loomasõim, lehma söögirest laudas
mitm *pooleratta* – naisterõivastuse juurde kuuluva valgetikandi elemendid, pilud. Vrd *täüsratta*
pordi|*k* om *-ku* – vallasema, lapsega tüdruk
porgańt om *-i*; *porgen* om *`porkne* – porgand. Vrd *purgańt*
postoi – pea kinni, oota!
potilita – 1) potileenu, potiemand; 2) teat kaardimäng
potisinine – värvitoon, mis saadakse lõngu hapendatud uriinis koos indigoga hoides
prenner om *-i* – pika puust saba ja kaanega pann kohvimaterjali pruunistamiseks
priiperäst – vabalt, küllaldaselt, tasuta
pudev(*e*) – habras, rabe, pudenev. Vrd *pute*; *pudu*|*ma* ~ *-me*, *-da* ~ *-de*, min (ta) *put'te* – langema, maha kukkuma, pudenema
pueu|*s* om *-*(*s*)*sa* – mõrra lehtrikujuline neel, kustkaudu kala mõrda pääseb
pugal om *-a* – punast karva, valgete külgedega veis

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`puhka|ma ~ -me*, *puhate ~ `puhku, min (ta) *puhaśs* – 1) puhuma; 2) purskama
puhm om *puhma* – põõsas
mitm *`puhte`rõõva* – matuseriided
puhu – põue; *puhun* – põues; *puhu`tasku* – põuetasku
mitm *pujuse* – harilik puju
pund om *punna* – 1) leisikas, linade endisaegne kaaluühik (20 naela = 8 kg); 2) vastava raskusega kimp ropsitud linu (25–30 peod)
puneli|k om *-ku* – nõiduse kartja [inimene]
pupe, os *-t* – nukk
pura|śk om *-ski* – peitel
purgańt om *-i* → *porgańt*
puri|k(*as*) om *-ka* – haug
purres om *`purde* os *purrest* – 1) redel; 2) vankriredel; 3) hõre koht kangas
puśa – puss, nuga
`puśtan* – luudest puhastatud, soetav linapeo; *`puśtma, *puśtata*, min (ta) *puśt* – linapeod luudest puhastama. Vrd *roobitseme*, *`ropśme*
pute om *pudeve* → *pudev*(*e*)
puteľ om *`putle* – pudel
`put|ma ~ -me, *puttu*, (ma) *putu* – puutuma
`pu̯u̯gen* om *`pu̯u̯gne –1) nahast kasukanööp; 2) viiulipoogen
pu̯u̯k om *pooga* – kitsas pael v kõladega kootud värviline vööke naiste seeliku allääre v *pallapooliku* servade kaunistamiseks ja kaitseks kulumise vastu
`pu̯u̯lľ|ba ~ -be ~ -pe* – laupäev. Vrd *`lauba ~ `laube*; *`pu̯u̯lľpelt – laupäeviti
pu̯u̯m om *poomi* – kangastelgede osa, puurull lõimede ning kootud riide tarvis
`puusla|k om *-ki* – hobuste hingeldustõbi
puut om *puuda* – endisaegne raskusmõõt (16 kg)
mitm *`põkmed* – puust klambrid kokkuliimitavate asjade kooshoidmiseks
põlistama – põlgama, põlastama
`põrguvärätikiri – teat kindakiri
põrmand om *-a ~ -u*; *põrma|t* om *-du ~ -tu* – põrand
päe om *päevä* – 1) päev; 2) päike; *`päevä* – päeval, päevaajal
pähän – peas
päiel om *`päidle* – põial. Vrd *peial ~ peiel ~ peiäl*
`päili|ne om *-se* – päeviline, päevatööline; *päivilde* – päeviti, päevadeviisi
pärssi kana – mgi omaaegne (Pärsia) kanatõug
`pärtel*, *`pärtlepäiv – pärdipäev (24. VIII)
päräst – 1) pärast; 2) peast, oleva käände väljendajana. Vrd *peräst*, *taol ~ taolt*
`päs|mer om *-mre* – margapuu
pät´s om *pätsi* – vähi sõra koorealune liha
mitm *päädi|ki ~ -ku* – tapetud looma v linnu pead-jalad koos siseelunditega toiduks. Vrd *rupsiku*
päälerüibäts om *-e* – jook, vedelik toidu kõrvale; *pääli|ne* om *-tse* – pealne, pealmine kiht; *päältjoodav* → *päälerüibäts*
päälugemine – katekismuse peatükk. Vrd *`kostmise*(*d*)
pääsuksesiľm – pääsusilm
pöögel|deme ~ -teme ~ -tämä – püüli tegema
pööri|ss ~ pööru|s ~ pöörü|ss om -(*s*)*se* – pudrumänd. Vrd *männ*, *`pü̯ü̯rus*
püielu|ss om *-se* – püülijahu; *püik* om *püigi* os *`püiki* – püül. Vrd *`pü̯ü̯gel*, *püük*
`püśtu ~ `püstü – püsti. Vrd *`pistu ~ `pistü*
pütsi|k om *-ku* – putk
püt´t om *püt´i* – endisaegne mahumõõt (45 toopi)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`pü̯ü̯gel* om *`pü̯ü̯gle os *`pü̯ü̯gelt* – püül. Vrd *püieluss*, *püik* ~ *püük*; *`pü̯ü̯gleleib* – püülileib, sai. Vrd *apusai*, *rüä`pü̯ü̯gleleib*

`püün(t)|me ~ *-mä*, *püün|dä* ~ *-tä*, (ma) *püünä*, min (ta) *püüńts*, (nad) *püünive*; *püüneti* – püüdma

pü̯ü̯r om *pöörä* – 1) käi, käiakivi; 2) köie tegemiseks seina külge kinnitatud puuraam; 3) seade tuuliku tuulde pööramiseks

`pü̯ü̯ru|s om *-se* – pudrumänd. Vrd *männ*, *pööriss* ~ *pöörus* ~ *pöörüss*

raad´ om *raadi* – kraad, määr, aste

raad´ om *raadi* os *`raadi* – traat; *raadi|ne* om *-tse* – traadine, traadist

raani|k om *-ku* – raiesmik

raasike – natuke, pisut; *`raasse`kaupa* – vähehaaval

raa|t´s om *-dsi* ~ *-tsi* – linade kupardamise tööriist; *`raat´sma*, *raadsiti* – linavartelt kupraid eemaldama. Vrd *`räpsme*

raba – vorstipuder, tanguvorsti sisu

raba|ma, *-da* – rehetares kuivanud viljavihkudelt vastu pinki tagudes teri eemaldama; *rabamise|peńk* om *-pengi* – käsitsi rehepeksul kasutatud pikem pink, jalad ainult ühe otsa all, mille vastu viljavihke terade eraldamiseks löödi. Vrd *rabatselaud*; *raba(n)ts* om *-e* – rukkivihkude rabamisel saadud terad koos prahi ja aganatega. Vrd *rapańts*; *raba(n)tseleib* – aganaleib; *rabatselaud* → *rabamisepeńk*

rabavoŕst – tanguvorst

rae|jalg om *-jala* – rehetoa ahju ees kolmejalgne raudalus, millele toetati keedupada

ragask om *-i* – rogusk

ragenem(e), *ragente*, *ragenu* – pragunema, lõhenema

ragu|ma ~ *-me*, *ragude* ~ *rakku*, (ma) *rago* – 1) raiuma; 2) soolikaid puhastama. Vrd *`rai(d)|ma* ~ *-me*

rahk om *raha* – kivipurune, kruusane maapind

`rahkam om *-a* – löök, hoop

mitm *rahuse* – neerud

`rai(d)|ma* ~ *-me*, *`raiu ~ *`raidu*, min (ma) *`raisi* – raiuma. Vrd *ragu|ma* ~ *-me*

raielu|s om *-se* – meeste- ja naistesärgi, pikk-kuue külgõmbluste allossa jäetud lõhe. Vrd *raiuss*

`raistni|k om *-ku* – raiesmik

raiu|ss om *-se* → *raielus*

rakś om *raksi* – sälk, sämp, sisselõige. Vrd *räkś*

ramm om *ramma* – tiine

raḿm om *rammi* – kramm, kriimustus, täke, sälk

raḿp om *rambi* – kramp (sulgemisvahend)

`randli|ne om *-se* – randlane, rannaelanik

randsi|ke om *-kse* – krantsike, naistesärgi kaeluse ümber kaunistusena kantud pilutatud ja sõlega kinnitatav piklik peenlinane riideriba, mis rüü alt välja paistis

rańka – mgi karusnahk kübara v kasukaservade kaunistamiseks

rapa|ńts om *-ndsi* ~ *-ntse* → *raba(n)ts*

rasse om *rasse* – raske

rasu om *rasva* – rasv; *rasu|ne* om *-(t)se* – rasvane

`raudi|ne* om *-se* – raudne; *`raud|jas om *-ja* – punakaspruun, tumepruun [hobune]; *raudpuu* – kaheharuline puuosa harkadral, kummagi haru otsas adraraud – sahk. Vrd *`aerepuu*, *aher*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

raut´s om *raudsi* ~ *rautsi* – lühikese varrega läti vikat rukki lõikamiseks
reat räime → *ridama*
rebäse|pät´s om *-pätsi* – mgi sööt rebaste püüdmiseks
reht´ om *rehi* ~ *rehti* os *`rehti* – 1) tühine, väärtusetu asi; 2) ka väärtus, väärtuslik asi
reili – preili
`rei|ma* ~ *-me*, *`reida ~ *`reiu* – treima
reis|saag om *-sae* – kreissaag
reśs om *reśsi* – press, tuuliku töötamist ja peatumist reguleeriv seade tuuliku peas
ridama – ritta seadma, reastama; *reat* ~ *ria*(*l*)*t räime* – korrapäraselt ritta laotud (suitsu)räimed
ridu om *ridva* os *`ritva* – ritv
riha – 1) reha; 2) kääritud kanga telgedele ajamise abinõu
riha‿alu|ne om *-se* – avar suurte vastastikuste väravatega akendeta ruum omaaegse eluhoone ühes otsas, kus toimus käsitsi rehepeks ning hoiti vajadusel ka loomi
`riib|ma, ma *riibu* – riisuma, rehitsema
rindpuu – kangastelgede osa
rist om *risti* – rest; *risti|k* om *-ku* – üleriiete kaeluse ehispaela lõpuotsa tehtud niidist nupuke, et ava edasi ei rebeneks. Vrd *ritsiku‿auk*; *ristinel'läbe* – taevaminemispüha (40 päeva pärast lihavõttepühi); *ristipäe* – ristipäev (14. V)
ritsiku‿auk → *ristik*
rodu om *ru̯u̯* – rida, rivi. Vrd *ru̯u̯d*
rokk om *roka* – igapäevane jook kuumas vees hautatud rukkijahust, hapupiimast ning veest
roksavu|s om *-se* – raksatus
roobi|k om *-ku* – roovik, latt, teivas, ritv, roigas
roobi|ts om *-tsa* ~ *-tse* – 1) mõõgakujuline puust tööriist linade ja kanepi puhastamiseks; 2) linaropsimispink. Vrd *kolbits*, *kolgispuu*, *lõugat´s*, *ropsi|laud*, *-mõõk*, *-pink*, *-pukk*; *roobitseme* – linu ropsima. Vrd *`puśtma*, *`ropśme*
roogen|dama ~ *-teme* – reostama, roojastama, millegagi end kokku määrima, ligaseks tegema
ropsi|laud – pink lina ropsimiseks. Vrd *kolbits*, *kolgispuu*, *lõugat´s*, *roobits*, *ropsipink*; *ropsi|mõõk* om *-mõõga* – mõõgakujuline puust tööriist linade ja kanepi luudest puhastamiseks; *ropsi|pink* ~ *-pukk* – linaropsimispink. Vrd *kolbits*, *kolgispuu*, *lõugat´s*, *roobits*, *ropsilaud*; *`ropśme*, (ma) *ropsi* – peale linade kolkimist ehk lõugutamist linapeodelt ropsimõõga ehk roobitsaga lüües murtud, lahtisi luid eemaldama. Vrd *`puśtma*, *roobitseme*
`rostoimpest – prostamalt, lihtsamalt
`rot´s|ma* ~ *-me*, *`rotsi, (ma) *rotsi* – 1) rikkuma, kõlbmatuks tegema; 2) trotsima, vältima
ruga om *rua* – heinasaad. Vrd *saaǵ*
ruhi om *`ruhve* os *ruhit* ~ *ruhvet* – küna, mold. Vrd *liivaruhi*; *ruhi|ke* om *-kse* – väike küna, mollike
`ruime*, *`ruiu, *ruiuti* – rutjuma, suruma, pigistama, vajutama, litsuma
rumm om *rummu* – 1) kangastelgede alumine riidepakk; 2) külvimati kere
rundstü|kk om *-ki* – tuuliku peas oleva pöördvõlli ots, millesse on kinnitatud tiivapuud
mitm *runelli* – prunellsaapad, mingid endisaegsed tekstiilsaapad
`rungul om *-i* – loomapeet
mitm *rupsiku* – 1) rupskid, tapetud looma

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

pead-jalad ning sisikond toiduks. Vrd *päädi|ki* ~ *-ku*; 2) nahast paik jalatsi tallal

ruť s|tük´k om *-tüki* – koerustükk

mitm *ruubi* – kruubid, veskis tehtud tangud

`ruublelin(*e*) – rublaline

ru̯u̯d om *ru̯u̯* os *`ru̯u̯du* – rood, rodu, rivi, rida; *ru̯u̯n* – rodus, rivis. Vrd *rodu*

ru̯u̯g om *roa* – tera- ja jahutoit, paks supp v vedel puder

ruugu|śt om *-sti*; *ruu|kośt* om *-kosti* – pruukost, hommikueine. Vrd *sü̯ü̯maig*, *ü̯ü̯ruugušt*

ru̯u̯ń om *rooni* – 1) lillepärg; matusepärg; 2) paberist kroon, pruudi peaehe laulatuse ajal

`ru̯u̯ńme*, *`ru̯u̯ni, (ma) *rooni* – kroovima, veskis teri enne jahvatamist keedest puhastama. Vrd *`ru̯u̯vma*

ru̯u̯ṕ om *roobi* – viiuli osa (keelte all)

ru̯u̯ś om *roosi* – roos, ehmumisest tulenev paistetus, nahapõletik

ruusa|k om *-ku* – kruusamaa

`ru̯u̯vma*, *`ru̯u̯vi, (ma) *roovi* – kroovima [vilja]. Vrd *`ru̯u̯ńme*

ruvva – proua

rõbe om *rõbe* – krõbe

rõegasein – umbrohi: rõikhein, ka põldsinep

rõukpakk – vankrikorvi aluspakk, mille otstes on külgredeleid toetavad püstised puud, rõugud

rõun om *rõuna* – madal mäeselg, rinnak, kink. Vrd *mäerõun*

rõõsk om *rõõsa* – vee v piimaga tehtud ja pärmiga kergitatud lai õhuke leib odra-, nisu- v tatrajahust

rõõvass om *`rõõva* – 1) rõivas, riie; 2) pesu

räbu – räms, praht, puru

rägä‿ein – vesihein

rähk´ om *rähi* – mgi lind

räk´s ~ *räkś* om *räksi* – sisselõige, tärge, sälk. Vrd *rakś*

`räpsme*, *`räpsi, (ma) *räpsi* – kiskuma, kitkuma, välja tõmbama; linavartelt kupraid eemaldama. Vrd *`raat´sma*

rästäs(*s*) om *`rästse* – räästas (lind)

räämejahu – kliid, sõklane jahu, mis tekib veskil teravilja kroovides v tangu tehes

`rääṕ|me* ~ *-mä*, *`rääpi, (ma) *rääbi* – 1) kaapima, kraapima, kokku pühkima, riisuma; 2) kratsima, küüntega kiskuma, rebima

röömi|k(*e*) om *-k*(*e*)*se* – kröömike, raasuke, väheke

rübime – kiiresti töötama, rühmama

rügä om *rüä* os *rügä* – rukis. Vrd *rükki*, *rüä-*

rüistipuu – terava otsaga pikk puu rehetoas parte ja partel kuivava vilja liigutamiseks ning vilja kuivuse proovimiseks

rükki om *rükki* – rukis. Vrd *rügä*; *rükki`maarjapäiv* – rukkimaarjapäev (15. VIII). Vrd *rüä`maarjapäe*

`rük´mä, *rükki* – trükkima

rüä`maarjapäe* → *rükki`maarjapäiv; *rüäpanek* – rukkilõikus; *rüä`pü̯ü̯glejahu* – rukkipüülijahu; *rüä`pü̯ü̯gleleib* – rukkipüülileib. Vrd *apusai*; *rüäpüü|k* om *-gi* – rukkipüül

rüüd´ om *rüvvi* ~ *rüü* os *`rüüdi* – meeste ja naiste valge linane pikk-kuub

saaǵ om *sae* ~ *sao* os *`saagi* – heinasaad. Vrd *ruga*

`saandigi* ~ *`saanti(*g*) – saadik

saare|ts om *-tse* – kõrgem koht vees, saareke; *saari|k om -ku* – 1) metsasaar; 2) kõrgem koht vesisel maal, saareke

saari|k om *-ku* – saaremets

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

saas|kopp os *-koppi* – teat kaardimäng
`saati* – samuti. Vrd *niisate*, *ninda`saati, *nindsati*
sada|ma ~ *-me*, *saeab* ~ *sadab* ~ *satab* ~ *satass*, min *satte* ~ *satti* – sadama, kukkuma
saga|me, *-de* – 1) hakkima, peenendama (nt kapsaid, rohtu); 2) sööma, närima. Vrd *sagima*
sage → *sake*
sagi|m om *-ma* ~ *-me* ~ *-mu* – küna sigadele rohu raiumiseks; *sagima* – sõeluma, sarjama. Vrd *sagame*
saht om *sahi* – moos, keedis
sain om *saina* – sein
`saisma*, *saista*, (ta) *sais* – seisma; *`saisu – seisu, seistes, püsti
sake – paks, tihe. Vrd *sage*
sakerdama – vilja tuulamisel sarja koos selles olevate suviviljateradega liigutama
saksamaa ader – hõlmader
salu|me, *-de*; *`salvma*, *`salva*, min (ta) *`salvi* ~ *salus*; *salveti*; *salunu* – hammustama, nõelama
sammaspooliku‿ein – harilik piimalill
samma|t´ om *-ti* – samet
sanga|raud om *-rauva* – harkadra osa, kuhu oli kinnitatud adralusikas
sann om *sanna* – saun
sard om *sarra* – kärbistele tehtud õhuke piklik rõuk linakuparde, kaunvilja jm kuivatamiseks
sardein – orashein
sari om *sarve* – sarv
mitm *`sassed* om *`sassete* – õlesasi, rukkilõikuse riismed, rehepeksust järele jäänud lühikesed peened õled
-sate ~ *-sati* → *`saati*
sea om *siu* os *siut* ~ *sut* – sina
`sean|de* om *-dse* os *seast* – nii-, seesugune. Vrd *(`)siante ~ *sihake* ~ *sihande*, *`säände*(*ne*)
seasi̯in – tõmmuriisikas
seemel´ om *`si̯imle* os *seemelt*; *seemen* om *`si̯imne* os *seeme|nd* ~ *-nt* – seeme; *seementämä* – seemet mulda viima
segä|ne om *-tse* – segavili
sehen – sees. Vrd *sihis*, *sisen*
sein`vi̯irte – seina äärde
selle|teme ~ *sellä|teme* ~ *-tämä*, *-te* – seletama
servi – serviti
setusamma – niisamapaljukest
`setveŕt om *-rdi* – endisaegne puistainete mahumõõt
sia`maarjapäe* – paastumaarjapäev (24. III). Vrd *`maarjapäe
(`)sian|te* om *-tse* os *siast* ~ *(`)siantest – nii-, seesugune. Vrd *`seande*, *siha|nde* ~ *-nte*, *sihuke*, *`säände*(*ne*)
siga – teat kaardimäng
siha|ke om *-kse*; *siha|nde* ~ *-nte* om *-ndse* ~ *-ntse* os *-nst*; *sihu|ke* om *-kse* – nii-, seesugune. Vrd *`seande, (`)siante, `säände*(*ne*)
sihis – sees. Vrd *sehen*, *sisen*; *sihist* – seest
siib om *siivä* – tiib
`si̯idu|m(*a*) ~ *-me* – tohletama, seistes kõlbmatuks muutuma, vettima (nt kartulid, viljaseeme, puud)
`siiskin om *-i* – viini vorst
sikke – 1) sitke, vintske; 2) kitsi, ihne
sille om *sileve* – sile
sil´m om *sil´mä* – hambuline raudvõru tuuliku pealmise kivi keskel olevas augus, kus veski töötades liikuv kepp pani *kol´u* põruma ning terad kivisilma jooksma; *sil´mäkivi* – vaskvitriol; *sil´mäpulk* – pulk, millele kalavõrgu silmad kootakse
sirk om *sirgu* – lind. Vrd *tsirk*
sisen – sees. Vrd *sehen*, *sihis*
site|p om *-pe* – kehvem, halvem, viletsam

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

siu – sinu [oma]
`soetama* – soojendama. Vrd *lämi|(s)teme ~ -tämä*, *`paśtme, *peesiteme*
soherdama – sokutama, sahkerdama
songermu|s om *-se* – songermu, sea songitud maa
soolikarohi – soolikarohi, soolenugilisi väljutav ravimtaim
sore jahu – sõre jahu
`sorkama*, *sorgata* – torkama; *`sorkma, *`sorki* – torkima
sua|laat´ om *-laadi* – kangastelgede osa
suhv|laegas om *-`laeka* – sahtel. Vrd *laadik*, *`laekas*
sui → *(`)suvve ~ `suu(vv)e*
suik om *suigu* – uinak, suigatus, tukastus
`sui|ma ~ -me*, *`suiu, (ma) *suiu*, min (ma) *sugisi*, (ta) *sugi ~ suis*; *`suiti ~ suiuti* – 1) sugema, harjama, kammima, siluma; 2) linapeodelt kupraid eemaldama; 3) ropsitud linadest harjaga kammides takku eemaldama
sula|ne om *-se* – talu meestööline, kellel oli oma perekond, majapidamine, loomad ja elamuks taluhoonetest eraldi *sulastare*. Töötasuna oli tal kasutada teatav osa põllumaast. Vrd *poiss*
`summa – ühtekokku, üheskoos
summe|ne om *-tse* – umbne, leitsakuline [aeg, ilm]
supper – superfosfaat
suru|ma ~ -me, *-de ~ `survme ~ `surmme*, *`surva*, (ma) *surva*, *surveti* – tallama, vajutama, litsuma, pressima
susi om *soe* – hunt
`suskama, *susata* – torkama
suśspüśs – poisikeste omavalmistatud püss
`su̯u̯li|n(e) om *-tse* – soine
su̯u̯(l´)|li̯i̯ḿ om *-leeme* – 1) soolvesi; 2) kaste, soust
suur ku̯u̯l´ om *suure kooli* – kiriklik leeriõpetus
mitm *`su̯u̯r|ma ~ -me* – kodus otradest käsitsi surutud tangud, kruubid
suu|rõõvas(s) om *-`rõõva* – käterätik
su̯u̯si̯i̯n – sooriisikas
`suutu|(ss) – sootuks, täiesti
(`)suvve ~ `suu(vv)e – suvel. Vrd *sui*
sõba|rät´t om *-räti* → *sõpu*, *sõu(ke)*
sõgel om *sõgla* – 1) sõel; 2) Plejaadid (täheparv); *sõglume ~ `sõklu|ma ~ -me*, *`sõklu*, (ma) *sõglu*, *sõgluti* – sõeluma
sõir om *-a* – kodune juust kohupiimast, munadest, köömnetest
`sõituni|leht om *-lehe* – tseitung, ajaleht
`sõkli|ne* om *-se* – sõklane, sõklaid sisaldav; *`sõklu|ma ~ -me, *sõgluti* – sõeluma. Vrd *sõglume*
sõku|tama ~ -teme – partelt alla lastud kuiva viljaladet hobustega tallama, sõtkuma
sõl´g om *sõle* – 1) kangatempel; 2) rinnaehe; rõivaste kinnitusvahend; 3) vankri osa; 4) raamäkke küljepuu; 5) karuäkke osad, *sõled*; 6) kutsikatega äkke osa; *`sõlg(u) ~ sõlu* om *sõlu* os *`sõlgud* – suur ümmargune hõbedast rinnaehe
sõnigu – seni kui
sõpu om *sõppu* – 1) muistne villane vaipseelik; must villane riidetükk, mida sai vööga seelikutaoliselt ümber keha mässida; 2) villane ruuduline üleviskerätt. Vrd *kõrik*, *pallapoolik*, *sõbarät´t*, *sõu(ke)*
sõrg om *sõra* – 1) puuhargi harude raudotsik; 2) vähi kehaosa
sõsa|r om *-re* os *-rt* – õde
sõu|(ke) om *-kse* → *sõpu*
sõõriti – (rhvl) ebaõigesti, vääralt
säbru|teme, *-te* – lokkima, krussima

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

säidse om *`säitsme* os *säidsend* – seitse
säke om *säkke* – sakk, täke, sisselõige
säl'g om *sällä* – selg; *sälikile, sälili* – selili, seliti
säŕk om *särgi* – meeste ja naiste must v lambapruun villane pikk-kuub. Vrd *vammus*(*s*)
mitm *särlad* – sarlakid
säuk ~ *säük* om *säuga* ~ *säügä* – 1) kimp, salk [lõngu]; 2) tutt, kobar [marju, rohtu]
`säädme*, *`säädä ~ *sääjemä*, *-dä,* (ma) *säe*, (ta) *sääd* ~ *sääjäb*, *`säeti* – seadma, korraldama
`säände*(*ne*) om *`säändse ~ *`sääntse* os *säänest* – niisugune, seesugune. Vrd *`seande*, (')*siante*, *sihake*, *sihande*, *sihuke*
`säärmä*, *`sääri – valmis kootud kangast siluma, viimistlema
sääsk om *sääse* – mõrrapüügiks jõkke tehtud okstest kalatõke
süd'sü – jõuludeks põrandale laotatud õled, põhud v sasi. Vrd *udsi*
mitm *süidi*|*ku*(*d*) ~ *-käd* – sügelised. Vrd *`maali*(*t*)*se*(*d*), *süüdiku*; *`süit*|*mä* ~ *-me*, *`süitä*, *ma süidä* – 1) sügama, õrnalt kratsima; 2) sügelema. Vrd *`süüt*(')*me*
sül'g om *sül'lä* – sülg
süä om *`süäme* os *süät* – süda
mitm *süüdiku* → *süidiku*(*d*)
sü̬ü̬m om *söömä* – 1) söök, toit. Vrd *`sü̬ü̬mine*; 2) loomasööt hautatud rukkiõlgedest; *sü̬ü̬m*|*aig* om *-ao* – keskhommikune toidukord kella 8–9 paiku. Vrd *ruu*|*guśt* ~ *-kośt*; *`sü̬ü̬mi*|*ne* om *-se* os *-st* – söök, toit
`süüt(')*me*, *sütitä* – süütama
`süüt*(')*me, `süütä, (ma) *süüdä* – 1) sügama, õrnalt kratsima; 2) sügelema. Vrd *`süit*|*mä* ~ *-me*
`taade* – taha; *taa*|*kammer* om *-`kamre – tagakamber
`taevavõti* – nurmenukk; *`taeva‿ät't – taevaisa, -taat
tagat – tagant
tagel om *tagla* os *`takla* – tael
tahr om *tahra*; (')*tahr*(*a*)‿ (ka *`tahre‿* ~ *`tahtre‿* ~ *`tahvre‿*) *`aid*(*u*) – karjatara, laudaesine karjaaed
takan – taga
tal'ler om *`tal'dre* – taldrik
`talve – talvel
tan – siin
`tangus – tangtõves [siga]
tanum om *-a* – külatänav; kahelt poolt taraga piiratud karjatee
taol ~ *taolt* – 1) viisil, kombel; 2) ka oleva v alaltütleva käände väljendajana, nt *kuumast taol* – kuumana, kuumalt, *kül'mäst taol* – külmana, külmalt, *`lämmest taol* – kuumana, soojalt, *`tu̬u̬res*(*t*) *taolt* – toorena, toorelt. Vrd *peräst*, *päräst*
tape(*n*) om *`tapme* os *tapet*; *tappen* om *`tapne* os *tappe*(*n*)*t* – suvivilja terade ja põhu segu rehala põrandal käsitsi rehepeksu ajal; kootidega löödav v hobustega tallatav pahmas
tare – muistse elumaja juurde kuuluv reheahjuga, partega, savipõrandaga rehetuba, kus rehepeksust vabal ajal ka elati; *tarega rehepeks* – käsitsi rehepeks
tarima – tassima, kandma
taśk om *`taśki* – üleriiete peal kantav a) meeste lakaga nahktasku; b) naiste lahtine riidest tasku
tegu om *teo* – omaaegne töökohustus maaomanikule maa kasutamise eest
teheste – tihedalt, tihedasti. Vrd *tihest*
teḿp om *tembi* – leivakõrvane toit uhmris surutud kanepiseemnetest, millele

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

lisati ka veidi herne-, oa- v odrajahu-putru, searasva jm. Vrd *`pitska*

teriteme – kõdritsema, herneid v ube kauntest poetama

terä|s(s) om *-sse* – naharibake kasuka õmbluste vahel

tiba – tila (nt kannul, kruusil)

tidru|k om *-ku* – tüdruk. Vrd *`tütri|k*

tihest – tihedalt. Vrd *teheste*

`tii̯dme*, *teedä*, (ma) *tiia*, min (ma) *teese* ~ *`tii̯dse – teadma. Vrd *`tääd|me* ~ *-mä*

`tiisk|(us) om *-use* – tiisikus, tuberkuloos

timukein – timut

tina|pulk om *-pulga* – pliiats

tińgluu – peenike linaluu, mida on raske linakiu küljest eraldada

tińkpiiri|tus om *-tse* – nuuskpiiritus

tiŕr om *tirri* – väike kängu jäänud olevus (nt lambatalleke)

titt om *titi* – 1) lehepung; 2) kuusevaik

`tiuker* om *`tiukre – sügisene kanapoeg

toa|mii̯s om *-me(he)* – maatamees, maa käsitööline, kelle omand piirdus peamiselt elumajaga

toherdama – tohterdama, arstima

tońn om *tonni* – tünn, vaat; leivamõhk; lihaastja

toona – hiljuti, äsja, varem, tookord

topu|s om *-se* – riidelapp, kalts, närts, tuust, nuustik

tork om *torga*; *torp* om *torba* – hobuse peakott; väike kotike (nt kalade jaoks)

tsirk om *tsirgu* → *sirk*

`tsońg|ma* ~ *-me*, *`tsongi – tuhnima, songima

`tsäunma, (ma) *tsäuni* – 1) puud lõikuma, uuristama; 2) nokkima, nokaga lööma

tuba om *toa* – elumaja

tubli – paks, rammus, priske

tuhka|puśs om *-puśsi* – muinasjutu-tegelane Tuhkatriinu; *tuhk|aud* om *-avva* – lee. Vrd *kolle*

tuhunaine – nurganaine, sünnitaja

tule‿eli – petrooleum

tulu|s om *-ssa* – västraga kalapüük öösel tulevalgel

tuńn om *tunni* – 1) tund; 2) kell

tu̯u̯ om *tolle* os *toda* seestütl *tost* – see

tuudeńt – üliõpilane

tuule|luud – õlgedest luud viljaterade pühkimiseks tuulamise ajal; *-pakk* om *-paku* – tuuliku pea küljes palk, millest tuulik tuulde pööratakse; *-paśs* om *-paśsi* – 1) veskis vilja kroovimise seade, mis eraldab puhtad terad, kõlud ja sõklad; 2) lõõtspilli osa; *tuuli|peńk* om *-pengi* – vilja käsitsi tuulamisel kasutatav pink; *tuulu|tama* ~ *-teme*, *-te* – [vilja] tuulama, sarjama

`tu̯u̯ma* – poegima. Vrd *`leidmä

`tu̯u̯mapäe – toomapäev (21. XII)

`tu̯u̯ri* om *`tu̯u̯re – toober

(ta) *tuuś* – tundis; (nad) *tuusiv* – (nad) tundsid

tuutseldeme – tuuseldama

tõhk om *tõhu* – tuhkur

tõhv om *tõhva* – tammetõru

mitm *tõise`pu̯u̯ltse* – päramised. Vrd *tõsepoole*

tõiss om *tõisi* ~ *tõisu* os *`tõissi* ~ *`tõissu* – 1) musta härja nimi; 2) vihase näoga mehe k

`tõiste – teisiti

tõllarattakiri – teat kindakiri

tõnisepäe – tõnisepäev (17. I); *Tõnni vakk* – vakk, milles oli majahaldjas Tõnni puust v vahast kujuke ja kuhu pandi haldjale toidukraami

tõri|k ~ *tõr(r)i|ke* ~ *tõru|ke* om *-kse* – tõrs, astja, taarinõu

tõsema, *tõusta*, (ta) *tõusub* ~ *tõususs*, min (nad) *`tõssi* – tõusma

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

mitm *tõsepoole* → *tõise`pu̯u̯ltse*; *`tõśtre* – teise pere, naabri, üleaedse
tõtteste – tõesti, tõepoolest
tõug om *tõu* os *`tõugu* – 1) suvivili; 2) sort, liik
`tõusma – kerkima (taigna k)
`täe(m)pe* – täna. Vrd *`täämbe
[*ei* ~ *es*] *tähu* – ei täidi(nud), ei raatsi(nud)
tämmu – tänavu; *`täo|ne* om *-tse* os *-st* – tänavune
tärgelus – tärklis
`täädli|k* om *-ku* – teadlik; *`tääd|me ~ *-mä*, *täädä*, (ma) *tää*, min (ma) *teesi*, (ta) *tääd's* – teadma. Vrd *`ti̯i̯dme*
`täämbe* → *`täe(m)pe
mitm *täüsratta* – naisterõivastuse juurde kuuluva valgetikandi elemendid, pilud. Vrd *pooleratta*
töl'l om *tölli* – jope
tühün – töös, ametis
`tülpümä – tülpima, tüdinema
türgi pipar – paprika
türk om *türgi* – suur, pikk, tugev
`tütri|k om *-gu* – tüdruk → *tidru|k*
tü̯ü̯peremi̯is – talu töödejuhataja

ubaleht – ubaleht, (soo)taim
ubin om *-a* ~ *-e* os *ubint* – 1) õun; 2) kartul
udsi – jõulupõhk, -õled. Vrd *süd'sü*; *udsipatsi `lü̯ü̯mine* – jõuluõlgedel õlekeerustega üksteise löömine
udsu – udu
`uhtma*, *`uhta, (ma) *uha*, min (ma) *`uhtse*, *uheti* – loputama
ui om *`uime* – hui, võrgukudumisnõel. Vrd *piirits*
`uibu – õunapuu
uisa`maarjapäe – ussimaarjapäev (8. IX); *uisk* om *uisa* – uss
ulba|k om *-ku* – 1) ulakas, kergemeelne, vallatu; 2) ulakus. Vrd *ul'la|k*, *ul'la|kus*
ulga|ndi ~ *-nti* – hulgani, hulgakesi
ul'la|k om *-ku*; *ul'la|kus* os *-kud* – ulakus, üleannetus
ummu|s om *-ssa* ~ *-sse* – 1) umbsus, umbne olek; 2) mgi põletik
unda(r)me|ńt om *-ndi* – vundament
undi|töl'l om *-tölli* – mgi taim
uneteme – unustama
unger|jas om *-ja* – kohitseja, loomade kastreerija
unn om *unna* – und, teat kalapüügiriist
unni‿auk – rehetoa ahju suu kohal väike auk, mis leiva küpsemise ajaks telliskiviga suleti
upu|tama ~ *-teme* – upitama, ülespoole tõstma
urk om *urgi* – terava otsaga kepp, ork; *`urkma*, *`urki* – 1) torkima, urgitsema; 2) käsutama, sundima
`urvi – urvakile, uppi
uräätni|k om *-ku* – urjadnik, tsaariaegne politseikordnik
uśs om *usse* – 1) uks; 2) õu; *us(')s|aid* om *-aia* – talumaja esine puhasõu, taraga piiratud õu, õueaed; *usse‿aid* – õu, õue piirav aed; *ussen* – väljas, õues; *ussepääline* – õuepealne
uśt – kähku, usinasti, kiiresti
utsi|tama ~ *-teme* – 1) õpetama, ässitama, tagant sundima, peksma; 2) töötlema, korda tegema
`u̯u̯di – voodi
`uudi|ne om *-se* – uudne, uudis-
uule om *`uulme*, mitm om *`uulte* – uure, sisselõigatud soon puunõu külg-laudades põhjalaudade kinnitamiseks; *`uulmeraud* ~ *`ulteväits* – tööriist puunõudele uurete tegemiseks
u̯u̯ŕ om *oori* – 1) voor, rida, rodu, kord, puhk; 2) portsjon, kogus; 3) kandam, seljatäis. Vrd *vu̯u̯ŕ*
uuriluu – vurriluu

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

vaarakline – ohtlik, kardetav (rhvl)
`vaarme*, *`vaari – keetma, küpsetama
vabar om *-e* – vaarikas. Vrd *vahrakas*
vabulaid – kahe lati ümber punutud kuusevitstest aed, tara
vadi om *vadja* os *`vatja* – 1) varn, riidenagi; 2) puulõhkumiskiil. Vrd *vagi*
vagavusi – vagusi, vaikselt, käratult. Vrd *vagu(`)viisi*
vagi om *vagja* os *`vakja* → *vadi*
vagu(`)viisi → *vagavusi*
vaheli|k om *-ku* – kangalahk, lõime-lõngade vahe, kust süstik kudumisel läbi käib
vaheluse|rasu om *-rasva* – looma kõhu-õõnerasv, ploomirasv
vahk´ om *vahi* – vaht; *`vahk´me*, *`vahki*, (ta) *vahk´* – vahtima
vahra|kas om *-ka* – vaarikas. Vrd *vabar*
`vahtralehekiri – teat kindakiri
`vaidu|me, *-de* – seismisel head maitset kaotama, seisnud maitset omandama
`vaikne nädäl – lihavõttepühade-eelne nädal
`vaindlane* → *`vańdlane
vaist – 1) vahest, võib-olla; 2) vahel, mõnikord. Vrd *vaśt*
vaka|viir om *-veere* – nööpaugupistes kaunistus naiste ja meeste särgi-kaeluse ümber
`vakstu – vahariie
valdas(s) om *`valta* – 1) kaevuvinn; 2) koormapuu; 3) linamasina osa
`valla – lahti, vabaks
`vallime – 1) meeldima; 2) hõljuma, kiikuma
`valmi – valmis
`valtama – valutama
valu|s om *-sa* – virk, osav
vamm om *vammi* – švamm
vammu|s(s) om *-s(s)e* – meeste ja naiste must villane pikk-kuub. Vrd *särk*
vanamust – mgi värvaine ning nõidusevastane aine, kübaramust, vaskvitriol; *vanamut´t* – mgi õistaim; *vananaine* – ämmaemand, sünnituse juures abistaja; *vanapoiss* – mgi õistaim; *vanasõglakiri* – teat kindakiri; *vana õbe* → *õbe`valge*
`vańdla|ne* ~ *`vańdle|n(e) om *-se* – 1) vaenlane; 2) kirumissõna. Vrd *`vaindlane*
vanembevihm – äikesevihm
`vańne|ma* ~ *vanu|ma* ~ *-me*, min (nad) *`vańneve – hapnema, vanuma (piima k)
`vaoma* – vajuma; *`vaotus om *-e* – vajutus
vara|ma ~ *-me* – 1) patrama, lobisema, mulisema; 2) vulinal keema; 3) jämedat vihma sadama
varbe om *`varpe* – 1) pulkadest loomasõim; 2) vitstest reepõhi
`vargusi – vargsi, salaja
varu – võru, rõngas (nt õlgedest, puuokstest, nöörist)
vaśk om *`vaśka* – vasikas
vass om *vassa* – vaks
vaśt – vanasti
vaśt → *vaist*
vasta|n(e) om *-tse* ~ *`vastse* os *vastast* – uus
vat´t om *vati* – 1) raske töö; 2) kahju, õnnetus; 3) suur kogus, palju
vatt om *vatu* – vaht; *vatuteme* – vahutama
vede|l(`) om *-le* ~ *-lä* os *-lt* – paadi järel veetav lant
vedä|me, *-de* – kangast käärima. Vrd *kangast `luuma* ~ *vidämä*
vehmer om *`vehmre* os *vehmert* – ais
vehvermen|ts om *-tsi* – piparmünt
`veitsi* – veidi, pisut, veidike; *`veitsi(le) – vähehaaval

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

veli om *velle* os *`velle* – vend
mitm *veńutse* – hoone pealmine palgikord, millele toetuvad sarika otsad
verrev om *vereve* – punane
vidä|mä, -dä – vedama. Vrd *vedäme*
`viht|ma ~ -me*, *`vihtu, (ma) *vihu* – vihtlema
`vi̯i̯der* om *`vi̯i̯dre – vedru
viidsip om *viidsipu* – haspli eelkäija, vahend lõnga poolilt vihti kerimiseks
viieristik – teat vöökiri
viilu|ke om *-kse* – kerimispulk. Vrd *nikats*, *nikś*
viilu|ke om *-kse* – harkadraga aetud vagu rukkipõllul lõikusrinna laiuse tähistamiseks
vi̯i̯r|vits om *-vitsa* – värvel. Vrd *`värpel*, *värrel*
viissada – teat kaardimäng; *viis`tõiśku* – viisteistkümmend
`villame, *villade* – midagi kiiresti tegema
vinn om *vinna*; *vinnalat´t* – pikk latt tuuliku peas tuuliku liikumise reguleerimiseks
vinne – vene [keel]
vińss om *vinsi* – vints, teat tõsteseade tuulikus
vińt om *vindi* – viiuli osa
vints om *vinsu* – umbrohuga läbikasvanud sitke mullamätas
`virka – virgalt, kiiresti, ruttu
viŕr om *virri* – linaropsimismasin
viŕr os *`virri* – hapukoore hapnemisel tekkiv kihisev kobrutis
viru|tama ~ -teme – pesu loputama
viterjoni‿eli – vitrioliõli
mitm *vit´id* – teat kartulisort
vol´li‿auk – olv, unkaauk
vomm om *vommi* – reheahju laepealne. Vrd *kuṁm*
voona|ke(ne) om *-k(e)se* – lambatalleke
vuńts mitm *vuńsid* – vähi kehaosa
vurts om *vurtsu* – 1) limonaad. Vrd *pluht´*; 2) kooritud v läbiaetud piim
vu̯u̯ŕ om *voori* – 1) voor, rida, rodu, kord, puhk; 2) portsjon, kogus; 3) kandam, seljatäis. Vrd *u̯u̯ŕ*
või|piim om *-piima* – hapukoorest võid tehes ülejääv piimane vedelik, petipiim; *võisi̯i̯n* – kollariisikas
võleteme – valetama
võrga ~ võrge om *`võrk|ma ~ -me* os *võrgat ~ võrget* – loid, ebaühtlane takunöör
`võõru|ss* om *-sse* – vöörus, esik. Vrd *`ü̯ü̯rüs
`väege – väga
`väetu – väeti
vähi om *vähjä* – 1) vähk; 2) kuullaager, raudosa tuuliku peavõlli juures, kuhu käib veski pilli alumine ots. Vrd *`laager*
vähäli|k om *-ku* – väikesevõitu
väi|ts om *-dse* os *-st* – nuga
väkev om *vägeve* – rasvane
`väntsuma – väsima, roiduma; vaevatuks, muserdatuks muutuma
väŕm om *värmi* – värv; *`väŕm|me ~ -mä*, *`värmi* – värvima
`värpel* om *`värple os *`värpelt*; *värrel* om *`värdle* – värvel. Vrd *vi̯i̯rvits*
värä|t om *-ti* – värav
`väster* om *`västre – ahingas
vääint om *väänu* – paar-kolm soetud linapeod keerdu käänatult
vü̯ü̯ – pikk puuvarras kahe äkkepoole pakkude vahel. Vrd *ü̯ü̯*, *`ü̯ü̯k(e)*

õbe`valge – hõbedakaabe, hõbeesemelt kaabitud puru, mida kasutati rohuks mitme haiguse vastu. Vrd *vana õbe*
õdagu – õhtul; *õda|k* om *-gu* – õhtu
õge – õige. Vrd *eige*, *`õigene*
`õhtu|kośt om *-kośti* – õhtueine;

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

`õhtu|tuul – läänetuul
õhviti – õhvana, mullikana, noorelt, enneaegu [poegima]
`õigene – õige, üsna [vana]. Vrd *eige*, *õge*
`õkva – just, otse, kohe
õletse‿`õhtu – hingedepäeva õhtu, mil hinged tulid koju sööma
mitm *`õlpa* om *õlbaste* os *`õlpit* – kaelkoogud. Vrd *paari*
õnguke – pisut, väheke
õ(õ)tsi|k om *-ku* – linnu liivapugu

ägel om *äglä*; *ägli* om *ägli* – äke. Vrd *karu‿ägel*
äidsen → *äitse*
äie mitm *`äide* ~ *`äite* – heie, kraasitud villarull; koonlast tõmmatud villa-, lina- v takukiududekimp, mis kedratakse lõngaks v keerutatakse nööriks. Vrd *eie*
äie|ke om *-kse* – vastsündinu, hällilaps, beebi. Vrd *äiäke*
äitse ~ *äidsen* om *`äits|me* ~ *-ne* – õis; *`äitsneme* – õitsema
äiä|ke → *äie|ke*
`ällime* – kiikuma; *äl'lu* os *`äl'lu – lapsehäll
ämp – enam. Vrd *änämi*, *änäp*
änd om *ännä* – saba (ka nt pearätil, vokipingil)
änämi ~ *änäp* – enam. Vrd *ämp*; *änämiste*, *änäpest* – enamasti. Vrd *enäm|bide*, *-bisti*, *-pist*
ärjäsi̯i̯n – haavariisikas
ärr om *ärrä* – *r*-häälik
äste – hästi
ät'i|k om *-kä* – äädikas
ät't om *äti* – isa, taat; vanaisa. Vrd *`taeva‿ät't*
ätäl om *ädälä* – ädal
ää [*jalg*, *käsi*] – parem. Vrd *üä*
ääle|auk ~ *-laud* – viiuli osa
öksentama – oksendama

üdse|ne om *-tse* – süsine; *üdsi* om *üdse*, mitm om *üste* – süsi. Vrd *üsi*
üit's om *üte* os *ütte* – üks; *üit'skõrd* – ükskord, korra; *üit|tõiste* ~ *-tõšte* – üksteise; *üks|luene* om *-luese* – ühetükne, kompaktne
ülen – ülal, üleval; *ülest* – ülalt. Vrd *ülevest*
ülesõglajahu – kroovitud jahu
ületsid – ülestikku; *ülevest* → *ülest*
ümärikselt – ümmarguselt
`ürgä|me ~ *-mä*, *ürjä|te* ~ *-de* ~ *-tä* – 1) algama, alustama; 2) üürgama; *ürjä|ts* om *-tse* – algus, alustus, hakatus
üsi → *üdsi*
üsk om *üsä* – süli, rüpp
mitm *`üske* ~ *`üške* ~ *`üssed* – tuulamata suvivili, terad koos puru ja aganatega
üten – ühes; *ütespu̯u̯l* – ühelpool
ütes(s)e ~ *ütesä* ~ *`ütsä* om *`ütsme* os *ütesed* ~ *`ütsät* – üheksa
ütsi – ükshaaval, ühekaupa; *ütsilugu* – ühtelugu, tihti, sageli, vahetpidamata; *ütsin|di* ~ *-te* ~ *-ti* – üksinda; *ütsipidi* – ühtpidi; *ütte|`järgi* – ühtejärge, järjest; *-`mu̯u̯du* – ühtlaselt; *-`viisi* – ühtelugu, aina; *-`vällä* – üheskoos
üä [*jalg*, *käsi*] – parem. Vrd *ää* [*jalg*, *käsi*]; *üäpidi|ne* om *-se* – parempidine
ü̯ü̯ om *ü̯ü̯* – 1) vöö. Vrd *vü̯ü̯*; 2) tuuliku peas 4–5 kasepuutükist koosnev osa, millest olenes veski peatamine; *`ü̯ü̯|k(e)* om *-kse* – vöö
ü̯ü̯l|`mölder* om *`-möldre – vöörmünder, kirikueestseisja
ü̯ü̯ruugu|śt om *-sti* – öine eine lina-kolkijail
`ü̯ü̯rü|s* om *-(s)si* – vöörus, esik. Vrd *`võõrus

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Lisad

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

1. Murdekeele märkimisest

Murdekeele häälduslähedaseks edasiandmiseks kasutatud märkimisviisi on aegade jooksul mitmeti muudetud ja täpsustatud, samuti on see isikuti teataval määral erinenud. Seetõttu on käesolevas väljaandes osutunud vajalikuks eri murrakute kirjapanekut mõnevõrra ühtlustada.

Kogumikus kasutatava lihtsustatud kirjaviisi aluseks on kirjakeele ortograafia, mida on täiendatud mõningate foneetilise transkriptsiooni märkidega.

1. Rõhumärk ehk graavis (`) sõna ees osutab, et sõna on hääldatud kolmandas vältes. Nt *`ardu* ~ *`artu* 'varjualune, panipaik', *`ilda* 'hiljuti', *`kaaŕme* : *`kaari* : (ma) *kaari* '(villu) kraasima', *`kõvva* 'kõvasti', *`löüge* 'leige', *pakal* : *`pakla* 'takk', *`pesmä* : (ma) *pessä* 'peksma', *`piiu* 'pihku'.

Kolmanda välte märki ei kasutata a) ühesilbiliste sõnade puhul, nagu *auts* om *`autse* 'taarihautis', *kaar* os *`kaara* 'kaer', *pakspiim* 'kohupiim', *saag* om *sae* 'heinasaad', *süä* 'süda', *tahr* 'karjaaed', *uisk* 'uss', *ät´t* 'isa'; b) sõnade puhul, kus lühikesele täishäälikule järgneb kolmandavälteline *kk*, *pp*, *tt* ning kus teist väldet osutab *k*, *p*, *t*. Nt *`ikma* : *ikke* : (ma) *ike* 'nutma', *oppama* : *opada* 'õpetama', *`atma* : *atta* : (ma) *ata* 'vilja parsile ahtma'.

2. Nõrgenema kalduv tugev sulghäälik liitsõna teise osise algul on märgitud üldiselt *k*-, *p*-, *t*-ga, sõnuti ja naaberhäälikutest sõltuvalt ka *b*-, *d*-, *g*-ga (eriti lühenenud vormi puhul), nt *arukõrd* 'harva', *esi`käijä* 'isesõitja', *jakapäe* 'jaagupipäev', *kadripäe* 'kadripäev', ent ka *`i̯i̯smabe* 'esmaspäev', *nel´läbe* 'neljapäev', *`pu̯u̯l´pe* ~ *`pu̯u̯l´be* 'laupäev', *`täe*(*m*)*pe* ~ *`täämbe* 'täna(päev)', *`ruukośt* ~ *ruuguśt* 'pruukost, hommikueine', *sõnigu* 'seni kui', *kige‿bält* 'kõigepealt', *keväd‿bul talvet*, *mõnes‿pul* 'mõnel pool', *tõiss‿pul* 'teispool' jmt.

3. Kaashäälikute peenendust tähistab akuut (´) vastava tähe kohal või kõrval. Konsonantühendites peenendub harilikult esimene komponent. Nt *kül´ümä* 'külvama', *`küśkmä* 'küsima', *küt´us* 'kütis', *lak´ka* 'laiali', *lõugat´s* 'lõuguti', *maǵavus* 'maius', *`nil´be* 'libe', *`pel´gäme* 'kartma', *puśa* 'puss, nuga', *`puśtma* : *puśteti* 'puistama', *`roṕsma* 'ropsima', *säl´g* om *säl´lä* 'selg', *ul´lak* 'ulakus', *`vańdlane* 'vaenlane', ent sõnuti ka *mõhk´* om *mõhe* 'leivaküna', *rakś* ~ *räkś* 'sälk, sämp, sisselõige'.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Järgneva *i* ja *j*-i ees puudub mulgi murdes üksikkaashääliku ja kaashäälikuühendi peenendus. Nt *aań* om *aani* 'puukraan', *asi* om *asja* os *`asja*, *lapi* om *`laṕme* 'labidas', *siŕp* om *sirbi*, *võti* om *`võt´me*, *üdsi* 'süsi'.

Lihtmineviku ainsuse 3. pöördes on minevikutunnus *i* kadunud, ent sellele eelneva silbi kaashäälik peenendatud: *ta ańds* 'ta andis', *käśk* 'käskis', *virut´* 'virutas', *võt´s* 'võttis', *ütel´* 'ütles'.

Viljandi murraku lõunapoolses osas, kaasa arvatud käesolevas raamatus esindatud Survaküla, võib kuulda ka *i*-le eelneva üksikkaashääliku või kaashäälikuühendi nõrka peenendust, nagu see on omane lähimatele põhjaeesti murrakutele.

4. Mulgi murdele omane epenteesinähtus, *i* oodatava peenendatud kaashääliku ees, ilmneb käesolevates tekstides harva sõnuti, nagu *kait´s* om *kate* 'kaks', *lait´s* om *latse* 'laps', *läit´s* 'läks', *vaśt ~ vaist* 'vahest, võib-olla', *üits* om *üte* 'üks'.

5. Sõnaalguselisest kaashäälikuühendist on sulghäälik mulgi murdes enamasti kadunud nagu eesti läänemurdeski. Nt *`liik´mä* : *`liiki* 'pleekima', *liit´* om *leedi* 'pliit', *raad´* 'traat', *`reima* 'treima', *reissaag* 'kreissaag', *`ruuńme*, (ma) *rooni* 'kroovima', *ruusak* 'kruusamaa', *rõbe* 'krõbe'.

Sõnuti on sõnaalgulisest kaashäälikuühendist võinud kaduda liikvida, nagu *`kaaŕ|ma ~ -me*, *`kaari*, (ma) *kaari* 'kraasima'.

6. Mulgi murdes on enamasti kadunud sõnaalguline *g*- (> *k*-) sõnades, nagu *ihvt* om *ihvti* 'kihvt', *`ihvtine* 'kihvtine, mürgine', *ips* om *ipsi* 'kips'.

Kadunud on ka huulhäälikule eelnev sõnaalguline *v*-, nt *ok´k* 'vokk', *undarmeńt* 'vundament', *`uudi* 'voodi', *uuŕ* om *oori* 1) 'kord, puhk'; 2) 'kandam, seljatäis', *uuriluu* 'vurriluu', *üü* ~ *`üüke* 'vöö', *`üürüs* 'vöörus'.

7. Mulgi murdele iseloomulik täishääliku redutseerumine ja kadu sõna lõpult kajastub ilmekalt ka käesolevates murdenäidetes: Hls *`kuuke tetti apupiimäg ja soodag*; *`kirve varteg `lüüdi*; *`õhtus olli ik piimäg puder*; *mõnikõrd tük´s allitem ka mińem*; *mehe‿ss tii kedäg*; *ku külälin tulli.*

8. Ülipikkade keskkõrgete täishäälikute murdepärast kõrgenemist tähistab vaheldus *ee* : *ii*, *oo* : *uu*, *öö* : *üü*. Nt *kiil´* : *keele*, *seemel* : *`siimle* 'seeme', *`juume* 'jooma' : *joonu*, *koodsel* : *`kuutsle* 'koonal', *`püügel* 'püül' : *pöögeldeme* 'püüli tegema', *süüm* : *söömä* 'toit'.

9. Murrakuti erineb mulgi murdes sõnalõpulise *s*-hääliku esinemus. Kui Halliste murrakus kuuldub see 2. silbi lõpus peaaegu helilisena, siis Karksi ja Helme murrakus esineb siin lõunaeestipärane *-ss*, nt *iluss*, *jäness* jts.

10. Ühenduskaar ‿ seob a) liitsõnas täiend- ja põhisõna, kui nende piiril seisavad täishäälikud. Nt *`eńge‿aig* 'hingedeaeg', *riha‿alune*, *liha‿eide*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

'vastlapäev'; b) eitavas kõnes eitussõna või selle kuluvormi eelneva sõnaga. Nt *sedä ma‿i tää*; *mia sedä‿ss näe*; *`kerge‿ss ole*; c) osutab lühenenud sõna või kiirkõnevormi kokkukuuluvusele eelneva või järgneva sõnaga. Nt *katel‿bol* 'kahel pool', *kuuma vii‿sen* 'kuuma vee sees', *ku‿t´s* 'kui üks'.

11. Punkt sõna sees täishääliku järel osutab sõna pearõhku, kui see ei lange esimesele silbile. Nt *kita·rre*, *rige·ster* 'register'.

12. Ümarsulud a) sõna alguses või sees osutavad mingi hääliku või foneetilise märgi suvalisust. Nt (`)*ahtike* 'ahas, kitsas', (`)*kimmel* om *`kimli* 'kollakashall v hallikaspruun [hobune]', *kõlgus*(*s*) 'aganik', *laaś*(*k*)*`pakla* 'peentakk', *läm*(*m*)*i* 'soe', *`toim*(*i*)*ne* 'toimne'; b) ümbritsevad selgitavaid ja täpsustavaid märkusi sõna tähenduse seletuses sõnastikus, samuti murdesõna, väljendi või vormi seletust tekstis; c) koos hüüu- või küsimärgiga mingi sõna või sõnavormi järel juhivad tähelepanu selle ebamurdepärasusele või küsitavusele. Nt *muudku tetti jälle uus* (!) *kontrakt.*

13. Tärn (*) mingi tekstilõigu algul ja lõpul osutab mõnest teisest tekstiköitest või sõnavarakogust üle toodud tekstiosa.

14. Kolm punkti (...) tähistab jutustaja lause katkemist.

15. Katkendjoon (- - -) osutab raamatu koostajate poolt tehtud väljajätet tekstis.

16. Suunamismärk (→) juhib sõnastikus teise märksõna juurde.

17. Tilde (~) seisab sõnastikus sõnade, sõna või fraseemi osade vahel, mis võivad üksteisega asenduda, ilma et tähendus muutuks.

18. Püstkriips (|) eraldab sõnastikus sõna muutuva osa.

19. Nurksulgudes ([ ]) esitatakse raamatu koostajate poolt lisatud täiendused tekstides ning sõnastikus sõna seletustes: *ma*[*nu*] 'juurde', *kura* [*jalg*, *käsi*].

Murdekeele lugemise hõlbustamiseks on sõnade kokku- ja lahkukirjutamisel ning kirjavahemärkide kasutamisel jälgitud üldiselt kirjakeele ortograafiatava.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

2. Keelejuhtide nimestik

Hans Kihno (1872?–1947), elanud Viljandi kihelkonnas Tänassilma vallas Survakülas Vana-Kihnu talus. Tema jutustuse omaaegse põllupidamise ja karjakasvatuse kohta on ES-i kaastööline H. Kurt üles kirjutanud 1942. aastal. Emakeele Seltsile on töö saadetud 1946. a.

Helmut Kurt (6. II 1907 – 15. I 1987). Elulugu vt "Saateks" lk 10.

Tõnis Kurt (1856–1929), elas Viljandimaal Viljandi (pärast Tänassilma) vallas Survakülas Epuni talus. Keelejuhi isa Johan ja isaisa Jüri olid põlised Survaküla elanikud nagu eelmised põlvedki. Tõnis Kurt pidas puusepaametit ja Vene kroonut teenides oli ta kingsepaameti ära õppinud. Nagu ta poeg ES-i korrespondent Helmut Kurt kirjutab, ühendas ta lõbusa kasulikuga: kui käsitööd tehes popsitoa õhk raskeks ja umbseks läks, tõttas jõe peale kalale või metsa jahile. Tõnis Kurt oli hea mäluga Viljandi murraku valdaja.

Helju Kuus (Vink) (1926). Elulugu vt „Saateks“ lk 9.

Epp Kärp, s 15. I 1883 Viljandimaal Paistu kihelkonnas Holstre mõisa moonamehe tütrena. Õppis Holstre Pirmastu 3-klassilises venekeelses vallakoolis, mille lõpetas kiituskirjaga. On töötanud paljudes Holstre ja Tuhalaane valla taludes. Mõned aastad olnud Pahuveres kooliteenijaks. Viimased kolmkümmend aastat elas ta Tuhalaane vallas Aruküla Kivestel perenaisena väiketalus, mille talle oli pärandanud ta vabaabielumees. Ümbruskonnas oli ta tuntud hea ketrajana ja toornahkade parkijana. 1944. aastal on ES-i kaastööline H. Vink temalt kirja pannud pikema heatasemelise jutustuse "Vanaaegsest põllupidamisest". Keelejuhi keelele on omane mitmuse nimetava lõpp *-de* (*`mõisade* 'mõisad', *ärräde* 'härrad').

Jaak Lapp (1878–1945), põline Viljandi kihelkonna lõunaosa Survaküla elanik. Elas Poolani talu maa peal, tegi eluaeg rätsepatööd, püüdis kalu ja vähki. Ta oli erk, nooruslik ja ettevõtlik, kuni teda tabas äkiline raske haigus, millesse ta suri 67-aastaselt. Tema jutustuse on H. Kurt kirja pannud 1945. aastal mõned päevad enne keelejuhi surma.

Mari Sarv (1. IX (vk 20. VIII) 1884–18. I 1977). Elulugu vt "Saateks" lk 8. Lugejale teadmiseks, et mitmuse nimetava lõpp teatud puhkudel on *-se*.

Tõnis Sild (1850–1946). Sündinud Viljandi kihelkonna lõunaosas Survakülas. Tema isa oli Metsäni talu sulasena abiellunud selle talu tütrega ning saanud talust naise kaasavaraks väikekoha, mille eest tuli mõisale ka teopäevi teha. Hiljem on isa olnud Tuti mõisa valitseja. T. Silla jutustuse oma koduküla minevikust ja igapäevasest elust on ES-i murdekorrespondent H. Kurt kirja pannud 1942. aastal, AES-ile on see kaastöö loovutatud 1946. a.

Emmi-Helene Unt-Rositskaja (7. II 1914–17. V 2006). Elulugu vt "Saateks" lk 7. Tema murdekirjapanekutes juhime tähelepanu sellele, et Helme tekstides on tal saav kääne tihtipeale märgitud *ss*-lõpu kõrval ka *st*-lisena, mis keelenähtusena on

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

omane eeskätt eesti murrete idaosale (A. Saareste. Väike Eesti murdeatlas. Uppsala 1955, kaart 22), kuid on harukorral registreeritud ka võru murde läänealalt, Karulast (H. Keem, I. Käsi. Võru murde tekstid. Eesti murded VI, lk 17).

Anu Utt (sünd Talluk). Sündinud (1871) oli ta Halliste kihelkonnas Abja (end Vana-Kariste) vallas Saapakülas Vihtla talus, kus ta ka enamiku oma eluajast elas. Viimastel aastakümnetel oli tema kodu Maru külas Mändojal. Ka A. Uti vanemad, vanavanemad ja mees olid põlised Vana-Kariste inimesed. Koolis oli ta käinud kolm talve. Ärksa vaimuga, palju lugenud inimesena kõneles ta siiski head kodumurret. Mitmete aastate kestel on ta olnud dialektoloog S. Tanningu ning oma tütre, kohaliku murdekorrespondendi Alma Uti keelejuhiks. Temalt kirjapandud murdejutud on a-tel 1942–44 korduvalt osalenud Emakeele Seltsi murdekogumisvõistlustel.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

3. KASUTATUD ALLIKAD

a) Käsikirjalised allikad

ERA II 295. Mari **Sarv.** Mälestusi endisaegsest mõisamoonakite elust-olust. (Karksi) 1941. 32 lk.
ES KT 28. Alma **Utt.** Endisaegsest naiste käsitööst. (Halliste) 1942. 82+1 lk.
ES KT 41. Mari **Sarv.** Endisaegsed söögid ja joogid. (Karksi) 1940. 51+2 lk.
ES KT 60. Alma **Utt.** Muistsetest pidudest ja pühadest. (Halliste) 1943. 59+2 lk.
ES KT 90. Helmut **Kurt.** Vähja- ja kalapüügist. (Viljandi) 1943. 91+1 lk.
ES KT 92. Helju **Vink.** Vanaaegsest põllupidamisest. (Paistu) 1944. 61+4 lk.
ES KT 110. Alma **Utt.** Muistsed söögid ja joogid. (Halliste) 1944. 57+2 lk.
ES KT 114. Helmut **Kurt.** Vana-aegsest põllupidamisest. (Viljandi) 1946. 40+3 lk.
ES KT 115. Helmut **Kurt.** Endisaegsest karjakasvatamisest. (Viljandi) 1951. 68+1 lk.
ES KT 135. Helmut **Kurt.** Vana-aegsed ehitised. Esimene jagu. Tsaariaeg. (Viljandi) 1953. 152+11 lk.
ES KT 274. Emmi **Unt-Rositskaja.** Murdetekste. (Helme) 1975. 11+2 lk.
ES KT 297. Emmi **Unt.** Murdepalu Hummulist. (Helme) 1981. 25+2 lk.
ES KT 302. Emmi **Unt.** Murdepalu. (Helme) 1983. 37+2 lk.
ES KT 307. Emmi **Unt.** Murdetekste. (Helme) 1984. 10+1 lk.
ES KT 314. Emmi **Unt.** Murdetekste Hummulist. (Helme) 1986. 30+2 lk.
ES KT 320. Emmi **Unt.** Murdetekste. (Helme) 1989. 30+2 lk.
ES KT 325. Helju **Kuus.** Murdepalu. (Karksi) 2007–2008. 40+1 lk.
KKI ÜS. Eesti murdesõnavara üldkartoteek Eesti Keele Instituudi eesti murrete ja läänemeresoome keelte sektoris.
KS. Emakeele Seltsi korrespondentide sõnavara. (Halliste) 1944; (Helme) 1975–1989.
Riigiarhiiv. Fond R-2362, n 1, 2.

b) Kasutatud kirjandus

Astel, Eevi 1971. Kangakäärimine Eestis. – Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV, 150–169. Tallinn.
Eesti murrete sõnaraamat I– . Tallinn 1994– .
Eesti NSV Teaduste Akadeemia Zooloogia ja Botaanika Instituut. Eesti taimede määraja. Tallinn 1966.
Eesti rahvarõivad XIX sajandist ja XX sajandi algult. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Etnograafia Muuseum. Ajaloo Instituut. Tallinn 1957.
Keem, Hella 1976. Akadeemilise Emakeele Seltsi korrespondentide võrgu loomisest ja esimestest murdekogumisvõistlustest. – Keel, mida me harime, 79–93. Tallinn.
Keem, Hella, Käsi, Inge. Võru murde tekstid. Eesti murded VI. Tallinn 2002.
Lätt, Selma 1961. Rahvaluulekoguja Mari Sarv. – Rahvapärimuste koguja 2, 92–99. Tartu.
Moora, A[liise] 1980, 1991. Eesti talurahva vanem toit I, II. Tallinn.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Must, Mari, Univere, Aili 2002. Põhjaeesti keskmurre. Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni. Tallinn.

Olgu õnne, et elada, olgu tervist teha tööda ... – Rahvapärimuste koguja 10, 103–105. Tartu 1976.

Pajusalu, Karl, Hennoste, Tiit, Niit, Ellen, Päll, Peeter, Viikberg, Jüri 2002. Eesti murded ja kohanimed. Eesti Keele Sihtasutus. Tallinn.

Raun, A., Saareste, A. 1965. Introduction to Estonian Linguistics. Ural-altaische Bibliothek XII. Wiesbaden.

Saareste, Andrus 1932. Eesti keeleala murdelisest liigendusest. – Eesti Keel 1932, 17–40.

Saareste, Andrus 1939. Keel. – Viljandimaa. Maadeteaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. – Eesti VII, 99–103. Tartu.

Saareste, Andrus 1958–1968. Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV. Stockholm.

Saareste, Andrus 1955. Väike eesti murdeatlas. Uppsala.

Tanning, Salme 1961. Mulgi murdetekstid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Eesti murded I. Tallinn.

Tanning, Salme 2004. Karksi murrak. Eesti Keele Instituut. Tallinn.

Viires, Ants 1980. Talurahva veovahendid. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Tallinn.

Viires, Ants 2000. Eesti rahvakultuuri leksikon. Eesti Entsüklopeediakirjastus. Tallinn.

Vilbaste, Gustav 1993. Eesti taimenimetused. Eesti Teaduste Akadeemia Emakeele Seltsi toimetised nr 20 (67). Tallinn.

Voolmaa, Aino 1971. Eesti rahvarõivaseelikud. Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXV, 106–149. Tallinn.

Voolmaa, Aino 1984. Õlakatted ehk ülevisked eesti naiste rõivastuses. Etnograafiamuuseumi aastaraamat XXXV, 70–81. Tallinn.

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

4. LÜHENDID

a) Asutused, kogud, väljaanded

AES – Akadeemiline Emakeele Selts (a-tel 1924–1952)
EM – Eesti murded I. Tallinn 1961
ERA – Eesti Rahvaluule Arhiiv
ES – Emakeele Selts (a-tel 1920–24, 1952–)
ES KT – Emakeele Seltsi korrespondentide tekstid
KS – Korrespondentide sõnavara

b) Murrakud

Hel – Helme
Hls – Halliste
Krk – Karksi
Pst – Paistu
Trv – Tarvastu
Vil – Viljandi

c) Muud

a – aasta
a-tel – aastatel
e – ehk
end – endine
f – fond
g – gramm(i)
hrl – harilik(ult)
jm – ja muud
jmt – ja mõned teised
k – kohta; küla
kg – kilogramm
khk – kihelkond, -konnas
lk – lehekülg
m – meeter
mgi – mingi
min – minevik
mitm – mitmus
n – nimistu
nn – nõndanimetatud
nt – näiteks
om – omastav
os – osastav
rhvl – rahvalaul
s – säilik, sündinud
seestütl – seestütlev
sisseütl – sisseütlev
st – see tähendab
teat – teatav
v – vald, vallas; või
van – vana(nenud)
vk – vana kalender
vrd – võrdle
vt – vaata

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

5. SISUKORD

Saateks 5

I. Vanaaegne põllupidamine

HELME **Emmi Unt** 15
Linamaa harimine. Lina katkumine, leotamine ja rabamine. Linadest ja pakaldest rõivad. Ühe teenijatüdruku elu. Töökorraldus talus. (*Emmi Unt, Hummuli*)

KARKSI **Mari Sarv** 18
Endisaegsete mõisamoonakate elust-olust. (*Mari Sarv, Nuia*)

HALLISTE **Alma Utt** 23
Lina katkumine ja harimine. Linakoormaga Pärnus. Kanep köiteks. Vilja külvamine. Hitsme vedamine. Pann ja tape. Viiluke. (*Anu Utt, Saapaküla*)

PAISTU **Helju Vink** 27
Kuidas vanasti elati ja oldi. Endisaegne maaharimine. Harkader. Äkked. Ale ja kütis. Põllumaa väetamine. Sõnnikutalgud. Rukkikülv. Tõuvilja- ja linakülv. Viljakülvist veel. Heinategu. Vikatid. Rehad. Luisud. Rõugud ja saod. Heinakuhi. Rukkilõikus. Sirp ja rauts. Rukkihakid ja -nabrad. Tõuviljalõikus talgutega. Voorid, rõugud, nabrad, sard. Rukkipeks. Vihkude ahtmine. Rabamine, tüvede löömine. Sasi sõtkutamine ja kooditamine. Tõuvilja- ja linaseemnepeks. Rehepeksumasinad. Vilja tuulamine. Uudisleib. Värsket külakosti naabritele. Kõige armsam on oma põllulapp. (*Epp Kärp, Aruküla*)

VILJANDI **Helmut Kurt** 48
Elu suitsutares. Valgustus. Talu- ja teenijarahvas. Talu toidulaud. Vilja- ja kartulikasvatus. Lina. Ristikhein. Veovahendid. Vanker. Regi. Põllutööriistad. Harkader. Äke. Rull. Laudasjad. Hangud. Hargid. Konksud. Rehad. Linaharimisriistad. Linaraats ja raatsipukk. Moll. Lõugats. Kolgispuu. Ropsipukk ja ropsimõõk. Kütis. Maaharimine. Külv. Külvimatt. Sõnnikuvedu kesale. Heinategu. Viljalõikus. Hakkjalad. Nabrad. Rõugud. Kärbised. Rukkikülv. Lina koristamine. (*Tõnis Sild, Survaküla*). Linade leotamine jões. (*Jaak Lapp, Survaküla*). Kartulivõtt. Kartulikorv. Kartulikoopad ja -kuhjad. Rehepeks. Viljavihkude ahtmine. Rüüstipuu. Rehe ümberpööramine. Kubualused. Hobustega sõtkutamine. Vilja tuulamine. Linaseemnepeks. Linapeode

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ropsimine ja sugemine. (*Tõnis Sild, Survaküla*). Survakülast. Põllutööriistad läbi aegade. Aiad. Maaharimine. Künd. Rullimine. Äestamine. Viljakülv. Kartulikasvatus. Umbrohi. Ohakad, rõigas- ja sardhein. Kivide koristamine ja lõhkumine. Sõnnikuvedu. Tulimuld. Kunstväetistest. Heinategu. Saod ja kuhi. Heinatööriistad. Ristikhein. Viljalõikus. Hakkjalad. Naber. Rõugud. Lina koristamine. Taliviljakülv. Vesivaod. Kartulivõtt. Rehepeks tarega. Vihkude ahtmine. Rabamine. Sõtkutamine. Kõlgaste võtmine. Üssed. Tuulutamine. Linade harimine. Linamurdja. Kolgispuu. Ropsimõõk. Talvised veod ja voorid. Veel elust-olust. (*Hans Kihno, Survaküla*)

II. Loomapidamine ja karjandus

HELME **Emmi Unt** 77
Lapsena seakarjas. Karjalapse elu. (*Emmi Unt, Hummuli*)

KARKSI **Mari Sarv** 79
Loomapidamisest. Haigustest. (*Mari Sarv, Nuia*)

VILJANDI **Helmut Kurt** 80
Endisaegsest karjakasvatamisest. Koppel, karjamaa, heinamaa ja sealne taimestik. Hobused. Tall. Toit. Õitsil käimine. Paaritamine. Varss. Haigustest. Rautamine. Noorte hobuste õpetamine. Hobusevargustest ja parseldamisest. Täkkude ruunamine. Piimakari. Laut. Karjaaed. Pull. Vasikas. Lüpsilehmad. Piimanõud. Lehmade haigustest. Karjapõli. Karjalaste mängud. Suss- ja vibupüss. Lambad. Oinas. Talled. Lammaste pügamine ja naha parkimine. Kitsed. Sikk. Tallekesed. Sead. Laut. Sigade söötmine ja karjatamine. Paaritamine. Kunt. Põrsad. Sea tapmine. Liha soolamine ja suitsutamine. Kodujänesed. Koerad. Koerapulmad. Kutsikad. Koera kodustamisest. Koerte haigustest. Kassid. Kassipulmad. Kass tõhulõksus. Kodulinnud. Kanad. Kuked. Kanapojad. Haned. Pardid. Uus aeg, uued asjad ja kombed. (*Hans Kihno, Survaküla*)

III. Vanaaegsed ehitused. Vesi- ja tuuleveski

HELME **Emmi Unt** 105
Vesiveski. (Emmi Unt, Hummuli)

KARKSI **Mari Sarv** 106
Mõisamoonakate ehitused ja toasisustus. Simmanitare. Suvised kooskäimised. Saun. (*Mari Sarv, Nuia*)

VILJANDI **Helmut Kurt** 109
Taluhooned. Kambrid. Sisustus. Tööriistade panipaigad. Tare. Tareahi. Tare sisustus. Hautatud kapsaste nurk. Rehealune. Aganik. Loomalaut. Vasika- ja lambaaiad. Polutid ja sõimed lehmadele. Kanaõrred. Tall. Kõlgus. Sigadeaed. Liha- ja viljaait. Saun. Saunakombed. Saunas ennustati ja tehti

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

pisuhända. Sauna koda. Ajutised hooned ja varjualused. Sigadeosmik. Koda ja löösik. Kartulikoopad. Tuuleveski. Ehitus ja talitlus. (*Helmut Kurt, Survaküla*)

IV. Endisaegne naiste käsitöö. Naiste- ja meesterõivastus

KARKSI **Helju Kuus** (Vink) 123
Töll. (Helju Kuus, Sudiste k)

HALLISTE **Alma Utt** 124
Maanaise elu. Talutüdruku tööpäev ja eluolu. Veimede ja kaasavara valmistamine. Veimede jagamine. Veimekirst. Lammaste pesemine ja pügamine. Villa kraasimine. Villavakk. Villase lõnga ketramine. Kedervars. Vokk. Villaveski. Linase lõnga ketramine. Viidsip. Lõnga kerimine. Viiluke. Kanga käärimine ja ülesajamine. Käärpuud. Reha. Niitsmed. Suga. Teljed. Kangakudumine. Lõngade värvimine. Lõngade ja kanga pleegitamine. Villase kanga vanutamine. Meeste ülerõivad. Vammus. Kampsun. Kasukas. Kaltsad. Kõrvik. Lehtkübar. Jalatsid. Meeste- ja naistehame. Kaugas. Task. Tulekivi ja tagel. Rantsike. Vanaaegsetest laulatuserõivastest. Naiste kört. Kampsun. Põll. Tasku. Rüüd. Sõpu. Vammus. Kasukas. Pearätt. Tüdrukute soeng. Sõled, keedid. Leeri- ja kirikurõivastest. Seljariiete õmblemisest. Sukad ja kindad. Vööd. Poogad. Ohjad. Rõivaste mõskmine. (*Anu Utt, Saapaküla*)

V. Endisaegsed söögid ja joogid

HELME **Emmi Unt** 147
Siguri- ja munakohv. Prenner ja kohvimasin. Tee. Pakspiim. Korbid. Kõrvitsasai. Kärutädipuder. Kaerakisla. Kama. Kamakäkid. Lätlaste pitska. Esimene leivaküpsetamine. (*Emmi Unt, Hummuli*)

KARKSI **Mari Sarv** 151
Leib. Leivajuur. Kastmine ja küpsetamine. Liha-, räime-, soolapäts. Leivapudi. Kolmepäevaleib. Kesvakarask. Kesvakaraski- ja kartulipudrukorp. Nisurõõsk. Jahusöögid. Paks ja vedel puder. Jahuga kartulid. Käkkidega kartulid. Piimaga käkid. Verikäkid. Verikäkisupp. Verivorstid jõulusöögiks. Kama. Kamakäkid. Kartulisöögid. Kartulipuder. Kartulikoogid. Kapsasöögid. Kupatatud, vedelad ja paksud kapsad. Ubadega ja ilma ivata kapsad. Söögid kaunviljadest. Tangudega oad. Tangude surumine. Jahu ja soolaga oad. Oad piimaga. Kõtradega oad. Tangudega ja soolaga herned. Suurmapuder. Seened. Munad söögiks. Munapuder ja -või. Räimed toiduks. Joogid. Taar. Rokk. (*Mari Sarv, Nuia*)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Helju Kuus (Vink) 162
Leivategemisest. Magustoit juuretisest. Metsamarjadest. Lepakooretorbik. (*Helju Kuus, Sudiste k*)

HALLISTE **Alma Utt** 165
Vanaaegsed söögid. Söögikordadest. Imiku toitmine. Laste ja koolilaste toit. Toidunõudest ja söögikommetest. Kohv. Peasuhkur. Sool. Leivategemine. Leivamõhk, -lapi. Ahjuluud. Leivajuur. Leiva kastmine, küpsetamine. Leib oli vanasti kallis. Rukkipüülileib ~ hapusai. Männ. Karask. Rõõsk. Sai. Korbid. Koogid. Juust. Kama. Temp. Kanep söögiks. Tangud lihavõtteks. Lihavõttetoidud. Pudrud. Kaunvili toiduks. Kapsatoidud. Kartuli- ~ ubinatoidud. Osa ja ubinad. Munad toiduks. Lammaste tapmine. Toidud lambalihast. Vasikaliha. Sea tapmine. Sealihatoidud. Rasv. Rasvaruhi. Rasva tampimine. Vorstid, mõugud. Verikäkid ja -karask. Piim. Koor. Või. Piimanõud. Nõude puhastamine. Õunad ja marjad toiduks. Mahl joogiks. Õlletegemine. Linnased. Humalad. Õlletonn. Taar. (*Anu Utt, Saapaküla*)

PAISTU **Helju Vink** 187
Toidust ja toidukordadest. (*Epp Kärp, Aruküla*)

VILJANDI **Helmut Kurt** 188
Piim toiduks. Või. Pakspiim. Korbid. Nisurõõsk. (*Hans Kihno, Survaküla*). Harjused ja kaerakile. (*Jaak Lapp, Survaküla*)

VI. Elu sünnist surmani. Peod ja pühad

HELME **Emmi Unt** 193
Jüripäev ja karjalapse kauplemine. (*Emmi Unt, Hummuli*)

KARKSI **Mari Sarv** 195
Lapse sünd. Väikelapse eest hoolitsemine. Tuhunaise nurmik. Lapsepõlve mängud ja tööd. Pulmad. Matused. Kalendripühad. (*Mari Sarv, Nuia*)

HALLISTE **Alma Utt** 199
Pühade pidamisest ja lõbutsemisest. Lapse sünd. Vastsündinu. Tüdrukulaps. Nuriku viimine. Ristsed. Leeriaeg. Kosjad. Lugemas käimine. Kirikus maha hõikamine. Pulmad. Laulatus. Veimede jagamine. Noorpaari rõivastus. Pulmasöögid ja -joogid. Surm. Matused. Surnu rõivad. Kirstupanek. Matuselaud. Surmaended. Talgutest. Kanepisimman. Abja laat. Kalendritähtpäevi ja -pühi. (*Anu Utt, Saapaküla*)

PAISTU **Helju Vink** 220
Sügisesed kalendripühad. (*Epp Kärp, Aruküla*)

VILJANDI **Helmut Kurt** 221
Külapeod ja tantsuõhtud. Pillid ja pillimehed. Mängud. Kõrts. (*Helmut Kurt, Survaküla*)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

VII. Vähi- ja kalapüük

VILJANDI **Helmut Kurt** 225
Tänassilma jõgi. Kala- ja vähipüük jõest. Mõrrapüük. Sääseaiad. Veel kaladest ja teistest jõeelukatest. Õngepüük. Unnapüük. Vedel. Västraga tulusel. Liiv, mütt. Püksid ja korv kahva asemel. Kalade soolamine ja kuivatamine. Verisool. Noodapüük. Mõrrad. Kahv. Silmapulk. Hui. Küna. Vähkidest. Tulus vähipüük. Vähkide vaenlased. Vähikatk. Püügikeelu-katsed. Vähkidega kauplemine. (*Tõnis Kurt, Survaküla*). Peremehed ja popsid. Sauna- ja toamehed. Vastuolud. Toameeste ja peremeeste vähikohus. Õngepüügist. Noodavedamisest. Jõest ja kalasaakidest. Jõe rentimine. Kivisõda üle jõe. Veel tulusast vähipüügist ja vähkidest. Vähisööt. Öösiti jõel. Öised meestejutud. Kõrtsilood. Kalapüügi laul on läbi. (*Jaak Lapp, Survaküla*)

VIII. Haigustest ja ravitsemisest

HELME **Emmi Unt** 253
Kupupanek. Roosiarst. Maalised. Kui kael valutas. Soonte tasumine. Tiisikus. Kuresaapad. Ussiõli. Lendva. Kui naabrimees halli sõitis. Hambatulek. Harjaste võtmine. Maanaise elu – lihtne kui päevatõus. Sünnitamine. Et kõht oleks korras. Kui uss nõelab. Kui hammas valutab. Konnasilmad. Iludusest. Niljane. Pokad. Lausumissõnad. (*Emmi Unt, Hummuli*)
HALLISTE **Alma Utt** 262
Lapse kaitsmine kahetamise ja vahetamise eest. Nigu. Nõsted. Veel kahetamisest. (*Anu Utt, Saapaküla*)
VILJANDI **Helmut Kurt** 264
Ravivahendid. Külaarstid ja -targad. Koonussakivi tark. Tõnni vakk. (*Tõnis Sild, Survaküla*). Haiguste tohterdamine saunas. (*Helmut Kurt, Survaküla*)

IX. Jutte ja rahvatarkust

HELME **Emmi Unt** 271
Sõjamälestus 1944. aastast. Kuuds, kuuds, kullike. Vana saun. Luupaine. Külakorda käima. Rahvatarkust, tabavaid ütlusi. (*Emmi Unt, Hummuli*)
KARKSI **Mari Sarv** 279
Iseendast
Helju Kuus (Vink) 280
Tobu-Tooma jutt. Nõidus, vaese usk ja lootus. Kirpudest. Vanaaegseid vaese mehe töid. Lapsepõlve jõuludest. Lapsepõlvemängud. Lugema õppimine. Pupe. (*Helju Kuus, Sudiste k*)

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

HALLISTE **Alma Utt** 289
Pargiajajad. Vanapagan. Tulihänd. Luupaine. Katkuaeg. Rahvatarkust. (*Anu Utt, Saapaküla*)
VILJANDI **Helmut Kurt** 293
Teede olukorrast. Püssid. Püssiloa saamine. (*Jaak Lapp, Survaküla*)

Murdesõnade sõnastik 297

Lisad
1. Murdekeele märkimisest 327
2. Keelejuhtide nimestik 330
3. Kasutatud allikad 332
a) Käsikirjalised allikad
b) Kasutatud kirjandus
4. Lühendid 334
5. Sisukord 335

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

tiraaž 400 eksemplari
trükitud AS Pakett trükikojas

HALLISTE KÄSITÖÖMÄIDISEID

1. tahvel

`Amme ja rüvvi `käüse‿otsa `õmlus. Rõõvas `umbes viiskümment `aastad tagasi tett, kodun koet ja kedrät*; *`amme külʹle‿`õmluse. Vana‿`aigne rõõvas

2. tahvel

Vakavi̯i̯r ja *i̯i̯st palist*; *siilu‿`õmlus*; *külʹle‿`õmlus*; *`käüse kokku‿`õmlemine ja palist.* (*Tüki võet vana‿`aigse rüvvi küllest.*)

3. tahvel

Kindakirjad: *kuld`sõlgu kiri* ja *pokikiri* (*vana‿`aigse `kinda veere, kirja ja värm*); *kodun kedrät lõngast käterätʹt* (*viiskümment `aastad vana*)

4. tahvel

Pääräti palist (*seidsekümment `aastad vana*); *randsikse pooleratta* (*`umbes sada `aastad vana*); *meśte `amme `kaaltuke*, *ristikideg*

5. tahvel

Viielõngaline tekʹk kodun kaarit `villest. Kodun kedrät ja kaarit `umbes sada `aastad tagasi, kodu`värmege värmit; *obese‿ännä sõlʹm*

6. tahvel

Vammuse tükʹk üten siilu‿`õmlusege. Kodun kaarit ja kedrät `villest. `Umbes sada `aastad vana ja käsitsi maaniidig õmmelt, vammuse nü̯ü̯rʹ; *õlma palist, sellesamma vammuse külʹlest*

7. tahvel

Villane naśte `ü̯ü̯ke. Kiri – viieristik*; *meśte kõladeg `ü̯ü̯kse; k*ördi pu̯u̯k*

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR

ENNE-
MUSTITSEL
MULGI-
MAAL

ISBN 978-9985-9421-5-4
9 789985 942154

Eesti Rahvusraamatukogu digitaalarhiiv DIGAR